

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА НАН УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “ФЕМІДА”
ЦЕНТР ПРАВОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

ДЕВ'ЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи

*Матеріали
Міжнародної наукової конференції*

24-25 травня

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2013

УДК 340(477)(063)
ББК 67.9(4Укр)я431
Д 25

*Друкується за рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 14 від 31 травня 2013 року)*

Редакційна колегія:

- Андрущенко В.П.* – академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (співголова Редакційної колегії);
- Шемшученко Ю.С.* – академік НАН України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького, (співголова Редакційної колегії);
- Андрусишин Б.І.* – доктор історичних наук, професор, академік УАІН (заступник голови Редакційної колегії);
- Акуленко В.І.* – доктор юридичних наук, професор;
- Бабкін В.Д.* – доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
- Андрійко О.Ф.* – доктор юридичних наук, професор;
- Бучма О.В.* – кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар);
- Волинка Г.І.* – доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
- Бабкіна О.В.* – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
- Булда А.А.* – доктор педагогічних наук, професор;
- Салтовський І. О.* – кандидат філософських наук, доцент;
- Онїщенко Н.М.* – доктор юридичних наук, професор;
- Пархоменко Н.М.* – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
- Горбатенко В.П.* – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
- Шимон С. І.* – кандидат юридичних наук, доцент;
- Пилипчук В. Г.* – доктор юридичних наук, професор;
- Білозьоров Є. В.* – кандидат юридичних наук, доцент;
- Радченко В. В.* – кандидат економічних наук, доцент.

Д 25 Дев'ять юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи : матеріали Міжнародної наукової конференції, 24-25 травня 2013 року / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 439 с.

У збірнику вміщені статті, в яких розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень викладачів, докторантів, аспірантів, студентів навчальних закладів та наукових установ України, які працюють в галузі юридичних наук.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

*Андрущенко В. П.
Академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА

Шановні друзі, прийміть мої найщиріші вітання з нагоди проведення Міжнародної наукової конференції “ДЕВ’ЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ”!

За дев’ять років свого буття “Юридичні читання” зарекомендували себе як унікальні науково-методологічні, організаційні і виховні заходи (не лише в пострадянському, а й – світовому суспільно-правовому просторі) в яких беруть участь провідні юристи – вчені і практики, політики і політологи, кращі представники професорсько-викладацького складу з вищих навчальних закладів України та близького і далекого зарубіжжя.

Переконаний, що результати вашої творчої конференційної співпраці сприяють і сприятимуть надалі:

– обстоюванню правових цінностей і окультуренню політики і права; визначенню і обґрунтуванню соціокультурних передумов реформ (можливих і започаткованих) у сфері політики і права; систематизації знання і досвіду здобутих у різних галузях юридичної науки і практики (кримінальне, цивільне, сімейне, адміністративне, освітнє, фінансове, господарське, аграрне, екологічне, міжнародне право тощо);

– прискоренню розробки і прийняття програм правової освіти і виховання населення з метою формування відповідного ставлення до права та практики його

реалізації, вміння використовувати свої права, дотримуватися заборон і виконувати обов'язки;

– усуненню суперечностей між правом, політикою і культурою, подоланню правового нігілізму як правового безкультур'я;

– утвердженню і впровадженню ідейних засад Конституції України та інтеграції нашої держави до європейського та світового правового простору;

– стабілізації економічної, екологічної та демографічної ситуації, налагодженню системи соціального захисту та охорони здоров'я, розвитку освіти, науки і культури, духовному відродженню нації;

– консолідації суспільства (народу) і національної еліти на засадах нового мислення, пріоритетах загальнолюдських цінностей та інтересів, переходу від політичної конфронтації до співробітництва.

Бажаю всім успіхів, натхнення, творчої наснаги в професійній діяльності. Сподіваюсь, що науково-практичні результати конференції внесуть посильний вклад у створення фундаменту для нового суспільства в Україні – суспільства розумної взаємодії людей на основі їх творчої співпраці і внутрішньої, детермінованої обов'язком і совістю поваги до Закону, Порядку і Справедливості.

*Онiщенко Н. М.
завiдувач вiддiлу теорiї держави i права
Iнституту держави i права iм. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України (м. Київ)*

ДО ПИТАННЯ ПРО УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Є беззаперечною істина, що від того як в суспільстві різні соціуми, прошарки, пересічна людина сприймають різні реформаторські старти, в тому числі реформи політичні і правові, залежить їх доля, їх реалізація в суспільних відносинах.

Сучасний кризовий стан та його прояви породжують стійкий соціальний та правовий песимізм, що трансформується сьогодні із площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це і обумовлює певну ту чи іншу, на жаль, не завжди бажану для суспільства поведінку індивіда.

Не приділяючи аналізу причин цього явища спеціальної уваги (всі вони добре відомі як пересічному громадянину, так і державним діячам, посадовцям, політикам, представникам науки), хочемо лише наголосити, що песимістичні настрої багато в чому нівілюють, відкидають повагу до права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин.

Такий стан речей обумовлює ситуацію, коли влада не може “достукатися” до людини; люди багато в чому ігнорують не тільки соціальні (мораль, релігійні канони), але й правові норми.

В цих умовах, на наш погляд, необхідне відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу законності, підвищення авторитету закону, що є чи ненайпершочерговим завданням представників вітчизняної науки. Тому, не пропонуючи нових “рецептів миттєвого одужання суспільства”, враховуючи, що це процес не одного дня, тижня або місяця, що суспільство не може “одужати” за “помахом чарівної палички”, а довіра до права, закону і режиму законності не може виникнути миттєво за бажанням як представників влади, так і представників соціуму, хочемо наголосити на тих невідкладних завданнях, які можуть слугувати вирішенню зазначеної проблеми і, в першу чергу, подоланню тотального явища – “правовий песимізм”.

Перетворення справедливості на законність і її втілення в законодавство – от головне завдання, до вирішення якого має прагнути будь-яка влада.

В інших випадках все виразнішим ставатиме невдоволення суспільства феноменом держави в усіх проявах її функціональної здатності. Щодо нашого суспільства мова іде не про політичну заангажованість, “кольори” і “фарби” від політики. Сьогодні це питання не є вже таким гострим у суспільній свідомості. Мова іде про несприйняття держави, багатьох її інститутів, недовіру до її реформаторських позицій та стартів, що тільки посилює песимістичні настрої в суспільстві.

Сьогодні тільки “ліниві” вчені і “незаповзятливі” практики не торкаються реформаторських засад в нашому суспільстві. Це і конституційна реформа (діяльність Конституційної Асамблеї), і судова реформа, і реформа освіти, і реформа кримінальної юстиції, і реформа в сфері трудових відносин тощо. Кожне зазначене спрямування навіть при ідеальному теоретичному обґрунтуванні і практичному фаховому супроводженні, можливо не матиме жодного шансу на успіх, якщо не буде змінена в суспільній свідомості оцінка конструктивних властивостей та можливостей права, а реформи незавершені або напівзавершений характер.

Говорячи про політичні і правові реформи ми вважаємо буде на разі і на часі зупинитися, в першу чергу, саме на економіці, тому що говорити про рівні реформи без реформ в економіці просто не має сенсу.

Економічний блок.

Тема співвідношення права та економіки, пріоритет однієї із складових, розгляд умов їх гармонійного існування та вдосконалення не є новою ні для вітчизняного, ні для зарубіжного наукового доробку. Втім, слід констатувати, що наукові розробки в цій площині були набагато жвавішими 10-15 років тому.

В сучасному правовому полі України серед виважених, ефективних і дієвих публікацій, присвячених цій проблематиці можна назвати здебільшого публікації Інституту економіко-правових досліджень НАН України на чолі з академіком

Мамутовим В.К. Хоча, на наше глибоке переконання, в означених дослідженнях, широких наукових обговореннях, толерантних дискусіях, сьогодні як ніколи є потреба.

Що ж у тандемі “економіка – право” є недосконалим, “невідповідним”, таким, що гальмує суспільні відносини? Спробуємо окреслити деякі відповіді на ці питання, підходи до аналізу цих явищ, що дозволять з площини теоретичної, доктринальної перейти у площину практичну, конче необхідну сьогодні, доцільну для розвитку нашої держави.

Співвідношення “юридичного” і “економічного” має багатовікову історію, функціонування економічного механізму передбачає врахування суб’єктами економіки вимог права. Масове нехтування правовими нормами, прогалини в законодавстві, відсутність налагодженої судової системи призводять до руйнування економічних зв’язків. Особливо гостро наша країна відчуває це зараз, під час реформування економічних засад. Про це свідчить навіть побіжний аналіз друкованих публіцистичних видань України, що присвячують увагу цій гострій темі [3, с. 4; 10, с. 9; 11, с. 8; 5, с. 2].

Право як різновид соціального нормативного регулятора фактично впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства, держави і людини. Особливе місце при цьому належить економіці, господарським зв’язкам, які являють собою певні матеріальні основи виробництва, відтворення духовних, моральних, політичних та інших цінностей суспільного життя.

Право, як багатоаспектна і різноманітна сфера буття людини, виникло, розвивається і функціонує в результаті комплексу факторів, і економіка - один найважливіший серед них.

Термін “економіка” походить від грецького (oikonomike), що означає мистецтво ведення домашнього господарства. У сучасній мові під цим терміном слід розуміти сукупність суспільно-виробничих відносин, господарче життя, стан господарства [4, с. 339].

Ідеї соціально-економічної рівності та справедливості, що знайшли відображення в офіційних правових джерелах старовини, базуються на принципі еквівалентності, який виник при “обмінних” відносинах.

Вступаючи у відносини обміну, люди розглядали продукти своєї діяльності та послуги як рівноцінні, при цьому формувалися уявлення про еквівалентність і стандарти того, що можна вважати еквівалентом [12, с. 550-560].

Основоположники марксизму абсолютизували залежність права від економіки, від пануючих в суспільстві виробничих відносин, що призвело до збідніння, в певному сенсі, розуміння і значення права в житті суспільства. З іншого боку, з точки зору історичної дійсності важко заперечувати важливість економічного фактора у виникненні права. Історія права дає чимало підтверджень цьому.

Наприклад, – відомий поділ історії людства на два способи його існування і відтворення – на “присвоєння” і “виробництво”. На думку А. Б. Венгерова, цей факт “є також і методологічним ключем до вивчення походження права” [8, с. 155].

“У виробничому господарстві, – пише А. Венгер, – ускладнюється організація виробництва ... Виникає необхідність регламентувати сільськогосподарське виробництво, зберігання, розподіл і обмін додаткового продукту і виникаючих на цій основі відносин власності” [8, с. 157]. В самому процесі виникнення особливостей та властивостей права, відчувається “дихання” економічних відносин [2, с. 260-279].

Таким чином, розвиток виробництва, суспільний розподіл праці та його вдосконалення, виникнення відносин власності та обмін виробленими продуктами стимулюють потребу і необхідність у формуванні таких соціальних норм, які крім заборон і обов’язків надавали й забезпечували можливість вибору рішень і дій індивідів.

Серед багатьох ідей природно-правового вчення заслуговують найбільшої уваги принцип невід’ємності прав і свобод людини і принцип рівності людей. Відновлення соціальної та економічної справедливості втілювалося в гаслі “Свобода, рівність, братерство” епохи буржуазних революцій.

Розуміння свободи виходило не тільки з особистої свободи індивіда, а й, перш за все, з права власності, яке вимагало правового закріплення та охорони.

Історично саме в епоху становлення капіталістичних відносин оформилися основні національні правові системи, і право, як основний елемент правових систем, перетворилося в атрибут суспільного життя, який розвивається і вдосконалюється: в законодавстві, юридичній техніці, правозастосуванні, ефективності регулювання суспільних відносин тощо.

У свою чергу, економічна діяльність, набувши рис ринкової, іншими словами, саморегульованої, такої, що має здатність до саморозвитку у сфері суспільного буття, так само, як і право, стає відносно самостійною.

Із зазначеного контексту випливає, що право і економіка не просто співвідносяться, а взаємодіють, взаємовпливають одне на одного. До певної міри (і ми це спробували показати вище) право являє собою продовження економіки. У свою чергу, і економіка може існувати і розвиватися в тій чи іншій мірі як регульована і спрямована за допомогою державно-правових настанов, система.

Характер і форми взаємодії права та економіки можуть і реально обумовлюються різними факторами і про це знову ж таки свідчить історичний аналіз.

Ми вважаємо, що при дослідженні проблем співвідношення права і економіки в різних соціальних системах доцільним є шлях їх класифікації та дослідження в залежності від розвитку або відсутності структур ринкової економіки [6, с. 20-27; 372-385].

Адміністративно-командна система породжує уяву щодо співвідношення права і економіки: право є концентроване вираження політики, політика – концентрований вираз економіки.

Соціальні системи зі змішаною економікою набули поширення в середині ХХ ст. Вони відображають реальні зрушення в соціально-економічному житті і пов'язані, насамперед, з посиленням ролі держави в економіці. На сьогоднішній день, мабуть, у жодній країні немає економіки в класичному ринковому варіанті або повної відсутності ринкових відносин.

При цьому співвідношення права і економіки можна визначити наступним чином: право, враховуючи об'єктивні закони економіки, “прагне” за допомогою нормативних настанов відновити соціальну та економічну справедливість в суспільстві.

Блок правова освіта.

Наукове спрямування, яке попри всі кризові прояви, політичні симпатії, або навпаки, різні дисфункції суспільного розвитку, ніколи не полишало ні гуманітарного видавничого простору, ні юридичного наукового доробку. Це, зокрема, стосується проблематики, пов'язаної з правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою, правовою свідомістю особи [7, с. 14].

І хоча цю наукову сферу цілком виправдано можна віднести до добре відомого всім музичного проекту “Старі пісні про головне”, коефіцієнт корисної дії її впровадження в суспільні відносини лишається стабільно низькими. Проблема, беззаперечно, – одна з першочергових в сприйнятті права як явища соціальної дійсності, усвідомлення його ролі, місця в житті як пересічного громадянина, так і суспільства в цілому. Означена наукова сфера, безумовно, не є новою, але беззаперечний і той факт, що попри всі намагання її теоретичного освоєння за для реалізації практичних потреб “віз лишається на місці”. Більш того, бурхливий кількісний розвиток юридичних учбових закладів очікувано міг би призвести до покращення правової обізнаності в суспільстві. Нажаль, цього не сталося.

На скільки ж важливою є категорія “правова освіченість” в життєдіяльності людини? Якщо виступати в рамках не тільки пошукових теоретичних моделей, але й практичних ракурсів і напрямів, можна констатувати, що якість нашого життя, безумовно, пов'язана з цією категорією: від бізнес-плану до якості медичного обслуговування, від належних умов праці до належних умов відпочинку.

В такий спосіб, ми безпосередньо стикаємося з потребою особистого оволодіння не тільки “азбукою права”, а й потребою більш високого рівня правової освіченості. Скільки б негараздів нашого економічного, соціального, політичного життя, скільки зайвих нарікань на владу, державу, суспільство, роботодавців тощо вдалось би уникнути, якби кожний пересічний громадянин незалежно від віку, статі і соціального становища характеризувався б більшою правовою грамотністю сьогодні.

Отже, необхідно в рамках теоретико-правового аналізу зупинитися на понятті “правова освіченість” (як результат) і “правова освіта” (як процес досягнення результату). Якщо освіченість – це засвоєння різнобічних знань [4, с. 858], то правова освіченість – це засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах. Правова освіченість – рівень правової освіти.

Як і кожна теоретико-прикладна проблема дана не є виключенням і повинна враховувати як нові підходи, способи, методи вивчення, так і відповідну методіку щодо її реалізації. Відповідно до першої позиції слід відразу наголосити на необхідності, запровадження іншого, відмінного від попередніх часів підходу: пропозиція оволодіння не “правовим мінімумом” (цього явно не достатньо), а необхідним, відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань в площині сучасного право-державотворення.

Блок гласність.

Отже, закономірний інтерес питання: наскільки правові видання виконують необхідні суспільству функції. Цікавим в цьому контексті є і питання вартості публікацій у загальнодоступних юридичних виданнях і, – чи можна з урахуванням далеко не дешевого способу оприлюднення правової інформації вважати, що сьогодні наявні покращення в площині ознайомлення суспільства з правовою доктриною взагалі. Безумовно, це не просте питання, важливою відповіддю на яке є: “Чи не продукуємо ми сьогодні процеси, коли публічні юридичні дискусії стануть справою тільки наукової молоді – представників прошарку, що зобов’язані виконати статейний “дисертаційний мінімум” (5 публікацій у вітчизняних джерелах). Що ж до серйозних наукових розробок в соціогуманітарній сфері, зокрема, в правовій, то складається враження, що наукові видання здебільшого зацікавлені у кількості, а не у якості публікацій, враховуючи необхідний їм грошовий еквівалент, здатний підтримувати життєдіяльність видання.

Певні аналогічні претензії можна пред’явити і до монографічних публікацій. В них, безумовно, є суттєва потреба у суспільстві, яке намагається розвивати інститути громадянського суспільства та “сповідувати” постулати правової держави.

Справа в тому, що монографічні наукові видання спонсовані, як правило, авторами і тому виходять невеликим тиражем, а отже, стають надбанням не стільки громадськості, скільки певних наукових кіл.

Стосовно зовнішнього або міжнародного аспекту вітчизняної гласності в праві слід зауважити, що останнім часом точиться жвава дискусія щодо обов’язковості закордонних фахових публікацій для здобувачів наукових ступенів. Втім, ще раз наголосимо, що наукові знання “прирастають” не тільки працями наукової молоді. Що ж стосується “зрілих” досвідчених науковців, то критерії обов’язкової закордонної “прокатки” своїх наукових ідей (індекс цитування) є не до кінця продуманим для

представників гуманітарної науки¹. Оскільки цей критерій є суто інструментальним, кількісним, а не сутнісним. По-перше, “насильницька гласність” правових ідей до позитивного результату навряд чи призведе. Необхідно, щоб праці вітчизняних фахівців правової сфери були затребувані хоча б у близькому зарубіжжі, а публікації носили не примусовий характер, а були підкріплені науковим авторитетом авторів, що є знаними у пострадянському просторі. Це ж можливо лише за умови поглиблення наукових зв’язків і контактів. Цьому сприяють такі заходи, як міжнародні наукові конференції, симпозиуми, конгреси. Важко сказати, коли проводилися, наприклад, останні конгреси за роки незалежності України, а участь у міжнародних конкурсах наших монографічних видань є, мабуть, недосяжною мрією науковців.

Блок інтернет-видання.

Правда, можна зауважити, що інтернет-мережі до деякої міри заповнюють відповідні прогалини. Втім до самих інтернет-мереж та інтернет-видань існує ряд суттєвих претензій, принаймні, на сьогоднішній день.

Поняття інформаційного правового простору категорія змінна. Сама ж інформаційна діяльність потребує чіткої правової регламентації. Сьогодні з впевненістю можна говорити, і це відзначають окремі вчені, про сформоване глобальне інформаційне суспільство, в якому обробкою інформації та її вищої форми – знань – зайнято більше людей, ніж обробкою сировини та матеріалів, але кількість пропонованого матеріалу не означає його якості.

Однак, на жаль, мусимо визнати, що на теперішній час майже всі відносини, пов’язані з збиранням, обробкою, передачею та іншим використанням інформації в електронній формі не тільки не врегульовані правом, але на нормативному рівні навіть не визначені дефініції основних понять, на формально визначеній основі яких повинно будуватися правове регулювання (наприклад, кіберпростір, кіберзлочинність, протокол передачі даних, шлюз, проксі-сервер тощо).

Легкодоступна змінюваність інформації в електронній формі: на відміну від стабільної документально оформленої інформації електронна інформація немає форми, стабільної у часі та просторі. У зв’язку із цим, електронна інформація циркулює переважно неконтрольовано та хаотично [1, с. 563].

Ще одна проблема полягає у необхідності вирішити питання про контроль над інформацією, що розповсюджується в електронних мережах, насамперед, в Інтернеті. Крім цього, стає очевидним, що жодна сучасна держава не спроможна самостійно вирішити всі питання пов’язані з розвитком електронного інформаційного простору.

Поступовий розвиток глобального інформаційного суспільства вимагає забезпечення його належного правового регулювання як на міжнародному, так і на національному рівнях [9, с. 33-36].

---

¹ Індекс цитування – прийнята в науковому середовищі оцінка “значущості праць” ученого. Величина індекса визначається кількістю посилань на цю працю (чи прізвище) в інших джерелах. Однак, для точного визначення значущості наукової праці важливим є не тільки «кількість» посилань на неї, але і якість самої праці.

В такий спосіб, сприйняття права: а) як знаряддя як силового забезпечення проведення певної політики; б) засоба здійснення певних управлінських завдань; в) як веління держави буде провокувати ситуацію, коли влада не може “достукатися” до людини, люди ігноруватимуть старти і починання запропоновані державою, полілог між суспільством – державо – владою – людиною ставатиме дедалі складнішим, тому нам, вченим, дуже важливо відповісти на питання “Що прагне сьогодні суспільство? Чого бажає пересічна людина в сфері права? Що можуть зробити вчені, для забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини?”

ЛІТЕРАТУРА :

1. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие / отв. ред. Р. В. Шагиева. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 576 с. (563)
2. *Алексеев С. С.* Линия права / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с. – С. 260-279.
3. *Быстрицкий Е. О.* О чем свидетельствует стратегия, утвержденная Президентом / Е. О. Быстрицкий // Зеркало недели. – 31 марта 2012. – № 12 (60). – С. 4.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. – С. 339.
5. *Головатый И.* Николай Азаров: “За два года правительству удалось создать запас прочности экономики, позволяющей минимизировать влияние негативных мировых тенденций” / И. Головатый // Факты. – 11 августа 2012. – С. 2.
6. *Марченко М. Н.* Проблемы общей теории государства и права : учебник: В 2-х т. / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во “Проспект”, 2007. – Т. 2. Право. – 656 с. – С. 20-27, 372-385.
7. Массовое сознание: колебание и прогресс // Зеркало недели. – 10.11.2012. – № 40 (88). – С. 14.
8. Общая теория права: курс лекций / под ред. В. К. Бабаева. – Н. Новгород : Нижегородская высшая школа МВД, 1993. – 693 с. (155)
9. *Онщенко Н., Сунегин С.* Проблемы протидії правопорушенням в інформаційній сфері: реалії та перспективи // Віче. – червень 2012. – № 11 (320). – С. 33-36.
10. *Продан О.* Без успешного малого и среднего бизнеса не может быть успешной экономики / О. Продан // Зеркало недели. – 9 июня 2012. – № 21 (69). – С. 9.
11. *Савченко А.* Социальная ответственность корпораций / А. Савченко // Зеркало недели. – 21 апреля 2012. – № 15 (63). – С. 8.
12. Теория государства и права / под ред. В. П. Малахова, В. М. Казакова. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 576 с. – С. 550-560.

*Андрусишин Б. І.
проректор з навчально-методичної роботи
гуманітарних інститутів НПУ імені М. П. Драгоманова,
директор Інституту політології та права,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ)*

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В “УМОВАХ РИЗИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА”

Процес розбудови демократичної, правової держави в Україні пов'язаний з усвідомленням процесів, які відбуваються в суспільстві і безпосередньо стосуються додержання та належної реалізації гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина.

У статті 21 Конституції сказано: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними”. До основних прав людини Основний закон відносить невід’ємне право на життя, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканість, недоторканність житла, права на свободу думки і слова тощо. Одним з основних громадянських прав і свобод людини є їх право на інформацію.

Ставши майже звичним елементом повсякденного життя українського соціуму нові інформаційні технології мають незаперечний вплив на процеси сприйняття і пізнання навколишнього світу.

Загальна декларація прав людини (1848 р.) закріпила як складову права кожної людини на свободу переконання і вільне їх вираження, визначила свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї (ст. 19). Аналогічне закріплення право на інформацію одержано в інших міжнародно-правових актах. Серед них – Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (п. 1 ст. 10), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (п. 2 ст. 19) та ін.

Право на інформацію – одне із фундаментальних прав людини, яке закріплюється основоположними документами з прав людини, в конституціях багатьох зарубіжних держав, де визначаються його зміст, механізм реалізації, гарантії здійснення [1, с. 71-79].

Однак, до засобів масової інформації не слід ставитися однобічно. Як органічний елемент демократичного суспільства, мас-медіа вимагають для себе повної свободи. Водночас, майже безмежні можливості Інтернет-ресурсів сприяють породженню ряду проблем, які пов'язані з поширенням у мережі практично не контрольованої інформації про жорстокість, порнографію тощо. Все частіше мережі Інтернету стають об'єктом кібератак, піратства, що в кінцевому підсумку ставить під сумнів саме поняття “свобода слова”.

Посилення негативного зовнішнього впливу та інформаційний простір України несе ряд загроз серед яких розмивання суспільних цінностей і національної

ідентичності. На переконання окремих дослідників, наближаються до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем у галузях: державне управління; фінансова і банківська сфери; енергетика; транспорт; внутрішні і зовнішні комунікації [2, с. 223]. У край критичному стані знаходиться забезпечення інформаційної безпеки людини. Постає завдання про захист людини, а в першу чергу дітей, молоді від негативної інформації, оскільки Інтернет, інші ЗМІ, крім вирішення позитивних завдань, серед яких слід назвати здатність особи бути в курсі подій, вгамування “інформаційного голоду”, зняття соціальної напруги в суспільстві, підвищення політичної, правової і загальної культури, можливість спілкуватися на відстані, проведення переговорів он-лайн, поширення інформації, нових технологій, дистанційне навчання телеконференції, нові можливості для ведення бізнесу, пошук необхідних довідок і новин, тощо, формують так звані “ризики інформаційного суспільства”, до яких відноситься поверхневе сприйняття навколишнього світу, заміщення духовної культури вузькопрофесійними знаннями, деформація дозвілля, орієнтація на розважальність, витіснення реального живого спілкування, зміна характеру людського мислення від творчого до інструментального і формалізованого [3, с. 91-92].

Безконтрольний і хаотичний вплив на людину інформаційних потоків вже сьогодні, на думку багатьох дослідників, складає певну небезпеку. В Україні на теперішній час діють 800 приватних і 28 державних телерадіостанцій, які в силу особливостей інформаційних технологій здатні активно впливати на свідомість людини, її психічний та фізіологічний стан.

Оскільки “в Україні немає незалежних засобів масової інформації в класичному розумінні – вони існують, як органи влади, партій, груп, олігархів і класів”, “отримують інвестиції українських олігархів і закордонних магнатів у результативності чого інвестори тепер мають можливість формувати програмну політику підконтрольних їм ЗМІ, що не завжди узгоджується з інтересами нашої держави” [4, с. 218].

У середовищі молодих людей, 84% яких є активними користувачами Інтернет, формується нова система цінностей, яка багато у чому має раціонально-споживацький характер, характеризується скептичністю, амбівалентністю, невизначеністю. “Телевізійне насильство”, яке присутнє у більшості сучасних серіалів, фільмах, мультфільмах, інформаційних телепрограмах, та ін., формує у глядача подальшу агресію, “моделює” у реальному житті подібні до побачених сцени розбоїв, грабежів, вбивств, агресивну поведінку загалом.

Мережа Інтернет, ЗМІ рясніють вульгарною інформацією, порнографією, що розбещують молодих людей, мають негативний вплив на їх морально-психологічний стан. При допомозі маніпулятивних технологій засоби масової інформації здійснюють деструктивний вплив на індивідуума, особливо молодь, просуваючи деструктивні медійні продукти, розмивають українську ментальну ідентичність, здійснюють

ескалацію агресивності та насилля у суспільному середовищі, сприяють зануренню у віртуальну реальність, як форму комп'ютерного моделювання, спроможну передати створену в електронно-цифровій формі, що сприймається людиною ілюзію перебування її в штучному (так званому, цифровому) середовищі [5, с. 226].

Ознаками занурення у віртуальну реальність може бути віртуальне спілкування, гра, як засіб самореалізації особистості, відчуття уявної реальності, що знаходить вираження завдяки створенню ілюзії тривимірного простору та мобільному об'ємному озвученню (аудіо візуалізації) комп'ютерне подання якогось реального явища тощо.

Наведений перелік наслідків неконтрольованого поширення інформації далеко не повний. Подальшого наукового вивчення потребує проблема впливу засобів масової інформації на ціннісні орієнтації сучасної молоді, не говорячи про ряд побічних шкідливих наслідків на фізіологічний стан людини (порушення зору, зниження апетиту, розлад під дією електромагнітного поля імунітету, розлади серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту, опорно-рухової системи від тривалого статичного положення тощо). Активні користувачі отримують психологічні розлади, т. зв. “мережеву хворобу”, для подолання якої останнім часом у США і Європі відкрилися перші консультативно-психотерапевтичні служби для залежних від Інтернету.

Зважаючи на це, що як в Україні, так і у всьому світі кількість користувачів зростає в геометричній прогресії, тому молодь, провайдери і батьки повинні всебічно зважати на величезні реформаційні можливості, що несе у собі Глобальна мережа, а останні мають регламентувати та контролювати її використання. А це передбачає підвищення інформаційної та правової культури населення.

Для подолання не зовсім сприятливої ситуації, що склалася в інформаційному просторі України з точки зору забезпечення основних прав і свобод людини, необхідно державну інформаційну політику проводити на міцній ідейно-концептуальній основі, якою повинна стати загальнонаціональна ідеологія, яка своєю системою цінностей і смисловим змістом наповнила би увесь інформаційний простір, культивувати значущість різноманітних аспектів незалежності держави, збереження особливої культури, традицій, національних надбань, “втілення ідей інформаційного суверенітету” [6, с. 1].

У контексті нашого викладу хотілося б привернути увагу до такої важливої проблеми правового регулювання в інформаційній сфері суспільних відносин, як суспільна мораль, яка поряд з іншими важливими проблемами регулювання (визначення інформації, інформаційна безпека, визнання Інтернет як засобу масової інформації нарівні з пресою, радіо, телебаченням), може бути вирішена при створенні проекту Кодексу України про інформацію [5, с. 158-159].

На виконання завдань Національної програми правової освіти України, рекомендованої Міністерством освіти і науки України (гриф № 14/18.2 – 2150 від 28.09.2005 р. та 1/11 – 31.01.2007 р.) у систему підготовки за спеціальністю

“Правознавство” в Інституті політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова введено навчальну дисципліну “Інформаційне право” обсягом 72 години.

Курс “Інформаційне право” розрахований для читання на п’ятому курсі студентам спеціальності “Правознавство” та є профільним спеціалізованим курсом, головним завданням якого є розкриття теоретичних основ та практичних засад реалізації права громадян на доступ до інформації.

Основним завданням курсу є дослідження національно-правових та міжнародно-правових гарантій реалізації права громадян на доступ до інформації, визначення особливостей правової регламентації різноманітних засобів та процедур отримання громадянами інформації, зокрема доступу до інформації про діяльність органів державної влади, приватної інформації про фізичну особу, інформації про суб’єктів господарювання та їх діяльність тощо, розкриття правових основ отримання відкритої інформації через ЗМІ, доступ громадян до інформації через мережу Інтернет, доступ до інформації у архівах тощо.

Дана дисципліна має сформувати у студентів знання стосовно змісту поняття інформація, види інформації, джерела інформації, поняття та принципи доступу громадян до інформації, міжнародно-правові гарантії реалізації права громадян на інформацію, національне законодавство, що гарантує право громадян на інформацію.

У процесі вивчення курсу “Інформаційне право” студенти повинні оволодіти вміннями отримання інформації через друковані ЗМІ, за допомогою аудіовізуальних ЗМІ та інформаційних агентств, доступу до інформації в архівах, отримання інформації через мережу Інтернет тощо.

З метою забезпечення відповідності та єдності науки, освіти і практики у сфері суспільних відносин щодо інформації, інформатики, інформатизації, інформаційної культури при розвитку інформаційного суспільства в Україні як складової глобальної інформаційної цивілізації між Інститутом політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова і Науково-дослідним інститутом інформатики і права з правами науково-дослідного інституту Національної академії правових наук України укладено договір, який передбачає обмін науковими, інформаційними, довідковими та іншими виданнями, у тому числі й електронними, організацію конференцій, семінарів, круглих столів, проведення спільних наукових досліджень, надання консультацій з питань, що відносяться до компетенції сторін тощо.

Інститут політології та права щорічно проводить міжнародну науково-практичну конференцію “Юридичні читання” у рамках якої з ініціативи директора Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, члена-кореспондента НАПрН України, професора В. Г. Пилипчука було організовано секцію “Інформаційне право і державно-правові проблеми розбудови інформаційного суспільства в Україні”, яка постійно збирає широке коло учасників.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у вирішенні багатьох завдань, пов'язаних зі становленням і розвитком інформаційного суспільства, безумовно, постає проблема не лише про спосіб реалізації права на інформацію, який кожен обирає самостійно, в т. ч. забезпечення вільного доступу до Інтернету, але й питання міжнародного та державного визнання і нормативного закріплення правил та процедур стосовно міжнародного регулювання глобальних інформаційних відносин, зважаючи на їх екстериторіальність та позанаціональність і встановлення ступеня відповідальності за їх порушення, і, найголовніше, реальне забезпечення дії механізму цієї відповідальності при участі України у міжнародній правотворчості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Видавництво “Юридична думка”, 2008. – 252 с.
2. Димарчук О. Л., Дієго Донсо Варгес Хосе, Колісник М. О. Інформаційна безпека України в умовах глобалізації // Освіта в Україні: шляхи розвитку. – 2012. – Вип. 3. – С. 223.
3. Дёмина М. Н. Изменения в когнитивных практиках индивидов под влиянием новых информаионных технологий / М. Н. Дёмина // Социологиические исследования. – 2010. – № 6. – С. 91-92.
4. Василюк І. П. Державна інформаційна політика в Україні: стан і перспективи // Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку. – 2012. – Вип. 3. – С. 218.
5. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного ... : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2011. – 426 с.
6. Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2010. – 20 с.

Горбатенко В. П.
доктор політичних наук, професор,
заступник директора Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
академік Академії політичних наук України (м. Київ)

ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблематика політичних ризиків, яка має прогностичну та футурологічну спрямованість, почала досліджуватись на Заході з кінця 60-х років ХХ ст. Практичну значимість досліджень у цій сфері в 70-х роках зумовило створення великої кількості консультаційних фірм, які здійснюють аналіз й оцінку політичних ризиків у різних країнах. У західних країнах на сьогодні існує понад 500 спеціалізованих центрів, які досліджують політичні ризики. Відповідно з'являється широке коло фахівців нового типу – експертів політичного ризику, діяльність яких, зокрема, ґрунтується на тому,

що в сучасних умовах вже недостатньо передбачати майбутнє, слід навчитися бути готовими до найгірших з майбутніх подій, тобто управляти ризиками [1]. Відтак з'являється новий науковий напрям – ризикологія, який значною мірою проектується на сферу політики.

На рівні дефініції політичний ризик узагальнено визначається як вірогідність виникнення політичних чинників у країні чи певному регіоні, які можуть справити позитивний чи негативний вплив на управлінську, економічну та інші види діяльності. Втім існують різні варіанти тлумачення цього поняття: дії національного уряду, які заважають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод, зумовлюють конфіскацію власності іноземних компаній; непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі й набувають форми різноманітних обмежень; події, здатні привести до кардинальних змін урядової політики і створити несприятливі умови для певних соціальних груп чи національного розвитку загалом; вірогідність небажаних політичних подій.

До основних напрямів політичної ризикології належать: аналіз та оцінка некомерційних (політичних) ризиків міжнародного бізнесу; прийняття рішень в умовах соціально-політичної невизначеності (нестабільності); застосування венчурних (ризикованих) політичних технологій. Основними причинами, які зумовлюють негативні прояви політичних ризиків, є творчий характер управлінської діяльності, обмеженість знань керівника того чи іншого підрозділу, нерозуміння громадськістю задумів і цілей уряду, недостатнє опрацювання управлінського рішення.

Наявність у політичному ризику можливих втрат чи позитивних наслідків дозволяє говорити про нього як про орієнтацію суб'єкта діяльності не лише на невдачу, а й на успіх. Оцінка і управління ризиком дозволяють прогнозувати політичні події, уникати конфліктів, різких несприятливих політичних змін. Політичний ризик пов'язаний насамперед з управлінською діяльністю. В цьому випадку ризик постає як діяльність, у процесі якої з'являється можливість оцінити вірогідності дослідження бажаного результату, можливих негативних наслідків, відхилення від мети.

На Заході в системі державного управління існує розвинена інфраструктура спеціальних центрів, комітетів, рад, які займаються аналізом і прогнозуванням політичних ризиків. До таких структур, зокрема, відносяться: Консультативна рада при міністрі технології, Комітет оборонних досліджень при міністрі оборони (Велика Британія); Національно-дослідницька лабораторія при міністерстві оборони і воєнно-морських сил, Гудзонівський інститут, Вільсон-центр, Інститут Гувера, Гарвардський університет, фірми “Фрост і Салліван” у Нью-Йорку, “Бері” в Нью-Джерсі, “Ірам” у Вашингтоні (США). У Франції досить ефективно функціонує державна система надання ліцензій на науково-дослідницькі роботи, в тому числі й з оцінки політичних ризиків. Ліцензія виступає в ролі договору про наукове співробітництво урядової установи з фірмою чи приватним науковим фондом. В Україні проблеми політичних ризиків найчастіше залишаються поза увагою центральних і регіональних органів

державної влади. У відповідності з цим актуальним питанням є необхідність створення в нашій державі єдиної багаторівневої системи аналізу і управління політичними ризиками.

У зв'язку з вищезазначеним доцільно охарактеризувати деякі політичні ризики, характерні для світового і вітчизняного суспільно-політичного розвитку початку XXI ст.

Фінансово-економічний диктат потужних наднаціональних утворень. Деякі фахівці стверджують, що незабаром чимало важливих функцій, здійснюваних зараз у межах окремих країн ринковими економіками і демократичними урядами, будуть перехоплені міжнародними організаціями або ж їхня реалізація окремими урядами буде суттєво ускладнена економічними процесами міжнародного масштабу. В цьому контексті показовим є приклад діяльності Міжнародного валютного фонду. МВФ перебуває поза прямим контролем тих країн, яким він надає допомогу. Він, по суті, є на сьогодні напівсуверенною, надзвичайно впливовою, недемократичною організацією, яка спонукає країни приймати свої умови, навіть якщо вони є не вигідними для певної країни. Інакше відмовляється надавати допомогу.

За зазначених умов уряди окремих країн приречені ставати підлеглими утвореннями в межах МВФ та інших подібних міжнародних систем. Умов, які необхідні для функціонування демократичних інститутів, на міжнародному рівні не існує не тільки на сьогодні, а й не проглядаються перспективи щодо їх виникнення у досяжному для огляду майбутньому. Демократичні стандарти досі незастосовні до керівництва міжнародних організацій. Принаймні, відомий західний політолог Роберт Даль досить скептично налаштований щодо можливості нагляду за керівництвом міжнародних організацій.

Історія знає успішне використання зовнішніх запозичень (Японія та країни Південно-Східної Азії у післявоєнний період, Норвегія в середині 80-х років). Однак за останні два десятиліття країни, що розвиваються, та з перехідною економікою “не подали прикладів успішного використання зовнішніх запозичень для збільшення інвестиційного потенціалу, особливо у технологічному секторі” [2]. Така небезпечна тенденція стосується й України що, зокрема, відобразилось у невідповідності до кредитного буму 2006–2008 рр., який фінансувався надмірними зовнішніми запозиченнями, а також до неконтрольованого спекулятивного розвитку ринку нерухомості, який створив серйозну небезпеку для банківського сектору. При цьому Національний банк України нічого не зробив для своєчасного обмеження зовнішніх запозичень вітчизняних банків. Як наслідок, станом на червень 2008 р. зовнішній борг України сягнув 60% ВВП, що вдвічі перевищує оптимальне значення для країн з перехідною економікою [3].

Загроза відтворення і модифікації тоталітаризму. Загроза тоталітаризму в сучасних умовах скоріше виключає збереження попередніх форм. За висновком Френсіса Фукуями, відроджена форма комунізму є слабким суперником ліберальної

демократії, оскільки групи, які її репрезентують, не прагнуть більшого, ніж обмеження темпів переходу до капіталізму і збереження соціальних гарантій. Соціологічні опитування свідчать, що їх підтримують здебільшого пенсіонери, представники колишньої компартійної еліти та інші особи, чиє становище за старої системи було кращим. До того ж, необільшовицька економічна програма не пропонує перспективного плану економічного відродження.

Що стосується України, то її режим найчастіше фахівці визначають як гібридний, перехідний. “Доки перехід не завершився, ніхто не зможе точно передбачити, є він переходом до демократії чи до нової форми авторитаризму. Це негативно відбивається на консолідації суспільства” [4]. Віль Бакіров, президент Соціологічної асоціації України, звертає увагу на цілий ряд небезпечних тенденцій розвитку України. Це насамперед: поглиблення соціального розшарування й нерівності й, відповідно, посилення вірогідності соціально-класових конфліктів; сповзання у прірву цивілізаційного розколу, що посилює вірогідність міжконфесійних, міжетнічних і міжкультурних конфліктів; втрата освітнього і науково-технічного потенціалу, репутації й авторитету на міжнародній арені [5].

Експансія “нового світового безпорядку”. Визначення цього характерного для початку XXI століття явища належить відомому письменнику-фантасту Брюсу Стерлінгу, який, зокрема, зазначає: “За межами (а іноді і всередині) кордонів процвітаючого Нового світового порядку складається грандіозний і потворний Новий світовий безпорядок. Він охопив не тільки задимлені руїни Балкан, а й Кавказ, південь Центральної Азії і широкі простори таємничої Африки” [6]. Йдеться про те, що грандіозні війни стали в наші дні рідкісним явищем і нетривалим. А от нетрадиційні бойові дії у вигляді тероризму стали явищем хоча й локальним, але постійним з тенденцією до розростання. Його об’єкти: зброя, проституція, наркотики, ухилення від сплати податків, комп’ютерне піратство, генетичні експерименти, вбивства за допомогою вибухових пристроїв з дистанційним управлінням.

Процес складання “нового світового безпорядку” набув глобального характеру. Він починається з локальних заворушень, але розвивається завдяки вкладанню коштів. Він фінансується “новим світовим порядком”, оскільки цивілізованим державам нерідко потрібні послуги злочинців, їх населення потребує наркотиків, праці мігрантів, районів з червоними ліхтарями, нових способів відмивання грошей. Ця діяльність є небезпечною, вона підриває основи суспільства, тому цивілізовані країни переслідують її, санкціонуючи експорт хаосу в більш слабкі країни з менш розвинутими силами охорони правопорядку. На практиці ці доходні види злочинного бізнесу оселяються на територіях, які стають економічно нерентабельними через релігійну і міжнаціональну напруженість. Виходячи з цього, “новий світовий безпорядок”, на думку Б. Стерлінга, стане характерною ознакою XXI століття і проіснує досить довго.

По суті, Новий світовий безпорядок є метафорою тероризму. Основні характеристики терористичних угруповань: відсутність здатності до підпорядкування, дисципліни, порядку, воїнських традицій; використання інститутів громадянського суспільства з перетворенням їх на піввійськові угруповання: футбольних фанатів, політичних партій, молодіжних груп і об'єднань, служителів церкви, постійних відвідувачів нічних клубів та ін.; небувала жорстокість, в тому числі по відношенню до своїх співвітчизників; використання дисфункціональних сил служителів правопорядку.

Неконтрольоване зростання соціальної нерівності. Зазначене явище поглиблює поляризацію в суспільстві, породжує соціальну апатію, нелегітимні форми протесту. Псевдodemократичні режими на пострадянському просторі заслужили негативне сприйняття з боку основної маси населення, оскільки вони породили те, що Дж. Бохман визначив терміном “політична бідність” [7]. Основними рисами “політичної бідності” є економічна залежність від держави, патерналізм, незалученість до соціальних мереж, відчуження від політичного життя.

Негативним явищем, що виникає в перехідні часи у сфері державного управління, є криза розподілу. Ця криза безпосередньо пов'язана з можливостями правлячої влади у питанні забезпечення однієї з аксіом, виведених російським політологом І. Ільїним, – досягнення розподільної справедливості. Брутально порушивши радянський варіант соціального контракту, що існував між правлячою елітою і населенням, українська влада 1990-х рр. довела до небезпечної межі соціокультурний розкол суспільства. В умовах здійснення реформ такий розкол виникає об'єктивно і так чи інакше веде до протистояння соціальних груп з високими можливостями та доходами й тими, хто опиняється на протилежному полюсі. Однак в Україні це протистояння має не тільки економічний характер, він стає політико-культурним параметром модернізації. Витоки такого стану розвитку суспільства слід шукати не лише в об'єктивному характері швидкого вдосконалення суспільства, а і в суб'єктивно створених умовах домінування несправедливості й порушенні існуючих критеріїв соціальної справедливості. В Україні значне загострення соціальних проблем виникло внаслідок невідповідного впровадження ринкових відносин, поспішно підміненого легалізацією “чорного” ринку, що призвело до колосального збагачення “активної” меншості, для якої моральні критерії людського буття почасти не мають ніякого значення, і одночасно до зубожіння відтісненої на узбіччя напівстихійної псевдомодернізації більшості, котра не змогла переступити через моральний або традиційно зумовлений поріг.

Основними проявами кризи розподілу є: 1) поляризація населення внаслідок нерівномірності розподілу матеріальних благ і виникнення соціокультурного розколу суспільства; 2) конфліктонебезпечне зростання у масовій свідомості відчуття соціальної несправедливості і соціального протесту. Найважливішою причиною, яка продукує названі прояви, слід вважати переорієнтацію влади у бік згортання

соціальних функцій держави, що спровоковано хибним для України вибором на початку 1990-х років ліберальної моделі реформування суспільства. Навіть в умовах розвиненого Заходу ліберальна модель з її орієнтацією на саморозвиток особи в ситуації забезпечення свободи, рівності політичних і особистих прав поступово була переорієнтована у соціально-ліберальну. Що ж стосується українського суспільства, то після всеохоплюючого й відносно рівного забезпечення всіх у радянській системі йому ближчою могла б бути соціал-демократична модель.

За умови, якби зазначена модель почала утверджуватися одразу й цілеспрямовано, це могло б уже сьогодні дати свої позитивні наслідки. Подолання кризи розподілу найбільш вірогідне саме в її рамках, оскільки соціал-демократична модель несе в собі близьку українському соціуму ідею солідарності, що передбачає допомогу сильних слабким, взаємну підтримку і взаємні обов'язки держави і особи, а також членів суспільства один перед одним. Висловлене дає підстави для того, щоб погодитися з висновком українського філософа М. Поповича: “Ринкову економіку не вдасться побудувати без широкого національного компромісу. А тут вирішальним буде не якась міжпартійна угода, а реальна соціальна рівновага” [8].

Криза розподілу в Україні, як засвідчує світовий досвід, може бути подолана за умови забезпечення основних напрямів соціально-ринкового розвитку, що зумовлюють:

1) підтримку малого підприємництва як дієвого засобу вирішення завдань надання додаткових робочих місць, насичення ринку товарами та послугами, формування середнього класу; захист законних інтересів вітчизняних підприємців і споживачів, підвищення конкурентоспроможності товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках; розв'язання проблеми власності з урахуванням соціальної справедливості, відповідної вимогам і потребам більшості суспільства, створення реального, відповідального перед суспільством власника чи групи власників на кожному приватизованому об'єкті;

2) створення в суспільстві ситуації рівності у забезпеченні основних прав і обов'язків, а також допущення соціальної та економічної нерівності на основі справедливості, яка дає можливість надання “компенсаційних переваг для кожної людини й, зокрема, для менш забезпечених членів суспільства” [9]; створення такої схеми соціального співробітництва, яка викликає бажання до співробітництва у кожного, в тому числі й у людей з невисоким соціальним становищем та статусом; поєднання індивідуальної свободи і справедливого розподілу матеріальних благ, рівність і відкритість доступу до владно значущих відповідальних посад на основі конкурентного відбору;

3) подолання лицемірства представників влади, пов'язаного з намаганнями приховати опікування виключно власним добробутом за гучними заявами про їхнє прагнення до забезпечення народного добробуту, а також цинізму населення, пов'язаного з поступовою втратою значення моральних норм та ідеалів.

Соціально-політична нестабільність. Стабільним за сучасних умов вважається суспільство, в якому частка середнього класу в структурі населення не нижча за 70%. “Ідентифікаційна криза у її сьогодиншньому вигляді – це, насамперед, розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, невизначені перспективи, постійний пошук варіантів, безкінечне “перетягування каната” у владних верхах, аномія з паралельним наростанням агресивності на масовому рівні. Це нестримна політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин на тлі байдужості суспільства до проблем цивілізованого співжиття і здорового доккілля. Це гостро різні версії “віртуального минулого” і, як наслідок, девальвація понять “патріотизм”, “національна гордість”. Це дезорієнтована молодь, яка не бачить гідних прикладів для наслідування і шукає розради в сумнівних заняттях і схильності до “ерзац-культури”. Це загальне падіння моралі, коли не соромно красти й зраджувати” [10].

Зростання організованої злочинності і корупції. Корупція є одним з найнебезпечніших явищ у житті суспільства. Її розростання становить серйозну загрозу законності, правам людини, демократичному розвитку в цілому. Що стосується України, то тут корупція набула загрозливих масштабів, за яких можна говорити про неї як про елемент системи державного управління й суспільного розвитку. Оновлення еліти в Україні тісно пов’язане з необхідністю подолання корупції у вищих ешелонах влади. Корупція в Україні за роки її незалежного існування перетворилась на соціальне явище, що становить собою реальну загрозу національній безпеці й суверенітету держави, оскільки вона є чинником деформації соціально-економічного і політико-правового реформування держави й суспільства.

Згідно зі звітом “Барометр глобальної корупції – 2009”, оприлюдненим міжнародною організацією Transparency International, Україна визнана найбільш корумпованою серед 69 “нових незалежних країн”, охоплених її дослідженням, яке проводилося із жовтня 2008 року до лютого 2009 року і в його рамках було опитано понад 73 тис. осіб.

Що необхідно зробити для виходу з цього тупика? Група фахівців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України під керівництвом відомого юриста О. Костенка пропонує:

1. У рамках кримінальної юстиції створити спеціальну підсистему антикорупційної юстиції, яка б консолідувала відповідні правові норми різноманітних галузей права, спрямовані на протидію корупції.

2. Створити при Міністерстві юстиції України спеціальну структуру для забезпечення протидії корупції.

3. Сприяти практичному утвердженню в Україні принципу рівності громадянина і держави перед законом і судом. Саме відсутність цього принципу сьогодні приводить до того, що державні службовці під виглядом реалізації пріоритету державних інтересів зловживають своїми повноваженнями.

4. Нормативно закріпити відповідальність за купівлю-продаж голосів у виборних (представницьких) органах, у тому числі в органах місцевого самоврядування.

5. Визнати протидію корупції шляхом розвитку соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури громадян, фактором, без якого неможливим є подальший розвиток українського суспільства.

Зростання міграційних потоків. Нині в Україні досить сильними є міграційні тенденції та настрої, особливо серед молоді. Україна є одним із найбільших донорів та реципієнтів трудових мігрантів. За висновком однієї з найбільших релігійних неурядових організацій світу “Карітос”, “Україна перетворюється у вільні коридори міграційних потоків, які функціонують та змінюються за внутрішніми правилами” [11]. Допоки існуватиме така ситуація? Один із фахівців у цій сфері з цього приводу зазначає: “До того часу, поки в Україну не підуть інвестиції, сподіватися на повернення мігрантів додому, як і сподіватися, що люди не хотітимуть виїхати на заробітки, не слід. Тож за відсутності інтеграційних процесів на європейських економічно-цивілізаційних та правових засадах Україна все більше виявлятиме тенденцію до зростання міграційних ризиків” [12].

Насамкінець слід зазначити, що ризики необхідно розглядати як показник неминучих помилок у процесі модернізації суспільства, як своєрідну форму розплати за не прорахованість суб'єктами політичної діяльності своїх дій у мінливому соціальному середовищі. Завдання теоретичних і прикладних досліджень політичних ризиків полягає в тому, щоб максимально знизити гостроту можливих негативних наслідків розвитку тієї чи іншої політичної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Jalochowski K.* Co przyszlosc pokaze? // Polityka, nr 2 (2687), 10 stycznia 2009. – S. 35.
2. *Шевчук В. О.* Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 162.
3. *Вахненко Т.* Теоретичні засади формування зовнішнього національного боргу / Т. Вахненко // Вісник НБУ. – 2006. – № 9. – С. 21.
4. *Кіндратець О.* Ризики українського суспільства // Віче. – 2009. – № 17. – С. 19.
5. *Капсамун І.* Про справжню соціологію... // День. – 15 жовтня 2009 р.
6. *Стерлинг, Брюс.* Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в XXI веке? / Брюс Стерлинг; (Пер. с англ. И. Цибизовой). – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – С. 109.
7. *Bohman J.* Public Deliberation Pluralism, Complexiti and Democracy. – Cambridge: Massachusetts, 1996.
8. *Попович М. В.* Європа-Україна – праві і ліві. – К. : Центр громадянської просвіти “Київське братство”, 1996. – С. 102.
9. *Шульга Н. А.* Этническая самоидентификация личности. – К. : Институт социологии НАН Украины, 1996. – С. 187-188.
10. *Нагорна Л.* “Війна ідентичностей”: сценарії і ризики // Політичний менеджмент. – 2007. -- № 2 (23). – С. 48-49.

11. *Миколюк О.* Готовність до міграції: Чим відрізняється становище найманих українських працівників у ЄС та Росії? // День. – 1 липня 2009 р.
12. Там же.

Бабкіна О. В.
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри
політичних наук Інститут політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

На сучасному етапі розвитку України, інших постсоціалістичних країн, особливої уваги заслуговують теоретико-методологічні аспекти аналізу суспільного розвитку і подальшої трансформації цих країн.

Поняття трансформації означає зміну різного виду, форми, історичних властивостей певного процесу. Трансформація суспільства в межах цієї парадигми означає видозміну стану чи форми існування економічних, соціальних і політичних, культурних явищ та процесів.

Трансформація у постсоціалістичних країнах обумовлює необхідність перегляду багатьох методологічних підходів до розуміння соціально-політичних і державно-правових проблем. Необхідним насамперед є: ретельний аналіз нових політичних реалій і процесів, що виникли останнім часом; глибоке професійне осмислення та оптимальне вирішення проблем функціонування політичної системи, місця і ролі в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів.

В цьому контексті надзвичайно важливими є спільні зусилля в науковому пошуку філософів, політологів, юристів, соціологів, економістів та представників інших суспільних наук різних країн світу, спрямовані на досягнення успіхів в усіх сегментах суспільного розвитку. Більшість помилок та прорахунків, допущених у процесі трансформації постсоціалістичних країн можна було б уникнути, якщо б при вирішенні життєво важливих питань поєднували здоровий глузд і наукове осмислення суспільства.

У процесі трансформації постсоціалістичних країн, в тому числі й України, відбувається інтенсивний процес накопичення політико-правових знань, розробка теоретико-методологічних і концептуальних основ політичної науки з урахуванням світового досвіду. Саме тому, слід звернути увагу на деякі методологічні і концептуальні засади становлення і розвитку політико-правових досліджень у галузі трансформації політичної сфери України та інших постсоціалістичних країн. Вони розвиваються на ґрунтовному філософсько-світоглядному рівні. Відомо, що найбільш

вагомі наукові результати досягаються якраз на перехресті різних наукових галузей. Саме на такій основі розвиваються філософія політики, філософія права, філософія культури, юридична деонтологія, дослідження проблем конституціоналізму та ін.

Українська політична наука досліджує складні проблеми соціально-політичного розвитку сучасного світу та України, сутність і прояви людського виміру політики, проблеми політичної влади, формування політичної свідомості та культури, подолання соціально-політичних та етнічних конфліктів, реформування політичних систем. Значна увага приділяється дослідженню складних і суперечливих процесів трансформації суспільства, реформування політичної системи. Особливо відчутними є, успадковані від минулого та породжені перехідним періодом суперечності та прорахунки. Суспільство значною мірою виявилось заручником завищених очікувань. Ситуація в країні характеризується значним рівнем соціальної та політичної напруги, яка зумовлена, передусім, непослідовністю та безсистемністю деяких економічних та політико-правових реформ. Відповідно, одним із завдань політичної реформи є максимальне зближення політичної теорії і практики. Це зовсім не означає перетворення політичної науки і освіти на систему обслуговування влади. Завдання полягає в іншому – в науковому забезпеченні політичних проєктів, здійсненні політичних прогнозів, науковому обґрунтуванні політичних рішень. Політична ж та правова освіта має формувати підвалини демократичної свідомості і зрілої політико-правової культури.

Науковий аналіз трансформаційних процесів в нових незалежних державах займає помітне місце в сучасній політичній науці. Розгляд варіантів формування політичного режиму в різних країнах, вибір форми правління, розбудови механізмів державного управління, суспільних відносин збагачує політичну науку, оновлює розуміння сутності та розвитку демократичних процесів в сучасному світі. Остання хвиля трансформацій політичних систем утворила необхідність ретельного дослідження цього процесу, становлення політичних систем окремих країн та проведення порівняльного аналізу для виділення загального та особливого в їх розвитку [3, с. 9-12].

Досліджень порівняльного характеру з даної проблеми також небагато, однак є спроби дослідити обрану проблему різними методами і на різному матеріалі.

Могутній імпульс дослідженням у сфері політико-правової динаміки надала розробка концепцій трансформації, модернізації, нового інституціоналізму в руслі методології політичної транзитології, яка виступила в якості однієї з методологічних підвалин політичного аналізу.

Теорія модернізації становить собою міждисциплінарну систему поглядів, ідей, схем і моделей аналізу, що розкриває динаміку подолання відсталості традиційних суспільств, вивчає закономірності трансформації перехідних суспільств у сучасні розвинені.

Останніми роками теорію політичної модернізації суспільства активно розробляють провідні українські та російські вчені – В. Горбатенко, К. Гаджиев, В. Корнієнко, А. Мільвіль, М. Михальченко, О. Панарін, Ф. Рудич та ін. Ними було доведено, що найбільш загальним адекватним і вільним від кон'юнктурного навантаження – є поняття трансформації: особливості пострадянського простору, в тому числі українського суспільства, що трансформується не в тому, що воно перетворюється, але ще й в тому, що ми знаходимося на високоактивній стадії соціальних трансформації, коли нестабільна соціальна система близька до стану “динамічного хаосу” (Пригожин).

Цим українське суспільство відрізняється від суспільств, що стабільно трансформуються, з динамічною економікою і стійкою соціально-політичною системою.

Транзитологія (лат. *transitus* перехід, проходження та грец. *logos* – вчення) – теорія, напрям політичних досліджень, що обґрунтовує процес переходу від авторитарних, тоталітарних режимів до демократичних засобів і способів управління. На сучасному етапі осмислення проблем демократизації і переходів до демократії (transition to democracy) у політичній науці здійснюється в рамках транзитологічного підходу, який виник в ході неоінституційного повороту 1980-90-х років і експансії теорії раціонального вибору з економіки в політологію і соціальну теорію. Транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності основних політичних акторів – перш за все, на стратегічний вибір і дії політичних еліт. Транзитологія – назва напрямку, який вивчає перехідні суспільства. Після краху комуністичних режимів його методологію було перенесено на країни Південної та Центрально-Східної Європи, а також пострадянські країни.

Транзитологія, яку розвивають Д. Ростоу, Х. Лінц, А. Степан, С. Хантінгтон, А. Пшеворський, Ф. Шміттер та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тієї чи іншої стратегії дії політичних акторів, в якому вони бачать ключ до обґрунтування успіху того чи іншого транзиту. Сьогодні поняття “демократичного транзиту” значно потіснило поняття “переходу до демократії”, яке часто вживалось у наукових дослідженнях 1970-80-х рр. На відміну від “переходу до демократії” поняття “демократичний транзит” містить у собі додатковий зміст: результати транзиту в чистому вигляді є непередбачуваними і можуть не відповідати цілі руху. Таким чином більш широке у змістовному і більш нейтральне у ціннісному розумінні поняття “демократичний транзит” краще відображає розмаїття обставин, особливостей та багатоваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій. Транзитологи стверджували, що, враховуючи хвилеподібне наростання демократії, ніхто не може з упевненістю прогнозувати, якими будуть наслідки переходу у кожному конкретному суспільстві. Проте саме демократизація є свідченням успішності переходу, уособленням його змісту і мети [2, с. 718-720].

У рамках транзитології були спроби створення евристичних моделей вивчення перехідних процесів у демократичних політичних системах. Зростання кількості країн, що проголосили демократичний вектор розвитку, значно розширило поле їх вивчення, і ,водночас, поставило під сумнів низку принципових висновків і методологічних підходів, що використовували транзитологи. Аналіз трансформацій у посткомуністичних суспільствах на території колишнього Радянського Союзу дає абсолютно інші уявлення про демократичний транзит. Хоча деякі західні науковці пропонували вивчати “генеруючі гіпотези”, а також розглядати переходи в певних країнах як випадки, що відхиляються від нормативних моделей, але, як відомо, це не принесло транзитології істотних успіхів у вивченні демократичних трансформацій [4].

Країни “нової демократії” в умовах системної трансформації утворюють зону політичної і соціальної нестабільності (чи, за термінологією світ-системного аналізу, “зони політичної турбулентності”). Цей стан нестабільності посилюється ще й тим, що деякі держави, окрім системних трансформацій суспільства, знову відкривають або навіть створюють свою цивілізаційну ідентичність (прикладом останнього є Україна).

Пошуки ідентичності та приналежності до певної цивілізаційної ніші значно посилюють невизначеність результатів демократичних перетворень і наслідків демократичного транзиту. Хоча Захід і продовжує експансію власних політичних і економічних цінностей, але в той же час уже давно стала очевидною слабкість тези про західну цивілізацію як цивілізацію універсальних цінностей, політичних інститутів, що обов’язкові для наслідування. Таке тривале домінування цієї тези було наслідком некоректного змішування процесів модернізації і вестернізації, що, на думку С. Хантінгтона, було “часткою західної зарозумілості [6].

У той же час треба зазначити певну слабкість поширеної транзитологічної методології, навіть кінця “парадигми транзитології”, яка виявляється в тому, що національно-специфічні відмінності пояснюють впливом зовнішніх факторів, здатних повністю змінити політичну ситуацію. Тому сьогодні в цій групі країн існують авторитарні режими, які для своєї самолегітимації, особливо зовнішньої, вимушені зводити до “імітаційної”, “фасадної” демократії.

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які б враховували не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об’єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов’язані з всебічним аналізом соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження політичних еліт.

У теорії перехідних суспільств, до яких відносимо й Україну, експлуатація концепції “хвиль демократизації” і “посткомуністичного транзиту”, що включали уявлення про лінійність цього процесу та безальтернативність його результату, виявилися неспроможними. Практика ж перехідних суспільств, особливо враховуючи існуючі зараз історичні дистанції, змусила поставити під сумнів ці постулати та

розпочати їх корегування, особливо в контексті результатів перехідних процесів в пострадянських країнах.

На такі загальнонаукові проблеми накладаються суто специфічні особливості, характерні лише для перехідного періоду в державах колишніх радянських державах, в Україні.

На відміну від демократизаційних процесів, що відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності обумовлено тоталітарним характером колишньої держави. Історичний досвід свідчить, що ці процеси можуть бути ефективними, якщо вони супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері.

На жаль, при визначенні стратегії українського суспільства, частина загально-програмних цілей була обрана довільно, без критичного аналізу практики західних суспільств, без необхідного врахування внутрішньої логіки та особливостей розвитку України.

При цьому плідними є судження та дослідження ряду вчених про актуальність для України вичленування проблеми пізнання та трансформації власної цивілізації центральноєвропейського типу в рамках світового цивілізаційного процесу.

Україна знаходиться на завершенні початкового етапу становлення демократичної соціально-правової держави і переходу до втілення принципів та норм Конституції у реальне життя суспільства, держави, кожної людини. Але це бажання далеко не завжди збігається з реальністю. Існує суперечність між продекларованими нормами і реальними можливостями та бажаннями їхнього втілення. До основних причин такої ситуації відносяться:

- недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства;
- відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;
- певна безсистемність та неупорядкованість законодавства;
- недостатній рівень демократичної і правової культури, як всього суспільства так і його еліти.

В політико-правовій літературі розрив між бажаними конституційно визначеними змінами і суспільно-політичною реальністю одержав назву “уявний конституціоналізм” (М. Вебер).

Однією з суттєвих причин цього явища є глибока суперечність між конституційно-вираженим демократичним ладом і реальною практикою управління, яка поєднує як демократичні так і авторитарні тенденції.

Як зазначає М. Оніщук, швидкий перехід до демократії, прийняття Конституції на базі ліберальних західних моделей випереджали перехідний стан пострадянського суспільства й еліт. Слабке громадянське суспільство, відсутність незалежного правосуддя, хиткі традиції прав людини викликають деформації цінностей

конституціоналізму. Наявна проблема конституційного буття – той розрив, що складається між конституційними деклараціями та конституційною реальністю. Успадкований патерналізм і патерналістський до-конституційний договір між людиною та владою істотно перешкоджає формуванню повноцінного конституційного суспільного договору. Останній може бути сформований лише на основі правосуб'єктності людини, її громадянських і політичних прав. Тому для конституційного транзиту характерним є феномен конституційного тексту без конституційних цінностей. Одне слово, Конституція без реального конституціоналізму [1].

Важливого методологічного значення при цьому набуває подолання легістського (коли право зводиться до сукупності правових норм) підходу до розуміння прав людини [5, с. 6-8]. Тому, просто прийняття демократичних конституційно-правових норм не знімає питання реальної демократизації суспільства. Відомий український мислитель Б. Кістяківський порівнюючи закон і право порівнював їх як партитуру і музику. Принцип верховенства права передбачає розрізнення права і закону і використання права як головного регулятора всіх відносин в суспільстві, в тому числі обмеження держави правом.

Існують певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою це залежить від характеру політичного режиму, що склався в Україні, який є змішаним, фрагментарним, перехідним, поєднує ознаки патримоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії з елементами демократії.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, не слід розглядати в лінійній площині. На нашу думку тут, коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси.

Перший – пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації.

Другий – з рухом в зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації.

В широкому просторі соціальних трансформацій, в якому опинилася нині Україна та інші пострадянські країни, багато в чому має місце хаотичність, яка породжується поки що неясним закінченням протистояння соціальних сил реформації і реставрації та наявним внаслідок цього вакуумом влади, права, моралі. Межі сфери соціального хаосу в посттоталітарному суспільстві не залишаються незмінними, вони постійно пульсують між мінімумом та максимумом. Амплітуда таких коливань визначається тим, які соціальні компоненти – реформаційні чи реставраційні – домінують на тому чи іншому етапі історичного розвитку певного суспільства. Тому при багатоманітності форм переходу від тоталітарної до посттоталітарної системи головними залишаються дві вказані взаємовиключні тенденції.

Отже, в Україні відбувається особливий варіант суспільних трансформацій – формування новітнього варіанту транзитного (перехідного) політичного режиму, авторитаризму, що виріс за фасадом слабо виражених демократичних інститутів.

Основними перешкодами консолідації демократії в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, є слабкість політичних інститутів, недемократична поведінка еліти, недостатня політична участь населення, фрагментований стан політичної культури як політичної еліти, так і населення в цілому. На ці дилеми української демократії неодноразово звертали увагу вчені юристи: “Парадокс українського конституціоналізму, – зазначає у своїй статті М. Оніщук, – полягає також у тому, що, з одного боку, Конституція визначає правила гри, довгострокову політичну кон’юнктуру, а з іншого – саме політики, котрі конкурують за владу, приймають рішення, якою має бути Конституція. Звідси Конституція залишається продуктом, по суті, елітних домовленостей. Саме “політичні війни” еліт знижують якість політичних інститутів, що встановлюються Конституцією. Тому одним із головних фокусів конституційного процесу має бути конституційне творення сучасного парламентаризму та відповідального урядування” [1].

Наявність таких труднощів зовсім не означає неможливість проведення процесу демократизації політико-правової сфери; всі вищеназвані передумови є лише факторами, що сприяють, або ускладнюють її.

До демократичних детермінант трансформації українського суспільства необхідно віднести і політико-культурні чинники.

Загальновизнано висновок про те, що посттоталітарні трансформації в цілому і сучасні демократичні транзити, інститути і процедури демократії в перспективі потребують легітимізації і масової підтримки, що в свою чергу спирається на розповсюдження та закріплення в суспільстві відповідних – демократичних – цінностей і масових політичних орієнтацій. Вони хоч і не прямо, але все ж таки впливають на хід демократичного транзиту, що особливо відчутним стає у фазі консолідації демократії. Можна припустити, що демократичні інститути можуть бути встановлені без масової участі (початкові стадії демократизації), проте існувати без масової підтримки і підґрунтя у вигляді відповідних політичних орієнтацій і цінностей, демократія не в змозі. Саме в такому розумінні є всі підстави говорити про те, що розвиток і консолідація демократії передбачає також і масове сприйняття демократичної політичної культури, її норм і цінностей.

Одна з найбільш актуальних проблем функціонування політичної системи України полягає у неповній відповідності ознак політико-правової культури вітчизняного суспільства тому її типу, котрий є необхідним для повноцінного утвердження демократії. В сучасних умовах становлення незалежної Української держави нарізла необхідність оновлення політико-правової культури населення, її трансформації з перехідної у демократичну.

Серед актуальних проблем, пов'язаних з формуванням політико-правової культури демократичного типу, дозвольте виділити деякі конкретні питання, які пов'язані з розумінням сутності політики, її впливу на право, водночас зворотного впливу права, правової духовності на політику. Нерідко і в науці, і в політиці, і в освітній діяльності, політика розглядається передусім як боротьба за владу. Дисбаланс в розумінні політики як боротьби і політики як пошуку компромісу на користь першої призводить до реалізації політичних цілей та задач неправовими засобами. Таким чином особливого значення набуває проблема подальшого міждисциплінарного дослідження взаємодії політики і права в Україні, оскільки вони нероздільно пов'язані між собою. Незважаючи на те, що центральною ідеєю права є справедливість (воно не допускає переваги однієї сторони над іншою), а сутнісним моментом влади є привласнення чужої волі і субординація, право є концентрованим виразом політики домінуючої частини суспільства. Так само пов'язані між собою політична та правова культури. Право як центральний елемент правової культури виступає засобом реалізації політичних ідеалів, цінностей, тобто складників політичної культури. Політичні і правові реалії тісно переплетені між собою, і у свідомості людей формують певний тип політико-правової культури. Зміна, формування інших переконань в сфері права суттєво змінюють переконання людини щодо політики, політичних процесів і рішень.

Сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується глибокою внутрішньою суперечливістю, амбівалентністю, девіацією. Це пов'язано з процесами трансформації, що охопили всі виміри буття людини, поставили саму її в екстремальну ситуацію вибору власної позиції, пошуку ідентичних власній особистості цінностей та світоглядних орієнтирів. За короткий історичний період зруйнувалась вся система звичних правових і політичних уявлень, настанов, цінностей, норм і стереотипів, які визначали життя пересічної людини в попередню епоху. Суперечливість суспільних перетворень, нові економічні реалії разом з політичними технологічними, ідеологічними та інформаційними новаціями викликали певну правову та ціннісну дезорієнтацію в суспільстві, поставили питання політичної ідентифікації та самоідентифікації як суспільства в цілому, так і окремої особистості.

Слід підкреслити, що право не є всесильним у протистоянні із політикою (її кон'юктурою, доцільністю, цинізмом), і перебільшені очікування щодо права можуть спричинити кризу довіри до законодавчих, конституційних шляхів розв'язання гострих політичних проблем (перехід до парламентсько-президентської моделі внаслідок політичних реформ 2004–2006 рр. є прикладом правового романтизму та ідеалізму). Закони самі по собі не можуть автоматично забезпечити добробут громадян, комфортність проживання, якщо відсутні ефективна економіка, належне керівництво соціально-економічними процесами в державі, високий рівень правової і політичної культури.

Поведінка юристів, політологів, педагогів у цьому контексті має сприяти вирішенню переходу від атмосфери протистояння і насильства до культури миру, довіри, стабільності. Саме тому для нашого навчального закладу – Університету освіти – необхідно збагачувати зміст освітнього процесу гуманістичними ідеями, про які йшлося, ширше використовувати для цього перспективний навчальний курс правової педагогіки, яка є однією з важливих, але недостатньо використовуваних викладачами наукою і навчальною дисципліною, спрямованою на формування в людини взаємної пошани, визнання рівності відносно до інших соціальних груп, до особистостей, як до рівнодостойних осіб, налаштованості на порозуміння і діалог з іншими, визнання і поваги прав інших суб'єктів бути інакшими.

До основних умов набуття політико-правовою культурою ознак демократичної в Україні відноситься практичне втілення в життя поглядів її носіїв, а також: підвищення життєвого рівня населення, подолання корупції, реальне вирішення інших актуальних суспільних проблем, що дозволить зміцнити довіру громадян до державної влади; розробка та реалізація державної програми з формування демократичної політичної культури населення, в тому числі, демократичної культури молоді як її невід'ємної частини; масове поширення наукових політологічних та правових знань, зокрема, шляхом поглибленого викладання політології, правознавства інших соціально-гуманітарних дисциплін у вищих і середніх навчальних закладах.

Політико-правові реформи, перехід до демократії – не самоціль, а шлях створення цивілізованої сучасної системи, стабільної, здатної до саморозвитку і утворюючої усі необхідної умови для нормального життя людини. Проблема демократії для нашої країни – це проблема формування такої соціальної і політичної системи, яка б забезпечувала керованість суспільством при участі народу, припускала б можливість заміни влади без насильства, гарантувала б дотримання і захист прав і свобод людини. Таким чином, успішне здійснення в країні демократичної трансформації пов'язано з формуванням сучасної політичної і правової системи, виборчої системи, забезпеченням поділу і взаємодії влади, реформуванням державного механізму, і насамперед судової влади, введенням сучасних механізмів і процедур пом'якшення конфліктів у державно-правовій сфері, забезпеченням прав і свобод людини і громадянина, подальшого формування демократичної політико-правової культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Онiщук М.* Український конституціоналізм: від кризи – до ладу [Електронний ресурс] / М. Онiщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 17. – Режим доступу до газети: http://gazeta.dt.ua/LAW/ukrayinskiy-konstitucionalizm-vid-krizi-do-ladu_.html
2. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій: монографія / В. Ф. Солдатенко, Т. А. Бевз, В. П. Горбатенко та ін.; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 536 с.

4. *Шаповаленко М. В.* Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции / М. В. Шаповаленко. – Х. : ХНУВД, 2007. – 340 с.
5. *Шемшученко Ю., Ющик О.* Політика, право, Конституція / Ю. Шемшученко, О. Ющик // Право України. – 2007. – № 8. – С. 6-8.
6. *Huntington S. P.* The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century / S/ Huntington. – Norman ; London : University of Oklahoma Press, 1991. – 384 p.

Пилипчук В. Г.
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України, директор Науково-дослідного
інституту інформатики і права НАПрН України (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В умовах динамічного і безсистемного формування інформаційного законодавства, коли нормативно-правові акти в інформаційній сфері часто приймалися без належної системи, утворилися значні прогалини, що є суттєвим гальмом для розвитку цивілізованих інформаційних відносин в суспільстві. З іншого боку, існуюча нині практика створення нормативно-правових актів призводить до появи значної кількості дублюючих норм, а іноді, норм, які й суперечать одна одній. Зазначене є причиною виникнення надмірності інформаційного законодавства, його суперечливості та неузгодженості. Наявні прогалини, надмірність і колізійність нормативно-правових актів та окремих норм призводять до внутрішньої нестабільності та відсутності єдності інформаційного законодавства.

Крім цього, різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні інформаційні відносини, приймалися впродовж останніх 20 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які є недостатньо коректними та неоднозначно сприймаються учасниками інформаційної діяльності. Нормотворчий процес в інформаційній сфері нерідко здійснюється без належного узгодження з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу. Значна кількість юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини, розпорошена по різних законах та інших нормативно-правових актах (близько 4-х тис.), що ускладнює їх практичне застосування.

Таким чином, в сучасному правовому регулюванні інформаційних відносин в Україні існує низка організаційних, нормативних, процесуальних та інших питань, які потребують комплексного опрацювання й актуалізують проблему кодифікації та подальшого розвитку нормативно-правової бази в інформаційній сфері.

При цьому заслуговують на підтримку висновки О. В. Зайчука та Н. М. Онищенко, що правова система України спочатку повинна формуватися не як сукупність розрізнених актів з вузьких питань, а як науково обґрунтована і взаємоузгоджена система кодифікованих актів, які мають бути базою, основою системи законодавства країни [1].

В юридичній науці кодифікація законодавства визнана найбільш складним видом систематизації [2]. Деякі автори вважають, що кодифікація законодавства – це форма докорінної переробки діючих нормативних актів у певній сфері відносин, спосіб якісного упорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості й компактності, а також “розчищення” нормативного масиву, звільнення від застарілих, що не виправдали себе, норм [3]. Прийняття кодифікованого акту також дає змогу привести правові норми до єдиної юридичної сили, яка надається новому кодифікованому акту органом, який його прийняв [4].

За нашими оцінками, **кодифікація інформаційного законодавства – це вид його систематизації, що здійснюється з метою впорядкування суспільних інформаційних відносин та приведення їх у відповідність до потреб життєдіяльності людини, суспільства і держави, шляхом корінного опрацювання інформаційного законодавства, створення кодифікованого акту (основного закону) та системного впорядкування інших правових актів в інформаційній сфері.**

Загалом, кодифікація інформаційного законодавства, вважаємо, має здійснюватися з урахуванням таких **фундаментальних чинників** [5]:

1) інформація, разом з енергією і матерією, є фундаментальними поняттями, які визначають основу світобудови та є базовими для розвитку людини, суспільства і держави та міжнародної спільноти;

2) інформаційна сфера є поліфункціональною та стрімко розвивається з використанням новітніх інформаційних технологій на глобальному, регіональному і національному рівнях, що формує сучасні інформаційні відносини, які потребують правового регулювання;

3) національні інформаційні відносини ґрунтуються на багатовікових історичних і культурних традиціях народу України і розвиваються з урахуванням стандартів країн Європейського Союзу та передового світового досвіду.

За результатами проведених нами досліджень, головною **метою кодифікації** інформаційного законодавства має бути реалізація державою гарантій, спрямованих на створення упорядкованої структури правового регулювання, охорони та захисту суспільних інформаційних відносин, забезпечення співвідношення потреб та інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері України та її представництва у глобальному інформаційному просторі.

До основних **завдань кодифікації** інформаційного законодавства, вважаємо, слід віднести:

– досягнення консенсусу в суспільних інформаційних відносинах на засадах розробки узгодженої системи юридичних норм;

– визначення гарантій прав і свобод людини і громадянина, завдань і функцій суспільства та держави в інформаційній сфері;

– забезпечення захисту персональних даних, інформації з обмеженим доступом, технічного захисту інформації та інших аспектів інформаційної безпеки в умовах глобалізації;

– запобігання правопорушенням і забезпечення правомірної поведінки учасників інформаційної діяльності [6].

Низкою українських авторів була запропонована концепція реформування інформаційного законодавства України, яка зводилася до розробки **Кодексу України про інформацію** [7]. Основним недоліком запропонованої концепції є те, що поза сферою уваги її авторів залишилися суспільні відносини, які безпосередньо можуть бути й не пов'язані з інформацією, наприклад, з правовим забезпеченням інформаційної інфраструктури та оборотом інформації.

За результатами проведених НДІ інформатики і права НАПрН України наукових досліджень, публічно розглянутих в ході низки міжнародних та інших наукових заходів було взято за основу дещо інший підхід, а саме – розробку **Інформаційного кодексу України**.

Слід також зауважити, що результати проведених правових досліджень були покладені в основу розробленого 2012 року авторським колективом Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України у складі В. Г. Пилипчука (керівник колективу), О. А. Баранова, В. М. Брижка, К. І. Белякова, О. О. Золотар, Г. М. Красноступ, Д. В. Ланде, В. С. Цимбалука, В. М. Фурашева, О. Н. Ярмиша. проекту **Концепції кодифікації інформаційного законодавства України** [8].

Загалом, вважаємо за можливе підсумувати розгляд концептуальних засад кодифікації інформаційного законодавства такими основними **висновками і пропозиціями**:

1. Державна доктрина упорядкування суспільних інформаційних відносин в Україні ґрунтується на таких засадах:

– інформаційне законодавство є комплексною галуззю законодавства, що тісно пов'язане з іншими (провідними, комплексними та спеціальними) галузями законодавства України;

– інформаційне законодавство регулює правовідносини щодо інформації як форми виразу інших правовідносин, пов'язаних з **функціональними напрямками інформаційної діяльності**: у засобах масової інформації, освіті, культурі, бібліотечній та архівній справі, науковій та науково-технічній діяльності, права інтелектуальної власності, інформатизації, інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, охорони і захисту інформації, інформаційної безпеки тощо.

2. Кодифікацію інформаційного законодавства вважаємо за необхідне проводити за двома основними напрямками:

1) розробка кодифікованого акту (**Інформаційного кодексу України**), як основного закону в інформаційній сфері;

2) систематизація, удосконалення і подальший розвиток законодавства України за окремими функціональними сегментами інформаційної сфери.

За такого підходу кодифіковане інформаційне законодавство України включатиме:

– *Інформаційний кодекс України* (основний закон в інформаційній сфері);

– *спеціальні закони* за функціональними напрямками інформаційної діяльності;

– *інші нормативно-правові акти*, прийняті в контексті реалізації відповідних положень Інформаційного кодексу та законів України в інформаційній сфері.

3. Розробка і прийняття Інформаційного кодексу України та інших нормативно-правових актів в інформаційній сфері сприятиме:

– *формуванню сучасної моделі державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства та українського сегменту глобального інформаційного простору;*

– *захисту конституційних прав людини і громадянина на свободу вираження поглядів як основоположного елементу демократичного суспільства;*

– *реальному гарантуванню державою права кожного одержувати, використовувати, зберігати і поширювати інформацію відповідно до законодавства;*

– *пріоритетному розвитку інформаційних технологій, ресурсів та послуг вітчизняного виробництва;*

– *захисту національного інформаційного простору, історичних та культурних цінностей;*

– *утвердженню інформаційного суверенітету України.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с. – Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua>
2. Теория государства и права. Курс лекцій / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru>
3. Теория государства и права / под ред. А. С. Пиголкина. – М.: Городец, 2003. – 544 с.
4. Теория государства и права. Курс лекцій / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru>
5. Інформація і право: науковий журнал. – К.: НДЦПІ НАПрН України, 2012. – № 1(4). – С. 6.
6. Інформація і право: науковий журнал. – К.: НДЦПІ НАПрН України, 2012. – № 1(4). – С. 7.
7. *Калюжний Р.* Питання концепції реформування інформаційного законодавства України / Р. Калюжний, В. Гавловський, В. Цимбалюк, М. Гуцалюк // *Правове, нормативне та*

метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – К., 2000. – С. 17-21.; Швець М. Я. Основи інформаційного права та концепція формування системи інформаційного законодавства України / М. Я. Швець, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. С. Цимбалюк // Наукові записки. НаУКМА. Збірник наукових праць. – Т. 19: Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. – 2001. – С. 168-172.

7. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір “Концепція кодифікації інформаційного законодавства України” № 44449 від 25.06.2012, видане Державною службою інтелектуальної власності України.

*Пархоменко Н. М.
вчений секретар Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
д.ю.н., професор*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Суспільно-політичні події кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, а саме: розпад СРСР призвели до утворення ряду незалежних держав, так званих молодих демократій. Цей період в новітній історії увійшов під назвою “парад суверенітетів” та зумовив активізацію конституційного будівництва в цих країнах. По суті, в країнах пострадянського простору відбувся перегляд чинних на той момент конституцій. В результаті всі ці країни прийняли нові конституції, в яких намагалися закласти фундамент розвитку правової, економічної, політичної, соціальної систем.

Зокрема, за період з 1989 по 1995 роки в цих країнах було прийнято близько ста нових конституцій. Передувало цим подіям прийняття декларацій про державний суверенітет. До прикладу, Декларація про державний суверенітет Узбекської РСР від 20 червня 1990 р.; Декларація про державний суверенітет України від 16 червня 1990 р.; Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. та ін. Цими актами було проголошено незалежність республік колишнього СРСР та розпочато процес відродження національної державності, розвиток відповідних конституційних процесів. Зокрема, було прийнято ряд національних конституцій: Азейбарджана (13 листопада 1995 р.); Арменії (5 липня 1995 р.); Білорусі (24 листопада 1996 р.); Грузії (28 серпня 1995 р.); Казахстану (30 серпня 1995 р.) та ін.

Деякі конституції країн пострадянського простору залишаються майже незмінними, а окремі ж постійно зазнають змін та доповнень. Наприклад, прийнята у 1994 році Конституція Молдови, змінювалась у 1996 році, Конституція Туркменістану 1992 року доповнювалась у 1995 році, Конституція Узбекистану 1992 року змінювалась і доповнювалась у 1993 році і т.п.

Сутність цього процесу полягає у кардинальній відмові від авторитарних і тоталітарних конституційних моделей та прийняття основних законів демократичного

змісту. Нові конституції, як правило були результатом тривалого та складного конституційного процесу, що передбачав втілення власних національних здобутків кожної країни у цій галузі та врахування міжнародних стандартів в галузі прав і свобод людини, які вироблені світовим співтовариством.

Нова модель конституції відобразила перехідний характер розвитку суспільства в зазначений період, при цьому конституції молодих демократій є дуже схожими за змістом, з одного боку, з іншого – мають окремі положення, що обумовлені особливостями розвитку суспільства і держави.

Таким чином конституційний процес в Україні можна розглядати як складову конституційного будівництва на пострадянському просторі, який постійно відбувається, має відповідний зміст та здійснюється поетапно.

Визначення сутності та змісту конституційного процесу в Україні на сучасному етапі передбачає врахування всього попереднього періоду розвитку конституціоналізму на території України. Зокрема, слід зазначити, що серед історичних передумов зазначеного процесу необхідно назвати такі пам'ятки права як: “Руська Правда”, “Литовські статuti”, “Березневі статти”.

Що ж стосується безпосередньо конституцій та конституційних актів, то Україну можна віднести до країн, які мають давні традиції конституціоналізму, що сягають початку XVIII століття. Непересічне значення в цьому процесі мають Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 року, що увійшли в історію під назвою Конституції Пилипа Орлика. У XIX столітті члени Кирило-Мефодієвського братства розробили декілька варіантів проектів Конституції Слов'янських Сполучених Штатів. На початку XX століття із власним проектом конституційної реформи виступив М. Грушевський. Перелічені документи, на жаль, залишилися не реалізованими, але все ж мають важливе значення для розвитку політико-правової думки в зазначені періоди.

За часів Центральної Ради було прийнято чотири універсали і Статут про державний устрій, права і вольності УНР. Цей Статут можна вважати першою діючою Конституцією УНР 1918 року на території України. Далі конституційний процес відзначався динамізмом, оскільки за було розроблено і прийнято ряд конституцій: конституції УСРР 1919 і 1920 років, конституції УРСР 1937 і 1978 років. Новітня історія України бере початок із Декларації про державний суверенітет України 1990 року. Розпад Радянського Союзу призвів до зміни державного ладу і, відповідно, конституційного устрою України. За таких умов зміст Конституції 1978 року фактично не відповідав реальним соціально-економічним і політичним умовам і тому конституційне регулювання зазначених суспільних відносин потребувало розробки і прийняття нової Конституції України, як акту найвищої юридичної сили, що покликаний визначати загальні засади суспільного розвитку і розвитку правової системи України. На практиці розробка нової Конституції виявилася непростю справою, на яку впливало ряд суб'єктивних та об'єктивних чинників. За таких умов у

1995 році було прийнято рішення про укладання Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України.

Цей Договір діяв до моменту прийняття Конституції України 1996 року, яка діє і по теперішній час. При цьому, удосконалення конституційного законодавства України, як і у всіх країнах пострадянського простору, відбувається постійно. Зокрема, з ухваленням у 2004 році Закону про внесення змін до Конституції України № 2222 було змінено низку принципів положень щодо організації державної влади, змістовний аналіз яких свідчить про внутрішню суперечливість та недосконалість.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року визнано неконституційним, тому він втратив чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення. Виконання зазначеного Рішення вимагає приведення нормативно-правових актів у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 року в редакції, що існувала до внесення змін Законом України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року¹.

Згідно Закону України № 2952-17 від 01.02.2011 “Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, було змінено текст Конституції України.

Протягом останніх років було напрацьовано декілька варіантів змін до Конституції України. Зокрема, робочою групою Національної конституційної ради було підготовлено проект Концепції системного оновлення регулювання суспільних відносин в Україні. Наразі при Президентові України в складі Адміністрації утворено Головне управління з питань конституційно-правової модернізації. Наступним кроком на шляху модернізації Основного закону було створення Конституційної Асамблеї відповідно до Указу Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012. Асамблею було створено з метою напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції України на основі узагальнення практики реалізації Основного Закону України, з урахуванням досягнень та тенденцій розвитку сучасного конституціоналізму.

---

¹ Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року: <http://zakon1.rada.gov.ua>

Зміни до Основного Закону держави пропонується викласти у формі нової редакції Конституції України, що сприятиме системному оновленню конституційного регулювання суспільних відносин.

На разі слід усвідомлювати, що робота Конституційної Асамблеї з вирішення зазначених завдань буде тривалою. Тому складно зараз передбачити її конкретні результати, чи будуть вони в повній мірі відповідати поставленій меті. Як свідчить практика, існує низка об'єктивних та суб'єктивних чинників, що прямо чи опосередковано впливатимуть на роботу Конституційної Асамблеї. З іншого боку, слід зазначити, що опосередковано процес внесення змін до Конституції України відбувається постійно. Йдеться про діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення норм Конституції України. З моменту прийняття Конституції України Конституційний Суд України прийняв 64 акти (рішення) Офіційного тлумачення до Конституції.

Окремим аспектом конституційного процесу є прийняття і розробка так званих конституційних законів. На жаль, зазначена діяльність відбувається повільно. За різних обставин, переважна більшість законів, прийняття яких передбачено Конституцією України та для прийняття яких потрібно дві третини від конституційного складу Верховної Ради України, залишаються не прийнятими. Така ситуація негативним чином впливає на конституційно-правове регулювання найважливіших суспільних відносин загалом та на розвиток політичної та правової систем, забезпечення основних прав і свобод громадян в Україні, сприяє розхитуванню правопорядку, порушенню режиму законності в державі.

Така ситуація вимагає обґрунтованої відповіді на запитання: що є більш доцільним: перманентне звернення до оновлення сутності Конституції України чи її неухильне виконання, дотримання принципу законності у правореалізаційній практиці? На нашу думку, важливим є і перше і друге. Зрозуміло, з розвитком та зміною суспільних відносин, законодавство, в тому числі і конституційне повинно оновлюватись, оскільки виникає потреба в адекватності та об'єктивності правового регулювання шляхом внесення змін і доповнень.

Загалом, сучасний конституційний процес та оновлення Конституції України як його результат має на меті: систематизацію конституційного нормативного масиву, посилення конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, реальне забезпечення їх захисту насамперед у судовому порядку; забезпечення здійснення ефективної державної влади на засадах чіткого розподілу функцій, удосконалення системи стримувань і противаг, збалансування всього державного механізму; розширення конституційного регулювання інститутів безпосередньої демократії; оптимізацію територіальної організації влади в Україні; розвиток місцевого самоврядування; створення передумов для здійснення судової реформи та реформи правоохоронних органів; встановлення конституційних засад участі України у процесах світової і європейської інтеграції та ін.

При цьому слід зазначити, що зміст конституційного процесу в Україні та, відповідно зміст Конституції та конституційного законодавства України, має узгоджуватися з міжнародними та європейськими правовими актами, актами країн СНД, оскільки в протилежному випадку інтеграційні прагнення держав будуть неефективними.

Бех В. П.
доктор філософських наук, професор, перший проректор
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
академік Української академії політичних наук,
Заслужений діяч науки і техніки
Бех Ю. В.
кандидат філософських наук, доцент
Національний педагогічний університету імені М. П. Драгоманова

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП І НОРМА СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Сучасна Європа швидко набуває морфологічної сталості і функціональних властивостей соціального цілого. При цьому особливу роль у інтеграційних процесах відіграють такі соціальні інститути як наука, культура, освіта і право. Її культурологічний простір спонтанно оновлюється двома шляхами: перший – пов’язаний з еволюційним підйомом світової спільноти від технократичної до інформаційної доби; другий – з впливом мігрантів з усього світу на вогник сталих суспільств з потужною соціальною захищеністю людини, наприклад, Швеція, Норвегія, Голландія, Данія та ін..

Спонтанно сформувалась гостра соціальна потреба інтелектуально освоїти набуте багатоманіття соціального життя Європи, з одного боку, а з іншого – проблема організації співжиття багатонаціональних утворень у соціальному цілому – організмі Об’єднаної Європи і відтворення цього цілого на засадах демократичного правління, реалізації прав людини, соціальної справедливості, екологічної і інформаційної безпеки.

У цій ситуації велика надія покладається на систему європейської освіти, що має готувати і готує молоде покоління європейців до життя у нових умовах, що з одного боку – забезпечує інтеграційну тенденцію, а з іншого – живить дезінтеграційні процеси, оскільки кожна особистість пам’ятає своє коріння і зберігає традиції свого народу не тільки у повсякденному побуті, але й у професійній діяльності.

При цьому освіта, як соціальний інститут у ХХІ столітті, виходить на одне з перших місць у формуванні нового суспільства, що навіть отримало специфічну назву – “суспільства знань”, як перша сходинка до інформаційного суспільства. Це

означає, що з його появою приходять і нова культура, нові цінності; це не єдина, масова культура, але певне “загальне місце” розмаїтості взаємодіючих культур.

І першою умовою співбуття багатонаціонального населення Об’єднаної Європи є формування толерантного відношення до Іншого, оскільки універсальною ознакою культури спілкування є толерантність. Тому опанувати толерантністю має кожен мешканець європейського континенту ще на шкільній лаві, оскільки це світоглядна проблема, тобто проблема формування відношення особистості до особистості Іншого і культури Іншого.

Європейська освіта має показати, що проблема толерантності виникла ще в античні часи, коли люди з різними віросповіданнями змушені були жити разом у межах великих імперій, наприклад, імперії Александра Македонського і диадохів (наступників). Так, Антиох IV Єпіфан (“уславлений”), прихильник грецької культури, прагнучи “еллінізувати” євреїв, котрі мешкали у його володіннях, освятив іудейський храм Зевсу Олімпійському, що стало приводом до повстання, початку боротьби євреїв за незалежність під проводом Маккавеїв. Юліан Н. Відступник був останнім античним імператором, котрий здійснив спробу відвернути Римську імперію від християнства.

Цю нитку продовжили гуманісти під час епохи Відродження. Аналізуючи спадщину таких освітніх європейських діячів як Дж. Локка – автора “Послань про толерантність”, та Вольтера, який створив “Трактат про віротерпимість”, ми, як і інші дослідники проблеми толерантності (Л. Вишневська, П. Комогоров, А. Погодіна, М. Хомяков, В. Шалін та інші) можемо підкреслити велике значення цих європейських гуманістів для розвитку ідеї толерантності.

Джон Локк виходив з того, що Церква – це об’єднання людей, які вірять в Бога за ради спасіння душі. Тому він розцінював релігійну віру як регламентуючу ставлення людини до Бога та інших людей. У “Листі про толерантність” він закликав людство до релігійної терпимості.

До миру між релігіями та різними соціальними верствами, до толерантності закликав і один з засновників гуманістичної філософії – Вольтер. У “Трактаті про віротерпимість” він показав згубну дію міжрелігійної ворожнечі та вивів віротерпимість як головний шлях до миру у світі, як основу розвитку людства. Ці гуманісти заклали фундамент для подальшого розвитку ідеї толерантності. С того часу толерантність трактувалася як можливість поступатися з боку держави та офіційної Церкви в питаннях віри та релігії. Віротерпимість стала першою формою толерантності.

У розвитку цього напрямку в Новий час проблема толерантності вирішувалася в формі питання та відповіді на два головні питання: які повинні бути принципи взаємодії ворогуючих Церков та як повинна будуватися взаємодія світської та релігійної влади.

Пізніше толерантність пов’язувалася зі свободою совісті віруючої людини (М. Лютер, Е. Роттердамський, Т. Мор). Вони зверталися до Євангелія, в якому

центральною є проповідь любові до ближнього, милосердя, прощення. Цих принципів притримувалися майже всі провідні філософи XVII ст. (Спиноза, Дж. Локк, Р. Уільямс) та XVIII ст. (П. Бейль, Ф. Вольтер, Д. Дідро і ін.).

У XIX ст. проблема толерантності розвивалась в ліберальній філософії. Толерантність розумілася в ній як умова внутрішньої і зовнішньої свободи, можливості вільного вибору. Розмаїття точок зору та напрямів досвіду ставало обов'язковою умовою розвитку та прогресу.

Активно продовжили вивчення питань толерантності та ненасильницьких дій філософи новітнього періоду (Є. Бистрицький, Р. Валітова, О. Грива, А. Гусейнов, В. Лекторський, М. Мчедлов, М. І. Романенко, Д. Шарп, М. Хомяков, В. Шалін та інші).

Сьогодні розуміння толерантності поглиблюється далі, наприклад французьким філософом Полем Рикером. Він відмічає необхідність не тільки гарантування свободи легітимному “іншому”, а й надання слабкому “іншому” певних переваг для самореалізації. Точніше, бажане збільшення переваг для більш слабого має бути компенсоване зменшенням шкоди для сильнішого в опозиції.

Тож, Європа вже стикалася з проблемою толерантності і позитивно її вирішила. Мова йде про явище минулого протистояння європейських народів, що відбувалось у релігійній сфері. Розуміння толерантності як терпимості є традиційним, але не вичерпним. Ще філософ XVII століття Джон Локк дійшов висновку: досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи “іншого” самому вести свої громадянські або приватні справи у будь-який спосіб, тільки без суперечок із законом. Це ще й захист з боку держави свободи кожного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження.

Висновок Дж. Локка базувався на визнанні свободи невід'ємним правом людини, а також неприпустимості втручання держави у справи віросповідання та ін. В той же час він не був продуктом чисто теоретичних міркувань. Філософ осмислив і узагальнив реальні процеси, пов'язані з пошуками шляхів усунення небезпечного для країни протистояння між прихильниками англіканської церкви та різноманітними іновірцями (дисентерами), осередки яких виникли під час фундаментальних соціальних і релігійних перетворень.

Влітку 1689 року британський парламент ухвалив Акт терпимості (Toleration Act). Досить швидко з'ясувалось, що легітимне співіснування кількох церков зовсім не веде до анархії та втрати керованості, а робить державу сильнішою. У такий спосіб толерантність вперше продемонструвала на європейському континенті свій потенціал дієвого інструменту досягнення політичної злагоди різноманітних сил за умов збереження ними законної свободи і права бути самими собою.

Надалі поняття толерантності набуло поширення не тільки на сферу міжрелігійних стосунків, а й на більшість відносин у суспільстві, що виникають через відмінність людей і спільнот, багатоманітність культур.

Історично склалось так, що термін “толерантність” походить від латинського слова *tolero*, котре означає “несу”, “витримую”, “терплю”, зазначає В. Малахов [15]. Отже, це риса характеру людини, яка виявляється у ставленні до когось чи чогось, а характер – то сукупність набутих навичок, установок, принципів, які опираються і на вроджені особливості, і на світоглядні засади. Слово “набути” передбачає процес становлення, отже, толерантність як терпіння не є чимось застиглим і статичним: її завжди може набути той, кому її бракує.

Що ж означає слово “толерантність”? У перекладі на українську мову це – терпимість. Терпимість до чогось своєрідного, істотно інакшого – чиєсь думки, позиції, переконань. Це досить містке та глибоке поняття. Воно торкається і міжнародних відносин, і діалогу культур, і міжетнічних та міжконфесійних взаємин, і культури світу.

Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантний (від лат. *терпимий*) – терпимий до чийось думок, переконань, вірувань і т. ін.; витримка, самовладання; відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий чинник в результаті зниження чуттєвості до його дій.

У XIX столітті зародився, а в XX розквітнув новий (хоч і не зовсім!) напрямок у філософії – екзистенціалізм. Він визнає найбільш реальним особистий світ людини й намагається на цьому вибудувувати увесь системний підхід. У зв’язку з цим філософи та психологи навели фокус досліджень на парадигми “Я” та “Інше”. Не можна сказати, що це неправильний підхід: все залежить від того, як розподіляти акценти.

Необхідно відзначити той факт, що існували різні підходи щодо розробки проблеми толерантності в залежності не тільки від сфери прикладання, а і часу. Можна казати про розвиток ідеї толерантності в історичній перспективі. Першими до питань терпимості, та толерантності зверталися ще античні філософи. Проблема толерантності відкрито у той час ще не ставилася, але її мотиви спостерігаються в працях таких мислителів як Аристотель, Геракліт, Антифон, Сенека та інші. Тоді стихійне сприйняття толерантності включало повагу до людської гідності. Спостерігаючи різність, як природну, так і культурну, людей мислителі древності намагалися знайти шляхи до гармонізації людських відносин. Дослідники історії філософії та педагогіки наполягають на тому, що першою формою толерантності була віротерпимість, ідеї якої кореняться в етичному учінні раннього християнства (М. С. Мириманова, М. Б. Хомяков). Тоді, на тлі виникнення та розвитку релігійного розмаїття важливою ставала проблема терпимого ставлення до представників інших релігій, інших культур.

Одна зі складнощів розуміння терміну “толерантність” полягає в його значенні в різних мовах. У різних культурах воно неоднозначне і залежить від історичного досвіду народу. В англійській мові толерантність – “готовність і здатність без протесту

сприймати особистість чи річ”, у французькому – “повагу волі іншого, його образу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів”.

У китайській мові бути толерантним значить “дозволяти, допускати, виявляти великодушність стосовно інших”, а в арабській мовній групі толерантність – це “прощення, полегкість, м’якість, поблажливість, шкода, прихильність, терпіння до інших”.

Більшість вчених-росіян виходить з того, що в російській мові існують два слова з подібним значенням – толерантність і терпимість. Але разом з тим, визнається й, що “терпимість” у російській мові має і неприємну забарвленість – терпіти завжди неприємно психологічно. А “толерантність” не має завданням пригнічувати того, хто є толерантним.

У ХІХ ст. слово “терпіти” налічувало 26 лексем та відображало різноманітні значення: виносити, страждати, кріпитися, не поспішати, дати слабину і т. ін. [6, с. 267]. Аналізуючи всю многозначність “терпимості”, ми дійшли висновку що цей термін носить пасивну спрямованість, тоді як толерантність у нашому тлумаченні – перш за все діяльнісну.

Потрібно також зупинитись на різниці між “терпимістю” та “терпінням”. Терпіння відображає поряд з усім почуття провини, чи дію з боку того, хто потерпає щось, або когось, наприклад, біль, неприємні стосунки. Тоді як “терпимість” означає повагу, або признання рівності. Таким чином, “терпимість” трактується як відкритість та свобода мислення. Так, наприклад, визначена “терпимість” у Преамбулі Статуту ООН: “...проявляти терпимість, жити разом, в мирі один з одним, як добрі сусіди” [23, 4]. З даного визначення можемо зробити висновок про дієвість, соціальну активність спрямованості даного терміну.

На рубежі ХІХ–ХХ сторіч термін “толерантність” став зустрічатись на сторінках філософських і, що немало важливе, педагогічних словників. Так, в “Філософському енциклопедичному словнику” автор статті про толерантність В. Лісовий вказує, що толерантність – це термін, “яким позначають доброзичливе, або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей” [13, с. 642]. Автор виходив з того, що світоглядною основою толерантності є цінування різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної. В “Українському педагогічному словнику” толерантність дана як терпимість до чужих думок і вірувань [4, с. 332].

На підставі всіх перерахованих значень ми дійшли висновку, що у науковій літературі толерантність розглядається як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення цього різноманіття до якоїсь однієї точки зору. Таким чином, толерантність припускає готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди. Існує небезпека зведення толерантності до індиферентності і конформізму, обмеженню інтересів інших і своїх власних в ім’я

“згоди”, але, з нашої точки зору, толерантність обов’язково припускає взаємність і активну позицію всіх зацікавлених сторін.

Таким чином, співіснування громад у сфері релігії і державного життя за принципом толерантності позитивно вплинуло на європейський соціальний розвиток і тому набуло у її колективній свідомості вагу однієї з абсолютних духовних цінностей. У науці і політиці робляться спроби відстежувати взаємозв’язок між соціальними струмами та відповідними реакціями доквілля на стихійні сплески людського озлоблення, насильства, агресії у вигляді найрізноманітніших природних катаклізмів, землетрусів, повеней, тайфунів тощо.

І якщо свободу, демократію, ринок нам виставляють як панацею від усіх наших бід, що автоматично оздоровить країну, то це свідчить, принаймні, про відсутність розуміння того, що панацеєю це може бути лише за умов правильного духовного наповнення людини, за відчуття абсолютних цінностей, з-поміж яких толерантність посідає далеко не останнє місце. Адже толерантність як одна з норм поведінки людини має величезне значення для дотримання миру та злагоді в цивілізованому суспільстві, соціально-економічного розвитку всіх народів. Адже, як зазначив 16 листопада 2000 року президент Генеральної Асамблеї ООН Херрі Холкері, толерантність – це та цінність, яка робить мир досяжним.

Толерантність включає в себе і глибокі правові засади. Без терпимості, врахування інтересів одне одного, без рівноправності народів, їхніх культур неможливий розвиток, прогрес цивілізації. Сьогодні на європейському континенті толерантність належить до основоположних демократичних принципів, пов’язаних з концепціями плюралізму, соціальної свободи і прав людини. Проблема толерантності набула особливої актуальності з розвитком загальносвітових інтеграційних процесів у різних галузях економічного, культурного, суспільного життя, освіти. Бути толерантним – означає виявляти повагу до іншого способу життя, інших почуттів, традицій, ідей, вірувань.

Зовнішні вияви культури спілкування втілює етикет. Слово “етикет” (франц. *Vtiquette* – прикріплювати) означає – сукупність правил поведінки, які стосуються зовнішніх виявів ставлення до людей: поводження з оточенням, форми звертання, вітання, побажання, вибачення, поведінка в громадських місцях, манери (франц. *maniére* – прийом, спосіб дії) й одяг. Так, у мусульманських країнах (за дипломатичним етикетом) недоречно, сидючи під час бесіди, закладати ногу за ногу, оскільки вважається, що така поза демонструє зневажливе ставлення до співрозмовника. Загалом на Сході прямий, відвертий погляд сприймається як неповага до співрозмовника.

Культура спілкування загалом і міжнаціонального зокрема передбачає знання у галузі соціальної психології типів темпераменту, правил етикету, особливостей характеру. Проблема характеру цікавила представників давньогрецької філософської

думки. У давньогрецькій філософії відомий термін “етос” (грец. *ethos* – звичай, вдача, образ думок, поведінка, характер).

З “етосом” пов’язана назва “етика”, яка в дослідженнях Аристотеля набула значення самостійної філософської дисципліни – науки про норми людської поведінки.

В античній Греції “етос” розуміли радше як характер (грец. *Charakter* – особливість, ознака, визначальна риса) особистості, сформований традиціями і звичаями. В античності домінували уявлення про те, що людський характер незмінний, а притаманна кожній людині вроджена вдача (етос) зумовлює всі його вияви. Звідси – передумови античної фізіогноміки і типології характерів.

Питання типізації особливостей людської поведінки розглядав Теофраст (Феофраст, із Ереса (Лесбос); 372–288 до н.е.) – грецький філософ, вчений, учень і друг Аристотеля, відомий представник перипатетичної школи.

У праці “Характери” Теофраст обґрунтував 30 характерологічних типів особистості (позитивних і негативних). Тут певною мірою простежується зв’язок із дослідженнями Аристотеля (про “великодушність”). У певному сенсі дослідження Теофраста становлять підґрунтя для подальших пошуків у галузі характерології.

До проблем національного характеру зверталися французькі філософи Ш. Монтеск’є (1689–1755) і К. Гельвецій (1715–1771), англійський філософ Д. Юм (1711–1776), німецькі філософи І. Кант (1724–1804), Й. Гердер (1744–1803), Г. Ф. Гегель (1770–1831).

Термін “характерологія” в науковий обіг увів німецький філософ Ю. Базен у праці “Нариси з характерології” (“*Beit rage zur Charakterologie*”, Bd 1-2, 1867). Вагомий внесок у дослідження психологічних аспектів характерології різних народів, а також міфу, релігії, мистецтва зробив В. Вундт (1832–1920) – німецький психолог, фізіолог, мовознавець, філософ. Йому належить фундаментальна праця в десяти томах “Психологія народів” (“*Volkerpsychologie*”, 1900–1920).

У визначенні національного характеру вчені передусім виділяли духовне життя народу. Звідси: “національний характер – особливе з’єднання духовних сил, зовнішнім виявом яких є життя народу” (Крижицький, 1912, с. 110).

Д. Чижевський вважав, що під час дослідження національного типу необхідно враховувати особливості народної творчості, аналіз дуже яскравих історичних епох, які народ пережив, досвід духовних пошуків найвидатніших представників цього народу.

За висновком науковців, “етичні норми, що укорінені в життєвому світі, обмежені самоочевидностями традиційних життєвих форм певної соціокультурної спільноти, де взаєморозуміння щодо смислів задається дорефлексивно й дораціонально, тобто вже тим, що люди живуть у цій спільноті. Це онтологічний вимір етичних норм, який виступає як етос. Власне буттєвий сенс цього поняття і засвідчує його етимологія, що було заново відкрито М. Гайдеггером, згідно з яким етос означає

саме місце перебування, місце мешкання, в якому людина живе та перебуває” [9, с. 279].

Адже толерантність як одна з норм поведінки людини має величезне значення для дотримання миру та злагоди в цивілізованому суспільстві, соціально-економічного розвитку всіх народів.

16 листопада 1995 р. на XXVIII сесії Генеральної конференції держав-членів ЮНЕСКО було одностайно прийнято Декларацію принципів толерантності. Відтоді ця дата відзначається як Міжнародний день толерантності. “Взаємотерпимість, толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог і взаєморозуміння, – говориться в Декларації, – повинні стати нормою поведінки і дій всіх людей без винятку, груп людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, адже толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку людей”.

Поняття толерантності широко застосовується в різних суспільно- політичних сферах життя суспільства на що має роботи акцент освіта, демонструючи організаційний потенціал принципу толерантності. Залежно від сфери вживання даного поняття його розуміння дещо варіюється залежно від точки зору і координат його вживання. Так, толерантність може бути розглянута в різних контекстах.

Подолання етнічних конфліктів великою мірою залежить від держави, однією з функцій якої є формування законодавства, яке б забезпечувало рівні можливості усім націям і соціальним групам, тобто було б “толерантним”, демократичним.

Толерантність у релігійному відношенні необхідна не лише прихильникам будь-якої релігії, але й невірющим чи атеїстам. Релігія – то область духа людини, казав філософ Гегель, яка сягає його глибин. Вона споріднена із розумом, совістю, волею, що є визначальним у формуванні світогляду людини. Теїсти та а-теїсти (Тео, грец. означає Бог, а – заперечна частка) мають спільні інструменти щодо пізнання світу-буття: розум, емоції, волю, а тому їм легко спілкуватися за умови, коли будуть толерантні один до одного!

Толерантність обґрунтовується на підставі досить різних точок зору, з яких найбільше поширені такі: Позиція християнської терпимості. Вона ґрунтується на:

- концепції рівності усіх людей у їхніх гідності та свободі, як створених за образом і подобою Бога;

- кожен має право на свою думку, тобто на несхожість на інших;

- ніхто, крім Бога, не має монополії на істину і право на особливу близькість до неї;

- оскільки людина ушкоджена первородним гріхом, як людські спільноти, так і влада та держава також не гарантовані від помилок;

- порушення загальнообов’язкових норм поведінки, зафіксованих у світових релігіях (не вбивай, не кради, не зашкодь та ін.) не підлягає включенню до сфери толерантності [16].

Позиція відділення церкви від держави. Держава, виступаючи як світська нерелігійна інстанція, не повинна порушувати принцип свободи совісті, має виявляти однакове ставлення до різних віровизнавчих спільнот, атеїстів, а також прихильників різних норм моралі; у цьому вона керується необхідністю “загального блага” [14].

Позиція універсальності прав людини, конституційної демократії та громадянської рівності усіх людей в їхніх свободі та гідності.

“Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства” [10].

Позиція державного патерналізму. Держава визнає терпимість до релігійних та ін. груп, якщо вони не ставлять під сумнів владу монарха та його династії, а також певні особливості державного ладу (наприклад – пануючу релігію), на підставі чого влада “добровільно” терпить практику меншості, яка, у свою чергу, не має переходити межі допустимого [24].

Толерантність як тип світогляду нині широко культивується у європейській освіті. Так, наприклад, відомий російський психолог, що стоїть на чолі російської психолого – педагогічної школи, що активно працює з напрямку формування толерантної особистості, А. Г. Асмолов виділяє наступні аспекти толерантності: еволюційно-біологічний, політичний, етичний, психологічний і педагогічний [1, 6].

В еволюційно-біологічному плані розробка концепції толерантності спирається на уявлення про “норму реакції”, тобто допустимому діапазоні варіантів реагування, властивих тому або іншому біологічному виду. Таким чином, в даному випадку толерантність розуміється як біологічна характеристика організму, його здатність вибірково реагувати на подразники, ігнорувати ряд з них.

Німецькі автори поділяють біологічну толерантність на: фізіологічну – представлену у вигляді властивості організму витримувати відхилення певного екологічного чинника в допустимих межах і екологічну толерантність – переносність окремих видів зміни середовища [2, с. 341]. Причому фізіологічну толерантність вони ставлять вище за екологічну толерантність по її значенню.

В охороні здоров’я толерантність розуміється як стійкість організму до дії деяких речовин, здатність переносити токсичні дози наркотику, алкоголю, нікотину. Вважається, що підвищення толерантності виявляється в тому, що первинна доза токсичної речовини не викликає колишньої ейфорії, бажаного ефекту [25, с. 243].

В етичному плані концепція толерантності виходить з гуманістичних течій, в яких підкреслюється невмируща цінність різних достоїнств і чеснот людини, у тому числі достоїнств, що відрізняють одну людину від іншої. Якщо різноманітність людей, культур і народів виступає як цінність і гідність культури, то толерантність, будучи нормою цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовністю до ухвалення інших логік і поглядів, виступає як умова збереження різноманітності, історичного права на несхожість.

В політичному плані толерантність інтерпретується як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві, дозволяти в рамках конституції діяльність опозиції, здатність гідно приймати поразку в боротьбі. Таким чином, протилежним є прояв політичного насильства стосовно якої-небудь соціальної групи, жертвами якої стають національні і соціальні меншини [26].

О. Г. Асмолов, говорячи про політичну толерантність, розглядає її з позиції влади¹ [1, 6]. Цікава позиція особистості, її політична поведінка, яка демонструє її відношення до принципів і норм політичного устрою, і обумовлена політичною культурою. Політологи Г. Алмонд і С. Верба розглядали політичну культуру як духовно- психологічне явище, орієнтоване на політичну дію [26, с. 398]. Загалом від політичної культури особистості залежить характер її політичних дій – чи буде це толерантне ставлення до опозиції, адекватний вираз своєї незгоди і бажання дійти до єдиної думки, або політична поведінка виражатиметься в екстремізмі, насильстві, можливо, тероризмі.

Цікавий факт, що у сфері економіки поняття толерантності не визначено, оскільки воно не може знаходитися в координатах дії основного принципу побудови ринку – конкуренції, суперництва між виробниками. Можливий розгляд толерантності в умовах конкуренції, у разі ототожнення її з “чистою” конкуренцією, яка забезпечує рівні права всім виробникам і виключає нечисту, “брудну” боротьбу між конкурентами [17, с. 188].

Розглядаючи історію міжнародних документів, якими сьогодні зазначенні права людини, ненасильство та толерантність одного до другого, стверджено визнання рівноправності серед людей та необхідність підтримки прав меншостей, ми маємо на увазі наступні міжнародні акти:

1. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права;
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;
3. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
4. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього;
5. Конвенція про права дитини;
6. Конвенція 1951 року про статус біженців і Протокол 1967 року, що стосується статусу біженців, а також регіональні правові акти в цій області;
7. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок;
8. Конвенція проти тортур і інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів звернень і покарання;
9. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань;
10. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин;

---

¹ *Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности // На пути к толерантному сознанию. – М. : Смысл, 2000. – С. 5-7.*

11. Декларація про заходи по ліквідації міжнародного тероризму;

12. Віденська декларація і Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини.

Зацікавленість людства до толерантності як шляху створення безпечного суспільства підштовхнула ЮНЕСКО до прийняття Декларації принципів толерантності. Вона була стверджена у Парижі резолюцією 5.61. Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. У тому же році було зроблено переклад Декларації з англійської – Declaration of principles on tolerance – на російську мову – “Декларація принципів терпимості”. У пізніших варіантах “терпимість” замінили на “толерантність”. У даному факті відобразилась та розбіжність у трактовці терміну, яка існувала на той час. Неодмінним і не підлягаючим сумніву було те, що у Декларації пріоритет у розвитку ідей толерантності було віддано системі освіти. З того часу процес теоретичного обґрунтування даних питань та їх прикладання до освітянської практики набув інтенсивності.

Як видно з вищевикладеного матеріалу, толерантність охоплювала у різні періоди європейської історії різні горизонти соціального буття її населення. Найбільш гострі суперечки послідовно виникали у релігійній, державній, політичній сферах. Сьогодні хвиля толерантності докотилась до освітянської сфери і охоплює педагогічну діяльність.

Вперше питання про педагогічну толерантність підняв М. Бубер. Він виділив ряд важливих якостей толерантності, показавши зв'язок толерантності з життям людей у малих групах, виявив риси толерантної та інтолерантної особистості [3]. Поступово виникла необхідність створення нового напрямку в педагогічній науці – педагогіки толерантності.

В російській науці вперше про це написав відомий російський педагог В. О. Тишков [21]. У другій половині 90-х – початку 2000-х років склався науковий напрям, який працював в руслі педагогіки толерантності. Дослідники вивчали різні боки толерантності з метою прикладання результатів у сферах педагогіки та психології (А. А. Глебов, Е. М. Громова, Л. М. Іванова, Л. П. Ільченко, А. Н. Іоффе, В. Е. Козлов, Н. М. Лебедева, З. Ф. Мубинова, І. В. Миротворська, О. П. Непочатих, М. А. Перепеліцина, М. І. Рожков, Є. В. Рибак, В. В. Соколова).

В тому числі й у педагогіці співпраці, толерантності, яка виходить із концепції людини як найвищої цінності, як мети всього суспільного процесу, а не його засобу. Загалом толерантну особистість студента спроможний виховати, сформувавати лише фахово підготовлений і толерантний у всіх відношеннях педагогічний колектив. Тому слід добиватися того, щоб усюди – в сім'ї, навчальній аудиторії, там, де йде обмін ідеями, думками, де відбувається навчання і спілкування, – толерантність стала нормою поведінки та взаємоповаги.

Виникає необхідність у формуванні в підростаючого покоління здатності бути толерантними, у становленні в нього життєвої компетентності, яка допомагає зорієнтуватися в складному, різноманітному, суперечливому світі.

Психологічне та соціальне завдання трансформуються в педагогічне, що має багатозначний сенс – виховання толерантної свідомості. По суті, це світоглядна проблема, яка має ознаки глобалізації в сучасних умовах розбудови соціально-економічних відносин у державі.

З одного боку, толерантність є психологічною характеристикою індивіда, того, як він сприймає й усвідомлює світ. Проте, терпимість, як притаманна індивіду умовна риса, не може виявитися до тих пір, поки він не вступить у взаємодію з іншими людьми, групами, інститутами, з усім тим, що є значущим для нього або набуває такої значущості під час взаємодії.

З іншого боку, за деякими концепціями та теоріями, індивіду притаманна протилежна толерантності психологічна інтенція – інтолерантність. Особливо продуктивною в цьому напрямку є теорія ідентичності, згідно з якою в людському бутті завжди існує дихотомія “ми” “вони”, завдяки якій людина конструює власне бачення реальності, визначає значущість і цінність чинників навколишнього світу. Але ця дихотомія продукує потенцію інтолерантності в людині з того самого часу, як вона починає пізнавати світ, структурувати його в своїй свідомості.

І далі, у процесі самопізнання та розвитку свого “Я” людина змушена робити постійний вибір між толерантністю й інтолерантністю, закладений в її ставлення до світу механізмами самозахисту [20].

Можна говорити про толерантність на психологічному і соціальному рівнях. Толерантність на психологічному рівні – внутрішня установка та ставлення особистості до зовнішнього подразника, на соціальному рівні – дія або суспільна норма [22]. У психології під толерантністю розуміється властивість соціальної системи, яка характеризується прийняттям іншої системи, її елементів і виявів, ненадання їм опору. Виокремлюється конструктивна толерантність, що збільшує вірогідність стійкого функціонування та вдосконалення системи.

Деструктивна толерантність, навпаки, за рівних умов зменшує вірогідність стійкого функціонування і вдосконалення системи та перешкоджає її стійкому функціонуванню і вдосконаленню.

Отже, толерантність – не пасивне, не природне підкорення думці, поглядам та діям інших; не покірне терпіння, а установка, активна світоглядна позиція, яка виражається в психологічній готовності до терпимості в ім’я взаєморозуміння, позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного, соціального або світоглядного середовища, людьми інших поглядів і позицій.

Діяльнісний аспект толерантності виявляється в умінні вислуховувати, бути уважним співрозмовником, який поважає думку інших, виваженням і спокійним у конфліктній ситуації, яку може коректно вирішити. Толерантне ставлення передбачає доброзичливе ставлення до оточуючих, різноманіття та багатоваріантність доброзичливої позиції.

Аналізуючи, різні підходи до толерантності, здійснені різними авторами, можемо визначити, що толерантність розглядалась вченими як-то: соціальна цінність, норма соціального життя, принцип людських взаємовідносин, поведінки, особистісна якість. Крім того необхідно відмітити, що існує поняття про різні типи толерантності. Найбільш повно їх проаналізував та показав В. А. Лекторський. Він представив толерантність як:

– байдужість до існування різних поглядів та практик. Цей тип характеризує ситуацію, коли різні системи поглядів допускаються, при умові, що вони не суперечать загальнолюдським нормам;

– повага до іншого, якого я не розумію і з яким я не взаємодію. Цей тип відокремлюють в силу рівноправності культур і відсутності привілейованої системи поглядів і переконань;

– терпимість до слабкості інших. Цей тип носить деякий зневажливий контекст. Це співпадає з плюралізмом і пов'язане з виділенням привілеїв у системах поглядів та цінностей;

– розширення власного досвіду та критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [12, с. 46-54].

Спираючись на класифікацію, запропоновану В. А. Лекторським, та на аналіз праць різних авторів можемо більш узагальнити підходи до толерантності:

– як риси пасивного характеру, не спрямованої на дії, яка виражається в ліберальному сприйнятті відмінностей, адже тоді, коли вони, здається, не можуть бути сприйнятими (В. В. Величко, А. В. Дергай, Г. Д. Дмитрієв, Д. В. Карпович, О. М. Славчик);

– як активну позицію, критично підтримуючу іншу даність (Н. К. Бахарева, Н. В. Бондаренко, М. С. Мириманова, Г. У. Солдатова, А. А. Погодіна, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова, Н. Г. Юровських та ін.), яка збагачує власний досвід.

Що стосується власної позиції автора, то ми дотримуємось другого підходу, оскільки вважаємо, що існують велика різниця між пасивною релігійною терпимістю і цілераціональним волевиявленням особистості - витримкою.

Терплячість визначають як уміння підтримувати шляхом допоміжного вольового зусилля інтенсивність роботи на заданому рівні за умов виникнення внутрішніх перешкод (наприклад, якщо є втома, поганий настрій, за незначних хворобливих виявів).

Витримка – це здатність вольовим зусиллям швидко гальмувати (послаблювати, сповільнювати) дії, почуття та думки, що заважають здійсненню прийнятого рішення. Витримка, витриманість вольовий стан, який пов'язаний із самовладанням, умінням контролювати свої почуття, підкоряти дії поставленій меті тощо.

Волю особистості характеризує також її організованість, яка полягає в умінні людини керуватись у своїй поведінці чітко визначеним планом. Ця якість вимагає вміння не тільки неухильно втілювати в життя свій план, а й виявляти необхідну

гнучкість у разі зміни обставин дійсності. Дотримуючись цього підходу, розцінюючи толерантність як активну сенсоутворюючу, яка має прояви в поведінці та діяльності позицію, ми і плануємо стратегію формування толерантності у молоді.

У процесі формування толерантності у молоді виділяють декілька аспектів [19]. Ми ж будемо розглядати як системоутворюючі такі критерії:

- толерантність у міжособистісному спілкуванні;
- толерантність в етнічному відношенні;
- толерантність у релігійному відношенні.

Це пов'язано з тим, що саме вони найчастіше стають “каменем зіткнення” в процесі соціалізації молоді. Люди бувають із: дуже сильною волею (їх називають залізними, вольовими); сильною волею; помірною волею; слабкою волею; безвольні.

Міжнародна комісія ЮНЕСКО стверджує, що глобальною перспективою розвитку освіти у XXI сторіччі поставлене завдання - освіта повинна допомагати тому, щоб, з одного боку, людина усвідомлювала свої корені та була здатна визначити своє місце у світі, а з іншого боку, виховати в ній повагу до інших культур [7].

Одним із основних протиріч у процесі соціалізації сучасної молоді є протиріччя між універсальним загальнолюдським характером сучасної освіти та національним характером життя особистості. Спостереження сучасних вчених (О. Н. Джуринський, В. А. Єршов та ін.) показують, що особистість, яка має велику кількість національних особливостей, зазнає значних труднощів щодо адаптації в сучасному поліетнічному соціумі.

Сучасна система освіти побудована переважно на зразках світової культури. Її завдання – виховувати особистість на рівні досягнень світової культури (прилучити, навчити користуватися тощо). Але механізми включення особистості в безпосереднє соціальне життя більше пов'язані з особливостями конкретної соціальної ситуації: у сім'ї, у місцевій школі, селі або селищі, місті, серед найближчих родичів чи друзів. З цією ситуацією пов'язані механізми соціальної адаптації (дезадаптації) особистості підлітків, молоді. Тому завдання освіти – створити таку систему виховання, яка б забезпечувала функціонування механізмів розвитку культури особистості, формування образу людини [5].

Підготовка європейського педагога має бути універсальною у цьому відношенні. Тому є сенс включити до стратегії толерантної освіти вимоги до фахівця гуманітарного профілю (педагога, психолога, соціального працівника), які передбачають те, що фахівець повинен знати, уміти та його професійно важливі якості стосовно особливостей полікультурного і багатонаціонального середовища [8]. Він повинен **знати**:

- історію та культуру народів, які проживають у регіоні, основи релігій жителів; соціальну, народну та етнопедагогіку, соціальну та етнопсихологію;
- тенденції в розвитку світової спільноти такі як: глобалізація, урбанізація, децентралізація, маргіналізація тощо;

– соціальні та психологічні особливості особистості учня, студента, клієнта, що обумовлені статтю, віком, місцем проживання, національністю, іншим;

уміти:

– спілкуватись та взаємодіяти з людьми – дітьми, молоддю, клієнтами – представниками різних культурних груп з урахуванням їх вікових, гендерних та інших особливостей;

– надавати допомогу в адаптації особистості та групи, якщо вони є представниками інших культур;

– проводити реабілітаційну роботу з відтворення втрачених соціальних зв'язків у полікультурному середовищі;

– допомагати інтегруватися особистості чи групі в культуру;

бути:

– емпатійним, толерантним, рефлексивним, соціально гнучким, тобто здатним швидко реагувати на соціальні зміни. Тому підготовка фахівців (філософів, педагогів, психологів) крім традиційних цілей повинна включати наступні компоненти: знання геополітичної та етнокультурної специфіки регіону, знайомство з культурами народів, що проживають у регіоні, спеціальну соціально-філософську та соціально-педагогічну підготовку. Означені тенденції впливають на характер та особливості освіти і виховання в полікультурному соціумі, а також певним чином обумовлюють процес підготовки фахівців до роботи з молоддю в умовах полікультурності. Спеціальна професійна підготовка обов'язково повинна накладатися на світоглядні та історико-культурні уявлення студента.

У цьому випадку йдеться про світогляд як систему знань, поглядів та відносин студента. Його обов'язковою базою стають знання в галузі історії, культури, релігії, етнопедагогіки та етнопсихології народів, що проживають у даному регіоні, а також переконання в необхідності збереження світу і стабільності в регіоні, у країні й у світі в цілому. Повага до особистості, готовність відстоювати її права та інтереси, незалежно від її культурної, національної, релігійної приналежності. Окрім того, можна говорити про розвиток полікультурного мислення як особливу складову мислення студента. З цією метою необхідно передбачити:

– формування уявлень про культурне, національне, релігійне різноманіття світу і необхідність приймати це різноманіття як даність;

– визнання права за всіма народами і культурами на свою самобутність;

– оволодіння спеціальним понятійним апаратом, що дасть змогу описувати себе та інших в культурному різноманітті. У контексті формування полікультурного мислення особливо виділяють специфічні види розумової діяльності, такі, як: інтерпретація, ідентифікація, рефлексія, проектування, моделювання [8, с. 27].

Щоб виховати толерантну особистість, необхідні чималі зусилля. Причому з обох сторін. На мою думку, толерантність кожного викладача починається з професіоналізму, педагогічної майстерності, певної навчально-методичної свободи. Не

так суттєво, за якою методикою працює педагог, яку структуру занять він обирає, головне – вплив на фахові особистісні здобутки студента як кінцевий результат навчально-виховного процесу.

Толерантність у взаєминах “викладач – студент” – надзвичайно складна проблема. І все ж вона вирішувана. Дві сторони мають проявляти здоровий глузд, силу волі, неупередженість, розвинене почуття відповідальності, зокрема старших за молодших. Якщо ж цього немає, неминучі конфлікти, зриви, непорозуміння.

Чому загалом виникають несприйняття, а то й агресія одне до одного? Відповідь проста: як правило, через духовну невихованість, відсутність належного досвіду саме в культурно-педагогічній площині.

Зустрічаючись з іншими людьми, традиціями, звичаями, культурами, ми не завжди уявляємо як себе поводити, бо погано знаємо, з чим маємо справу. Трапляється це як на міжособистісному, так і на міждержавному рівнях. Брак досвіду, культури спілкування, незнання міжкультурних і людських розбіжностей породжують нетолерантність. Єдиний спосіб протистояти цьому – підвищувати культурний і освітній рівень.

В тому числі й у педагогіці співпраці, толерантності, яка виходить із концепції людини як найвищої цінності, як мети всього суспільного процесу, а не його засобу. Загалом толерантну особистість студента спроможний виховати, сформувати лише фахово підготовлений і толерантний у всіх відношеннях педагогічний колектив. Тому слід добиватися того, щоб усюди – в сім’ї, навчальній аудиторії, там, де йде обмін ідеями, думками, де відбувається навчання і спілкування, – толерантність стала нормою поведінки та взаємоповаги.

Також дискусії точаться з приводу міри толерантності – якою мірою і в яких ситуаціях толерантність має бути присутня. Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає толерантності навіть до радикалів, що потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Поппер (Karl Popper) це визначив як “парадокс терпимості”: “необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості”. У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності [18].

Американський дослідник Р. Інглехарт (Ronald Inglehart) безпосередньо пов’язує толерантність із рівнем матеріального добробуту, економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, чи суспільство ближче до “традиційної”, чи до “секулярно-раціональної” культури. Суспільствам першого типу культури властиві “цінності виживання”, неповага до етнічного рівноправ’я, рівності

статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні “цінності самовираження” [11], [27].

Підкреслимо, що розподіл людей на толерантних та інтолерантних необхідно визнати за умовний. Скоріше за все, можна казати про деяку спрямованість особистості – толерантну або інтолерантну, оскільки кожна людина протягом життя скоює і толерантні, і інтолерантні вчинки. Цей факт відзначають багато дослідників проблем толерантності (Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова та ін.). У зв'язку з цим звернемося до критеріїв толерантності з метою більш чіткого визначення задач формування толерантної особистості. Питання про критерії толерантності неодноразово розглядалося різними авторами (А. Г. Асмолов, В. В. Глебкін, П. Ф. Комогоров, А. А. Погодіна, В. С. Собкін, Г. У. Солдатова, В. В. Шалін та ін.).

Таким чином, аналізуючи толерантність з точки зору соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних вмінь, можна дійти до висновку, що критеріями толерантності є такі інтегративні характеристики особистості як-то: а) терпимість, б) емпатійність, в) комунікативність, г) емоційна стабільність, д) соціальна активність, є) достатній рівень культури та освіти, ж) достатній рівень розвитку мислення.

Дані критерії можуть бути використані у системі формування толерантності у молоді для постановки завдань, проектування виховного процесу, діагностики розвитку особистості та групи, для оцінки результатів педагогічного процесу на теренах сучасної Європи.

На основі вищевикладеного можна дійти до висновку, про те, що толерантність як явище, потреба, цінність, норма і принцип поведінки у сфері розбудови європейської освіти є необхідним елементом, оскільки толерантність, як властивість свідомості особистості, має бути сформована ще у школі. Вона потрібна людині на протязі усього життя і у будь-якій сфері її життєдіяльності. Тому її сміливо можна включати у перелік європейських цінностей, норм професійної діяльності педагогів і принципів їх поведінки у глобалізованому суспільстві інформаційної доби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности // На пути к толерантному сознанию. – М. : Смысл, 2000. – С. 5-7.
2. Биология. Справочник школьника и студента / под ред. З. Брема, И. Майне ; пер. с нем. – М. : Дрофа. 1999. – 400 с.
3. Бубер М. Я и ты. Пер. с нем. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі : монографія. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
6. Даль В. Толковый словарь русского языка. – М., 1998. – С. 267.
7. Доклад международной комиссии ЮНЕСКО о глобальных стратегиях развития образования в XXI веке. – Internet- http://copyright.iile.ru/news_oon

8. *Ершов В. А.* Формирование поликультурного мышления – условие сохранения целостности многонационального государства // Известия Академии педагогических и социальных наук. – М., 2002. – С. 22-29.
9. *Єрмоленко А. М.* Дискурс етичних норм та цінностей в сучасній німецькій практичній філософії [Текст] : дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.05 / Єрмоленко Анатолій Миколайович ; НАН України, Інститут філософії. – К., 1996. – 422 с. – (Єрмоленко, 1996, с. 279).
10. Загальна декларація прав людини.
11. *Инглхарт Р.* Культура и демократия // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М., 2002. – С. 106-128.
12. *Лекторский В. А.* О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
13. *Лісовий В.* Толерантность // Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 642.
14. *Логинов А. В.* Глава 5. Толерантность в государственно-конфессиональных отношениях (Зарубежный опыт) // Толерантность. – М., 2004.
15. *Малахов В. А.* Етика спілкування : навч. посібник. – К. : Либідь, 2006. – 400 с. – С. 329.
16. *Новик В.* Духовный смысл толерантности (Толерантность: сила или слабость?).
17. *Основи економічної теорії : підручник.* – Кн. 1. / за ред. Ю. В. Ніколенко та ін. – К. : Либідь, 1998. – 272 с.
18. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
19. Проблемы толерантности в подростковой культуре / под ред. В. С. Собкина. – М. : Мин-во образования Рос. Федерации, 2003. – 280 с.
20. *Романчук О. М.* Толерантні та особистісно-сміслові детермінанти професійної підготовки соціальних працівників / О. М. Романчук // Наукові студії із соціальної та політичної психології : збірник наукових праць Інституту соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України – К. : ІстаПП АПН України, 2008. – Вип. № 20 (23). – С. 159-170.
21. *Тишков В. А.* О толерантности. (Доклад на общем собрании Академии педагогических и социальных наук). – Отдельный оттиск. Без места и года издания. – 12 с.
22. Толерантность как основа социальной безопасности / под ред. Н. П. Медведева. – Ставрополь : Сервисшкола, 2002. – 280 с.
23. Устав ООН. – М., 1985. – 19 с.
24. *Хабермас Ю.* Расколотый Запад / пер. с нем. О. И. Величко и Е. Л. Петренко. – М., 2008. – С. 9-29.
25. *Шалин В. В.* Толерантность: (Культурная норма и политическая необходимость) / В. В. Шалин. – Ростов-на-Дону : Сов. Кубань, 2000. – 255 с.
26. *Шилборд Н. И., Петрухин А. С., Кривошеев В. Ф.* Политика и право : учебное пособие. – М. : Дрофа, 1995. – 416 с.
27. *Inglehart R.* Inglehart-Welzel Cultural Map of the World.

Радченко В. В.
кандидат економічних наук, професор кафедри економічної теорії
Інституту управління та економіки освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА ВЛАДА В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЯ ЗМІН

Україна знаходиться в постійному пошуку шляхів переходу на стабільні рейки розвитку. При цьому у суспільстві інтенсивно формується думка про всесильність реформ та недостатність попередніх змін. Нинішні реформатори значно переоцінюють сучасні соціально-економічні проекти. Продовження реформ розглядається, по-суті, як “новий старт” трансформацій.

На нашу думку, зміст нового реформаторського “піднесення” не можна визнати науково обґрунтованим. *По-перше*, не був зроблений ґрунтовний аналіз соціально-економічного розвитку економіки країни за попередні роки реформ, не виявлені основні прорахунки трансформаційного періоду, істинні причини затяжної депресії. *По-друге*, нова хвиля реформ будується на затратному варіанті економічного зростання, вона не підкріплюється інноваційною перебудовою матеріально-технічної бази суспільного виробництва, реальними програмами модернізації національної економіки. Сучасні реформи не стільки мобілізують ресурси розвитку країни, скільки перерозподіляють їх на користь крупного капіталу. *По-третє*, сучасне реформування економіки має яскраво виражений антисоціальний характер (ускладнення умов функціонування дрібного і середнього бізнесу, збільшення пенсійного віку працюючих, непродумане скорочення мережі лікарняних закладів, закриття так званих неперспективних шкіл та ін.). *По-четверте*, не можна визнати реальною оцінку стратегічного спрямування подальших реформ, оскільки в країні до цього часу не розроблена науково-обґрунтована стратегічна модель соціально-економічного розвитку, продовжується, як і в попередні періоди, орієнтація на ліберальну модель, корені якої знаходяться в дрібному товарному виробництві.

Відомо, що утвердження тієї чи іншої економічної форми життя створює об’єктивну основу для відповідних теоретичних узагальнень та висновків. Тобто, економічні теорії народжуються на реальному економічному ґрунті. Це *перший закон співвідношення економічної теорії та економічної практики – закон їх взаємовідповідності*. Другим законом є *їх невідповідність*, оскільки наука, визначаючи майбутнє економічної практики, обґрунтовує зміни та перспективи в економічному житті суспільства, на основі чого і виникає ситуація відставання економічної практики від розвитку теорії (невідповідність). Взаємодія цих двох законів зумовлює ступінь наукової обґрунтованості економічної практики [1, с. 28].

В Україні економічна практика з самого початку перехідного періоду обґрунтовується економічною теорією, сформованою в інших умовах і на основі

потреб ще так званого вільного, а, по-суті, стихійного ринку, який не відповідає вимогам високотехнологічного виробництва XXI століття. В країні склалась низькоефективна економічна система як результат, насамперед, необґрунтованих змін у відносинах власності, використання неосмисленої і руйнівної концепції приватизації, масштабного первісного нагромадження капіталу та неймовірного пограбування економіки в результаті роздержавлення та приватизації, суб'єктивістського підходу до формування економічної влади та економічної політики, необґрунтованого скорочення функцій держави в економічному та соціальному процесах.

Історичні передумови соціально-економічного розвитку країни, власний досвід трансформаційних перетворень, сучасний стан національної економіки та стратегічні завдання її розвитку вимагають зміни парадигми формування вітчизняної економічної системи. Нова парадигма має ґрунтуватися на принципах організованої і соціально спрямованої ринкової економіки, опиратися на багатогорменність відносин власності, розвинений державний сектор, сильні економічні функції держави.

Парадигма формування економічної системи, що пропонується для України, виходить із пріоритетів не дрібної приватної власності, а колективних форм, державної та корпоративної, між якими встановлюються стійкі вертикальні та горизонтальні зв'язки. По-суті, йдеться про модель системи, що виростає із рівня усупільнення виробництва, який втілює найновіші досягнення інформаційної ери.

Для реалізації нової парадигми економічної системи в Україні суспільству потрібно сконцентрувати зусилля навколо головних соціально-економічних ланок, через які будуть забезпечуватись докорінні якісні зміни в економічній системі і які мають стати основними стратегічними пріоритетами економічної політики держави. Такими ланками являються найактуальніші на сьогодні *ланки в системі відносин власності, що діалектично поєднані з відповідними ланками економічної влади в суспільстві.*

Обличчя всієї системи відносин власності і економічної влади в Україні має змінити *інтелектуальна власність*. Інститут інтелектуальної власності втілює в собі весь прогрес у продуктивних силах, який пов'язується із сучасною НТР: переходом до постіндустріального суспільства, інтелектуалізацією та інноватизацією економіки, зростанням ролі людського і соціального капіталу.

Розвиток корпоративної власності, на якій утверджується корпоративна влада і корпоративне управління. Сьогодні корпорації концентрують капітал у сфері передових технологій, стають центрами інноваційних змін.

Важливою ланкою реалізації нової парадигми є власність та економічна влада у сфері фінансів і грошового обігу. Об'єктами власності та фінансової влади є вартісні форми продукту і суспільного відтворення: гроші, фінанси, бюджет заощадження та нагромадження, фінансові трансформації (кредитування, інвестування, страхування) та ін. Для України надзвичайно актуальним є зміцнення державних фінансів, які б забезпечували потреби суспільного відтворення в модернізації економіки.

В утвердженні нової парадигми особливе значення для України має становлення соціально-економічних відносин та ефективної економічної влади у аграрному секторі економіки, де створюється основна частина продовольчого фонду країни – основи основ життя людей. В трансформаційний період в Україні відбулася необґрунтована деконцентрація сільськогосподарського виробництва, велика руйнація продуктивних сил. Виробництво в сільському господарстві втратило риси комплексності, підірвана галузь тваринництва, рослинництво розвивається на основі монокультури, зруйновані великі виробничі комплекси, типовим стало “вимирання” сіл. Нині першочерговим завданням в аграрному секторі є охорона прав суб’єктів власності на землю згідно Конституції України як об’єкта права власності Українського народу (стаття 13), недопущення впровадження інституту вільного ринку землі, спекулятивного, антинародного її використання.

Особливою ланкою в системі “власність – економічна влада”, здатною генерувати ростки нової парадигми соціально-економічного розвитку України, є державна власність і владні відносини, що впливають із економічних функцій держави. В концепції ліберальної моделі економічної системи економічна роль держави обмежується настільки, що постійно підривається принцип єдності суспільного відтворення, виникає глибока розбіжність економічних інтересів, економічний розвиток супроводжується довготривалими кризами. Проте, сучасне виробництво як високотехнологічне, наукоємне, інвестиційно об’ємне та екологічно спрямоване вимагає значної концентрації як фінансових, так і матеріальних ресурсів. Держава має виконувати функції економічного інтегратора, виходячи з інтересів всього суспільства.

Отже, стратегія змін економічної трансформації в Україні має врахувати вимоги економічних законів співвідношення економічної теорії і практики (законів “відповідності” і “невідповідності”), критичний аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередні роки реформ. Висновки економічної науки і практики зводяться до того, що потрібно здійснити перехід до нової парадигми формування економічної системи України, стратегічним спрямуванням якої є якісна перебудова відносин власності і економічної влади в країні відповідно до потреб великого інтелектуалізованого виробництва, розширення економічних і соціальних функцій держави, створення економічних умов для утвердження соціально зорієнтованої економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Радченко В. В.* Економічна теорія та економічна практика трансформаційного періоду України // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Випуск 8. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 227 с.

СЕКЦІЯ І.
ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА;
ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Атаманчук І. В.
Університет Сучасних Знань (м. Київ)

**ПІДСТАВИ ОБ'ЄДНАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ
В ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ**

Для розгляду даного питання, в першу чергу, зупинимось на визначенні змісту поняття “правовий інститут”. П. М. Рабінович визначає інститут права – як систему юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, та виділяє галузеві та міжгалузеві інститути [1, с. 107].

К. Г. Волинка визначає інститут права, як порівняно невелику, сталу групу правових норм, що регулюють певний різновид суспільних відносин: “Якщо юридична норма – “вихідний елемент” правової матерії, то правовий інститут являє собою первинну правову спільність, об'єднання. Інститут права – це відокремлена група юридичних норм, що регулюють суспільні відносини конкретного виду... Правові інститути покликані регламентувати окремі ділянки, фрагменти, сторони громадського життя. Норми різних галузей права утворюють так звані вторинні угруповання системи права – комплексні інститути (які відносяться одразу до кількох правових галузей) та міжгалузеві комплекси (сукупність правових норм кількох галузей, що регулюють певну сферу суспільних відносин)” [2, с. 135-136]. Тому вбачається, що К. Г. Волинка розглядає інститут як складову, блок, ланку певної правової галузі галузі, допускаючи при цьому існування комплексних правових інститутів, що утворюються з норм різних галузей права.

В традиційно процесуальних галузях питання підстав об'єднання процесуальних норм в правові інститути здійснюється за загальноприйнятою в теорії схемою.

В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон до процесуальних галузей відносять – адміністративно-процесуальне право, цивільно-процесуальне право, господарсько-процесуальне право, кримінально-процесуальне право та деякі ін. Вони розглядають норми процесуального права як “процедурні”: “норми процесуального

права визначають юридичні засоби і порядок діяльності щодо здійснення та захисту норм матеріального права, тобто процесуальне право складають правові норми, що регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і обов'язків, встановлені у нормах права... Норми процесуального права регулюють відносини, пов'язані з діяльністю органів судової влади (в окремих випадках з діяльністю спеціально уповноважених державних органів), тому процесуальне право ще називають судовим правом. Згідно з чинним законодавством України на цей час визнано п'ять видів процесів: конституційний, адміністративний, цивільний, господарський, кримінальний. Зазначені процеси віддзеркалюють форми і методи реалізації матеріальних норм, які належать до непроцесуальних галузей" [3, с. 587-591].

Певну спірність викликає питання наявності процесуальних інститутів та підстав об'єднання в них процесуальних норм серед матеріальноправових галузей. Ряд вчених, зокрема І. А. Галаган впевнені, що в будь-якій матеріально-правовій галузі наявні процесуальні утворення (інститути) або навіть процесуальні норми, які, будучи укріпленими, в зміст матеріальноправових інститутів, тим не менше, виконують важливі функції процедурного забезпечення реалізації останніх. Для з'ясування поставлених питань необхідно звернутися до прийнятих у праві загальнотеоретичних критеріїв розподілу правових норм на галузі і інститути. Даний аспект постійно знаходиться в центрі уваги вчених-юристів. П. В. Мельник визначає інститут права, як сукупність досить відокремлених юридичних норм, які регулюють найбільш однорідні суспільні відносини у самій галузі права і тісно пов'язані між собою [4, с. 139-141], тобто в основі об'єднання норм в правові інститути він вбачає критерій однорідності предмету регулювання таких норм, їх взаємозв'язок та віднесення до однієї правової галузі. М. С. Кельман та О. Г. Мурашин, вважають [5, с. 89], що в основі побудови системи права (відповідно і окремих складових цієї системи) знаходяться такі критерії, як предмет правового регулювання та метод правового регулювання, які використовують у їх єдності і взаємодії, які виступають як системоутворюючий фактор. Наприклад, інститут окремої слідчої дії, у кримінально-процесуальному праві – це правові норми, що визначають умови її проведення, коло учасників та особливості їх статусу, процедуру провадження, порядок документування, відповідальність за порушення встановленої процедури.

Саме специфічність однієї групи суспільних відносин в порівнянні з іншими є причиною виникнення відповідних нормативно-правових інститутів. Поряд з цим є й інститути, які регулюють одне відокремлене специфічне суспільне відношення або навіть один з його елементів. Так, в кримінальному процесі відомі інститути потерпілого, підозрююмого, звинуваченого, цивільного позивача, цивільного відповідача, що визначають правовий статус одного із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. У цивільному процесуальному праві наявна низка інститутів, яка регламентує яку-небудь загальну для всіх цивільно-правових відносин окрему сторону, це інститути представництва, позовної давності, захисту прав і інтересів громадянин, що регламентують такі принципово важливі моменти всіх цивільно-

процесуальних відносин, як порядок здійснення представництва і права представників, статус суб'єктів цивільного процесу, визначення строків позовної давності, порядок і способи захисту громадян, коли їхні права невизнаються, оспорується або порушуються.

Вважаємо, що правовий інститут процесуального права, доцільно розглядати, як відносно невелику спільність норм, специфіка і автономність якої може існувати як в рамках однієї процесуальної галузі права, так і виходити за межі однієї галузі права (це стосується, в першу чергу, матеріальних галузей). При цьому окремі так звані змішані (комплексні) інститути можуть містити норми, характерні для різних галузей права. Наприклад, інститут, що встановлює відповідальність за вчинення дисциплінарних порушень, відноситься до сфери трудового права, оскільки в основі інституту лежать владні повноваження адміністрації підприємства, її компетенція застосовувати дисциплінарні заходи до правопорушників. Однак трудові спори з питань накладення таких стягнень можуть розглядатися судовим органом за правилами цивільно-процесуального законодавства, тобто іншої галузі права. Наявність змішаних інститутів пояснюється тим, що однорідність відносин, які регулює галузь права, зовсім не є стерильною. В ній завжди присутня певна кількість відносин, які відрізняються за сутністю і формою, але близько пов'язані за своїм призначенням. Так, в цивільному праві завжди присутні норми конституційного, адміністративного, фінансового та інших галузей законодавства. В трудовому праві – норми конституційного, адміністративного, цивільного і цивільно-процесуального законодавства.

Таким чином, існують інститути традиційно процесуальних галузей права та комплексні (змішані) інститути, як системоутворюючі компоненти процесуального права. Тепер звернемось, безпосередньо, до характеристики підстав об'єднання процесуальних норм в правові інститути. Питання про критерії поділу права на галузі й інститути є предметом обговорення ряду наукових дискусій, в ході яких, на сьогодні випрацьовано два системоутворюючі критерії – це:

1) предмет правового регулювання – це та сфера, на яку поширюється право, тобто є – матеріальним критерієм розподілу права на структурні елементи;

2) метод правового регулювання, під яким розуміється сукупність прийомів, способів і засобів впливу права на суспільні відносини. Специфіка суспільних відносин, регульованих нормами однієї галузі права, обумовлює необхідність використання при цьому певного методу, що у кожній окремій галузі буде специфічним.

Можна зробити висновок про те, що формування інституту права – це складний пізнавальний процес, який не може бути в якусь мить завершений, оскільки через норми він стикається з соціальною реальністю, що розвивається, ускладнюється, деталізується, перетворюється, а разом з нею відповідно ускладнюється й розвивається сам інститут.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – Вид. 6-е. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.
2. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
3. *Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка.* – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.
4. *Правознавство : навчальний посібник.* – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 309 с.
5. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права : підручник. – К. : Кондор, 2008. – 477 с.

Беланюк М. В.
Науково-дослідний інститут інформатики і права
НАПрН України (м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УРСР (1939–1941 РР.)

Система органів військової юстиції СРСР почала формуватися після утворення у 1922 р. Радянського Союзу і створення у 1924 р. Верховного Суду СРСР. Згідно з Положенням “Про військові трибунали і військову прокуратуру”, затвердженого Постановою ЦВК і РНК СРСР від 20 серпня 1926 року, військові трибунали Червоної Армії створювались при військових округах, фронтах, окремих арміях, корпусах та дивізіях, а з 1937 р. почали функціонувати військові трибунали Військово-морського флоту [1, с. 497]. Загальне керівництво діяльністю військових трибуналів здійснював Верховний суд СРСР, а безпосереднє керівництво – його Військова Колегія. Отже військові трибунали формувалися як суди союзного рівня, які в організаційному, функціональному та матеріально-технічному відношенні не були пов’язані з судовою системою УРСР.

Відповідно до вказаного Положення військовим трибуналам надавалося право розгляду справ про військові та інші злочини, передбачені законом. Крім цього, до компетенції військових трибуналів було віднесено розгляд справ про всі злочини в місцевостях, де в силу виняткових обставин були відсутні загальні суди, а також справи за співучастю з військовослужбовцями, якщо неможливо було здійснити окреме провадження справи. Більшість справ за загальнокримінальними злочинами військовослужбовців розглядали загальні суди країни.

10 липня 1934 р. був створений загальносоюзний Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) СРСР та його орган позасудової репресії – Особлива нарада при Наркоматі внутрішніх справ [2, с. 84]. Наказом НКВС СРСР від 27 травня 1935 року в НКВС-УНКВС республік і областей були створені органи позасудової репресії – “трійки” при управліннях міліції. Органи позасудової репресії мали

необмежені судові повноваження, як правило, виносили лише одне рішення – розстріл, без виклику на розгляд справи самого обвинуваченого” [3, с. 72].

Наприкінці 30-х років назріла політична необхідність реорганізації судової системи, причинами якої стали розгром політичної опозиції і утвердження режиму особистої влади Сталіна, необхідність “заспокоїти суспільство” та зовнішньополітичне намагання “виглядати” демократичною країною. В цей період пом’якшилась репресивна спрямованість судових інституцій та була обмежена діяльність органів позасудових репресій, про що свідчить Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 року “Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства”, якою передбачалося “ліквідувати всі судові трійки, створені наказами НКВС СРСР, а також трійки при обласних і республіканських управліннях Робітничо-селянської міліції. В подальшому передавати справи на розгляд судів або Особливої наради при НКВС СРСР” [4, с. 38].

В Конституції СРСР 1936 року вперше було задекларовано, що правосуддя повинно здійснюватись тільки судовими органами: Верховним судом СРСР, Верховними судами союзних республік, крайовими і обласними судами автономних республік, окружними судами, спеціальними судами СРСР, народними судами.

16 серпня 1938 року був прийнятий закон “Про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік”, згідно з яким судова система поділялась на союзні і республіканські суди [5, с. 301]. До союзних відносились Верховний суд і спеціальні суди СРСР. До республіканських – верховні суди союзних республік, крайові і обласні суди, суди автономних республік і областей, окружні суди, народні суди. Військові трибунали були віднесені до спеціальних судів СРСР. Створення спеціальних судів, контроль за ними, надання керівних вказівок щодо організації та покращення їх роботи, підготовка і перепідготовка кадрів для всієї системи юстиції покладалося на Народний комісаріат юстиції (НКЮ) СРСР відповідно до затвердженого 15 червня 1939 року Радою народних комісарів (РНК) СРСР “Положення про Народний комісаріат юстиції СРСР”. Так при НКЮ СРСР було створене Управління спеціальних судів СРСР, у яке входив відділ військових трибуналів. Таким чином, функції управління військовими трибуналами, за виключенням судового керівництва, перейшли з Військової колегії Верховного суду СРСР до Відділу військових трибуналів НКЮ СРСР. Але такий перерозподіл був здійснений тільки в центрі. Постанова РНК СРСР від 13 червня 1940 року внесла зміни до структури НКЮ СРСР – Управління спеціальних судів було ліквідовано і створене Управління військових трибуналів [6, с. 441].

У зв’язку із загостренням міжнародної обстановки з початком Другої світової війни (1939 р.) в РНК СРСР, Управлінні військових трибуналів НКЮ СРСР і Військовій колегії Верховного суду СРСР активізувалась робота з відпрацювання проектів нормативно-правових актів, що визначали порядок та особливості організації діяльності органів військової юстиції в умовах воєнного стану. 16 квітня 1941 року на

засідання РНК СРСР було винесене питання реорганізації органів військової юстиції. Планувалося військові трибунали та військову прокуратуру підпорядкувати командуванню Червоної армії і Військово-морського флоту. Для керівництва органами військової юстиції створити Головний Військовий суд і Головний Військово-морський суд, а справи про найбільш тяжкі державні злочини громадян (зрада батьківщини, шпигунство (крім військового), диверсії і терористичні акти), які розглядали військові трибунали, передати на розгляд судових колегій обласних, крайових і Верховних судів союзних і автономних республік за виключенням місцевостей, оголошених у воєнному стані. Крім цього, проектом було передбачено включення в систему органів військової юстиції, крім вказаних у Положенні “Про військові трибунали і військову прокуратуру” від 20 серпня 1926 р., військові трибунали прикордонних і внутрішніх військ НКВС СРСР та реорганізувати лінійні суди залізничного і водного транспорту у військові трибунали залізниць, морського і річкового флоту. Керівництво усіма військовими трибуналами передбачалось покласти на Головне управління військових трибуналів НКЮ СРСР [7, с. 164].

Таким чином, напередодні війни здійснювалась планомірна і напружена робота щодо підготовки системи військових трибуналів до умов воєнного часу, яка увінчалася прийняттям “Положення про військові трибунали в місцевостях, які перебувають у воєнному стані і в районах воєнних дій”, затвердженим Указом Президії Верховної Ради СРСР 22 червня 1941 року.

З початком війни перед СРСР на перший план висувалося головне завдання – оборона країни. Воєнна обстановка вимагала максимальної централізації діяльності державного апарату і запровадження надзвичайних заходів щодо мобілізації всіх ресурсів держави для відбиття агресії.

Юридичною основою введення надзвичайних заходів став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року “Про воєнний стан”, згідно з яким на території УРСР, як і в багатьох інших республіках Радянського Союзу був введений воєнний стан [8, с. 32]. Він передбачав значне розширення повноважень військової влади, застосування надзвичайних заходів, проведення мобілізації необхідних людських ресурсів та економічного потенціалу країни на відсіч агресії. Такими повноваженнями і практично абсолютною владою був наділений Державний комітет оборони (ДКО) на чолі з його головою – Сталіним Й.В., створений відповідно до Постанови Президії Верховної Ради СРСР, ЦК ВКП(б) і РНК СРСР “Про створення Державного комітету оборони” від 30 червня 1941 року [8, с. 26].

З цього моменту в державі фактично розпочали діяти два законодавчі органи (Державний комітет оборони та Президія Верховної Ради СРСР). Протягом всієї війни, постанови ДКО та Президії Верховної Ради СРСР створювали правове підґрунтя для всіх карально-репресивних заходів. Хоч Конституція СРСР і залишалась основним законом, рішення ДКО були віднесені до актів вищої юридичної сили.

Правовими підставами для організації роботи органів військової юстиції в період Великої Вітчизняної війни стали Укази Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року “Про воєнний стан” і “Положення про військові трибунали в місцевостях, які перебувають у воєнному стані і в районах воєнних дій” [8, с. 28-31].

Указом “Про воєнний стан” визначався особливий правовий режим, згідно з яким всі функції органів державної влади на місцях передавались військовим радам фронтів, армій, військових округів, а в місцях, де не було військових рад – вищому командуванню військових з’єднань. За невиконання розпоряджень і наказів військової влади, а також за злочини, вчинені у місцевостях, оголошених у воєнному стані, винні підлягали кримінальній відповідальності за законами воєнного часу [9, с. 107].

22 червня 1941 року Президія Верховної Ради СРСР затвердила “Положення Про військові трибунали в місцевостях, які перебувають у воєнному стані і в районах воєнних дій”, згідно з яким військові трибунали створювались у військових округах, фронтах, військово-морських флотах, в арміях, корпусах і інших військових формуваннях і закладах. Положення встановлювало порядок розгляду справ на фронті і в тилу. Термін слідства скорочувався до 24 годин, а затвердження вироку до 72 годин. Скарги та протести на вироки трибуналів не допускались і набирали законної сили з моменту їх оголошення та виконувались негайно. Лише про вироки з вищою мірою покарання військові трибунали мали доповідати телеграмою Голові Воєнної колегії Верховного Суду СРСР та Головному військовому прокурору. Якщо протягом 72 годин з моменту вручення телеграми адресату відповіді про призупинення вироку не надходило, рішення виконувалося [10, с. 8-10].

З початку Великої Вітчизняної війни мережа військових трибуналів зазнала значних змін. Спеціальні суди залізничного і водного транспорту були реорганізовані у військові трибунали, а військові трибунали областей України, що були окуповані німецькими військами були скасовані. Однак у зв’язку з формуванням військ НКВС охорони тилу фронтів діючих армій і військ НКВС інших з’єднань, на окремих фронтах були створені військові трибунали військ НКВС по охороні тилу відповідних армій, дивізій і бригад [4, с. 89-90].

На території Криму з 29 жовтня 1941 року у зв’язку з введенням стану облоги (*правовий режим воєнного часу, під час якого ще більше посилювалися заходи охорони громадського порядку, оборони і державної безпеки*) міські суди було перетворено у міські і обласні військові трибунали [9, с. 108].

З початком війни були значно розширені повноваження і компетенція органу позасудової репресії – Особливої наради НКВС СРСР [11, с. 102-103].

З початком війни виникли нові види злочинів (*поширення у воєнний час неправдивих чуток, поразкові настрої, зрадницькі наміри, тощо*) кримінальна відповідальність за які кримінальним законодавством довоєнного часу не була передбачена. Ці прогалини у кримінальному законодавстві були усунуті низкою указів Президії Верховної Ради СРСР та окремими відомчими нормативно-правовими

актами. Нормативно-правові документи воєнної доби завдання органам військової юстиції визначали виходячи із потреб перемоги: ведення нещадної боротьби з дезорганізаторами тилу, дезертирами, панікерами, поширювачами чуток, знищення шпигунів, диверсантів, ворожих парашутистів, знешкодження небезпечних осіб та підтримання порядку і дисципліни. Крім того майже всі директивні вказівки вимагали швидко та виважено підходити до встановлення покарань за злочини, при цьому суворо дотримуватись діючих законів та керівних документів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сборник Законов СССР, 1930, № 48.
2. Сборник Законов СССР, 1935, № 11.
3. *Ушаков С. Ю., Стукалов А. А.* “Фронт военных прокуроров” ГИПП “Вятка”, г. Киров, 2000 г.
4. Дисертаційне дослідження В. В. Обухова “Правовые основы организации и деятельности военных трибуналов войск НКВД СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.”. – Москва, 2002 г.
5. Сборник законов СССР, 1939 г., № 40.
6. Сборник законов СССР, 1940 г., № 18.
7. Центральний архів Міністерства оборони Російської федерації (ЦАМО), оп.1, спр.40.
8. Законодательные и административно-правовые акты военного времени с 22 июня 1941 г. по 22 января 1942 г. Чкалов., Юриздат НКЮ СССР, 1942 р., 126 с.
9. *Емелин А. С.* История государства и права России (октябрь 1917 декабрь 1991 гг.). – М.: Издательство “Щит – М”, 1999. – 229 с.
10. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 2. Начало. Книга 1 (22 июня – 31 августа 1941 года). – М.: Изд-во “Русь”, 2000.
11. Державний архів РФ, ф.8131, оп.28, спр.78.

Білозьоров Є. В.
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною з розвитком правової свідомості громадян України. Отже, актуальність даної теми зумовлена значущістю питань, пов'язаних із вивченням правової свідомості в громадянському суспільстві, оскільки формування правосвідомості в Україні тісно взаємопов'язана з питаннями подальшої трансформації українського суспільства в європейську спільноту.

У ході дослідження цієї теми були використані основні положення, що містяться у працях провідних науковців. Серед вітчизняних дослідників, які здійснили істотний внесок у вивчення теоретичних аспектів правосвідомості, потрібно назвати В. Д. Бабкіна, М. І. Козюбру, В. В. Костицького, М. В. Костицького, В. В. Оксамитного, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, В. Я. Тація, М. М. Цимбалюка, Ю. С. Шемшученка та інших.

Основна мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити основні проблеми трансформації правосвідомості громадянського суспільства в умовах суспільно-політичних змін.

Спрямованість на розбудову громадянського суспільства, правової держави ще не є гарантією досягнення проголошених цілей. Для більшості розвитку пострадянських держав характерна євразійська модель, що акцентує основну увагу на інтересах держави. Особистість у цій моделі фактично завжди безправна у відносинах з державною владою. Коли ж ми говоримо про правову свідомість громадянського суспільства, то йдеться перш за все про орієнтацію на особистість, її права і свободи. Особистість у громадянському суспільстві більше покладається на власні сили і можливості, держава розглядається як “арбітр”, який суворо охороняє індивідуальну свободу, безпеку, власність своїх громадян і діє у межах правового поля.

На думку В. Л. Толстенко, проблематика дослідження правосвідомості, а також засобів впливу на неї постає тоді, коли держава, так і громадянське суспільство проходять процес формального і змістовного оновлення тих фундаментальних принципів і норм, якими регулюються суспільні відносини [1, с. 10].

Правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов’язаної з правом. Ключовий пункт правосвідомості – усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не тільки виражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх [2, с. 640].

Таким чином, правосвідомість – це суб’єктивне відображення об’єктивної правової реальності, що включає в себе систему моральних і матеріальних цінностей, емоційне ставлення до правових інституцій, а також власне розуміння норм права в контексті їх реалізації.

Правосвідомість, будучи сферою суспільної та індивідуальної свідомості, є синергетичною характеристикою в системі правогенези. У процесі правогенези можна говорити про ефективність дії права. При здійсненні одночасних змін у всіх чотирьох компонентах правогенези не відбувається розриву між змістом правової культури, правосвідомості, тлумаченням права і праворозуміння. Тоді право діє у суспільстві і є

ефективним. Якщо ж хоч один компонент правогенези не виконує своє завдання, то дія права втрачає свою актуальність.

Необхідно зазначити, що одним із найважливіших чинників формування правосвідомості громадянського суспільства є індивідуальні моральні засади кожної людини. Природно, що без засвоєння певних моральних принципів та норм неможливо сформулювати відповідне ставлення до правових явищ. Ще Г. Ф. Шершеневич вважав, що розвиток правосвідомості не може відбуватися поза розвитком моральності, адже норми права засвоюються тими самими способами, що і норми моральності. Оскільки значна кількість норм права за своїм змістом співпадає з моральними, то сприйняття моральних поглядів спричиняє і пізнання правових вимог [3, с. 168].

Розглядаючи стан правосвідомості громадянського суспільства в Україні, треба розуміти, що тут накопичилася низка проблем. Так, рівень суспільної довіри до правоохоронних органів досі залишається надзвичайно низьким. При зверненні до таких інституцій, як міліція, суд, прокуратура, адвокатура громадяни України не повністю впевнені на отримання правової допомоги, а особливо на справедливі, обґрунтовані, доцільні та законні рішення [4, с. 24-25].

Також необхідно відмітити, що негативно на правову свідомість громадянського суспільства впливає стан чинного законодавства. У реаліях сьогодення все менше стає можливим орієнтуватися на закони та інші нормативно-правові акти через їх велику кількість. Так, у 2011 році в Україні діяло понад 170 тисяч законів і нормативно-правових актів. Крім цього існують чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і становлять частину національного законодавства України (1052 закони закріплюють ратифікацію або приєднання України до міжнародних договорів) [5, с. 2].

За період з 24 серпня 1991 року по 01 травня 2013 року Кабінетом Міністрів України, як вищим органом у системі органів виконавчої влади, було прийнято велика кількість нормативних актів, із них залишаються чинними 14416 постанов та 12040 розпоряджень, що мають нормативно-правовий характер та включені до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [6].

Таким чином, можна стверджувати, що не кожен юрист може відразу зорієнтуватися в правовій ситуації, не кажучи вже про пересічних громадян. При цьому необхідність постійно виступати суб'єктом правовідносин стає очевидна для всіх учасників правових відносин.

Одним з небагатьох рішень цієї проблеми, на нашу думку, є перехід на якісно інший рівень правосвідомості, на якому людина окрім знань законів і нормативно-правових актів (повсякденна правосвідомість) повинна припускати, як потрібно діяти, тобто використовувати інтуїтивне право (моральна правосвідомість (Л. Й. Петражицький). Необхідно у процесі реалізації прав людини використовувати досвід юристів-практиків (професійна правосвідомість) для вирішення складних

юридичних конфліктів (юридична практика). Також необхідно пропонувати власні моделі поведінки щодо розв'язання юридичних конфліктів, які, в свою чергу, будуть наслідувати інші громадяни (догматична правосвідомість).

Таким чином, в умовах суспільно-політичних змін все більш поширеним стає сприйняття правової ситуації на рівні буденної і моральної правової свідомості суспільства. Великий обсяг нормативно-правових актів та їх постійна мінливість призводить до того, що не тільки люди без спеціальної освіти погано орієнтуються в чинному законодавстві, але й думки професійних юристів не завжди збігаються в правовій оцінці тієї чи іншої ситуації. Звідси бажання слідувати тільки букві закону, не вдаючись у її значення та зміст, а також відсутність прагнення оцінювати ситуацію з точки зору моральності. Чим вище рівень правосвідомості суспільства, тим більш правильним, об'єктивним стає сприйняття правової дійсності і вміння функціонувати в ній. Адже, одним із показників сформованої правосвідомості є усвідомлення кожним громадянином того, що природні права не надаються людині законом, а закон лише засіб, зняряддя в механізмі забезпечення й захисту прав і свобод людини, тому й самі закони повинні бути правовими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Толстенко В. Л.* Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В. Л. Толстенко // *Державо і право*. Вип. 41. – К., 2008. – С. 10-18.
2. *Скакун О. Ф.* Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира : [учебник для студентов вузов] / О. Ф. Скакун. – К. : Ин юре, 2008. – 840 с.
3. *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права. – 2-е изд. – М. : Типография Кушнерев и К°, 1912. – 805 с.
4. *Голосніченко І.* Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // *Право України*. – 2005. – № 4. – С. 24-25.
5. *Литвин В. М.* Відчуття міри причетності до країни й народу, до творення держави, скріплення української нації / В. М. Литвин // *Голос України*. – № 165 (5165). – 7 вересня 2011 р. – С. 2.
6. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.

Бучма О. В.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕФОРМУВАННЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну

державу. 28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями” прийняла основний, головний закон, невід’ємний атрибут держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху. Сповнене трагічних нуртувань видалося для України останнє століття минулого тисячоліття. Її історія, культура та невід’ємна їх складова – релігія, піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в імперіях (Австро-Угорській, Російській) та державі нового типу – Радянському Союзу.

Партійна програма прийнята на другому з’їзді РСДРП наголошувала на необхідності знищення станів і повному рівноправ’ї усіх громадян незалежно від статі, релігії, раси, національності, та проголошувала відокремлення церкви від держави і школи від церкви. З приходом до влади більшовики намагаються впроваджувати ці засади в практику суспільного життя. Так в рішеннях VIII з’їзду РКП(б) 1919р.) наголошується, що партія не обмежується лише декретуванням відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а намагається повністю зруйнувати зв’язок між експлуаторськими класами і організацією релігійної пропаганди, організовуючи широку науково-просвітницьку і антирелігійну пропаганду необхідність турботливого уникнення будь-якого приниження почуттів віруючих, що веде лише до закріплення релігійного фанатизму.

Двоїстий підхід до цієї проблеми простежується у постанові “Про політичну пропаганду і культурно-просвітницьку роботу на селі”. З одного боку, будь-яке намагання контрреволюційної пропаганди під виглядом релігійної проповіді повинне присікатися, а з іншого, особи, що посягають на свободу віри і богослужіння для громадян усіх віросповідань, повинні отримати жорстокі стягнення. У 1921р. вийшла Постанова Пленуму ЦК РКП(б) з питання про порушення пункту 13 програми і про постановку антирелігійної пропаганди. В ній вводиться заборона приймати в партію, навіть в кандидати тих, хто виконує будь-які обов’язки священнослужителів будь-якого культу, навіть незначні, а перед такими членами партії поставити як ультиматум вимогу: або церква, або партія. Пропонується виключати з партії за зв’язки з церквою. Проте, як виключення, рекомендується допускати в партію віруючих, якщо вони своєю революційною боротьбою і роботою доказували свою відданість комунізму. Серед таких - вести роз’яснювальну, роботу і перевиховувати. Визначається завдання антирелігійної пропаганди: місце релігійного світорозуміння повинна зайняти струнка комуністична наукова система, що дає відповіді на ті питання, які до того часу селянська і робітничка маси шукали в релігії.

XII з’їзд РКП(б) 1923 р.) по лінії компроsvіти пропонує ввести спеціальні курси по походженню, розвитку й історії релігій, релігійних вірувань, культів і церковних організацій. А XIII з’їзд РКП(б) 1924 р.) виступив за рішучу ліквідацію будь-яких

намагань боротьби з релігійними марновірствами за допомогою адміністративних мір, таких як закриття церков, мечетей, синагог, молитовних будинків, костелів тощо, пропаганду звести до виключно матеріалістичного пояснення явищ природи і суспільного життя, не принижувати почуття віруючих. Передбачалося, що перемога розрахована на роки і десятиліття кропіткої роботи просвітництва.

Однак в подальшому ми маємо інші історичні приклади. Це й проголошення войовничого атеїзму коли руйнували культові споруди, закривали церкви і перетворювали їх на складські приміщення, предмети культу, витвори церковного мистецтва конфіскували і продавали за кордон, священнослужителів відправляли до таборів, у заслання або позбавляли громадянства і висилали з країни. Період сталінізму трагічно позначався на культурному і релігійному житті тих націй і народів, які входили до складу Радянського Союзу, і які забезпечували життєвий простір нововідродженої Російської імперії. А їй не потрібними і, навіть, ворожими були будь-які прояви національних релігійних і культурних ідентичностей, рис і самобутностей. Тому величезні зусилля і засоби були кинуті державою на боротьбу з ними. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу. Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності і одвічних сподівань на власну суверенну і незалежну державу. Чи не останнім інституційованим виразником цих ідей залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ'я докорінно винищене оросійшилося, або, краще сказати, стало радянським.

Тим паче, що релігія в людській історії “виявляє насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності” (Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – с. 220). Так Радянська влада, коли дещо захиталася задля самозбереження перейменувала на “руське” російське православ'я, “саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву і організувала “входження” українських греко-католиків до нібито “матірної” Руської Православної Церкви. (Там само).

Після смерті Сталіна настає новий період суспільної атеїзації і боротьби з релігійним світоглядом. Тут ми спостерігаємо і визнання помилок в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення, таких як приниження почуттів віруючих лекторами, безпідставне зображення віруючих людьми, що не заслуговують довіри, адміністративне втручання в діяльність релігійних об'єднань і груп, прояви грубощів у ставленні до духовенства (Постанова ЦК КПРС про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення, 1954 р.), і наголос на підсилені атеїстичного виховання і підвищення відповідальності комуністів і комсомольців у боротьбі з релігійними марновірствами (Постанова ЦК КПРС, 1979 р.), і необхідність заохочення віруючих до суспільного, громадського життя, а також, підкреслимо,

заклик поширювати і впроваджувати радянську обрядовість (Постанова Пленуму ЦК КПРС, 1983). Була розроблена ціла система нових обрядів соціалістичного суспільства (суспільно-політичні, трудові, військово-патріотичні, дитячі, юнацькі, молодіжні, народні, сімейно-побутові обряди і свята). А Нова редакція Програми КПРС 1986р. акцентує увагу на широкому поширенні нових радянських обрядів і звичаїв.

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів вибудовувалася відповідна система права. Конституція СРСР 1977 року закріпила рівність перед законом незалежно від ставлення до релігії (ст. 34), гарантувала свободу совісті, право сповідувати, або не сповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні культу чи вести атеїстичну пропаганду (ст. 52, Конституція УРСР 1978 року дублює цю статтю в ст. 50). Цікаво, що тут ми спостерігаємо завуальоване зрівняння атеїстичної пропаганди з відправленням релігійного культу. Релігійна діяльність регулювалася Положенням про релігійні об'єднання в УРСР. Згідно з яким діяльність релігійних об'єднань контролювалася виконавчими комітетами місцевих Рад і народних депутатів, Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР і її уповноваженими, релігійні з'їзди і наради скликати мали право лише з дозволу Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Релігійні об'єднання не мали права створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, виробничі об'єднання, надавати матеріальну підтримку віруючим, організувати спеціальні дитячі, юнацькі, жіночі молитовні та єн. Зібрання, а також біблійні, літературні, трудові, по вивченню релігії тощо збори, групи, кружки, відділи, відкривати бібліотеки, читальні, організувати лікарську допомогу. Також вони не мали права зберігати в молитовному будинку літературу, крім необхідної для відправлення культу, встановлювати для віруючих обов'язкові внески, застосовувати до віруючих заходи примусу чи покарання. Служителі культу могли приступити до виконання своїх обов'язків лише після їх реєстрації у встановленому порядку. Релігійні обряди і церемонії культу контролювалися органами державної влади. Молитовні будівлі і все культове майно проголошувалося власністю держави та знаходилося на обліку виконавчого комітету і передавалося в безкоштовне користування на основі договору релігійним об'єднанням.

Помітно порушувався принцип рівності у частині відповідальності за порушення законодавства. Так, наприклад, статтею 138 Кримінального кодексу УРСР порушення законів про відділення церкви від держави і школи від церкви каралися виправними роботами терміном до 1 року, або штрафом до 100 карбованців, а той само рецидив – позбавленням волі до 3 років, а статтею 139 цього ж кодексу перешкоди здійсненню релігійних обрядів каралися терміном до 6 місяців виправних робіт, або громадським осудом.

Відтак, заборона релігії з боку держави, антагоністичне відокремлення церкви від держави призводило до наділення надприродними властивостями осіб, націй, певних суспільних інституцій, виникнення так званих світських релігій, –

соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об'єктів земного походження) (Пивоваров Д. В. Религия: сакрализация ценностей и солидаризация моделей // Рациональность иррационального. – Екатеринбург, 1991. – С. 19). Вшанування небесних богів світські релігії підмінюють поклонінням богам земним; вони мають всі зовнішні ознаки релігії: віра в надприродні властивості предмета відповідного культу, міфологему, символіку, атрибутику, культову практику тощо. Наприклад, у марксизмі-ленінізмі (багато хто з дослідників відносить його до світських релігій) роль Святого Письма виконували праці класиків, Святих переказів – мемуари більшовиків, вселенських соборів – партійні з'їзди, ікон – портрети вождів, були свої таїнства й не обійшлося без сектантства.

Останнє десятиріччя минулого століття та перші кроки нового ознаменовані формуванням нової суспільної, правової, релігійної реальності в Україні. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства. Точкою дотику релігійної, суспільної, державної і правової діяльності є створення можливостей ставлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті і подолання морального і правового нігілізму.

Громадянське суспільство як система суспільних інститутів (сім'я, Церква, система освіти і науки, професійні об'єднання) має забезпечити можливість реалізації потреб і інтересів окремих індивідів і колективів. Таким чином, уможлиблюється впровадження “моральної арифметики” Ієремії Бентама (“Найбільше щастя для найбільшої кількості людей”), який розглядав суспільний інтерес як суму індивідуальних інтересів.

Зниження ролі впливу держави, в умовах становлення громадянського суспільства, призводить до зіткнення індивідуальних інтересів (які часто-густо протилежно спрямовані), ескалації соціальних конфліктів та порушень розумного співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

В такому випадку необхідне відновлення природної рівноваги між силами громадянського суспільства і державної влади. Важливим чинником, що може вплинути на збалансування громадянського суспільства і державної влади є релігія (Церква). Для здійснення цієї функції в Україні, практично в межах правового поля і системи суспільних відносин, створені всі можливості: Церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від Церкви. Тобто, Церква не може контролювати чи примушувати до дій чи бездіяльності громадян, виконувати державні, політичні, адміністративно-правові функції. Ознаками цього є відсутність правових форм союзу держави і Церкви, представництва релігійних організацій в державних органах, права законодавчої ініціативи релігійних організацій, не втручання в систему правосуддя та ін.

З іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління; не може здійснювати державно-правовий

контроль, примус у сфері релігійних відносин. Однак, держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними встановлених державою законів. Правовий режим Церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших законодавчих актах української держави.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви ” (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов’язки держави щодо релігійних організацій та обов’язки релігійних організацій перед державою і суспільством визначені в законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Зв’язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (ст. 30).

Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути зв’язана з певною конфесією. Так, в історії Україна тісно пов’язана з православною Церквою. Тому не випадково переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з Православ’ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, спадкоємності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, – як святкові і не робочі дні (ст. 73). Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: “за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні ” (ст. 73).

Законодавцем закріплені і певні переваги релігійної діяльності порівняно з політичною діяльністю. Так, Закон України “Про збройні сили України”, обмежуючи

політичну діяльність у Збройних Силах України, гарантує кожному військовослужбовцю право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, уможлиблює відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України (ст. 17). З метою подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і Церкви, Закон України “Про альтернативну (невійськову) службу на основі Конституції України” (ст. 35) визначив організаційно-правові засади альтернативної (невійськової) служби, право на яку “мають громадяни України, якщо виконання військового обов’язку суперечать їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю” (ст. 2).

Світськість української держави підкріплюється законодавчим закріпленням неможливості правового регулювання релігійними організаціями шлюбно-сімейних відносин і реєстрації актів громадського стану. Так, згідно з сімейним законодавством ставлення до релігії не може обмежувати права та встановлювати переваги при одруженні і в сімейних відносинах, а релігійний обряд шлюбу не має правового значення і є особистою справою громадян.

Водночас, релігійні організації наділені низкою переваг (пільг). Зареєстровані релігійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю звільняються від земельного податку (ЗУ “Про плату за землю”, с. 12), мають пільги по оподаткуванню (ЗУ “Про оподаткування прибутку підприємств”, ст. 7, 13, ЗУ “Про податок на додану вартість”, ст. 5) та ін.

Як бачимо, функціональна взаємодія держави, суспільства й релігії окреслюється чіткими правовими рамками соціально-демократичного устрою. Але релігія, як вже було зазначено, може відновити баланс в системі взаємодії у громадянському суспільстві “Через свої моральні послання, своє критичне ставлення до властей, освітню діяльність у суспільстві й через свій приклад виконання обов’язку робити свій внесок у суспільний розвиток та вдосконалення демократії”, – відзначає доповідач Парламентської Асамблеї Ради Європи Луїс Де Пьюг (Див.: Правові основи свободи совісті і релігії та релігійних організацій / упорядник М. Ю. Бабій. – К., 2002. – С. 60-61). При цьому він застерігає від зрощування релігії і політики як суспільних феноменів, – “Релігія не може зайняти місце демократії і не повинна намагатися посісти владні позиції. Відповідно і політичні партії не повинні охоплювати релігійні деномінації. Теократія є не найвищим ступенем демократії, а її запереченням” (там само). Л. Де Пьюг припускає, що “релігії можуть стать головними активними захисниками прав людини та громадських етичних і моральних цінностей” (там само).

І саме засобом виконання цієї соціальної й етичної ролі, або місії, сучасні конфесії України роблять певний внесок у творення соціальної, правової, демократичної держави і громадянського суспільства. (Дивитися, наприклад: Матеріали Всеукраїнського форуму “Плід правди сіється творцями миру”. – К., 1998).

Задекларована у Преамбулі Конституції України 1996 року “відповідальність перед Богом” засвідчила зміщення акценту з ідеологічного чинника (як це було в попередній конституції), проголосивши, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах ідеологічної багатоманітності й жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова (ст. 15) апеляцією до духовно-релігійної сфери. Таким чином в умовах побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості значиме місце відведене релігійному чиннику. Звичайно, це не данина моді, а виклик і вимога часу. Адже повернення і розвиток інтересу до релігії – це реакція на відроджувальні процеси, які нині відбуваються в суспільстві і характеризуються змінами світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, своєрідними світоглядними зрушеннями і поворотами в українському соціумі. А заповнення духовного вакууму(супутника парадигмальних змін) релігійною інформацією, спричинює нині присутність компоненту релігійності в усіх виявах людського буття. (При цьому пам’ятаємо що сучасне українське православ’я поділене на ворогуючі конфесії з політичних причин). Але чи не може надмірне сп’яніння свободою повернути стрілки годинника в зворотньому напрямку, чи не будуть марними і не почутими трагічні уроки віддаленої і не далекої історії? Відповідь на це питання дасть сама історія.

*Гловацький А. В.
Національний педагогічний університет
імені В. Гнатюка (м. Тернопіль)*

СТАНІСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ (1870–1935): ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО

Дана розвідка присвячується видатному українському ученому-правнику, педагогу і громадсько-політичному діячу родом з Тернопільщини – Станіславу Севериновичу Дністрянському (1870–1935). Його величезний вклад в українську юриспруденцію; політична діяльність у Державній Раді Австрії, спрямована на захист прав українського народу Австро-Угорської імперії; вагома наукова та педагогічна праця; активна громадська діяльність – усе це дає історикам право вважати його однією з найвизначніших постатей свого часу, інтерес до якої не вщухає й дотепер.

Що ж до історіографії даної проблеми, то варто зауважити, що вона є доволі значною. Перш за все, слід відзначити монографію М. Мушинки “Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935)” [1], у якій він чи не вперше в новітній українській історичній науці висвітлив основні віхи біографії та наукової діяльності видатного

ученого. Окрім цього, постаті С. Дністрянського присвячені роботи М. Бармака [2], В. Возьного [3], дисертаційне дослідження А. Ковалю [4], розвідка А. Савчака [5], його ж кандидатська робота [6] та ще одна його стаття [7].

Переходячи до питання про джерельну базу роботи, зауважимо, що вона базується на документах особистого фонду уже згадуваного нами М. Мушинки, які він свого часу передав Державному архіву Тернопільської області (ДАТО). Більше того, у ДАТО створений окремий архівний фонд, присвячений постаті видатного українського правника. Цей фонд охоплює: шкільні свідоцтва; залікові та лекційні книжки тих університетів, де навчався С. Дністрянський; вітальні грамоти і листи-подяки; депутатське посвідчення члена Державної Ради Австрії; австрійський паспорт; оригінал заповіту; рукописи та друквані видання численних наукових праць; документи, що стосуються смерті ученого.

Отже, спробуємо коротко висвітлити основні віхи біографії ученого-правника. Станіслав Дністрянський народився 13 листопада 1870 р. [8] в Тернополі. Його батько Северин був професором, пізніше директором Тернопільської учительської семінарії, згодом крайовим шкільним інспектором у Львові; мати ж Владислава походила з роду Вишневецьких.

У 1876–1880 рр. Станіслав Дністрянський закінчив чотири класи початкової школи при учительській семінарії в Тернополі [9] і вступив до Тернопільської гімназії [10]. У 1888 р. він з відзнакою закінчив гімназію [11] і поступив на юридичний факультет Віденського університету [12], де потрапив у сприятливий ґрунт для майбутньої науково-педагогічної діяльності.

Перед ученим відкривалася кар'єра успішного юриста-практика – судді чи адвоката, однак він уже тоді вирішив присвятити себе науковій та педагогічній праці.

Характеризуючи наукову діяльність ученого, зазначимо, що вона була доволі ґрунтовною і охоплювала майже усі галузі тогочасного права. У 1899 р. С. Дністрянський написав доволі об'ємну працю, що стосувалася юридичних аспектів права спадщини під назвою “Право спадщини” [13]. У 1900 р. учений видав цікаву розвідку, присвячену речовому праву, що мала назву “Чоловік і його потреби в правній системі”. У цій праці він відобразив зв'язок економіки з цивільним правом. У 1901 р. С. Дністрянський видав перший том значної за обсягом роботи “Австрійське право облігаційне”, який присвятив своїм учням. У 1902 р. вийшла друком в українському перекладі його нова розвідка “Звичаєве право – а соціальні зв'язки” [14]. У ній учений дав наукове обґрунтування соціологічного методу в юриспруденції.

Переселившись до Львова, С. Дністрянський в 1900 р. став головним редактором друкованого органу історико-філософської секції НТШ “Часопись правнича і економічна”. Окрім цього, з січня 1910 р. Станіслав Северинович розпочав видавництво нового наукового журналу та друкованого органу Товариства – “Правничого вісника” [15]. У кожному номері він друкував власні наукові праці та давав практичні консультації з актуальних питань судової практики.

Наприклад, учений на підставі новітньої теорії права вирішив справу розірвання шлюбу між підданим Російської та підданою Австро-Угорської імперій у 1910 р., причому завдяки влучній інтерпретації дуже складних норм австрійського цивільного права йому вдалося домогтися перед Найвищим адміністративним трибуналом у Відні офіційного розлучення подружжя, що при тогочасних законах імперії у сфері сімейного права було справою майже неможливою [16].

Аналізуючи наукову діяльність Станіслава Севериновича у 1920-ті – 1930-ті рр., варто відзначити, що вона була дуже плідною. Зокрема, у 1923 р. він опублікував монографію “Річеве право”, в якій розглянув річ як юридичну категорію [17]. Соціологічний метод дослідження у юриспруденції учений застосував у своїй фундаментальній студії “Загальна наука права і політики”, що поділялася на 7 частин: “Тенеза та основи права”, “Історія державного права”, “Історія міжнародного, церковного та карного права” [18], “Історія приватного права” [19], “Філософія права”, “Економічні проблеми в праві”, “Політика”. Ця збірна праця була розрахована перш за все, на студентів юридичних факультетів, з чого випливала і її структура: чіткий поділ на розділи і підрозділи, винесення за поля основних тез, великий список додаткової літератури до кожної теми тощо.

Ведучи мову про наукову спадщину С. Дністрянського, зазначимо, що окрім тих наукових праць, які ми уже згадували, існує ще цілий ряд інших. Ми вважаємо, що розглянути їх слід наприкінці нашої розвідки з огляду на те, що ці праці досі не датовані і їх важко хронологічно співвіднести із конкретним періодом життя і діяльності видатного правника [20]. Усі розвідки об’єднує те, що вони (окрім статті “Старі й нові шляхи в науці приватного права”) збереглися в рукописному варіанті і з тих чи інших причин не були опубліковані автором. Ось їх перелік: “Границі науки права” [21], “Старі й нові шляхи в науці приватного права” [22], “Схема наукових праць професора Ст. С. Дністрянського” [23], “З теорії міждержавного приватного права” [24], “Четвертий відділ. Пожиткові річеві права” [25], “Загальні правні постанови” [26], “Позив о право власности” [27], “Наука українського приватного права” [28], “Правний стан населення земель українських XIV–XVI в.” [29], “Шляхи до нової теорії цивільного права” [30], “Населення Московщини XIV–XVII в.” [31].

Висвітлюючи громадсько-політичний аспект діяльності С. Дністрянського, слід зауважити, що учений був активним поборником прав українців на території Галичини та Буковини. Він був одним із кандидатів на посаду посла у парламент від Української національно-демократичної партії (УНДП). Влітку 1907 р. С. Дністрянський переміг своїх опонентів і був обраний до парламенту Австрії – Державної Ради, що знаходилася у Відні [32].

Одним із перших заходів С. Дністрянського на новій посаді було те, що він разом із депутатом О. Колессою висунув перед Державною Радою пропозицію про заснування самостійного українського університету у Львові, проти чого рішуче

заперечили польські депутати, вимагаючи, щоб Львівському університету було надано виключно польського характеру.

Станіслав Северинович, обґрунтовуючи свою пропозицію, доводив, що українці є найбільшою національністю Австрії, яка не має свого університету. Його вимоги підтримала студентська молодь Львова доволі масштабними демонстраціями, які, на жаль, завершилися трагічно: 1 липня 1910 р. відомого студентського діяча А. Коцка було вбито поляками. Також було поранено кількох українських академіків. Український парламентський клуб, очолюваний С. Дністрянським, після цих подій подав міністрові освіти Австрії декларацію, підписану одинадцятьма професорами і доцентами Львівського університету. У ній наголошувалося, що перелічені особи доти не відмовляться від своїх вимог, доки не буде заснований окремий український університет у Львові.

Також внаслідок вищезгаданих подій кількох студентів, в тому числі й майбутнього режисера Леся Курбаса, було заарештовано та віддано до суду. Вартим уваги є той факт, що Станіслав Дністрянський взяв на себе їх захист і як адвокат спростував на суді висунуті проти них звинувачення [33].

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. учений жив і працював на території Чехословацької Республіки, оскільки був одним із засновників Українського Вільного Університету в Празі (УВУ). Окрім цього, учений допомагав своїм чеським колегам у реформуванні цивільного кодексу. Як відомо, у 1926 р. у часописі “Pravnik” він опублікував розвідку “До ревізії цивільного кодексу Чехословацької Республіки”, у якій розглянув погляди чеських юристів на ревізію цивільного кодексу та подав свої зауваження [34].

Помер С. Дністрянський 5 травня 1935 р. в Ужгороді, де і був похований.

Таким чином, у дані роботі нами було розглянуто життєвий шлях, науково-педагогічну та громадсько-політичну діяльність Станіслава Севериновича Дністрянського. Визначний науковець, чудовий педагог, кваліфікований адвокат, непересічний політичний та громадський діяч – усе це поєднувалося в одній особі. Проте найбільше зобов’язана С. Дністрянському українська правова наука. Адже учений фактично створив її з нічого, запозичивши досвід австрійського, німецького та чеського права для створення української юридичної термінології та методології дослідження права загалом (варто згадати хоча б соціологічний метод дослідження юридичних явищ та процесів, впроваджений науковцем). Численні наукові праці ученого, що стосувалися різних галузей правової науки, завоювали йому міцний авторитет як серед тогочасних українських науковців, так і польських колег.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мушинка М.* Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935) / Микола Мушинка. – Київ, 1992. – С. 5-43.
2. *Бармак М.* Станіслав Дністрянський – правознавець зі світовим ім’ям / Микола Бармак, Олена Бармак // Київська Старовина. – 2009. – № 4. – С. 145-165.

3. *Возьний В.* Основоположник українського правознавства / Володимир Возьний // Вісник Національної Академії Наук України. – 1995. – № 11-12. – С. 59-63.
4. *Коваль А.* Погляди Станіслава Дністрянського на право та на державу (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 220 с.
5. *Савчак А.* Західно-українська народна республіка в конституційному проекті С. Дністрянського / Андрій Савчак // Вибори та демократія. – 2008. – № 4 (18). – С. 58-61.
6. Він же. Конституційно-правові погляди Станіслава Дністрянського: автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2009. – 197 с.
7. Він же. Станіслав Дністрянський – визначний український вчений-правознавець, громадський діяч, патріот // Вибори та демократія. – 2005. – № 2 (4). – С. 79-81.
8. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. Р-3430. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 1-2.
9. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.82. – 4 Арк.
10. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.1. – 1 Арк.
11. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.3. – Арк. 1.
12. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.4. – Арк. 1.
13. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.89. – Арк 1-205.
14. *Мушинка М.* Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935) / Микола Мушинка. – Київ, 1992. – С. 5-6.
15. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.85. – Арк. 23.
16. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.85. – Арк. 26.
17. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.91. – Арк. 1-128.
18. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.36. – 1 Арк.
19. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.92. – 35 Арк.
20. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.105. – Арк. 1-38.
21. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.34. – 18 Арк.
22. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.38. – 8 Арк.
23. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.88. – 6 Арк.
24. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.97. – 19 Арк.
25. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.98. – 138 Арк.
26. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.99. – 96 Арк.
27. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.100. – 40 Арк.
28. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.101. – 56 Арк.
29. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.102. – 6 Арк.
30. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.103. – 14 Арк.
31. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.104. – 6 Арк.
32. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.15. – Арк. 1-8.
33. ДАТО. – Ф. Р-3430. – Оп.1. – Спр.85. – Арк. 13.
34. *Мушинка М.* Академік Станіслав Дністрянський (1870–1935) / Микола Мушинка. – К., 1992. – С. 22.

МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Швидке та різнопланове реформування судової системи України, наближення її до сучасних, демократичних стандартів судочинства та функціонування в цілому потребує нового підходу до оцінювання її ефективності. Об'єктивна та незаангажована оцінка стану ефективності діяльності судової системи дасть змогу визначити реальний ступінь судового захисту в державі, слабкі та сильні сторони судової влади в цілому та окремо взятих її елементів.

Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що в Україні не проводилось жодного комплексного дослідження ефективності судової влади, за даними якого можна було б зробити висновок про її неефективність та надати науково обґрунтовані пропозиції щодо її оптимізації [4, с. 12].

Питання ефективності судової влади та її підвищення були предметом наукових досліджень вчених-юристів І.Бондаренко, С.Кальченко, В.Коваль, В. Сердюк та інших, однак проблеми в цій сфері й досі існують.

В юридичній літературі досить поширене і часто вживане поняття “ефективність”.

Одні науковці визначають ефективність як правильність, обґрунтованість, своєчасність, доцільність та результативність, ступінь реалізованості необхідної правової можливості, інші вчені вважають, що ефективність слугує лише певним кількісним показником, що віддзеркалює ступінь відповідності реальних відносин, що склалися в певній сфері, якійсь типовій формі, ідеальному уявленню [5, с. 318].

Ми погоджуємося з думкою Л. М. Москвич, яка зазначає, що розуміння ефективності може розглядатися як досягнення результату з мінімальними затратами. Так, знизити затрати людської енергії, часу та матеріальних засобів при здійсненні правосуддя, і як наслідок підвищити ефективність судової системи, допоможе ряд заходів: звільнення суддів від необов'язкової для них роботи (підготовка узагальнень, довідок, статистичної звітності і т.п.), необхідності здійснювати контроль за виконанням судового рішення, передання частини суддівських повноважень помічникам суддів; запровадження єдиної форми звернень до суду; поширення позасудового порядку розв'язання конфліктів, удосконалення доступності правосуддя, розвиток інституту посередництва та медіації тощо [3, с. 152].

Останнім часом можна спостерігати, як часто до судової влади застосовується тиск, намагання змінити саме функціональне призначення судів – бути незалежними та неупередженими до всіх учасників процесу на всіх його стадіях.

Проте зрозуміло, що задля реального забезпечення втілення принципу правової держави є існування концентрованої, тобто сильної судової влади з максимально ефективним та дієвим судочинством.

Задля забезпечення високого рівня ефективності судової влади слід звертати особливу увагу на якість роботи суддів та їх персональну відповідальність за здійснення правосуддя, дотримання закріплених Конституцією і законами України основних засад судочинства, здійснювати постійний контроль за додержанням процесуальних норм при розгляді справ, забезпечити систематичне вивчення та аналіз причин помилок, які допускають окремі судді у процесі здійснення правосуддя та вживати заходів щодо усунення таких причин [2, с. 32].

Важливим аспектом є постійний контроль за дотриманням вимог законодавства про державну службу та проведення роботи із забезпечення реалізації норм Законів України “Про доступ до публічної інформації”, “Про інформацію”, “Про захист персональних даних” .

Одним із практичних шляхів покращення ефективності діяльності судової влади є медіація. Сутність медіації полягає у вирішенні спорів із залученням посередника, який має спеціальну підготовку, є незалежним та організовує переговори таким чином, щоб налагодити комунікацію, створити поле для порозуміння і простимулювати учасників конфлікту на генерування ідей з метою зруйнування конфронтації, дає їм можливість почути одне одного, зрозуміти, не звинувачуючи і не заглиблюючись у витoki конфлікту, націлити на пошук такого рішення, яке б відповідало інтересам учасників конфлікту.

При цьому, на відміну від судового процесу, медіація не обмежується лише предметом спору, а враховує приховані причини конфлікту. Медіацію можна назвати звичайними переговорами з незвичним результатом.

Процедура медіації в Україні застосовується зовсім нещодавно та не набула масового поширення, однак за час існування медіації вдалося досягти високого рівня організації самого процесу медіації, розробити певні напрацювання в даній сфері та отримати позитивні результати її проведення, адже вміння домовлятися – одна із ознак цивілізованого суспільства, один із факторів, здатних позитивно впливати на рівень правової культури в суспільстві [1, с. 168].

Система альтернативного вирішення спорів не лише відіграє важливу соціальну роль, але й допомагає державі економити кошти на системі судочинства. Медіація допомагає оптимізувати процес вирішення конфліктів, зробити його швидким та ефективним, а також навчити сторони вирішувати спірні питання в майбутньому. Саме медіація є тим фактором, який здатен позитивно впливати не лише на правову культуру спілкування громадян, але й дозволяє уникати таких негативних чинників, як тривалість судового процесу, його можлива заангажованість та перевантаженість судів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бринцев В. Д.* Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В. Д. Бринцев ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 464 с.
2. *Марочкін І. Є.* Проблеми доступності судової влади: соціально-правовий аналіз / І. Є. Марочкін // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 30-35.
3. *Москвич Л. М.* Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні / Л. М. Москвич // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2 (15). – С. 151-156.
4. *Прокопенко О. Б.* Проблеми становлення справедливої судової влади / О. Б. Бринцев // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 4. – С. 12-15.
5. *Фаткуллин Ф. И.* Проблемы теории государства и права / Ф. И. Фаткуллин. – Казань, 1987. – 328 с.

*Деркачова Н. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ У ВЧЕННІ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА

Видатний історик держави і права Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов народився 11 травня 1836 році в селі Бороздине Веньовського повіту Тульської губернії. Своїми оригінальними працями здобув широке визнання і став визнаним авторитетом в дореволюційній історико-юридичній науці. Юристи та історики, оцінюючи заслуги М. Ф. Владимирського-Буданова в галузі вивчення історії права, називали його одним з “головних будівельників науки історії права” [1, с. 8]. При цьому вони підкреслювали, що вчений є “родоначальником нової західно-руської (української й білоруської) школи в історико-юридичній науці” [2, с. 35]. Науковий доробок вченого і сьогодні є фундаментом для розбудови вітчизняної історико-правової науки.

Предметом дослідження вченого були такі питання, як походження й сутність держави і права, виникнення і розвиток держави і права певних націй, дослідження історії міст, землеволодіння, заставне володіння на Україні, Білорусії та Литві у XVI сторіччі тощо. “Заставу” Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов визначав, як “заставлення маєтку з передачею прав володіння і користування кредитором”, водночас відмічаючи неможливість переходу застави у право власності кредитора у випадку прострочення платежу або не викупу маєтку. Вона залишалася у кредитора до викупу. Заставне володіння історик права розглядав під кутом зору історичної школи права, яка в основу історичного розвитку народу поклала розвиток звичаєвого права [3, с. 67].

До появи праці М. Ф. Владимирського-Буданова “Церковные имущества в Юго-Западной России XVI” не були вирішені питання стосовно співвідношення та взаємодії церкви і держави. Також не були врегульовані питання про права церкви на нерухоме майно, про засоби придбання земель на Україні в першій половині XVI сторіччя. Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов показав православну церкву як великого земельного власника, якому належали “міста, містечки, двори, фільварки, волості і села” [4, с. 27]. Крім того, підкреслюючи невідчужуваність церковного майна, визначив основні форми його придбання: за законом, пожалування, духівниці, обмін, купівля, пожалування. Він зазначав, що “головне земельне майно церкви здобувалося через пожалування, але велика маса дрібних земель безсумнівно складалася з приватних, дарчих та заповідних актів”. Вчений зазначав, що пожалування як джерело права власності з’являється на Україні з найдавніших часів і набуває найбільшого розвитку в XIV–XVI сторіччі.

Землеволодіння церковних і монастирських установ, за твердженням М. Ф. Владимирського-Буданова, “носили характер панських володінь” [5, с. 47]. Це було пов’язане з тим, що люди, які жили на цих землях, вносили поземельний оброк (“позем”) і підлягали церковному суду (з уплатою встановлених мит). Але основна його увага була зосереджена на визначенні прав церкв України на придбане майно.

Розглядаючи правові відносини між церквою і державою, М. Ф. Владимирський-Буданов довів, що на західних землях держава утверджувала в законах непорушність права власності церкви на земельне майно. На його думку, про це свідчить той факт, що на Україні землі монастирів були секуляризовані Катериною II та Миколою I, тоді як у Росії секуляризація існувала з XV сторіччя.

Багато місця вчений відводив “праву подання або подавання”, в якому проявилось ставлення держави до церкви на Україні. Патрони або подавці – особи, які записали церкві майно. М. Ф. Владимирський-Буданов вважав, що “запис церкві майна є акт вічного відчуження” і “із патронатства не виникає права зворотного відібрання майна, що було пожертвуване церкві” [6, с. 37]. Науковець вважав, що для України властиве “право подання”, яке поєднує в собі риси ктиторства і державного права [7, с. 156]. На його думку, головним патроном церкви був великий князь. До Брестської унії його втручання в церковні справи обмежувалося, але після Брестської унії почалося втручання світської влади в чисто релігійні справи православного населення.

Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов показав, що, незважаючи на широкі повноваження патронів, вони не визнавали за собою прав власності на церковне майно. Держава могла порушити принцип невідчужуваності церковного майна тільки у випадку невиконання державних податків. Патрони були лише

опікунами церковних установ і майна, а дійсними власниками були церковні установи-монастирі, церкви, єпископатства.

Як бачимо, М. Ф. Владимирського-Буданова цікавила правова сторона державно-церковних відносин. Він показав шляхи придбання земель світськими і духовними приватними власниками України XIV–XVI сторіччя, вказав на умови володіння заставними землями і церковним нерухомим майном у XVI сторіччі. Отже, Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов підкреслив широкі власницькі права українських церковних установ на землю, незважаючи на різні форми її придбання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Тарановский Ф.* Памяти М. Ф. Владимирского-Буданова. – Юридический вестник, 1916, кн. XIV. – М. – С. 88.
2. *Инн. Яковкин, М. Ф. Владимирский-Буданов.* Журнал Министерства Народного Просвещения (ЖМНП). – 1916. – № 11. – С. 35.
3. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Поместное право: Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 3. – К., 1889. – 117 с.
4. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Церковні имуществва в Юго-Западной России XIV века. – АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – 224 с.
5. *Новицкий И. П.* Очерки истории крестьянского сословия Юго-Западной России в XV–XVIII веке. – АЮЗР. – Т. 1. – Ч. 6. – К., 1876. – 141 с.
6. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Очерки из истории литовко-русского права. – Т. 1. Поместья литовського государства. – К., 1889. – 52 с.
7. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.

*Добровольський Я. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Починаючи з кінця двадцятого століття і по сьогоднішній день весь світ, кожна держава без виключення стала в тій чи іншій мірі під стяг ідеї глобалізації. Виходячи з цієї ідеї будують свою зовнішню політику провідні світові держави, її не може ігнорувати жодна держава світової спільноти. У цих умовах навіть питання внутрішньої політики будь-якої держави виходять за рамки цієї країни і виступають предметом пильної уваги урядів інших держав і міжнародних організацій. Під особливою увагою міжнародної спільноти знаходяться колишні держави Радянського Союзу, не є виключенням і Україна.

Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що аналіз існуючих розробок свідчить про відсутність комплексного бачення природи глобалізаційних процесів, що і обумовило потребу у дослідженні зазначеної проблеми.

Щоб вирішити ці питання, необхідно, принаймні, зрозуміти, що таке глобалізація, як її трактує сучасна громадська думка і як вона реалізується в сучасному політичному процесі.

Значний внесок до феномену глобалізації та розробки теоретичних засад глобалізму зробили зарубіжні вчені, які представляють чотири наукові школи з досліджень глобалізаційних процесів:

- технократична (У. Браун, Д. Несбіт, Г. Скотт, А. Тофлер);
- технопесемістична (У. Бек, К. Боулдінг, А. Ерліх, Д. Медоуз, М. Робертс);
- еколого-популістська (Р. Браун, Л. Теобальт);
- екзистенціально-культурна (С. Мендловіц, Г. Фолк).

В Україні було здійснено низку ґрунтовних досліджень феномену глобалізації. Особливої уваги заслуговують праці В. Андрущенка, О. Білоуса, О. Зернецької, О. Гончаренка, В. Зеленка, Є. Каменського, В. Кременя, М. Михальченка, С. Кримського, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова та ін. Головною метою дослідження українських вчених є вивчення наслідків глобалізації, впливу глобалізаційних процесів на формування зовнішньополітичної стратегії України.

Якщо в питанні про зміст процесу глобалізації, незважаючи на відсутність єдиного визначення, у дослідників немає великих розбіжностей, то в розумінні її ролі в суспільному розвитку, його оцінки розбіжності досить значні, аж до протилежностей [4, с. 105]. Одні автори вважають глобалізацію початком нового світового порядку, благом для людства, інші вважають її злом, що підриває можливість вдосконалення організації світового співтовариства. Негативне ставлення до глобалізації обумовлено не тим, що противники глобалізації взагалі виступають проти даного процесу (цей процес зупинити неможливо), а тим конкретним змістом, який вкладається в нього і формою, в якій він протікає сьогодні [3, с. 50].

Змістом процесу глобалізації виступає модернізація – засвоєння та впровадження в життя зразків економічної, політичного і культурного життя західноєвропейських та північноамериканських країн. Концепція модернізації була свого часу розроблена для національно-звільнилися країн на противагу концепції некапіталістичного шляху розвитку. І потрібно відзначити, що в період боротьби двох світових систем процес модернізації не виключав варіативності [1, с. 108]. Інше становище ми маємо сьогодні. Сьогодні, коли світ став одноголосим, модернізація, на думку багатьох дослідників, перетворилася на американізацію, що не заперечують і самі американські політики, наприклад, Г. Кіссінджер [2, с. 252].

Тому доцільно було б визначити Україні напрямок політичної та економічної співпраці з “державами – монстрами”. Або, як ми говоримо, – світові економічні центри, адже нерозумно її вести одновекторно, – вона однозначно має бути

багатовекторною, але з конкретним напрямком, який би орієнтувався на певний економічний результат. Поряд з тим, це не має шкодити національним інтересам та принципам.

Курс на євроінтеграцію нашим президентом був визначений ще кілька років тому. Це по-перше. А, по-друге, невідомо, коли Україна вступить у ЄС, чи взагалі вступить. А можливо що Євросоюз взагалі припинить розширення до того, як Україна зможе до нього вступити. Тому, в принципі, Україна повинна бути європейською державою, вона повинна орієнтуватися на європейські цінності і позиціонувати себе як європейська країна. При цьому не є принциповим, чи оформлена Україна як член ЄС, чи ж не оформлена. Є приклади Швейцарії чи Норвегії, які хоча і не є членами ЄС, проте є європейськими державами.

Тому на нашу думку Україні не потрібно нехтувати глобалізаційними процесами, а тим більше вести політику так званої політичної та економічної ізоляції, оскільки якщо чекати поки ми станемо достатньо розвиненими і не включатися у глобалізацію, то ми гарантовано опинимося на узбіччі глобалізаційних процесів. Чи можна знайти зараз країну, яка йде шляхом ізоляціонізму? До таких країн належить хіба що Північна Корея, можливо, також Куба.

Україна таки повинна інтегруватися до міжнародних економічних відносин і знайти своє реальне місце та можливості для максимізації позитивів глобалізації і мінімізації негативів. Враховуючи, поточний стан національної економіки, зважаючи різного роду рейтинги, важко говорити, що Україна найближчим часом стане провідною країною. Тому, треба реалістично ставитись до своєї ролі і місця у світі.

Досвід політичної модернізації в Україні свідчить про те, що просте встановлення чіткої форми правління не приносить належних результатів на шляху демократизації політичного і громадського життя, підвищення ефективності діяльності політичної влади. І це пов'язано, насамперед, з тим, що наша політична еліта погано враховує особливості української політичної культури, взагалі, наявність у ній різних субкультур, зокрема. Як попередня, так сьогоднішня політична влада не хоче бачити поділу України по лінії Схід-Захід. Вірніше сказати, що не бачити його неможливо, але от недооцінювати його в реальній політиці можна, пояснювати його поверхнево теж можна, що і робиться. Тим часом це глибокий культурний розлом в українській нації, обумовлений її історією, свідчить про те, що українська нація ще не склалася. Завдання політичної влади в цих умовах сприяти формуванню нації, бо в політичній науці майже незаперечною закономірністю є твердження, “якщо немає нації, то немає і демократії”.

Можна знову замінити президентсько-парламентську форму правління на парламентсько-президентську, але навряд чи це вирішить всі проблеми. Але парламентські партії є загальнонаціональними. І хоча є політичні партії які користуються більшою популярністю на заході, є такі що на сході, безсумнівно, всі вони є загальнонаціональними і тому Уряд, сформований парламентськими партіями

буде більшою мірою захищене від критики регіональних політичних еліт і, можна припустити, буде в більшій мірі виглядати загальнонаціональним в очах і політичних еліт і простих громадян. У такому випадку ми отримуємо велику можливість і для розвитку процесу консолідації і для розвитку демократичного процесу. Звичайно, можна і потрібно говорити про деякі загальні принципи демократії, таких як права людини, вільні вибори, наявність опозиції, свобода слова. Але необхідно враховувати і той момент, що процес демократизації обумовлений і специфікою історії, політичної культури суспільства. І процес глобалізації може мати свої перспективи, якщо він, поглиблюючи єдність світової спільноти у всіх сферах суспільного життя, не переслідуватиме мету уніфікації суспільного життя, а будуватиме цю єдність з урахуванням національно-культурних особливостей кожної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Robertson R., Lechner F.* Modernization, Globalization and the Problem of Culture in the World-Systems Theory // *Theory, Culture & Society*. – 1985. – 3. – Д. 103-118.
2. *Киссинджер Г.* Нужна ли Америке внешняя политика? – М., 2002. – 252 с.
3. *Кин Д.* Демократия и гражданское общество. – М., 2001. – 50 с.
4. *Богомолов Б. А.* Глобализация: некоторые подходы к осмыслению феномена // *Вестник Московского университета*. – Серия 12. Политические науки. – 2004. – № 3. – С. 105-118.

Добрянська І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 Р.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту в Україні утворилася нова державна формація у вигляді Гетьманату Павла Скоропадського [5, с. 573-574]. Після приходу до влади уряду Гетьмана першим його завданням в сфері робітничої політики було подолання проблеми безробіття, що дісталася йому у спадок від російського Тимчасового уряду й Центральної Ради УНР. Ще за влади Тимчасового уряду і Центральної Ради в Україні розпочалися масові локаути, закриття фабрик і заводів. Занепад народного господарства і економічна руїна, спричинені недосконалістю імперського організму Росії, світовою війною та революційним виром, сприяли збільшенню безробітнього прошарку серед населення. До того ж, на початку 1918 р. на фронтах розпочалася масова неконтрольована стихійна демобілізація, хвиля якої заповонила Україну. На її терені лише у тилкових районах Південно-Західного і Румунського фронтів нараховувалося 4,2 млн. вояків, яких було мобілізовано головно з робітництва. До армії було забрано біля 10 млн. працездатного сільського населення

України. Коли переважна їхня частина повернулася додому, їхні робочі місця були зайнятими, або просто перестали існувати. Біржі праці, що утворювалися ще з 1917 р. не змогли суттєво знизити рівень безробіття. Паралізована соціалістичними експериментами економіка, потужність якої до того ж була значно підірвана кризою за часи війни, не могла шляхом свого розвитку відкрити нові робочі місця [3, с. 345]. Для вирішення цього та інших питань соціального захисту населення та вироблення робітничого законодавства на основі розумного компромісу між робітниками та роботодавцями, при Раді Міністрів Української Держави було створено Міністерство праці на чолі (з травня 1918 р.) з професором Ю. М. Вагнером [2, с. 31]. Створення цієї структури свідчило про серйозне відношення гетьманського уряду до проведення робітничої політики, зокрема, подолання проблеми масового безробіття [1, с. 63]. Вивченням цього питання зайнялися статистичне бюро Міністерства праці на чолі з директором проф. С. С. Остапченком та департаменти ринку праці (дир. М. М. Сидоренко) та громадських робіт (дир. В. Д. Ільїн).

В березні 1918 р. Міністерство праці УНР визнавало: “В сей час, коли проходить демобілізація промисловости, де які фабрики та заводи, а також майстерні, котрі належать, як приватним підприємцям, так і земському і мійському союзів, воєнно-промисловим комітетам і іншим громадським організаціям, без всякої системи стали ліквідувати свої підприємства, продавати майно, матеріяли і т.и.” [3, с. 345]. Так, власники підприємств часто вдавалися до локаутів, внаслідок чого тисячі робітників опинялися на вулиці [2, с. 33]. В літературі зустрічається думка, що звільнення робітників мало характер класової помсти. На нашу думку, зводити все лише до класової помсти не слід. Адже звільнення працівників, наслідком чого є формування резервної армії праці, – це неминучий закон ринкової економіки і не завжди пояснюється політичними мотивами, а здебільшого економічними [1, с. 90]. Локаути набули загальноукраїнського характеру до такої межі, що Міністерство праці УНР змушене було навіть звертатися до фабрично-заводських комітетів, місцевого самоврядування та власників підприємств з наказною заявою “без його відома не робити таких ліквідацій”. В липні 1918 р. гетьманське Міністерство праці зареєструвало в державі 200 тисяч безробітних і передбачало зростання їхньої кількості вже наступного місяця (тобто у серпні) до 500 тисяч [3, с. 345]. Було б не правильним сказати, що Українська держава кинула безробітних напризволяще, як про це твердила радянська історіографія. Насправді ця проблема була однією із головних у Міністерстві праці [1, с. 90]. Основним засобом подолання безробіття (до відновлення промислової потужності та стабілізації економіки) було обрано організацію в країні громадських робіт.

Розподілом безробітних на громадські роботи займався спеціальний відділ Міністерства праці на чолі (з червня 1918 р.) з вченим, інженером-техніком М. Ойслендером. В “Положенні про департамент громадських робіт” держава оголосила, що є найбільш зацікавленою стороною у питанні боротьби з безробіттям в

Україні. Під знаком цієї боротьби і влаштовувалися громадські роботи, які носили характер швидкої допомоги широким масам безробітних [1, с. 91]. При технічному відділі вищевказаного департаменту Міністерства праці було створено навіть підвідділ по допомозі працюючим на громадських роботах харчами та помешканням [3, с. 345].

Для розробки загальних питань щодо організації та об'єму робіт, їхньої першочерговості, обрання осіб та установ по організації, керівництву і отриманню безпосередньо фінансування цих заходів при Міністерстві праці було створено тимчасову нараду по організації громадських робіт. До її складу увійшли два представника від Міністерства праці та по одному від міністерств: Торгу і промисловості, Військового, Морського, Шляхів, Фінансів, Внутрішніх справ, Земельних справ, Харчових справ, а також Державного контролю, української спілки міст, земельної спілки, п'ять представників від Центральної ради професійних спілок та три від Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофісу). Голова наради призначався міністром праці. Міністерство також затверджувало (або відхиляло) всі постанови наради чи представляло їх на розгляд Ради Міністрів. Цілій низці міських самоврядувань та земств було призначено позики для проведення громадських робіт в яких мала бути задіяна праця безробітних [3, с. 346]. Департамент громадських робіт Міністерства праці в червні 1918 р. розробив законопроект про відбудову околиці Києва – “Звіринця”. Реалізація проекту коштувала 3 млн. крб. Передбачалося побудувати житло для 2 тис. осіб робітництва [1, с. 91], а згодом й взагалі створити сучасне робітниче містечко – місто-сад [3, с. 346]. Проте з огляду на різні обставини проект не був здійснений.

Невдовзі, 5 серпня 1918 р. Гетьман П. Скоропадський затвердив розроблену Міністерством праці і ухвалену Радою Міністрів “Постанову про організацію громадських робіт” для підтримки безробітних на які асигнувалося 2 млн. 557 тис. 535 крб. Виділені кошти мали витратитися таким чином: 150000 крб. виділялося Київському міському самоврядуванню на закріплення андріївської гори в Києві; 51535 крб. – лісовому департаменту земельних справ на закріплення місцевості біля могили Т. Г. Шевченка; 2000000 крб. виділено Міністерству шляхів на розробку кам'яних кар'єрів біля сіл Лозоватка та Селище; 56000 крб. видано Ніжинській міській управі на будівництво мостів через р. Остер; 300000 крб. видано Волинському губернському земству на відбудову зруйнованих громадських будинків. Названі роботи мали проводитися під пильним контролем міністерства праці, щоби до робіт в першу чергу залучалися безробітні [1, с. 92].

За пропозицією Міністерства праці планувалася також організація заходів для залучення безробітних на працю й у родовища та копальні Донбасу, однак виконання цього наміру було загальмовано через тимчасову неможливість постачання в цей район достатньої кількості продовольства. Існування відчутного додаткового банку трудових ресурсів планувалося використати для започаткування й розвитку нових дефіцитних на той час (або взагалі відсутніх, проте вкрай необхідних для народного

господарства) галузей. Серед таких, наприклад, були й плани гетьманського уряду розпочати у 1918–1919 рр. грандіозну електрофікацію країни шляхом будівництва гідроелектростанцій по Дніпру, Дністру, Бугу, спорудження шлюзо-каналльної водної артеріальної системи від Чорного до Балтійського морів, шлюзування дніпровських порогів, створення національної потужної машинобудівної, переробної, текстильної, хімічно-переробної, комплексно-військової промисловостей, індустріалізації тощо [3, с. 347].

Одним з найсуперечливіших законодавчих актів гетьманської влади, який викликав свого часу хвилю демагогічних і спекулятивних протестних заяв ліворадикальних соціалістичних партій, був закон про ліквідацію 8-годинного робочого дня (встановленого Центральною Радою 25 січня 1918 р.). Міністерство праці домоглося ухвалення Радою Міністрів нового закону 17 вересня 1918 р., як стверджує колишній гетьманський міністр Д. Дорошенко, “бажаючи підвищити продуктивність української промисловости з огляду на виїмкові обставини, які переживала держава”. Проте законом безпосередньо не ліквідувався термін робочого дня у вісім годин. Конкретно, законом міністру торгу та промисловости, за згодою міністра праці, надавалося право лише в окремих випадках відступати від 8-годинного обмеження робочого дня. Зокрема, то мали б бути надзвичайні (кризові) ситуації, а саме “коли це буде визнано необхідним задля забезпечення населення предметами першої потреби, або задля задоволення потреб державних чи громадських установ або підприємств, які мають загальнодержавне значіння”. Таким чином говорити про однозначне рішення влади скасувати 8-годинний робочий день в Українській Державі було б свідомою підміною понять і спекулятивною політизацією оцінки робітничої політики гетьманського уряду [3, с. 348].

Тим не менш, попри всі зусилля та явні прогресивні законодавчі ініціативи і позитивні зрушення, зокрема в робітничому питанні, що відбулися в країні за час існування Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), терміну у сім з половиною місяців для виправлення цілого комплексу різнорідних соціально-економічних проблем, у тому числі і у сфері боротьби з безробіттям, що накопичувалися десятиліттями, об’єктивно було недостатньо. Умови, що сприяли безробіттю були створені й отримали інтенсивний розвиток задовго до приходу до влади Павла Скоропадського. Низка як зовнішньо-політичних, так і різного роду внутрішніх обставин та ускладнень призвели до падіння в грудні 1918 р. гетьманської влади та зруйнування Української Держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин – К. : Вид-во “Федерація профспілок України”, 1995. – 193 с.

2. *Андрусишин Б. І.* Законодавче регулювання трудових відносин в Українській державі / Б. І. Андрусишин // Треті юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 25-26 кв. 2007. – К., 2007. – Т. 1. – С. 31-34.
3. *Гай-Нижник П. П.* Міністерство праці Української Держави і робітниче законодавство Гетьманату 1918 р. у світлі невідомих документів [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVIII. – К.: Поліграфічний цент “Фоліат”, 2007.– С. 325-350. – Режим доступу: <http://www.hai-pyzhnyk.in.ua/doc/122doc.php>.
4. *Павленко Ю. В.* Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. В. Павленко, Ю. Л. Храмов. – К.: “Манускрипт”, 1995. – 262 с.
5. Юридична енциклопедія. – В 6 т. – Т. 1: А-Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – 672 с.: іл.

Дубчак Л. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ПРАВОВА ДОПОМОГА” В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Традиційно і в побуті, і навіть в науці правова допомога ототожнюється з наданням юридичної консультації чи проведенням певних процесуальних дій в суді, а також складанням процесуальних документів.

У ст. 1 Закону України “Про безоплатну правову допомогу” правова допомога визначається через поняття “правові послуги”: правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а правові послуги – надання правової інформації, консультацій і роз’яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [1].

Однак навіть таке достатньо широке розуміння правової допомоги є певною мірою однобоким, адже зміст поняття “правова допомога” як загальноправового поняття є все-таки ширшим. Як відзначає Конституційний Суд України в рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 у справі № 1-23/2009 за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу), правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами... Вибір форми та суб’єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках відповідні державні органи, їх посадові та службові

особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання необхідної правової допомоги особам, які її потребують [2].

Поняття “правова допомога” вживається в багатьох міжнародних договорах, передусім в конвенціях про правову допомогу (про правову допомогу і правові відносини), укладених між двома чи кількома державами. Частина з них стосується правової допомоги лише в кримінальних справах, інша – в цивільних, сімейних тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України [3], ч. 1 ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України” [4] чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Відповідно до ст. 15 Закону України “Про міжнародні договори України” чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України” якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [4].

Так в окремих конвенціях правова допомога в кримінальних справах включає: встановлення місцезнаходження осіб та предметів, включаючи їх ідентифікацію; вручення документів, включаючи документи про виклик осіб; надання інформації, предметів, записів та документів, включаючи судові записи, судові документи та інші офіційні документи; отримання доказів та свідчень; розшук і вилучення майна; вжиття заходів з метою виявлення, арешту та конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом; здійснення тимчасової передачі осіб, які знаходяться під вартою, для надання допомоги; передачу майна, як тимчасову, так і на інших умовах, включаючи матеріальні докази та речові докази.

У рамках кримінально-правової співпраці між державами та їх органами правова допомога надається сторонами у межах їхньої компетенції у визначених конвенціями (угодами) межах з питань:

- що впливають з міжнародних договорів і угод;
- правопорушень в економічній та зовнішньоекономічній діяльності;
- охорони навколишнього середовища;
- пересилки матеріалів дослідчої перевірки;
- порушення кримінальних справ і розслідування злочинів;
- виконання окремих доручень по кримінальних, цивільних, арбітражних і сімейних справах;
- розшуку підозрюваних, обвинувачених, а також відправлення етапом заарештованих та засуджених осіб;
- видачі осіб, які скоїли злочини;
- розшуку осіб, які пропали безвісти;

– розшуку викраденого майна і повернення незаконно придбаних предметів і цінностей;

– надання можливості використання архівних матеріалів, не пов'язаних з державною таємницею;

– реабілітації жертв політичних репресій;

– що виникають у процесі перевірки обґрунтованості вироків, які набрали законної сили, та їх виконання відносно засуджених судами держав сторін, котрі відбувають покарання у виправно-трудовах установах відповідних держав.

Нерідко сторони вважають за можливе надавати й іншу правову допомогу з питань, зокрема, прокурорської, слідчої діяльності, а також розширювати непроцесуальне співробітництво, у тому числі обмін досвідом, надання допомоги у підвищенні кваліфікації, створення груп для координації роботи з окремих напрямів, обмін статистичною та іншою інформацією.

У рамках цивільно-правової співпраці між державами правова допомога надається, передусім, шляхом здійснення окремих процесуальних дій, зокрема складання, направлення та вручення документів, проведення експертиз, допиту учасників, свідків, експертів та інших осіб, а також виконання рішень відповідних державних органів. У такому випадку правова допомога надається через подання запиту про надання правової допомоги, який, у більшості випадків, повинен містити наступні дані: назву запитуючого органу; назву запитуваного органу; викладення змісту справи, з якої запитується правова допомога; ім'я та прізвище учасників судової справи, дату та місце їхнього народження, їхній статус при розгляді, громадянство, місце проживання чи перебування, для юридичних осіб – їхнє найменування, місце їхнього знаходження, реєстраційний номер; ім'я, прізвище та адресу представників учасників розгляду, якщо вони є; предмет запиту та дані, потрібні для його розгляду; перелік документів, доданих до запиту.

У проханні про вручення документів наводиться адреса адресата та вид документів, які йому мають вручити. У проханні про отримання доказів наводяться обставини, у зв'язку з якими такі докази мають бути отримані. У проханні про допит особи мають бути визначені питання, які необхідно задати допитуваним особам.

Як правило, прохання про надання правової допомоги та додані до нього документи повинні бути завірені офіційною печаткою органу юстиції запитуючої договірної сторони та підписом уповноваженої офіційної особи.

Орган юстиції запитуваної договірної сторони виконує запит у спосіб, передбачений її законодавством, однак, на прохання органу юстиції запитуючої договірної сторони, орган юстиції запитуваної договірної сторони може виконати запит у спосіб, про який ідеться у запиті, якщо цей спосіб не суперечить законодавству запитуваної договірної сторони.

Таким чином, правову допомогу можуть потребувати не тільки фізичні особи чи юридичні особи приватного права, але й державні органи у рамках здійснюваних ними

функцій, у тому числі для захисту прав та інтересів не тільки держави, але й фізичних та юридичних осіб.

Виходячи з принципу державного суверенітету, ґрунтуючись на загально визнаних нормах міжнародного права, надаючи важливого значення прагненню забезпечити громадянам договірних сторін і особам, що проживають на їх територіях, надання у всіх договірних сторонах у відношенні особистих і майнових прав такого ж правового захисту, як і власним громадянам, а також зважаючи на важливе значення розвитку співробітництва в галузі надання установами юстиції міждержавної правової допомоги у цивільних, сімейних, кримінальних, інших категоріях справ, Україною було укладено низку відповідних конвенцій та угод про правову допомогу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс]: закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598.
4. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс]: закон України від 29 червня 2004 року №1906-IV. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>.

*Дубчак Н. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СПІВПРАЦІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ

Юридичні клініки мають хорошу перспективу і потенціал стати одними з основних суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, незважаючи на створену державою мережу центрів надання правової допомоги. Для того, щоб збільшити число клієнтів, а відтак і число консультантів та наростити власні потужності юридична клініка повинна тісно співпрацювати з різними органами, установами, організаціями.

Основними напрямками співпраці юридичних клінік, на наш погляд, можна визначити наступні:

1) співпраця з провідними юридичними фірмами, адвокатськими конторами, об'єднаннями. Така співпраця дасть можливість не тільки отримати у разі потреби

фахову підтримку, але й фінансування. Так в березні 2012 р. юридична фірма “Астерс” розпочала співробітництво з юрклініками Дніпропетровського та Запорізького національних університетів. Керівники фірми зобов’язалися надати матеріально-технічну та експертну допомогу – обладнання, необхідне для роботи, та консультації провідних юристів. Таким чином, Асоціація правників України, юридична фірма “Астерс” та Ліга студентів Асоціація правників України розпочали новий проект “Підтримаємо юридичні клініки разом”, метою якого є залучення надійних партнерів (юридичних фірм, адвокатських об’єднань) до підтримки юрклінік у всій країні, а також підвищення рівня юридичної обізнаності населення.

Під час презентації проекту президент Асоціації правників України В. Загарія зазначив: “Ми сподіваємось, що це буде перший і не останній випадок, коли велика юридична фірма робить великий крок. У майбутньому провідні фірми, що займають перші місця в рейтингу, повинні підтримати таку ініціативу”. Керуючий партнер ЮФ “Астерс” О. Дідковський зауважив: “Це, певним чином, пілотний проект, адже в нас немає досвіду щодо таких заходів, тому ми це робитимемо як “піонери”. Ми впевнені, що інші юридичні фірми, які не тільки вже навчилися заробляти гроші, а є лідерами юридичного бізнесу, мають стояти першими в ешелонах цього руху, надаючи посильну допомогу”. Дуже важливим, на його думку, є здатність клінік висвітлювати події та акції, що відбуваються за їх участю – це допоможе юридичним фірмам чіткіше бачити можливості участі в таких проектах. “Але поки що існує певний інформаційний вакуум, коли фірми розвиваються окремо, а клініки – окремо”, – підкреслив він. Водночас Асоціація правників України ставить собі за мету підтримати інформаційно цей рух та розширити його, мотивувати суспільство та провідні юридичні фірми до продовження цієї ініціативи, що в майбутньому може стати явищем всеукраїнського масштабу. „Чому не підтримати клініку рідного міста, чому не допомогти рідному університету? Це дуже хороша акція, дуже хороший приклад як потрібно ставитися до соціальної відповідальності, коли юристи допомагають студентам-правникам дієво і фахово. Кошти для великих фірм – це не дуже значуще, але допомога, яку отримують студенти – вкрай важлива, адже коли впливова юридична фірма є патронатом певного університету, міста, то це лише позитивно вплине на успішність роботи юридичних клінік і на кар’єрний ріст студентів-правників. До того ж такий проект уможливить визначення справжніх лідерів серед фірм на юридичному ринку, які підтримують соціальні ініціативи, що слугуватиме поштовхом до здорової конкуренції [1];

2) співпраця з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Вважаємо, що співпраця з органами державної влади може проявлятися у виконанні спільних завдань програмної діяльності, у фінансовій підтримці та стимулюванні. Наприклад, у структурі райдержадміністрації, як правило, є юридичний відділ, служба у справах дітей, відділ юстиції, відділ культури, освіти тощо. Усі ці відділи можуть обмінюватися інформацією з юридичною клінікою,

проводити спільні проекти. Органи державної влади можуть преміювати, відзначати грамотами, подяками керівництво та консультантів юридичних клінік, згодом приймати консультантів після закінчення ВНЗ на роботу, сприяти їх оздоровленню шляхом надання безоплатних чи пільгових путівок до баз відпочинку, санаторіїв тощо, публікувати матеріали, юридичні консультації в державних та комунальних друкованих ЗМІ, інформувати про діяльність юридичних клінік через такі ЗМІ тощо. В контексті Закону України “Про безоплатну правову допомогу” юридичні клініки можуть допомагати органам державної влади та органам місцевого самоврядування у наданні безоплатної первинної правової допомоги. Особливо потрібною є співпраця юридичних клінік з правоохоронними органами через отримання певного досвіду, проведення спільних заходів, наприклад, профілактичних (спільних рейдів, лекторіїв, круглих столів, зустрічей з громадянами);

3) співпраця з громадськими організаціями. Сьогодні де-не-де така співпраця охоплюється сферою спільних проектів і заходів, оскільки громадські організації, як і юридичні клініки, є неприбутковими. Однак студенти після закінчення навчання можуть бути працевлаштовані у громадські організації. Перспективним напрямком такої співпраці, нам видається, є створення при громадських організаціях юристів окремих підрозділів, які б співпрацювали з існуючими юридичними клініками, або навіть створення в структурі таких громадських організацій юридичних клінік;

4) співпраця з благодійними організаціями, фондами. Так, наприклад, у співпраці з “Інститутом відкритого суспільства” та Міжнародним Фондом “Відродження” Фонд Віктора Пінчука активно підтримує юридичні клініки та проекти з правової допомоги для забезпечення рівноправного доступу до правосуддя для українських громадян, посилення верховенства права та дотримання прав людини [2];

5) співпраця зі ЗМІ (як друкованими, так і телебаченням та Інтернет-ресурсами). Ця співпраця дасть можливість юридичним клінікам заявити про себе у нових форматах, систематично інформувати про власну діяльність громадськість у зручній та доступній спосіб, створити власний позитивний імідж юридичної клініки тощо;

6) співпраця з іншими юридичними клініками. Часто самотужки реалізувати заплановані заходи, великі проекти складно і організаційно, і фінансово, тому доречно постійно чи, принаймні, епізодично, тісно співпрацювати з іншими юридичними клініками.

Як відзначають А. Галай, В. Стаднік, зараз на вельми низькому рівні перебувають економічна, методична, організаційна складові співпраці між юридичними клініками [3, с. 118]. Саме ці напрямки слід розвивати у першу чергу;

7) співпраця з міжнародними організаціями, які володіють досвідом, ресурсами, однак вітчизняні юридичні клініки роблять лише перші кроки в напрямку налагодження з ними співпраці, тому цей напрямок необхідно розвивати більш потужно та цілеспрямовано. На наш погляд, ініціатива повинна виходити передусім від Асоціації юридичних клінік України, яка може акцептувати досвід міжнародних

організацій та отримувати ресурси для реалізації відповідних заходів і програм не окремою юридичною клінікою, а багатьма юридичними клініками, які зможуть об'єднати кадровий і ресурсний потенціал та отримати більш вагомий результат.

Переконані, що істотну роль у реалізації усіх наведених вище форм (видів) співпраці повинна відігравати Асоціація юридичних клінік України, яка, після обрання 1 березня 2013 р. її керівником Віталія Єлова, отримала “нове дихання” і поступово стає форумом і координуючою установою для юридичних клінік України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Долаючи інформаційний вакуум. АПУ закликає лідерів юридичного ринку підтримати юр клініки України // Закон і Бізнес. – № 12 (1051). – 17.03-23.03.2012.
2. Юридичні клініки. Правова допомога. – Режим доступу: <http://pinchukfund.org/ua/projects/13/>.
3. *Ващук О.* Посібник для консультанта юридичної клініки / О. Ващук, Р. Гера. – Л. : ПАІС, 2008. – 248 с.

*Дупай Я. М.
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Значення права в житті українського суспільства обумовлює інтерес до питань ефективності дії його норм. Законодавець, формулюючи норми права, прагне, щоб вони впливали на суспільні відносини, що складаються, забезпечували реалізацію цілей регулювання. З одного боку, правотворчий орган повинен довести свою волю до адресатів, тобто забезпечити їм можливість діяти відповідно до правових норм. З іншого боку, адресати норм повинні бути зацікавлені в отриманні інформації про їх зміст, щоб реалізовувати існуючі права і діяти, не допускаючи правопорушень.

Кожна теорія має власний понятійний апарат, який дозволяє здійснювати змістовний аналіз предмету дослідження на власній мові. Понятійний апарат, тобто система понять, яка відображає правову дійсність, об'єктивну логіку її функціонування та розвитку – це основа теорії. Понятійний інструментарій дозволяє виявити специфічні закономірності виникнення, функціонування і розвиток явищ [1, с. 9].

Юридична енциклопедія пояснює термін “акт” (лат. *actus* – дія, *actum* – документ) як 1) дію, вчинок громадянина або посадової особи (службової особи); 2) документ, який видається державним органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою або громадською організацією в межах її компетенції: закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо. У ній до актів також віднесені протоколи та інші документи, що засвідчують юридичні факти [2, с. 79].

Поняття “правовий акт”, належить до найпоширеніших у юридичній науці, правотворчості, використанні суб’єктами права різноманітних його форм, у службових та інших документах, навчальному процесі тощо. У повсякденні громадяни мають справу з величезною кількістю правових актів – складовою правового життя.

Як відомо, визначення поняття “правовий акт” належить до одних із найбільш поширених правових понять у науці, правотворчості, у використанні суб’єктами права найрізноманітніших форм правореалізації.

Поняття правового акту визначається через такі поняття як “дія-волевиявлення”, “вольова дія”, “документ”, “письмовий документ”, “зовнішній вираз волі”, “засіб виразу рішень” тощо [3, с. 4].

С. Алексєєв визначає правовий акт як зовнішнє вираження волі (держави й окремих осіб), спрямоване на досягнення юридичного факту. На думку вченого, правовий акт має вольовий характер, спрямований на досягнення юридичного факту. Зовнішнім виразом волі можна вважати акт-документ, що фіксує волевиявлення суб’єкта права, яке створює певний юридичний ефект, і саме волевиявлення – акт-дію, що створює такий факт [4, с. 192].

О. Скакун стверджує, що правовий акт – акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб’єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов’язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акта-документа) [5].

Термін “правовий акт” має декілька смислових відтінків. По-перше, він означає дію (поведінку), до того ж така дія може бути як правомірною, так і неправомірною (наприклад, акт реалізації права, що виражається в недотриманні заборон, у виконанні або неповному чи недостатньому виконанні обов’язків, у зловживанні правом). Загалом подібні дії називаються юридичними фактами, які тягнуть за собою певні правові наслідки. У цьому зв’язку юридичні акти, що виражають правомірну поведінку з наміром створити (змінити, зупинити) конкретні правовідносини, ліпше було б називати “правомірними актами”.

По-друге, до поняття правового акта потрібно віднести результати як правових, так і протиправних дій. У першому випадку йдеться про юридично значимі складові правової системи суспільства – юридичні норми, які виражаються в законах та підзаконних актах; індивідуальні приписи, що виражаються в правозастосовних актах; угодах та інших подібних актах автономного регулювання, які складаються між різними господарськими суб’єктами, громадянами, та т.п. (сюди можна віднести, наприклад, договір купівлі-продажу, дарування, оренди тощо) [6].

Нормативно-правові акти займають особливе місце у системі правових актів. Нормативно-правовий акт – письмовий документ, прийнятий або санкціонований

народом, органом державної влади або місцевого самоврядування, який встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує норми права, містить розпорядження загального характеру і постійної дії, розраховані на багаторазове застосування [7, с. 161].

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на дві великі групи: закони і підзаконні акти. Закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий в особливому порядку органом законодавчої влади або на референдумі, володіє вищою юридичною силою та регулює найбільш важливі суспільні відносини. Підзаконні нормативно-правові акти містять норми, володіють рядом специфічних ознак, видаються лише уповноваженими органами державної влади у визначеній формі з метою конкретизації та на виконання законів [8, с. 344-346.].

Початковим і кінцевим моментами дії закону в часі є вступ закону в дію і припинення дії закону. Слід відрізнити момент (день) вступу закону в дію від моменту (дня) набуття ним юридичної сили. Закон набуває юридичної сили у день його ухвалення, тобто підписання закону.

Закони починають діяти: з моменту ухвалення (наприклад, Конституція України); з моменту опублікування; з часу, який позначено в самому законі; з часу, який зазначено в постанові про порядок введення закону в дію.

В Україні, як правило, початок дії закону визначається у спеціальній постанові Верховної Ради про порядок його введення в дію: із дня опублікування або з моменту настання застереженої в постанові певної умови (ухвалення іншого закону та ін.).

Закони, у яких не вказаний час набрання чинності і щодо яких не було постанови про порядок введення в дію, вступають у силу по всій території України одночасно після закінчення 10-денного строку з дня офіційного опублікування. Закони мають бути опубліковані не пізніше ніж через 15 днів після їх підписання і ухвалення до виконання Президентом України;

Закони (рішення), ухвалені в результаті референдуму, вводяться в дію з моменту їх опублікування, якщо в них самих не визначений інший строк. Датою ухвалення закону (рішення) є день проведення референдуму.

Отже, питання їх оприлюднення є важливими та юридично значущими. Вони безпосередньо пов'язані з проблемою вступу нормативних актів у силу, правильним застосуванням правових норм усіма державними органами, організаціями, посадовими особами та громадянами. Не менш важливим є інформаційно-правовий аспект, оскільки стан гласності безпосередньо зачіпає права і законні інтереси громадян та інших суб'єктів права. Їх інформованість про чинне законодавство і повинна стати певним засобом забезпечення цих прав і свобод, необхідною передумовою знання законів.

Як зазначають М. Теплюк та О. Ющик, дія закону є виявом об'єктивної дії права і являє собою загально управлінську інформативну дію на суб'єктів та регулювальну дію закону на поведінку учасників суспільних відносин, які зобов'язані виконувати нормативні приписи чинного закону. Як будь-яке управлінське рішення,

кожний законодавчий акт є певною управлінською інформацією відповідного змісту, вираженою текстуально у вигляді положень певних юридичних норм. Зміст положень закону має бути доведений до тих, на кого розрахована регульовально-правова дія даного акта. Ця необхідність реалізується в законодавчому процесі як юридична вимога про обов'язковість оприлюднення законодавчого акту [9, с. 72-73].

За будь-яких обставин, в демократичній державі кожне рішення владного органу, що не містить інформації з обмеженим доступом, повинно бути доступним будь-якому громадянину. Конституція України в статті 3 визначає людину найвищою соціальною цінністю. Більше того, в частині 2 цієї ж статті зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Звідси будь-яка особа щонайменше має право вимагати інформацію про ті чи інші дії державних органів, які безпосередньо виражаються у прийнятих ними актах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Витрук Н. В.* Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М. : Наука, 1979. – 229 с.
2. Акт // *Юридична енциклопедія* : В 6-х т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1. – С. 74.
3. *Васильев Р. Ф.* О понятии правового акта / Р. Ф. Васильев // *Вестник Московского ун-та.* – Сер. 11. Право. – 1998. – № 5. – С. 3-25.
4. *Алексеев С. С.* Общая теория права. – М., 1982. – Т. 2. – 360 с.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/34/113/>
6. *Босенко М.* Суперечності у визначенні поняття “правовий акт” // *Віче.* – 2009. – № 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1645/>
7. *Пархоменко Н. М.* Нормативно-правовий акт / Н. М. Пархоменко // *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2012. – С. 553; *Н. М. Пархоменко.* Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2008. – 336 с.
8. *Теорія держави і права. Академічний курс : підручник* / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. *Теплюк М. О., Ющик О. І.* Введення в дію законів України: питання теорії та практики. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 200 с.

Івченко І. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Загальновідомо, що права людини невід'ємні від суспільних відносин. Саме вони визначають спосіб буття індивіда. Права людини є наднормативною формою

взаємодії людей, упорядкуванням їх поведінки та координації діяльності, вони ж є також засобом подолання протиріч і конфліктів. Права забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об'єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави. Права людини встановлюють міру свободи, що, з одного боку, забезпечує реалізацію суб'єктивних інтересів, а з іншого – не порушує можливостей, наданих іншим суб'єктам суспільних відносин. Права людини – складне, багатоаспектне явище, пов'язане з генезою правових норм, які формулюють ці права [1, с. 85].

Як відзначають теоретики держави і права, суб'єктивне право як юридична категорія має свій зміст та структуру. Зміст права складають можливості, які забезпечують реалізацію інтересів суб'єкта суспільних відносин.

Суб'єктивне юридичне право традиційно розглядається як вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечується державою [2, с. 352].

Структуру суб'єктивного права становлять чотири різновиди можливостей:

а) можливості поведінки у межах свободи, яка встановлена нормою права. Ця свобода забезпечує реалізацію інтересів людини у певній сфері законним шляхом, що виключає порушення прав інших суб'єктів;

б) можливості користування наданим благом з метою реалізації закріплених правом суб'єктивних інтересів. Саме ця складова суб'єктивного права забезпечує реальність, дієвість та ефективність правових норм;

в) можливості вимагати виконання обов'язку іншими суб'єктами права як гарантії дієвості права;

г) можливості звертатися до суду за захистом порушеного права як гарантії поновлення порушеного права та покарання винних у порушенні прав суб'єктів [1, с. 89].

Основним принципом охорони дитинства в Україні проголошено те, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи (стаття 3 Закону України “Про охорону дитинства”).

Питання класифікації прав та свобод дитини неодноразово піднімалося у працях сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема систему прав дитини досліджували: В. Абрамов, Н. Борисова, Я. Квітка, Т. Корж-Ікаєва, С. Коталейчук, Н. Крестовська, В. Кулапов, О. Негодченко, Л. Ольховик, Н. Опольська, О. Скакун та ін.

Аналіз значного масиву наукової літератури показав різні підходи до класифікації прав дитини за такими основними критеріями: за галузевою ознакою; залежно від нормативного закріплення, залежно від аспектів взаємовідносин, за часом виникнення; за способом закріплення; за характером; за обсягом; за ступенем

(можливістю) реалізації в суспільному житті та ін. Не вдаючись у детальний аналіз кожного з перерахованих вище підходів, акцентуємо увагу лише на найважливіших концепціях у класифікації прав дитини.

За кордоном (в Англії, Франції, США) найпоширенішою є класифікація прав дитини на юридичні (позитивні) та моральні. Зміст цієї класифікації розкриває Б. Франклін: юридичні права мають нормативне закріплення в законах держави і забезпечуються державно-правовими інститутами; моральні права визнаються більшістю, не мають законодавчого закріплення, проте бажані для дитини [3, с. 10-15]. Натомість Г. Родгам, позицію якого ми поділяємо, вважає, що використання поняття “право” у словосполученні “моральні права” є умовним, оскільки за змістом так звані “моральні права” більшою мірою відображають інтереси дітей, а не права [4, с. 58].

В Україні права дитини найчастіше поділяють на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. По суті, більшість дослідників класифікацію прав дитини роблять похідною від концепцій та типологій прав людини загалом. Права дітей з обмеженими можливостями в цьому контексті також не є винятком.

Н. Опольська поділяє права дитини на: права малолітніх (до 14 років), права підлітків (від 14 до 16 років), права осіб юнацького віку (від 16 до 18 років). Як відзначає дослідниця, таке групування має важливе значення, адже реалізація прав дитиною залежить від вікових особливостей її особистості. Тому подібна класифікація враховує відмінності анатомо-фізіологічного та соціально-психічного розвитку дитини, що дає змогу визначити особливості структури та змісту її права [5, с. 154-155]. Поза сумнівом, подібний підхід також слухний і заслуговує на увагу, проте, на наш погляд, вживання понять “підлітки” та “юнаки” в юриспруденції є не зовсім коректним, адже законодавство переважно оперує поняттями “малолітній”, “неповнолітній”, “дитина”.

У контексті нашого дослідження доречно навести класифікацію прав дитини залежно від категорії неповнолітніх, які потребують особливого захисту, яку дає Є. Лактункіна: права дітей, що залишилися без батьківського піклування; права дітей-інвалідів; права дітей – жертв військових та міжнаціональних конфліктів, жертв екологічних та техногенних катастроф, стихійних лих; права дітей з сімей біженців та примусових переселенців; права дітей – жертв насилля; права дітей, що притягувалися до кримінальної відповідальності; права дітей, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та ін. [6, с. 10]. Наведена класифікація, на нашу думку, є дещо суперечливою, адже обраний автором критерій неоднозначний і вона не може охопити усе багатоманіття проблем, з якими можуть мати справу діти в житті.

Вважаємо, що права дітей з обмеженими можливостями доцільно розглядати з позиції поділу їх за критерієм суб’єктного складу: права, які є загальними для всіх дітей (незалежно від наявності у них інвалідності, обмежених можливостей); спеціальні права (тобто ті, які мають лише діти з обмеженими можливостями). Зважаючи на важливість призначення прав дитини за цим критерієм загальні для усіх

дітей права можна поділити на права що забезпечують фізичне (природне) існування дитини і права, які забезпечують соціальне буття дитини.

Таким чином, незважаючи на багатоманіття підходів та концепцій класифікації прав дитини, класифікація прав дітей з обмеженими можливостями не так часто була предметом наукового інтересу дослідників. Водночас така класифікація дозволяє систематизувати, структурувати права дітей для того, щоб підкреслити важливість як кожного окремого права, так і їх комплексного забезпечення, передусім з боку держави, а відтак законодавство, яке визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні, повинно реально гарантувати створення необхідних умов, які б дали можливість дітям-інвалідам ефективно реалізувати власні права та свободи і вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями й інтересами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консул, 2006. – 655 с.
3. *Franklin B.* The Rights of Children. – Oxford : Basil Blackwell, 1986. – 237 p.
4. *Rodham H.* Children Under the Law. – Harvard Educational Review, 1973. – 61 p.
5. *Опольська Н. М.* Види прав і свобод дитини / Н. М. Опольська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2010. – Вип. 8. – С. 151-157.
6. *Лактюнкіна Е. А.* Права ребенка в контексте концепции стойкого развития: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Е. А. Лактюнкіна; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2005. – 26 с.

*Кабанець О. С.
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ)*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Друга половина 80-х рр. ХХ ст. ознаменувалася крахом тоталітарних і авторитарних режимів у більшості країн адміністративного соціалізму. Поступова лібералізація свідомості правлячої еліти у постсоціалістичних державах детермінувала процес демократизації, який проходив під впливом тривалої гострої ідеологічної і політичної конфронтації із Заходом. Це, а також успадковані від марксизму доктринерство, віра в єдино вірну теорію або модель перетворень призвели до послаблення в більшості з постсоціалістичних держав централізму, до радикалізації

еліт, поляризації їх державних орієнтацій, з одного боку, на західні моделі ліберальної демократизації, з іншого – на традиційні соціалістичні принципи. У даному контексті важливим є твердження, висунуте дослідниками В. Забігайло та М. Козюброю, про те, що демократія, є символом соціальної справедливості, рубіж, що відділяє прогрес від реакції, тиранії і свавілля [1, с. 3].

Поширившись на початок ХХІ ст. у планетарному масштабі, демократія стала фундаментом державного устрою більшості країн Європи, Австралії та Північної Америки. У той же час, процес демократизації різних країн є складним і суперечливим. Особливо гостро це відчувають держави, які здійснюють перехід від авторитарно-тоталітарних режимів до ефективних форм демократії, до яких відноситься і Україна [2, с. 262].

Як зазначає О. Скакун на сьогодні є всі підстави стверджувати, що Україна відбулася як держава [3, с. 453]. Але в той же час два десятиліття розбудови демократичної державності в Україні засвідчили, що перехід до демократії не такий легкий і безболісний, як це уявлялося на початкових стадіях цього процесу. Аналіз теоретичного і практичного досвіду дозволяє зробити висновок, що дана проблема зумовлена специфікою розвитку демократичної традиції в Україні, яка є відмінною від країн Заходу. Виокремимо декілька базових специфічних аспектів.

По-перше, демократичний розвиток не був рівномірним і поступовим, державницький процес характеризувався перервністю, чергуванням в українській історії періодів політичного піднесення і занепаду. Як правило, спроби практичного втілення демократичних ідей припадали на період визвольних змагань та зростання суспільної активності.

По-друге, демократична ідея в Україні завжди підпорядковувалася соціальній та національній ідеям. Тривала відсутність власної державності та панування інонаціональних авторитарних режимів, вплинули на характер підтримки концепцій демократичного врядування та ліберальних прав і свобод – вона є не достатньою як серед державної еліти, так і звичайних громадян. Як зазначають дослідники, лише коли розгортався процес соціальної емансипації, коли форми національної державності набували реальних обрисів, демократичні ідеї знаходили суспільний резонанс і переходили у площину практичної реалізації.

По-третє, протягом періоду радянського тоталітаризму в Україні не розвивалися елементи особистих свобод і правової держави, демократичної свідомості суспільства та особистості [4, с. 99]. Правова держава на думку Ю. Шемшученка є ідеальним типом держави, вся діяльність якої підпорядкована праву [5, с. 728].

Розглядаючи правові проблеми національної демократії, В. Коростей наголошує, що у процесі будівництва національної правової демократії необхідно враховувати історичні й економічні особливості країни, менталітет народу тощо. Зокрема, національну ідею, як консолідує чинник народу, а також ідеологію націоналізму, як конструктивну політико-правову доктрину. До необхідних факторів

становлення, функціонування і розвитку демократії дослідник відносить: досконалий рівень законодавства, прогресивну виборчу систему, професійний парламент, багатопартійність і конструктивну опозицію, компетентний апарат управління, соціально-економічну забезпеченість населення та правопорядок у будь-якій сфері діяльності. Завданням влади має бути створення належних умов їх забезпечення та реалізації [6, с. 125].

Виходячи з даного твердження, можна виокремити наступні передумови становлення демократії в Україні: правові, економічні, політичні, соціально-культурні. Для розбудови демократичної, соціальної, правової держави необхідні об'єктивні і суб'єктивні чинники.

Об'єктивні чинники становлення демократії поділяються на:

а) об'єктивні внутрішні, що характеризують ситуацію (економічну, культурну, соціальну), яка склалася в Україні у процесі історичного розвитку та спонукає її стати на демократичний шлях розвитку. До об'єктивних внутрішніх передумов демократичного розвитку належать: економічні (наявність економічного зростання і достатньо високого рівня добробуту, приватної власності, ринкових відносин), соціальні (наявність чисельного середнього класу, розвиток інститутів громадянського суспільства), культурні (освіченість громадян, громадянська політико-правова культура, достатньо високий рівень моралі);

б) об'єктивні зовнішні, які зумовлені процесами глобалізації, впливом геополітичного становища країни і характером міжнародних відносин. Вони впливають на вибір державою напряму розвитку та на її спроможність перейти до демократії.

Суб'єктивні чинники становлення демократії пов'язані зі свідомими діями людей (насамперед інтелектуальної та державної еліти), які виявляють державну волю й уміння управляти процесом переходу до демократії, демонструють розуміння проблем, що постали перед країною, а також можливостей їх розв'язання за допомогою демократичних механізмів [7, с. 315-335].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що об'єктивними чинниками становлення демократії є: розширення економічної свободи; подолання економічних проблем; радикальна зміна інститутів суспільства, усієї системи цінностей й психології людей, які породила тоталітарна система; підвищення рівня державної культури громадян. Факторами, що визначають динамізм демократичних процесів в Україні виступають: економічна, соціальна й державна стабільність суспільства; громадянська активність громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи / В. К. Забігайло, М. І. Козюбра. – К.: Вид. політ. Літератури України, 1983. – С. 3.
2. *Цвєтков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А.* Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: монографія. – К., 2003. – С. 262.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. – Харків, 2001. – С. 453.
4. Основи демократії : навч. посібник / за заг. ред. А. Колодій – К. : Вид-во “Ай Бі”, 2004. – С. 99.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2012. – С. 728.
6. Коростей В. Правові проблеми національної демократії // Право України. – 2003. – С. 125.
7. Хантингтон С. Третья волна: Демократизация в конце XX века [пер. с англ. Л. Ю. Лапшиной]. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 315-335.

*Карманюк О. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Реформування політичної і правової систем України здійснюється вже протягом тривалого часу. Однак багато важливих питань щодо впорядкування суспільних взаємовідносин досі не вирішено. Однією з причин такої ситуації залишається недостатня увага до юридичних обов'язків. Автор неодноразово піднімала питання про взаємодію прав та обов'язків, про їх вплив на становлення законності і правопорядку в суспільстві, про необхідність належного ставлення до своїх обов'язків кожної людини, починаючи із сім'ї. Прагнення України стати правовою державою, бути членом Європейського Союзу вимагає всі взаємовідносини в суспільстві підпорядкувати праву. В першу чергу, це дотримання і виконання Основного Закону держави. Тому в контексті досліджуваної проблематики необхідно більше уваги приділити сутності конституційних обов'язків, від яких залежить ефективний розвиток держави.

Конституційні обов'язки людини і громадянина – це встановлені конституцією, у відповідності з потребами розвитку суспільства і держави, державно-владні вимоги до особи щодо виду і міри її необхідної поведінки [1, с. 148]. Український науковець Л. Летнянчин визначає конституційні обов'язки людини і громадянина як необхідність, що приписує кожному індивіду певні вид і міру поведінки визнану і встановлену державою в інтересах усіх членів суспільства і кожної особи, засновану на нормах Міжнародної хартії прав людини та християнської моралі й закріплену в конституції [2, с. 7-8]. На думку науковця, основні обов'язки є правовою формою взаємозв'язку громадянина і держави, юридичний засіб виконання останньою своїх функцій, важливий інструмент попередження виникнення дисбалансу особистих і публічних інтересів, забезпечення їх співіснування й розумного поєднання. Український науковець О. Білоскурська зазначає, що конституційні обов'язки людини

і громадянина є різновидом юридичних обов'язків, встановлених і гарантованих, забезпечених державою, є необхідністю поведінки людини і громадянина в інтересах суспільства, держави та інших осіб, в межах і порядку, передбачених Конституцією та іншими законами держави щодо створення, набуття та захисту суспільних і власних благ [3, с. 5]. Дослідники конституційних обов'язків людини і громадянина по-різному визначають це поняття, акцентуючи увагу на способі їх закріплення, на ролі, яку вони виконують у суспільстві, на їх сутності, змісті. Найбільш поширеними є ті визначення конституційних обов'язків, в основі яких міститься категорія правової необхідності.

У конституціях містяться основні обов'язки, які стосуються всіх сфер життя суспільства. Обов'язки громадян виконують певні функції і відображають актуальні і перспективні потреби суспільства. Основною функцією вважається охорона важливих суспільних інтересів. Останні часто розглядаються в контексті “суспільних благ”, важливих для організації суспільних відносин. Ці блага повинні бути викладені у концепції системи конституційних обов'язків, зафіксовані в конституції та інших нормативно-правових актах, що регулюють життя суспільства. Загалом суспільні блага стосуються, як мінімум, чотирьох сфер – політичної, економічної, соціальної та культурної. Відповідно у більшості країн суспільними благами вважаються незалежна і суверенна держава, народна власність, рівень життя громадян, духовність. Відповідно основні обов'язки стосуються охорони і зміцнення певного, визначеного владою і суспільством, державного устрою, різних видів власності, якості життя, культурного розвитку.

У науковій літературі поряд з поняттям “конституційних обов'язків”, часто вживаються “основні обов'язки”. Для визначення останніх науковці застосовують два критерії. Частина теоретиків підтримує формальний критерій, відповідно до якого основними обов'язками вважаються такі, які закріплені в конституції. Інші наполягають на матеріальному критерії, згідно якого до основних обов'язків відносяться обов'язки, які мають найбільше значення для забезпечення інтересів суспільства і окремої особи. Прихильники позитивістського розуміння права вважають, що обов'язок може стати основним лише за умови закріплення його в конституції, оскільки не зафіксований обов'язок не має зобов'язуючої юридичної сили і не буде виконуватись, тому що суспільство не є ідеальним. Польський науковець Р. Верушевський підкреслює, що формальний критерій дозволяє визначити основні обов'язки, а матеріальний дає підстави для їх оцінювання. Науковець зазначає, що основні обов'язки громадян – це звернені до громадян накази щодо їх дій, які мають наступні характеристики: 1) забезпечують, охороняють і сприяють розвитку найважливіших суспільних благ, що сприяють реалізації індивідуального і загального інтересів; 2) мають правові ознаки, відокремлені від ознак морально-ідеологічного імперативу та інших норм, але визнають домінуючу в суспільстві систему моральних переконань і в жодному випадку не повинні бути з нею в протиріччі; 3) виникають з норм конституційних [4, с. 88].

Найоптимальнішим варіантом є поднання двох критеріїв. Закріплення певних обов'язків в конституції (формальний критерій) означає, що законодавці визнали даний обов'язок важливим і необхідним для впорядкування суспільних відносин (матеріальний критерій). Отже, обов'язки, закріплені в конституціях держав, є найважливішими для певного суспільства, є домінуючими в системі юридичних обов'язків, вихідними для всіх інших – галузевих. Більшість досліджень конституційних обов'язків здійснено юристами-конституціоналістами, які зосереджуються на аналізі конкретних обов'язків, зафіксованих в конституціях. Відповідно визначення конституційних обов'язків часто ґрунтується на формальному критерії. Однак, конституційні обов'язки не є статичними, суспільство розвивається, взаємовідносини в ньому змінюються, відповідно певні норми потребують удосконалення. Конституційна асамблея, яка працює над новою редакцією Конституції України повинна особливу увагу звернути на конституційні обов'язки людини і громадянина, а також на конституційні обов'язки держави. Останні чітко не визначені, не виконуються на практиці і відповідно в суспільстві порушена законність і правопорядок. Законотворці, в першу чергу повинні пам'ятати, що будь-які норми закону, в тому числі, ті, які закріплюють обов'язки, мають сприяти захисту інтересів окремої особи і всього суспільства, повинні забезпечити якнайменше протиріччя між цими інтересами. Правильне розуміння сутності конституційних обов'язків сприяє їх ефективній реалізації, а відтак побудові правової держави, в якій найбільш повно забезпечуються суспільні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституционное право России : учебник / отв. ред. А. Н. Кокотов и М. И. Кукушкин. – 3-е изд. пересмотр. и доп. – М. : НОРМА, 2008. – 544 с.
2. *Летнянчин Л. І.* Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Л. І. Летнянчин. – Харків, 2002. – 20 с.
3. *Білокурська О. В.* Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О. В. Білокурська – К., 2008. – 20 с.
4. *Wieruszewski R.* Podstawowe obowiązki obywateli PRL. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1984. – 258 с.

ОСВІТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Проблеми правового регулювання освітньої сфери, що об'єднує багатогранні за своєю природою відносини останнім часом викликають особливий інтерес у дослідників. Дана проблематика має значення як для теорії держави і права, методології правового регулювання, так і для практичної роботи органів державної влади при вирішенні завдань модернізації системи освіти.

Суспільні відносини, що виникають у сфері освіти регулюються нормами різних галузей права, проте така сукупність норм адміністративного, цивільного, трудового чи інших галузей права не є простим їх дублюванням чи механічним поєднанням. У процесі правового регулювання простежується тісний взаємозв'язок і взаємовплив цих норм, що завдяки спільній меті, завданням та об'єкту правового регулювання набувають "освітньої" специфіки [1, с. 16].

Розробка нових науково обґрунтованих підходів до правового регулювання всієї сукупності відносин у галузі освіти, формування адекватного цілісного механізму правового регулювання в значній мірі залежить від розуміння природи і змісту освітніх правовідносин та їх взаємозв'язків з іншими правовідносинами, що виникають у цій сфері.

Правовідносини у сфері освіти носять комплексний характер, а освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і освітньою установою та педагогічними працівниками – з іншої у зв'язку з реалізацією права на освіту, забезпеченням державних гарантій прав і свобод людини в сфері освіти та створенням умов для реалізації права на освіту.

Особливостями освітніх правовідносин є те, що їм притаманна "власна" сфера виникнення, функціонування, розвитку, – освіта (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура).

Ці відносини мають стійкий, триваючий характер, постійно повторюються, духовні в своїй основі, є багатосторонніми, інтерактивними, спрямовані на розвиток і саморозвиток всіх учасників освітнього процесу.

Особливий правовий статус учасників освітніх відносин полягає як у рівності суб'єктів, так і в їх підпорядкованості. З одного боку, їх учасники виступають як рівноправні суб'єкти, а з іншого – потреба організації та контролю якості навчально-виховного процесу зумовлює підпорядкованість одного суб'єкта іншому.

Дослідники звертають увагу на те, що сучасне українське законодавство незадовільно врегульовує освітні відносини у зв'язку з невизначеністю правового статусу суб'єктів цих відносин.

Об'єктом освітніх правовідносин в найзагальнішому вигляді є освіта, тобто сукупність нематеріальних духовних благ, на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту. У відповідності з сучасною освітньою парадигмою вона включає не тільки традиційну сукупність знань, умінь та навичок, але й ключові компетенції, від яких залежить здатність людини до саморозвитку, самовизначення, соціалізації та ефективної діяльності в сучасному суспільстві, а також вихованість. Специфікою цього об'єкта є те, що його зміст та параметри не можуть визначатися за домовленістю учасників освітніх правовідносин.

Особливості об'єкта впливають на структуру і способи реалізації прав та обов'язків всіх учасників освітніх правовідносин і відповідно на їх зміст.

Зміст освітніх правовідносин включає в себе права та обов'язки у сфері освіти, їх аналіз дозволяє виявити особливості цих відносин.

Специфіка освітніх правовідносин не дозволяє віднести їх до жодного з відомих типів правовідносин, що виділяються на підставі властивостей їх об'єкта. Освітні правовідносини не є пасивними, оскільки для задоволення освітніх інтересів і потреб правомочної сторони недостатньо обов'язку зобов'язаної сторони утримуватися від небажаної для правомочної особи поведінки. Освітні правовідносини також не можуть бути повною мірою віднесені до правовідносин активного типу, у яких головну роль відіграє юридичний обов'язок зобов'язаної особи виконувати певні дії на користь правомочної особи, що дозволяють задовольнити її законний інтерес. Хоча надання якісної освіти є головним функціональним завданням зобов'язаної сторони, вона не є власником цього нематеріального блага й не може створити його самостійно, без участі правомочної сторони, без здійснення нею активних позитивних дій щодо навчання.

Освітні правовідносини слід віднести до інтерактивного типу, який характеризується активною поведінкою обох сторін, що знаходить відображення як в матеріальному змісті освітніх правовідносин, так і в структурі і змісті суб'єктивного права і юридичного обов'язку [2, с. 56].

Ігнорування специфіки освітніх правовідносин на практиці може привести до суттєвих проблем, що спотворюють сутність механізму їх правового регулювання.

Сьогодні Україна визначила власну політику і стратегію, яка невід'ємно пов'язана зі світовими тенденціями, що проголошують освіту найбільш пріоритетною сферою життєдіяльності суспільства. Основні тенденції розвитку освіти визначаються, у першу чергу, на законодавчому рівні. Освітні відносини, будучи системо утворюючими у сфері освіти, повинні отримати максимально повну регламентацію в правових нормах.

Зміни, які відбуваються на сучасному етапі в освіті, за своїм обсягом і характером настільки істотні, що вимагають не окремих поправок до відповідного законодавства, а системного оновлення всього механізму правового регулювання відносин у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничук О. Поняття та особливості освітніх правовідносин / О. Мельничук // Юридична Україна. – 2010. – № 11. – С. 15-19.
2. Спасская В. В. Правовое регулирование образовательных отношений: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. на соискание науч. степени док. юрид. наук: спец. 12.00.01. “Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве” / В. В. Спасская. – М., 2007. – 57 с.

Колесов Г. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Становленню та розвитку незалежності України, як самостійної, суверенної, демократичної та соціальної держави передувала велика історична практика, яка мала як позитивні моменти, так і гіркий історичний досвід у вигляді невдач на загальносвітовій політичній арені. Протягом багатьох віків Україна перебувала у круговерті змін на мапі світу, стаючи частинами різних держав: від імперій до союзів та федерацій. Але варто зауважити, що територія, яку сьогодні окреслено в державу Україна та наш народ завжди прагнули до моделі держави, у якій присутній одноособовий голова. Його постать як символічно, так і у вигляді звичаю (пізніше норми права) має представляти державу, будувати державну політику, захищати її, а, головне, нести відповідальність за кожного поселенця (підданного, пізніше – громадянина).

Тому виникнення та еволюцію своєрідного інституту глави держави можна віднести до далекої доби Київської Русі. Історичні джерела, велика кількість досліджень вказують на те, що Давньоруська держава часів раннього Середньовіччя існувала у вигляді політичного об'єднання князів та бояр, які підпорядковувалися єдиному великому князю руському. Згодом під впливом міжнародних зв'язків та внутрішньо-політичних змін Київська Русь стає прототипом ранньофеодальної монархії з централізованою владою. Особливістю такої влади було те, що князь правив не сам, а здійснював управління двором, який в свою чергу зазнавав впливу з боку віче – колективного органу громади міста. Таким чином яскраво вираженої самодержавності у Київській Русі не було. Лише за часів правління Володимира Великого та його наступника – Ярослава Мудрого в Києві закріплюється на певний час єдиновладдя для зміцнення безпеки та посилення впливу держави на сусідні території. Але подальший занепад Київської держави призупиняє на певний час розвиток інституту глави держави. Наступний етап трансформації глави держави виникає аж у XVI ст. за часів становлення козацтва та гетьманства в Україні.

Найбільш показовим прикладом утворення держави, яку очолює одноособовий голова є період національно-визвольного руху XVII–XVIII ст. Зокрема, Зборівський договір 1649 р. між Богданом Хмельницьким та урядом Польщі засвідчує виникнення держави на теренах України з назвою “Військо Запорізьке”. Хоча така держава і мала суто військовий характер, але організація влади у ній виглядала досить демократично. Гетьмана війська, як головнокомандуючого, обирали козаки. Він був гарантом стабільності та порядку і при цьому мав великі повноваження щодо представництва та ведення політичних переговорів з монархами сусідніх країн. Однак існувала і колективна влада в образі Січової (військової) Ради, яка була водночас і вищим законодавчим, і адміністративним, і судовим органом влади. Пізніше, у Березневих статтях 1654 р., державність Війська Запорізького набула нової юридичної сили на цей раз вже підтриманою з боку Російського царату [1, с. 65-66].

В подальшому з переходом під різні сфери впливу сусідніх більш могутніх держав та розділенням українських територій по Дніпру розвиток становлення інституту глави держави занепадає фактично до XIX ст. через неможливість здійснення власної державотворчої політики народом. Лише у XIX та на початку XX ст. відбуваються спроби відродження незалежності. Спочатку на рівні видання праць та досліджень (розробки та діяльність Кирило-Мефодіївського братства, праці М. П. Драгоманова та сучасників, пізніше роботи М. Міхновського, М. Грушевського), а потім вже на рівні військового спротиву під час громадянської війни та революційних подій у 1917–1921рр.

Зі змінами у Російській імперії внаслідок лютневої та жовтневої революції 1917 року зазнає перетворень і політична думка українських вчених та політичних діячів. Відбувається спроба становлення Української держави, причому одночасно у декількох формах. Але у такого різноманіття політичного будівництва є спільна риса – в усіх подальших формах держави на той момент обов’язкову присутність мав одноособовий голова держави. З часів створення Центральної Ради 17 березня 1917 року почався своєрідний процес утворення різних інститутів державності. Так I Універсал проголосив необхідність створення Генерального Секретаріату, як уряду з головою В.Виниченком. Наступний II Універсал вказує на необхідність визнання автономії України в складі Росії. Але найбільш показовим є III Універсал, який і закріплює посаду голови Центральної Ради за М. Грушевським. Варто зауважити, що важливість прийняття даного документа у подальшому вплинула на всю наступну політику Центральної Ради і, останній – IV Універсал остаточно визначив посаду голови Центральної Ради. Існує розмаїття у поглядах істориків та правознавців на посаду М. Грушевського. Дехто схильний вважати, що його головування і було посадою президента, але в жодному документі не було визначено обсяг повноважень та компетенцію М. Грушевського саме як президента УНР [1, с. 65-66].

Не менш показовим прикладом необхідності існування інституту глави держави є утворення Української Держави внаслідок перевороту у квітні 1918 року. Опублікована “Грамота до всього українського народу” сповістила, що Гетьман Павло

Скоропадський одноособово бере на себе всю повноту влади. Пізніше виданий документ під назвою “Закони про тимчасовий устрій України” визначає, що держава очолювалася гетьманом, державне управління здійснювалося призначуваним ним урядом. Гетьман ставав головою Української держави: керівником виконавчої та законодавчої влади, верховним головнокомандувачем Збройних сил. Він мав право схвалювати або відхиляти законопроекти, призначати і звільняти отамана Ради Міністрів разом з усім кабінетом, контролювати зовнішню та податкову політику держави, вводити військовий, осадний або надзвичайний стан та надавати амністію засудженим. [3, с. 1-2].

Гетьманат Павла Скоропадського дещо відхиляється від загальної концепції глави держави в Україні, оскільки Гетьман фактично призначався австрійською владою і мав залежність від її політичної волі.

Після припинення існування Гетьманату у грудні 1918 року влада переходить до Директорії, яку очолює спочатку Володимир Винниченко, а пізніше Симон Петлюра. За короткий проміжок часу, протягом якого існувала Директорія УНР, посада глави так і не набула офіційного та вагомого значення, що могло б її визначити як посаду глави всієї держави. Проте широкі повноваження та подальше значення цієї посади відіграли певну роль у пошуці політичної та військової підтримки у боротьбі з більшовиками.

Входження України до СРСР на початку 1922 року суттєво вплинуло на розвиток всіх правових інститутів та взагалі державобудування. Україна стала прямо залежати від нормотворчої діяльності СРСР. Наслідкування законодавства спричинює паузу у розвитку інституту глави держави як в Україні, так і на усьому просторі Радянського союзу. Пост Президента в СРСР не міг бути запроваджений, оскільки Конституція передбачала Президію Верховної Ради, як вищий орган здійснення державної влади.

Становлення інституту глави держави являє собою досить тривалий історичний процес. Аналізуючи етап державотворення на теренах України від часів Київської Русі до початку ХХ ст. можна простежити певну еволюцію посади глави держави. Історична традиція організації влади в Україні завжди прагнула до здійснення побудови на засадах виборності, одноосібності глави держави, розподілу та обмеження влади, захисту прав народу України [4, с. 328].

Необхідність у одноособовому керівництві у вигляді саме виборного глави держави, а не монарха, найбільш простежується у кінці ХІХ та початку ХХ ст. Українська політико-правова думка була схильна до того, що легітимне існування в державі особи, яка наділена функціями президента гарантувало цілісність та централізованість здійснення державної влади по всій країні і забезпечення безпеки та добробуту громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Волощук О. Т.* Інститут Президента в системі органів державної влади: історико-теоретичний аспект : монографія. – Чернівці : Золоті Литаври, 2012. – С. 112.
2. *Горбатюк В. В.* Інститут президенства в Україні: історико-правовий аспект / В. В. Горбатюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 325-329.
3. Закони про тимчасовий державний устрій України від 29.04.1918 // Історичний документ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> .
4. *Плахотнюк Н. Г.* Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток : монографія / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко ; НАДУ при Президентові України. – К. : Видавн. дім “Максімум”, 2004. – С. 78.

*Кушинська Л. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Процесуальні права дитини лишаються актуальною проблемою, котра стосується кількох аспектів. Вітчизняна судова система, необхідність реформи якої вже не викликає сумнівів, досі є карально-репресивною, тобто, такою, яка виконуючи свою каральну функцію, гальмує виховну та запобіжну. Українська гельсінська спілка з прав людини неодноразово звертала увагу на приреченість обвинуваченого й вкрай низький відсоток виправдальних вироків. Виправна колонія, на практиці, не виправляє особистість малолітнього правопорушника. За умов низького рівня життя та зневірення у дієвості правоохоронних органів малолітні та неповнолітні громадяни часто стають заручниками недосконалої вітчизняної правової системи, що зумовлює тенденцію “молодіння” злочинності та її стрибок за останні два роки.

Новий кримінально-процесуальний кодекс України, що набув чинності з 20 листопада 2012 року, у главі 38 “Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх” звертає увагу на врахування вікових психологічних особливостей неповнолітнього під час кримінального провадження (ст. 484), навіть, морально-побутові умови сім’ї (ст. 487) [1]. Однак, мало уваги приділяється правам потерпілих дітей, допит яких без попередньої роботи з фахівцем-психологом навіть з урахуванням їх вікових психологічних особливостей становить тяжку травму. Врегулювавши основні питання прав неповнолітніх, в цілому, документ чекає на своє подальше вдосконалення. Лишаються нерозкриті питання – як на практиці працюють з неповнолітніми органи дізнання? Яку мету ставлять перед собою? Яку методику застосовують при реабілітації неповнолітнього правопорушника і чи існує така у нас? А. С. Макаренко, котрий рішенням ЮНЕСКО віднесений до чотирьох видатних

педагогів, які визначили спосіб педагогічного мислення ХХ століття, самотужки вмів перевиховати злочинців на законслухняних громадян. Можливо, варто пригадати про вітчизняну спадщину перш ніж шукати чийсь досвід.

Питання реалізації процесуальних прав дитини, з огляду на невідкладний його характер, потребує переосмислення багатьох застарілих установок, принципів та уявлень. Головним гальмом на цьому шляху є застаріла формально-правова спадщина та консервативний тип правового мислення, в рамки якого погано вписується спеціалізована система правосуддя для неповнолітніх, більш відома як ювенальна юстиція.

Актуальність проблеми захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі полягає ще й у тому, що переосмислення вимагає механізм реалізації процесуальних прав дитини як малолітнього обвинуваченого, так і потерпілого. Про невиправдано недостатню увагу захисту прав неповнолітнього обвинуваченого в науковій літературі вже говорилось [2], однак, досі мало звертається уваги на права неповнолітнього та малолітнього потерпілого, а також на те, що відсутність адекватного механізму роботи з таким лишає нерозкритими певну кількість тяжких злочинів. Адже, в більшості випадків саме від свідчення дитини залежить хід справи.

Вирішуючи зазначені питання наша держава рухається в курсі взятих на себе як внутрішніх, так і міжнародних зобов'язань. До останніх відноситься низка документів, що отримавши ратифікацію, мають статус внутрішнього законодавства. Це, зокрема, Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод, Конвенція ООН про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Згідно цих документів, особа, що не досягла вісімнадцяти років, будучи неповнолітнім обвинуваченим, лишається дитиною. Реалізуючи взяті на себе міжнародні зобов'язання, Україна має виробити адекватні механізми адаптації норм національного законодавства до міжнародного у сфері захисту та реалізації процесуальних прав дитини.

Кримінальне провадження щодо дітей, напередодні прийняття нового Процесуального Кодексу, було темою круглих столів, конференцій, обговорень, в яких брали участь представники Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, центральних органів виконавчої влади, наукових установ, ЮНІСЕФ та інших міжнародних і громадських організацій. 12 квітня 2012 р. в Інституті законодавства Верховної Ради відбулося 12-те засідання Консультативної ради з питань ювенальної юстиції, що з 2006 р. працює як спільна ініціатива Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Інституту законодавства, темою якого було кримінальне провадження щодо дітей у світлі проекту нового Кримінального процесуального кодексу України. Буквально напередодні набрання чинності новим КПК 23 жовтня 2012 року в цьому ж Інституті відбулося 13-те засідання Консультативної ради з питань ювенальної юстиції. Предметом зустрічі стало обговорення проблем захисту дітей у конфлікті з законом, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

В ході обговорень зверталась увага на такі проблемні положення проекту Кримінально-процесуального кодексу, як отримання показань від дітей та порядок їх допиту, заборона проведення очної ставки за участю малолітніх та неповнолітніх потерпілих від насильства, можливості проведення відеозв'язку, видалення неповнолітніх із зали судових засідань, залучення спеціалістів з дитячої психології, участь захисників та законних представників. Також обговорювалось питання визначення розумного строку досудового розслідування і судового розгляду, розслідування справ спеціально уповноваженим слідчим; забезпечення закритого судового розгляду справи в межах принципу гласності. Особливо наголошувалось на необхідності спеціалізації органів прокуратури у роботі з неповнолітніми, визначення правової природи такого заходу як тримання неповнолітнього у приймальнику-розподільнику для дітей, правового статусу потерпілого неповнолітнього в кримінальному процесі, виконання судових рішень щодо неповнолітніх, проходження ними спеціальних програм соціальної реабілітації тощо [3]. На жовтневому засіданні наголошувалося на необхідності належного фінансування з боку держави, вивчення та впровадження кращого зарубіжного досвіду та підвищення кваліфікації фахівців усіх відповідних задля впровадження та реалізації нових форм і методів роботи, заснованих на повазі до дитини та її прав [4].

Спеціалізована система правосуддя для неповнолітніх, більш відома як ювенальна юстиція, викликала ще більш жваву дискусію в українському суспільстві, а подекуди, відверту ворожість, зважаючи на запозиченість цього явища та недостатню його зрозумілість для вітчизняної правосвідомості, оскільки втручання держави у внутрішні справи сім'ї не відповідає українським правовим уявленням, як і пріоритет прав дитини, що розуміється утиск прав та інтересів батьків і родини в цілому. Положення про спеціалізацію органів прокуратури знаходить такий самий відгук – обурення [5].

Відтак, склалась ситуація, за якої реалізація права неповнолітньої в кримінальному процесі гальмується як недосконалістю вітчизняного законодавства, так і консервативністю правових уявлень. Задля досягнення реальних результатів, законодавцю доведеться долати як спадщину минулого у формально-юридичному сенсі, що передбачає створення функціонуючої спеціалізованої системи захисту процесуальних прав неповнолітніх, так і на побутовому рівні української правосвідомості, де питання сім'ї, як відокремленої ланки суспільства, що не терпить жодного втручання, досі ще лишається одним з постулатних неписаних істин. Функціонуюча спеціалізована система означає не лише винесення процесуальних прав неповнолітній в окремий розділ, але й створення адекватного комплексу заходів по захисту процесуальних прав неповнолітнього не залежно від того, в якій якості дитина виступає – як правопорушник, чи як потерпілий.

Що стосується побутового рівня, то вікова практика свідчить – правові уявлення, як і будь-які переконання зламати неможливо. Вони можуть лише

еволюціонувати, а для цього потрібна цілеспрямована кропітка робота держави на всіх рівнях, задля усвідомлення того, що у таких важливих питаннях як права дитини, сім'я та держава не є і не можуть бути опонентами. Важливо на всіх рівнях забезпечити виключення неадекватного втручання в сім'ю, а також чітко опрацювати механізм співпраці сім'я-держава, враховуючи вітчизняні правові уявлення, а не лише керуючись зарубіжним досвідом, котрий може бути не лише чужим і незрозумілим для українського громадянина, але й слугувати негативним прикладом того, як можна довести до абсурду будь-яку благу ідею.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. // Режим доступу до тексту <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B5-17>
2. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... кандидата юридичних наук. – К., 2006.
3. Голос України. – № 73-74, 21 квітня 2012 р.
4. Голос України. – № 201 (5451), 25 жовтня 2012 р.
5. Що таке ювенальна юстиція? // Режим доступу до тексту www.pokrov.lviv.ua/?p=280 ; Що мають знати кожен батьки про ювенальну юстицію // Режим доступу до тексту robkom.org/2012/1578.html

*Медведчук Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Правова ідеологія розробляється політиками, політичними партіями, а також юристами, економістами, політологами. При її розробці слід враховувати історичні умови життя суспільства, рівень суспільної свідомості, соціальну психологію, волю та інтереси як більшості, так і меншості.

Правова ідеологія має бути частиною державної і активно проводитися нею з метою формування правосвідомості населення. Державно-правова ідеологія повинна формувати позитивне відношення до права, держави, правосуддя, законності, тобто активно проявлятися в формі правового виховання.

Держава своїми діями справляє негативний вплив на формування правосвідомості, приймаючи нормативно-правові акти, які суперечать суті права або інтересам всього народу, дозволяючи правоохоронним органам публічно порушувати закон в інтересах правлячої верхівки. Цим самим створює негативне ставлення до права, держави і влади, і відповідно правові ідеї, як елементи правової ідеології втрачають підтримку населення, як реально недосяжні, а люди шукають способи

боротьби за свої права, які відрізняються від правових. Таким чином держава впливає на правосвідомість, хоч і негативно.

Сучасна правова ідеологія включає зокрема: концепцію поділу влад; визнання пріоритету загальнолюдських цінностей над інтересами окремих верств суспільства і, відповідно, домінування загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права; теорії правової держави і громадянського суспільства; принципи демократизму, гуманізму, невідчуження природних прав людини тощо [2, с. 181].

Політичні організації і окремі політики впливають на формування суспільної правосвідомості, виходячи з своїх цілей. Їх вплив залежить від авторитету і наполегливості самих політиків.

Однією з особливостей ідеологічної ситуації в Україні є те, що після порушення монополії впливу більшовицької ідеології на суспільну свідомість дуже активно розгорнувся процес створення політичних партій і формування їхніх ідеологій. При цьому переважна кількість політичних партій мислять в першу чергу про своє власне, а не державне становлення, про свою власну, а не державну ідеологію. Це явище нормальне і закономірне з точки зору становлення плюралістичної політичної системи. Але між партійні чвари та ідеологічна невизначеність держави можуть поглибити кризу свідомості суспільства, котра негативно впливає на всі інші сфери суспільного життя.

Звертаючись до досвіду сучасних розвинутих країн світу у сфері формування державних ідеологічних систем, можна виділити декілька принципово важливих умов, завдяки реалізації яких ідеологія виступає засобом консолідації народу на шляху до вирішення економічних і політичних проблем:

- життєздатною і плідною державною ідеологією може бути лише та, яка формується на основі реального життя відповідного суспільства, традицій і менталітету його народу, а не ідеологічних міфів, запозичених у інших народів;
- державна ідеологія повинна віддзеркалювати тільки загальносуспільні, а не соціально-групові інтереси;
- державна ідеологія не повинна намагатися давати відповіді на всі проблеми суспільного життя, а лише на ті, котрі мають загально суспільне значення;
- державна ідеологія відкрита для критики з боку різних політичних партій, суспільних рухів і громадських формувань, а також окремих громадян;
- державна ідеологія повинна мати відповідну державну організаційну структуру і матеріальну базу, бо вона тільки тоді може бути життєздатною і плідною, коли про неї буде піклуватися сама держава [1, с. 238].

Правова ідеологія формується цілеспрямовано, в результаті переважно наукового відображення правової дійсності, на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих правових теорій минулого і сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку та функціонування права. Тому вона відбиває глибинні, сутнісні властивості правових явищ.

Завдяки правовій ідеології правові цінності, цілі та принципи можуть бути сприйняті людиною і суспільством не лише на суто емоційно-психологічному рівні. Завдяки цьому вони можуть входити в структуру правової освіти та раціонально усвідомлюватися людиною як необхідні для індивідуального і колективного правового існування людини.

Особливістю правових ідеологічних компонентів правосвідомості є те, що вони розробляються і впроваджуються в людську свідомість певними структурами – державою, науковими установами, політичними партіями або іншими об'єднаннями громадян.

Сферою найбільшого застосування правової ідеології – не індивідуальній й стихійно-масовій відносині людей, що характерно для правової психології, а націлювання на вираз інтересів, потреб достатньо оформлених, інституціоналізованих соціальних товариств: політичних партій, громадських рухів, держави, міждержавних об'єднань. Правова ідеологія служить своєрідним соціальним орієнтиром – програмою діяльності організованих в партії рухів, в цілому політичної системи суспільства, дозволяє людям поступати усвідомлено і доцільно для досягнення відповідних соціальних і правових ідеалів.

Правова ідеологія демократичної держави повинна формуватися на основі пріоритету загальнолюдських стандартів та цінностей, зокрема верховенства права і закону, принципів демократії, прав і свобод людини і громадянина тощо; будуватися на критичному сприйнятті вітчизняного і зарубіжного історичного досвіду, вивченні нових поглядів і підходів до правових явищ; орієнтуватися на раціональне поєднання інтересів особи, суспільства і держави, виходячи при цьому з тези, що саме людина і її права визнані найвищою соціальною цінністю, на досягненні соціального і політичного компромісу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, текстами) : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : “Кондор”, 2002. – 353 с.
2. *Лисенков С. Л.* Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / С. Л. Лисенков. – К. : “Юрисконсульт”, 2006. – 355 с.

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ І ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ОПІКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ РЕФОРМУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ УПРАВЛІНЬ У 1918 р.

Діяльність Міністерства народного здоров'я у 1918 році була спрямована передусім на боротьбу з пошестями, які супроводжували війну та повоєнну розруху, на підтримку і оновлення існуючих в країні лікарських інституцій, на використання майна і персоналу медично-санітарних організацій воєнного часу, закупівлю медикаментів за кордоном. Предметом опіки міністерства була турбота про інвалідів, безпритульних дітей, полонених і біженців.

Керівництво Міністерства народного здоров'я та опікування (далі – МНЗтаО) розуміло, що закони та підзаконні акти Російської імперії не відповідали тогочасним вимогам, але справедливо вважало, що процес законотворчості та кодифікації лікарсько-санітарного законодавства є складним і тривалим. Тому пропонувалося створити комісії за такими напрямками роботи:

а) комісія з управління, б) комісія з медичної освіти, в) комісії професійні, г) комісія статистична, д) комісія із санітарного законодавства, е) комісія з боротьби із пошестями, ж) комісія з управління лікарськими закладами, з) комісія із санітарної охорони лікарських місцевостей, и) комісія з лікарської експертизи, і) комісія з фабрично-заводської санітарії, к) комісія з аптечно-фармацевтичного законодавства [2, с. 4-6].

Одним із важливих розділів роботи МНЗтаО було створення і діяльність комісії з реформування лікарських управлінь. 26 червня 1918 р. міністр МНЗтаО В. Любинський підписав наказ про створення комісії у справах реформування лікарських управлінь під керуванням члена Ради міністра В. О. Кир'якова. До складу комісії входили: директори департаментів Б. П. Матюшенко, О. В. Корчак-Чепурківський, Ю. Ю. Вітте, віце-директор В. В. Удовенко, начальники відділів О. А. Земляніцин, Л. К. Морейніс, О. П. Свердлов, В. В. Зелінський, С. Є. Корженівський, І. А. Ульяницький, С. І. Томілін, К. П. Суліма, Ю. І. Меленевський, юрисконсульт В. В. Ульяницький. Необхідність реорганізації всіх сфер галузі охорони здоров'я зумовила розширення кола діяльності комісії. Тому з 27 червня 1918 р. Рада міністра перейменувала її у “Комісію з реорганізації медично-санітарних справ в Україні” [3, с. 59].

Про обсяг і значення роботи, проведеної цією комісією, свідчить навіть перелік заслуханих і обговорених доповідей, які мали стати науково обґрунтованою основою нормативно-правових документів, прийнятих владою.

Так, представник Київського губернського земства лікар М. П. Наумченко зробив доповідь на тему “Про організацію лікарсько-санітарних управлінь в губерніях”, в якій проаналізував діяльність лікарських відділів (відділень, управ, управлінь) губернських правлінь та органів місцевого самоврядування (земського і міського) і пропонував передати максимум функцій в управління охороною здоров'я останнім, а замість міських та повітових лікарів ввести посади судових лікарів, посиливши їх спеціальними структурами (лабораторіями) та зробивши частиною судової влади.

Завідувач санітарного бюро Харківського губернського земства С. М. Ігумнов у своїй доповіді “Про земські санітарні органи у зв'язку з новими завданнями і обов'язками, покладеними на них” повідомив, що губернське земство повністю взяло на себе функції лікарського відділу губернського правління, ліквідованого Харківською радою робочих, солдатських і селянських депутатів [4, с. 236].

Умови реформування губернських лікарських управлінь (далі – ГЛУ) розглядалися на засіданнях комісії 27 червня, 3 липня, 19 та 26 вересня 1918 р. Ухвали комісії були спрямовані на розширення повноважень лікарських інспекторів та ГЛУ. Так, одразу після затвердження посади інспекторів їм надавалося право здійснювати кадрові перестановки своєї канцелярії та, за погодженням із Міністерством, медичного персоналу губернії. Крім того за наказом міністра В. Любинського від 17 серпня 1918 р. їм надавалася можливість розпоряджатися коштами та кредитами, які асигнувалися Міністерством на заробітну плату службовцям лікарського управління. З 4 жовтня 1918 р. інспектори отримали право приймати самостійні та остаточні рішення з кадрових питань. Для порівняння слід зазначити, що на лікарського інспектора у колишній Російській імперії покладалася нагляд за діяльністю канцелярії лікарського медичного відділу губернського правління, медичними закладами, діяльністю медичного персоналу губернії. Про всі прийняті інспектором рішення належало повідомляти медичний департамент МВС імперії. Отже, за доби правління П. Скоропадського набувала розвитку тенденція до розширення повноважень губернських лікарських інспекторів.

До компетенції ГЛУ входило загальне керівництво та нагляд за роботою закладів охорони здоров'я у межах губернії. Вони уповноважувалися видавати дозволи на відкриття нових лікарень, аптек, стоматологічних кабінетів, медичних лабораторій та ін. З відома ГЛУ проходило зарахування та видача дипломів учням акушерських, фельдшерських та стоматологічних шкіл, призначення фармацевтів та учнів аптекарів, а також розгляд скарг на цих працівників. В окремих випадках службовці ГЛУ були зобов'язані здійснювати медичну експертизу з кримінальних справ. Призначенням пенсій непрацездатним лікарям займалися створені при управлінні спеціальні комісії. Періодично ГЛУ мали звітувати перед Міністерством про свою роботу. Проаналізувавши перелік повноважень ГЛУ, можна зробити висновок, що за Гетьманату вони дійсно стали місцевими органами МНЗтаО. В

Російській імперії діяльність лікарських управлінь зводилася до нагляду за аптеками, роботою медичних закладів, персоналу, умовами лікування хворих, продажем ліків. При цьому вони перебували у повній залежності від губернських органів влади [1, с. 42-43].

Комісія з реорганізації медично-санітарних справ МНЗтаО України серйозно займалася реформою центрального і місцевого управління системою охорони народного здоров'я, але не встигла завершити цієї роботи через антигетьманське повстання, яке призвело до ліквідації режиму і припинення конструктивної роботи гетьманського уряду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Жванко Л. М.* Соціальні виміри Української держави (квітень-грудень 1918 р.). – Харків, вид. “Прапор”, 2007. – С. 42-43.
2. Центральний державний архів вищої влади та управління України. – К. : Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 4-6.
3. ЦДАВО України. – К. : Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 59.
4. *Ціборовський О. М.* На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і громадського здоров'я. – К. : Вид. ФАКТ, 2010, - С. 236.

Лукаш Т. Л.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ФІЛОСОФСЬКА ПЛАТФОРМА ВИБОРЧОГО ПРАВА ДЛЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Проголошення незалежності і розбудова правової держави обумовили введення виборчого права як основного регулятора правовідносин, пов'язаних з реалізацією та проведенням виборів народних депутатів України, депутатів представницьких органів місцевого самоврядування та сільських, селищних і міських голів. В незалежній Україні виборче право формується на демократичній філософсько-ідеологічній основі.

Проблема утвердження гуманістичної філософії та ідеології виборчого права в період становлення незалежності України є надзвичайно актуальною з огляду на трансформаційний та пострадянський характер соціальних, економічних, політичних та громадських реалій, в рамках яких відбуваються спроби формування таких правових основ функціонування суспільства, в тому числі у виборчій сфері, які б в повній мірі відповідали вимогам дотримання прав людини та громадянина. Виборчі права в нашій державі фіксуються на найвищому законодавчому рівні – конституційними, водночас їх конкретна імплементація та застосування вимагають постійних реформаційних змін щодо підвищення демократичності та гуманності в процесі здійснення таких прав. “Виборчі права громадян та формування

демократичної влади в Україні реалізуються на основі гарантії дотримання конституційного принципу: здійснюється право обирати і бути обраними до органів народного представництва. В цьому процесі активну роль відіграють Президент України, Верховна Рада України, які здійснюють свої установчі повноваження. Проте реалії функціонування демократичного устрою і застосування установчих повноважень залежать від подальшого конституційного процесу і конституційної реформи, яка ініціюється на всіх рівнях влади” [1, с. 5]. Таким чином, проблематика утвердження гуманістичної філософії та ідеології виборчого права в період становлення незалежності України має два взаємопов’язані виміри, одним з яких є конституційно-законотворчий процес, який здійснюється в рамках державно-реформаторських зусиль, а іншим – необхідність зростання суспільної правосвідомості та правової культури, від яких безпосередньо залежить рівень реалізації тих демократично-гуманістичних принципів, які можуть бути закладені в законодавстві.

Саме соціально-філософські феномени правосвідомості, правової культури, громадянської обізнаності та активності, з нашої точки зору мають фундаментальне, світоглядне, суспільно- та національно-формуєче значення для становлення справді демократичної ідеології, яка була б підґрунтям формування та застосування сучасного виборчого права в Україні. Тому необхідно зупинитися насамперед на концептуально-теоретичному аналізі категорії ідеології виборчого права. Розвиток правосвідомості громадян сучасної України, утвердження цінностей правової, соціальної, демократичної держави, зростання авторитету права та загальна еволюція правової системи України значно актуалізують проблему формування відповідної правової ідеології.

“Останнім часом власне словосполучення “правова ідеологія” застосовувалось доволі рідко. Певною мірою, на наш погляд, на це вплинуло загальне несприйняття та відторгнення будь якого науково теоретичного чи науково практичного дискурсу, який містить у собі такі поняття, як “ідеологія” та “ідеологічний вплив”. Але, як виявилось, відмова від цього поняття та ігнорування значущості цього феномену в розвитку правосвідомості мало негативні наслідки. Зокрема, разом з поняттям правової ідеології було значно послаблено розробку питань, пов’язаних з цілеспрямованим впливом на правову свідомість громадян, підвищення рівня та збагачення її новими елементами. Внаслідок цього спостерігався феномен розриву між розвитком юридичних складових правової системи та тими реальними трансформаціями на рівні правової свідомості та правової поведінки громадян, які, за логікою цього процесу, мали еволюціонувати паралельними шляхами. Це не тільки уповільнювало процеси державно правової реформи (причому маємо на увазі всі без винятку галузі права, які стали предметом реформування чи ще потребують на нього), а й знижувало в суспільстві рівень усвідомлення тих правових процесів, які відбувалися і мали на меті створення демократичної правової держави та громадянського суспільства” [2, с. 90].

Таким чином, продовження процесів державно правового реформування в Україні не може нині відбуватись без урахування такого елемента, як правова свідомість та правова ідеологія, а отже, проблематика науково юридичного аналізу правової ідеології виявляє свою актуальність та значущість як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Особливо важливою ця проблематика, з нашої точки зору, є для сфери виборчого права, яке безпосередньо стосується рівня політико-правової свідомості кожного громадянина і особи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Селіванов А. Виборче право в контексті конституційної реформи / Анатолій Селіванов // *Вибори та демократія. Науково-просвітницький правничий журнал.* – 2009. – № 2 (20). – С. 5-9.
2. Толстенко В. Л. Принципи права як невід’ємний структурний елемент сучасної правової ідеології / В. Л. Толстенко // *Бюлетень Міністерства юстиції України.* – 2009. – № 1 (87). – С. 90-98.

*Маліновська О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Київ)*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТРАХОВАНИХ У РАЗІ ТИМЧАСОВОЇ НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ В ПЕРІОД НЕПУ

У 1920-ті рр. вивченням забезпечення застрахованих у разі тимчасової непрацездатності займалися теоретики і практики – радянські правники та керівники органів соцстраху. Надалі, вивчення радянської системи соціального страхування було згорнуто.

У монографії Г. Діденка, який започаткував вивчення цієї проблеми в хронологічних межах відбудовного періоду, який у радянській історіографії датувався 1921–1925 рр., цитувався ленінський декрет про впровадження соціального страхування у СРСР та наводилися статистичні дані, що мали демонструвати досягнення радянської системи соцстраху в Україні, а саме збільшення кількості страхових кас, розмірів асигнувань на цю справу й чисельності застрахованих [1, с. 68]. Аналогічний підхід був властивий і фундаментальним працям з історії УСРР, що з’явилися пізніше.

За часів незалежності інтерес до історії соціального страхування посилюється. Дослідник соціальної політики українських урядів доби української революції 1917–1920 рр. Б. Андрусишин проаналізував витоки радянської системи соцстраху [2, с. 50].

Соціальна політика уряду УСРР у 1920–1921 рр. відбивала особливості політичної ситуації в Україні. У зв’язку з пізнішим (порівняно з Росією) встановленням радянської влади на її території процес переходу від системи

соцстраху, яка формувалася в дорадянський період, до системи соцзабезу, що визначила сутність соціальної політики воєнного комунізму, здійснювався триваліше. З цієї причини вона в УСРР зберігала пережитки соціального страхування. Зокрема в Україні залишалися чинними законодавчі акти щодо соціального страхування найманих працівників на випадок безробіття, а також хвороби, запроваджені в 1917 р. Їх дію підтвердила постанова РНК УСРР від 29 червня 1920 р.

Відповідно до постанови РНК УСРР від 29 червня 1920 р., грошова допомога у разі тимчасової непрацездатності робітникам і службовцям передбачалася строком не більше двох місяців, то постановою РНК УСРР від 4 січня 1921 р. “Про порядок видачі грошової допомоги у разі тимчасової втрати працездатності” двомісячний термін замінювався чотиримісячним, причому незалежно від причин, що її викликали (хвороба, каліцтво, вагітність, пологи, карантин тощо). Розмір виплати встановлювався в сумі повного середнього заробітку, але він не мав перевищувати норму, визначену положенням про соціальне забезпечення трудящих.

Обов’язок виплат у разі тимчасової непрацездатності покладался на підприємства, заклади й господарства, де раніше працював хворий, за рахунок кредитів Народного комісаріату соцзабезу. Причому, за рішенням цього наркомату, ці виплати могли поширюватися і на приватні установи та підприємства. Вони надавалися виключно за посвідченнями про тимчасову непрацездатність (лікарняними листками) від лікарсько-контрольних комісій (ЛКК) і за умовою дотримання хворими постанови РНК УСРР від 5 червня 1920 р. “Про боротьбу з прогулами”. Причому після закінчення двомісячного строку від першого дня непрацездатності – не інакше, як за засвідченням про останню від ЛКК. Після закінчення вищезазначеного строку обов’язок виплати заробітку аж до визнання постійної непрацездатності переходив до відповідних місцевих відділів соціального страхування [3, с. 109].

12 червня 1921 р. РНК УСРР поширив дію положення про соціальне забезпечення трудящих у разі тимчасової втрати працездатності на членів родин робітників та службовців. Така допомога надавалася тим із них, котрі наглядали за дітьми у віці до 12 років або вели домашнє господарство, але в кількості не більше однієї особи на родину. Причому, як і для робітників та службовців, допомога призначалася незалежно від причини непрацездатності (хвороби, вагітності, пологів) у розмірі середньої тарифної ставки для даної місцевості.

До початку 1922 р. в Україні було сформовано страхове законодавство, котре відповідало курсу нової економічної політики. Основоположним законодавчим актом, що узагальнив досвід страхової справи та визначав основні напрямки розвитку соцстраху у нових історичних умовах, стало положення РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. “Про соціальне забезпечення робітників і службовців на випадок тимчасової і постійної втрати працездатності і членів їх сімей на випадок смерті годувальника”. Положення передбачало шість видів державної допомоги для найманих працівників:

при тимчасовій втраті працездатності, на випадок материнства або інвалідності, втрати членами родин годувальника, смерті (на поховання), а також медичну.

Допомога на випадок тимчасової непрацездатності передбачалася на строк до 25 тижнів (6 місяців та 1 тижня) у розмірі повного заробітку. Тобто порівняно із січнем 1921 р. термін допомоги подовжувався в 1,5 рази, але розмір її залишався незмінним.

Незважаючи на те, що за ст. 182 Кодексу законів про працю (КЗпП) центральним страховим органам дозволялося за браком коштів зменшувати розмір виплат з тимчасової непрацездатності до 2/3 заробітку, таке зниження не проводилося.

У жодній країні світу не передбачалося такого рівня забезпечення у разі тимчасової непрацездатності, як в Радянському Союзі. Наприклад, у Німеччині розмір допомоги на випадок хвороби становив від 1/2 до 3/4 фактичного заробітку. У Великобританії сума останньої фіксувалася в межах від 1/4 до 1/3 середнього заробітку. У західноєвропейських країнах меншим був і термін надання її, він звичайно обмежувався 26 тижнями [3, с. 115].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Диденко Г. Д.* Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.). – К., 1962. – С. 137.
2. *Андрусишин Б.* У пошуках соціальної рівноваги. Нариси історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. – К., 1995. – С. 192.
3. *Мовчан О.* Соціальне страхування робітників УСРР у добу нової економічної політики (1921–1928 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія “Історія”. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009. – С. 105-116.

Невмержицька Н. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВА ПРИРОДА УНІФІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Різноманітний характер національних законодавств, що здійснюють співробітництво в економічній та інших сферах, потребує звернення до спеціальних способів їх зближення. Серед найбільш ефективних таких способів є уніфікація національних законодавств, за допомогою якої створюються однотипні, стандартні правові норми, що одноманітно регулюють суспільні відносини або створюють основу для знаходження їх спільності. Однакове правове регулювання відносин підвищує їх ефективність та попереджає юридичні колізії. Досить важливою складовою цього процесу є уніфікація. Саме уніфікація відображає втілення різних рівнів правового опосередкування суспільних відносин, обумовлює сучасну соціально-юридичну практику.

Національне право досить часто виявлялося не здатним регулювати відносини з міжнародними характеристиками. Процес уніфікації права протікає в двох правових системах, і в міжнародному праві, і в національному.

Удосконалення нормативно-правової бази є складним процесом, особливе місце в якому займають уніфікація, що дають можливість всебічно врахувати характер як українського законодавства, так і законодавства правової системи в цілому

Уніфікація права – це створення однакових, однакових, тобто уніфікованих норм у внутрішнім праві різних держав. Оскільки право входить в область внутрішньої виняткової юрисдикції держави і не існує наднаціонального “законодавчого” органа, що приймає юридично обов’язкові “закони” для внутрішнього права держав, то єдиним способом створення уніфікованих норм є співробітництво держав. Звідси, уніфікація права означає співробітництво держав, спрямоване на створення, чи зміну припинення однакових (однакових, уніфікованих) правових норм у внутрішнім праві визначеного кола держав. У цій якості уніфікація є різновидом правотворчого процесу. Головною особливістю цього правотворчого процесу є те, що він відбувається в двох правових системах у міжнародному праві і у внутрішньому праві держави, із застосуванням міжнародно-правових і національно-правових форм і механізмів.

Уніфікація й уніфіковані норми є порівняно новим явищем у праві. Причому з розвитком процесу уніфікації число таких норм зростає. За критерієм системності розрізняють два способи уніфікації: у національній правовій системі та міжнародній сфері. У першому випадку (при так званій односторонній уніфікації), її метою, як правило, є запозичення вдалого зарубіжного правового досвіду, а не просто “копіювання” іноземних за походженням джерел права для досягнення схожості законодавства кількох правових систем. Прикладом односторонньої уніфікації є однотипні за змістом та формою норми, запропоновані законодавчими органами держав Східної Європи та деяких інших. Вони містяться у законах з міжнародного приватного права Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Югославії та інших держав. Уніфікація у міжнародній сфері означає процес, внаслідок якого держави приймають певні договірні зобов’язання [3, с. 114].

Правову природу уніфікації обумовлюють через її необхідність врегулювання відносин, які виникають з іноземним елементом. З аналізу спеціалізованої літератури витікає, що підстав для уніфікації існує дві:

– у колізійних нормах окремих правових систем не рідко існують розходження (розбіжності) в наслідок чого з одного і того ж питання вони можуть відсилати до права різних держав

– право окремих держав, що підлягає застосуванню має особливості та може встановлювати різні за змістом норми для одного і того ж правового інституту або

зовсім не передбачати потрібне регулювання. Виникає правова невизначеність наслідком є несприятливі наслідки для однієї з сторін.

Потреба в уніфікації правових норм зумовлена, в першу чергу, значними розбіжностями як національного та міжнародного законодавства, так і в самому національному законодавстві, а також тим, що національне законодавство не завжди містить регламентацію відносин, які виникають у міжнародному співробітництві, не враховує їх особливості, що цілком може бути заповнено в уніфікованих актах. Уніфікація є дійовим інструментом розвитку законодавства.

Уніфікація охоплює всі галузі внутрішнього права держав. Будучи частиною внутрішнього права держави, вона по своїй природі встановлює правові норми. Її об'єктом є відносини міжнародного характеру, тобто, які виходять за межі однієї держави: приватноправові відносини, які склалися з іноземним елементом.

Правова природа процесу уніфікації найкращим чином може бути розкрита через обставини, що обумовлюють її необхідність. Мова йде про обставини суто юридичного характеру.

У колізійних нормах окремих держав з одного й того ж питання не рідко існують розходження, внаслідок яких при регулюванні однакових або східних відносин до них можуть бути застосованими норми різних правопорядків, що тягне за собою різні правові наслідки. Як на конкретний приклад, можна послатися на умови зовнішньоторговельного контракту, які залежно від змісту того чи іншого національного законодавства, можуть бути підпорядкованими: закону місця укладання договору; закону держави продавця, або закону місця виконання договору [1, с. 67].

Уніфіковані колізійні норми намагаються існуюче розмаїття колізійних способів вирішення одного й того ж питання змінити на один (або декілька), щодо застосування яких держави домовились [2, с. 346].

Правова природа уніфікації розкривається через обставини, які зумовлюють її необхідність. Ці обставини і є причинами уніфікації:

– розходження (їхнє усунення) – у колізійних нормах окремих правових систем нерідко існують розходження (США), внаслідок чого з одного й того ж питання вони можуть відсилати до права різних держав;

– право окремих держав, яке підлягає застосуванню, має певні особливості, внаслідок чого може встановлювати різні за змістом норми для одного і того ж правового інституту або зовсім не передбачати регулювання даної справи. У таких випадках виникає правова невизначеність. Відсилання робиться до матеріального права іншої держави, а судовий процес ведеться за національним правом цієї держави.

Суть уніфікації полягає у створенні єдиних норм, які б однаково застосовувалися у всіх державах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ануфриева Л. П.* Международное частное право : учебник. – В 3-х т. – Том 1. Общая часть. – М. : БЕК, 2000. – 288 с.
2. *Вольф М.* Международное частное право. – М. : Гос.изд-во иностр. лит., 16-я тип. треста “Полиграф, книга”, 2008. – 703 с.
3. Міжнародне приватне право : навч. посіб. – 2-е вид., допов. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 416 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник. – Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
5. *Черданцев А. Ф.* Теория государства и права : учебник для вузов. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.

Огірко Р. С., Рішко М. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРИНЦИП ТАЛІОНУ І МОРАЛЬ ЯК СПОСОБИ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Таліон (від лат. talion, від talio – помста, адекватна злочину, від talis – такий самий). “Смерть – за смерть, око – за око, зуб – за зуб, руку – за руку, ногу – за ногу, опік – за опік, рану – за рану, забите місце – за забите місце” (Вих. 21:24-26). Це правовий принцип покарання, відплати за зло рівним злом, карою, яка була б однаковою із проступком і завданою шкодою. У стародавньому суспільстві таліон був уособленням вищої, майже сакральної справедливості. Одним із перших формулювань таліону були Закони Хаммурапі (близько 1760 років до н.е.), а також Біблія.

Особливості таліону як принципу покарання полягають в тому, що: 1) це правило врегульовує реакцію, тобто дії у відповідь; 2) дії у відповідь повинні бути покаранням порушника справедливості або повинні бути спрямовані на отримання компенсації за завданий збиток; за своїм змістом ці дії зворотні або взаємні: дія у відповідь спрямована проти порушника справедливості: “Як він вчинив зі мною, так і я вчиню з ним, відплачу чоловікові за ділами його” (Притчі 24:29). 4) таліон не тільки спрямований на відновлення порушеної справедливості, він вимагає дотримання справедливості й покарання порушника. Вимагаючи помсти, таліон обмежує її міру, вона повинна бути адекватною злочину й завданому збиткові. Справедливість за таліоном вимагає завжди діяти відповідно до конкретної ситуації, але міра справедливості, яка вимагає адекватності, не залежить від ситуації й від того, хто саме у неї потрапив. Тобто, якість рівності і однакової цінності мають не самі індивіди, а лише їх конкретні вчинки.

Принцип таліону мав у свій час серед стародавніх народів повсюдне розповсюдження. А це означає, що він ґрунтувався на справжній буттєвій основі –

природі людини і людських спільнот, а саме, на їх відчутті і вірі в існування справедливості і рівності та в незмінному і неухильному прагненні їх реалізувати.

Але цей єдиний критерій справедливості – священна однаковість і рівність покарання в кращому випадку була лише формальною рівністю. Вже в Законах Хаммурапі бачимо декілька видів кримінального покарання по принципу талону: коли причиненому злу точно відповідає покарання: “око за око” для авілума; коли рівність проступку і кари здійснюються в ідеї, символічно: сину, який вдарив батька, відрубували руку; і правило “дзеркального” таліону: смерть сина підрядника-будівельника будинку, якщо дах цього будинку провалився і син господаря загинув.

З історичного погляду принцип таліону безумовно був значним кроком вперед у порівнянні із кровною помстою і головною причиною цієї зміни є моральний аргумент, а саме, - відносна моральна зрілість людей цієї епохи, що чітко собі уявляли згубність безкінечного і жорстокого ланцюжка взаємного кровопролиття в роді. Припинення кровної помсти вдалося лише тому, що покарання за таліоном на відміну від кровної помсти, здійснюваної родом і плем'ям потерпілого, брала на себе держава через свої судові і каральні функції.

Цей же моральний аргумент, на наш погляд, стає вирішальним при заміні покарання за правилом “око за око” і “зуб за зуб” на компенсацію заподіяної шкоди відповідним матеріальним еквівалентом. Тобто, при винесенні покарання враховується соціальний статус, який має та чи інша особа. Наприклад, у “Руській Правді” була прямо закріплена заборона на кровну помсту, яку замінили на викуп.

Чому із часом виникає потреба замінити таліон? Більшість науковців вважають, що причиною зміни є зовнішня сторона людського існування, тобто зміни економічного, політичного і правового характеру, класові чи етнічні конфлікти і т.п., які ведуть до зміни правового регулювання. В даному випадку, – до скасування таліону. Це пояснення правильне, але не достатньо обґрунтовує таку загальну закономірність. Адже право – це лише нижня границя моралі. Як зазначав Т. Гоббс, людська природа прагне до реалізації своїх задатків – до свободи, до власності, до щастя, але це є не можливим без морального розвитку людини.

Питання природи, причин, шляхів і форм виникнення моралі є надзвичайно складним. Тому тут лише позначимо пункти, які показують, чому таліон, хоч і був кроком вперед, виявився не спроможним забезпечити навіть із опорою на державу дію принципів справедливості і рівності у відповідь на заподіяне зло. У суспільстві, крім талону, також діє принцип вдячності за надане добро, який породжує потребу відповісти добром на добро. І хоча цей принцип не закріплювався в законі, він, як ми бачимо, суттєво вплинув на еволюцію звичаєвих і правових способів позитивної самоорганізації суспільства.

Сформований на основі первісних уявлень про справедливість, таліон живився зрозумілим прагненням послабити ворога настільки, наскільки він послабив тебе, твоє плем'я, твій рід. На племінних стадіях таліон мав звичаєву форму регуляції людської

поведінки, в якій особа є абсолютно тотожна роду у своїй життєдіяльності й саме тому не схильна помічати ні власної обмеженості, ні змін, що відбуваються навкруги, оскільки її прагнення не перевищують потреби племінного існування. *Існує культ* – єдність людини з світом, невід’ємність її від світу і від інших людей, єдність світовідчуття з іншими, єдність символічної, міфологічної свідомості, який проявляється у феномені “Ми”. І лише тоді, коли людина виступає проти існуючої системи, йде на ризик проти однорідної маси істот, відстоюючи свої вищі за безпосередні інтереси, маючи внутрішнє “Я”, виокремлюється мораль як цінність, з’являється “людина моральна”. Як зазначав Г. Г. Гадамер, ставлення до світу людини, на противагу усім іншим істотам, характеризується якраз свободою від навколишнього світу, людина не покидає навколишній світ, але стає щодо нього у вільне, дистанційоване і автономне відношення [5].

Мораль (від лат. *moralis* – те, що стосується уподобань, *mores* – уподобання) – це зразки побудови взаємин між людьми у суспільстві, виходячи з того, що наш світ ділиться на світ суцього і світ належного – того, що передбачається вимогами моралі, ідеї добра, але ще не реалізованого.

Внаслідок цього людська особистість одночасно перебуває як би у двох вимірах: внутрішньому і зовнішньому, в якому знаходиться в сфері дії права й інших зовнішніх, в т.ч. природних і суспільних об’єктивних детермінантах. А внутрішній світ людини – це її оцінка себе і світу, її сенси життя й ідеали, життєві принципи і цілі. Це той простір, де вищеназване на основі своїх совісті і серця, віри і розуму людина має реальну можливість реалізуватись, обмежуючи себе, керуючи собою, будучи незалежною щодо зовнішнього світу.

За визначенням українських авторів П. А. Козляковського і А. П. Козляковського “мораль – це ціннісно-імперативна форма регуляції суспільних відносин і поведінки людини на базі глибокої особистої, суб’єктивної, безкорисної мотивації, яка ґрунтується на повазі до моральних цінностей та обов’язку” [1, с. 66].

До цього, на наш погляд, слід додати зауваження, що не кожна оцінка і не кожна норма чи правило є моральними. Моральними, тобто тими, що належать до моралі як найважливішого аспекту оцінки нашого світу, включені лише норми і цінності, які скеровують людину до добра, до доброчинності, доброчесності, милосердя і в кінцевому рахунку, – до пізнання і здійснення свого вищого смислу життя.

Мораль – першооснова духовно-практичного життя і в цій якості вона являє собою істину, яка ніби світиться з середини і дається ніби в готовому вигляді, містить етичну стратегію поведінки, сформульовану за контрастом і на противагу звичаєвим засадам первісного, доцивілізаційного ладу життя, який тримався на двох фундаментальних принципах: 1) початковому, безумовному поділу людей на “своїх” і “чужих”; 2) колективної відповідальності індивідів у межах родової спільноти. Мораль задає перспективи, в яких радикальним чином знімаються обидва ці принципи. За

контрастом з ними: 1) формулюється рівність людей незалежно від їх племінної приналежності; 2) затверджується принцип індивідуальної відповідальності за суспільну поведінку.

Але, як свідчить загальна історія держави і права, реально людині і людським спільнотам це виявилось не до снаги. Реальні історичні зміни у розвитку моралі і права стали можливими лише після того, як було проголошено: “Ви чули, що було сказано: Око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: Не противтеся злому” (Мат. 5:38-39); “Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого і ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас” (Мат. 5:43-44).

Процес рішення проблеми переходу від принципу таліону через моральне самовдосконалення людей і народів до нового типу права і моралі триває.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Козляковський П. А., Козляковський А. П.* Етика. Етика права. Етика юридичної діяльності : Курс лекцій / за ред. П. А. Козляковського. – Миколаїв : Вид-во “Дизайн і поліграфія”, 2012. – 400 с.
2. *Малахов В. А.* Етика: Курс лекцій. – 6-те вид. – К. : Либідь, 2007. – 158 с.
3. *Право, мораль, релігія: історичні зв'язки та сучасність : матеріали 2 курсантсько-студентських наукових читань.* – Івано-Франківськ : Надвірнянська друкарня, 2011. – 424 с.
4. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права країн Стародавнього Світу : підручник / за ред. Б. Й. Тищика. – Львів : Сполом, 1999. – 187 с.
5. *Трансцендентальна антропологія і практична філософія / пер. з нім. В. Приходька.* – Дух і літера, 2010. – 348 с.

*Осецький С. В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОРОЗУМІННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕРМЕНЕВТИКО-ЛІНГВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Герменевтико-лінгвістичний підхід являє собою вихідну аксіоматичну ідею про необхідність дослідження явищ соціальної дійсності крізь призму загальних закономірностей розуміння та інтерпретації мовних знаків, що ними ці явища позначаються, який зумовлює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження.

У сучасній Україні водночас із радикальними перетвореннями в усіх сферах її суспільного життя поступово зазнає певної трансформації й правовий менталітет професійних юристів. Це знаходить прояв, зокрема, у поширенні серед них уявлень

щодо “природних”, невідчужуваних прав людини (навіть тих, які закріплено у Конституції й інших законах) як безпосереднього критерію правомірності будь-якої юридичної діяльності, і щодо примату міжнародно-правових норм порівняно із нормами національного права, і щодо певної правотворчої ролі деяких судових актів, і щодо використання так званого функціонального або, іншими словами, еволюційного способу тлумачення юридичних норм як засобу пристосування текстуально незмінюваного законодавства до задоволення нових актуальних потреб людини, соціальних груп, спільнот, суспільства.

Науково-ідеологічним відображенням цих трансформаційних процесів у професійно-юридичному та інших “секторах” суспільної правосвідомості є помітна актуалізація в юриспруденції держав, що утворились на теренах колишнього СРСР, різноманітних інтерпретаційних проблем правового регулювання. Причому таких проблем, які вже не можуть бути розв’язані лише за допомогою накопичених раніше положень теорії правотлумачення, а вимагають використання наукових здобутків загальної теорії розуміння (інтерпретації) – так званої герменевтики з її складовими і різноманітними розгалуженнями (семіотикою, логічною семантикою, лінгвістичною соціопсихологією та ін.).

Можна вважати, що саме філософська герменевтика має стати “універсальною мовою” у вивченні “універсалій правового мислення, юриспруденції в цілому”. Такі якості юридичного права у демократичній державі соціальної орієнтації, як гуманістичність, справедливість, науковість, повинні бути забезпечені активною участю у правоутворенні широких верств населення, врахуванням громадської думки, пропозицій науковців і спеціалістів-практиків. При цьому всі їхні висловлювання щодо удосконалення законодавства мають бути адекватно витлумачені законодавцем, аби нормативний акт, що приймається, був обґрунтованим, корисним і дійсно відповідав потребам, інтересам, волі більшості громадян. Тому суб’єкти правотворчості повинні володіти методами, технікою, навичками адекватного розуміння правотворчих пропозицій, починів, ініціатив.

Оскільки безпосереднім об’єктом застосування є, як правило, така юридична норма, яка дістає остаточну правотворчу конкретизацію, то її уявлення, розуміння кожним правозастосовником мало би бути, в ідеалі, однаковим, тотожним саме з остаточним правотворчим тлумаченням. Що ж до проміжних правотворчих тлумачень, то вони впливають на правозастосувальне тлумачення лише опосередковано.

Дослідження правотворчості крізь призму процесів розуміння з урахуванням їхніх загальних закономірностей сприятиме пізнанню механізмів смислотворення, смисловтілення і смисловідтворення, які так чи інакше використовує правотворчий орган за допомогою тексту нормативного акта. А свідоме, науково обґрунтоване використання таких механізмів – важливий шлях підвищення якості законодавчої та “обслуговуючої” її правотворчої діяльності відповідних органів.

У герменевтиці нині вироблено такі поняття, положення, методики, процедури, використання котрих дозволяє піднести наукову і практико-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень. Йдеться, наприклад, про поняття смислу, поняття інформативності тексту та класифікацію текстів залежно від цієї ж властивості, а також про такі поняття, як адекватність смислової інтерпретації, інтерпретаційна модель, інтерпретаційний “зсув” (зрушення), переосмислювання (“перекодовування”) тексту, рівень семіосоціопсихологічної підготовки суб’єктів, семіосоціо-психологічна група. Наведені поняття дозволяють, зокрема, виявити умови адекватності уявлення закону, ступінь відповідності тлумачення закону задуму (волі) законодавця, рівень інформативності закону, ступінь підготовленості, здатності адресатів законів до його адекватного тлумачення, уточнити причини нерозуміння закону, передумови і межі допустимості офіційного “перетлумачення” і даного закону відповідним органом.

Застосування емпіричних досліджень спрямованих на уточнення передумов і факторів однакового, відповідного до задуму законодавця розуміння текстів законів їхніми виконавцями, може слугувати основою для розробки типології законодавчих текстів з огляду на їх інформативність, а також типології суб’єктів права, зважаючи на їх лінгвосоціопсихологічну підготовку.

Доробки герменевтики можуть принести значну користь у вивченні та поліпшенні взаєморозуміння учасників і такого правового спілкування, яке відбувається в усній формі (переговори контрагентів з приводу укладення договору, дебати у судовому процесі, допит на попередньому слідстві, розгляд питання на засіданні колегіального органу та ін.). Адекватне розуміння у таких випадках – одна із необхідних умов правильного вирішення справи, та й взагалі реалізації права.

Розглядувана проблематика стосується розуміння смислу не тільки мовних висловлювань – письмових чи усних, – яким притаманна відповідна юридична значущість, а й фізичних дій, актів поведінки, діяльності, які визнаються юридичними фактами (зокрема, актів реалізації права, а також правопорушень).

Отже, загальна теорія розуміння (герменевтика) має “виходи” мало не на всі етапи та зони правового регулювання остільки, вони з необхідності опосередковуються свідомістю, осмислюються. А це – вагома підстава для застосування висновків цієї науки у загальнотеоретичному праводержавознавстві та філософії права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Малинова И. Б.* Философия права (от метафизики к герменевтике). – М., 1995.
2. *Дридзе Т. М.* Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семисоциопсихологии : монография. – М. : Наука, 1984. – 232 с.
3. *Луковская Д. И.* Политические и правовые учения: историко-теоретический аспект. – М., 1985.
4. *Рабінович П. М.* Філософія права: проблеми та підходи : навчальний посібник для студентів спеціальності “Правознавство” / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима,

О. В. Гришук, Т. І. Дудаш, Т. І. Пашук, С. П. Рабінович, Л. В. Ярмол, Ю. І. Анохін ; за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 332 с.

*Пивовар І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СУДДЯ, ЯК НОСІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Судова влада в Україні належить лише судам, суддям та представникам народу, які у визначених законом випадках залучаються до здійснення правосуддя. Судді наділені виключним правом реалізовувати судову владу, вирішувати всі правові конфлікти, що виникають у суспільстві, вони виконують свої обов'язки на професійній основі. Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ст. 129 Конституції України) [1, с. 36]. Неповага до судді передбачає встановлену законом відповідальність. Вимоги та рішення суддів при здійсненні ними повноважень обов'язкові. Невиконання вимог та рішень суддів тягне встановлену законом відповідальність.

При зайнятті посади професійного судді людина наділяється можливістю розглядати всі правові спори, конфлікти, які виникають у суспільстві, державі в цілому. З моменту призначення чи обрання на посаду і протягом усього строку перебування в цьому статусі усі соціальні ролі, що виконуються суддею, можна розділити на службові та неслужбові.

Службові ролі пов'язані з виконанням суддею в державі функцій судової влади. Статус носія судових повноважень залежить від місця суду, судової влади в державі, принципів функціонування суспільства.

Саме тому статус судді в державі, суспільстві в цілому традиційно розглядається в сучасному світі як найточніший показник розвиненості правових засад, основним критерієм усвідомлення та сприйняття конкретним соціумом цінностей правової держави, громадянського суспільства.

Правовий статус судді характеризує обсяг правових можливостей, певну міру свободи поведінки носія судової влади. За своєю сутністю він є спеціальним різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про виняткові правові можливості посадової особи судової влади, якій надаються відповідні правові можливості для ефективного здійснення професійної діяльності.

Під правовим статусом суддів розуміють порядок набуття статусу, сукупність їх прав та обов'язків, вимоги, що ставляться до суддів, правові гарантії, які дозволяють суддям здійснювати свої повноваження згідно з законом, порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності та звільнення з посади [5, с. 125].

Основні засади правового статусу суддів визначені в Законі України “Про статус суддів”. У Конституції України міститься положення, за яким від суддів вимагається утримання від будь-якої участі у політичній або профспілковій діяльності, отримання іншого представницького мандата; обіймання будь-яких інших оплачуваних посад, виконання іншої оплачуваної роботи, крім наукової, викладацької та творчої.

Вимога про несумісність обумовлюється декількома обставинами. По-перше, забороняючи поєднувати судову діяльність з іншою, крім дозволеної законом. По-друге, це обмеження прав людини, яка обіймає посаду судді, спрямовано на забезпечення належного і сумлінного виконання професійних функцій. Так, ст. 5 Закону України “Про статус суддів” встановлює, що суддя має право займатися дозволеним видом додаткової трудової діяльності лише у вільний від роботи час. По-третє, зазначена заборона запобігає можливості використання суддею свого службового становища в особистих цілях, що сприяє збереженню необхідного авторитету судової влади, безсторонності суддів.

Обмеження конституційних прав і свобод суддів здійснюється шляхом:

- заборони брати будь-яку участь у політичній або профспілковій діяльності;
- обмеження свободи вибору виду додаткової трудової діяльності.

Також умовами, що забезпечують неупереджене здійснення суддею своїх професійних функцій, повинно бути законодавче закріплення незалежності суддів, високий рівень їх професійної правосвідомості, внутрішнє сприйняття кожним суддею правил змагальності судового процесу. Такий підхід до статусу носія судової влади забезпечить йому високий авторитет у суспільстві [8, с. 324].

Судові рішення повинні ґрунтуватися виключно на законі, забезпечуючи тим самим підтримання існуючого в державі режиму законності [4, с. 52]. Судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина, за винятком встановлених національним законодавством обмежень, обумовлених особливостями правового статусу.

Права й обов’язки суддів найбільш повно визначають ступінь їх поведінки. Забезпечуються і гарантуються державою.

Суддя зобов’язаний при здійсненні правосуддя дотримуватись Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об’єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків. Тобто однієї справедливості недостатньо, має забезпечуватись ще й своєчасність. Затягування розгляду судових справ свідчить про невиконання службового обов’язку суддею. Крім того, суддя повинен займатись лише правосуддям. Діяльність судді має здійснюватись тільки в органах судової влади для запобігання зловживань та необ’єктивності у вирішенні справ. Закон зобов’язує суддю не розголошувати відомості, які становлять державну, військову, службову, комерційних та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості про які він дізнався

під час розгляду справи в судовому засіданні і про нерозголошення яких було прийнято рішення закритого судового засідання. Дотримання вимог сумлінного і професійного виконання обов'язків судді передбачає вдосконалення професійної майстерності, систематичне підвищення кваліфікації.

Невиконання або неналежна реалізація суддею обов'язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, навіть до втрати статусу носія судової влади. За неналежне виконання цих обов'язків суддя притягується до дисциплінарної відповідальності.

Отже, правовий статус судді є цілісною правовою категорією, що характеризує весь спектр як юридичних можливостей, так і соціально-психологічних якостей людини, на яку покладена функція здійснення судової влади в державі.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), від 28 червня 1996. – С. 49.
2. Коментар до Конституції України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 330.
3. Загальна теорія держави та права : підручник. – К. : Кондор, 2005. – С. 225.
4. *Фіолевський Д. П.* Судова влада і правоохоронна система України : навч. посібн. – 2006. – С. 316.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права. – Харків : Консум, 2001. – С. 334.
6. *Пендюра М. М.* Теорія держави і права : посібник для підготовки до іспитів. – К. : ТЕКСТ, 2009. – С. 96.
7. *Копейчиков В. В.* Правознавство : навч. пос. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 480.
8. *Ющик О. І.* Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 519.

*Погоріла Л. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СТВОРЕННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ЗМІ – ШЛЯХ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОСТУПУ ДЕРЖАВИ

В умовах сьогодення зміцненню і удосконаленню правових гарантій свободи слова та інформаційного суверенітету держави, встановленню цілісного інформаційного простору, захищеного від контролю та монополізації з боку суб'єктів державної влади і приватних осіб, як показує практика міжнародного права, сприяє створення недержавних ЗМІ – незалежних та неупереджених носіїв і розповсюджувачів інформації, які є одним з елементів громадянського суспільства та виступають своєрідним індикатором рівня демократії держави.

Головною ознакою громадянського суспільства теорія права визначає широке забезпечення прав людини, вільний вибір нею різноманітних форм політичного і економічного життя, форм світогляду та ідеології, у можливості пропагувати й обстоювати свої інтереси та переконання. Особливого значення в таких умовах набуває забезпечення і захист кожною державою права людини на свободу слова та доступ до інформації гарантованого Загальною декларацією прав людини 1948 р. (ст. 19), Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини (п. 1 ст. 10) 1950 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (п. 2 ст. 19) 1966 р. [2, с. 90] та іншими міжнародними нормативно-правовими актами.

Виступаючи інститутом громадянського суспільства, недержавні ЗМІ істотно впливають на реалізацію конституційно закріплених норм, що забезпечують свободу слова, скасування цензури, дають можливість всебічно та неупереджено висвітлювати важливі події, явища в суспільно-політичному житті країни та світу.

Специфікою призначення і основою діяльності недержавних ЗМІ є те, що їх діяльність не повинна бути спрямована на маніпулювання масовою свідомістю. Разом з тим, такі основи функціонування недержавних ЗМІ є не вигідними, як для бізнес-структур, з економічної точки зору, так і для державної влади, провладних партій чи опозиційних сил, з політичної точки зору, тому що вони перешкоджають лобіюванню через мас-медіа корпоративних чи індивідуальних інтересів.

Загальновідомим є той факт, що вплив ЗМІ на формування у громадян бачення правової, економічної, соціальної реальності (“гейткіперство”) здійснюється через визначення порядку висвітлення інформації, об’єктивності подачі матеріалу, ігнорування тих чи інших подій, що відбулися або їх “штучне” створення. В умовах всесвітнього інформаційного простору рівень соціальної чи будь-якої іншої відповідальності ЗМІ зводиться до мінімуму.

Найбільш перспективною та гнучкою в таких умовах вбачається модель соціальної відповідальності ЗМІ, запропонована у праці трьох відомих американських фахівців – Ф. С. Сиберта, У. Шрима і Т. Петерсона “Чотири теорії преси” 1956 р. [4]. Згідно з їх дослідженнями ця теорія дає змогу поєднувати свободу преси з відповідальністю, вираженням спільних інтересів, інтеграції суспільства, цивілізованого, у межах правового поля, вирішення конфліктів, які виникають, роз’яснення громадянам спільних цілей і сприяння формуванню спільних цінностей, представлення різних точок зору, відображення думок і позицій різних суспільних груп.

Нині складається парадоксальна ситуація: громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду та державному апарату. Так, за даними щорічного опитування найвпливовішої PR компанії світу Edelman (Edelman Trust Barometer за 2012 рік, у середньому телебаченню довіряють 52% осіб, радіо – 60%, пресі – 45% [3].

Зважаючи на зазначене вище, потрібно враховувати, що у більшості країн Західної Європи функціонує “дуальна” система комунікаційної сфери, яка складається

з громадянського та комерційного компонентів. До громадянських (недержавних) ЗМІ плеядою зарубіжних науковців та законодавцями висуваються наступні вимоги: охоплення всієї території країни, слугування інтересам переважної частини громадян, пряме фінансування та універсальність платні за послуги, дистанціювання від приватновласницьких інтересів, сприяння творчій активності виробників програм [5; с. 58].

Наявність таких вимог свідчить, перш за все, про загальновідому небезпеку концентрації та монополізації ЗМІ у руках однієї особи чи групи осіб як чинників загрози свободи слова в геополітичному режимі, та європейську право-інформаційну традицію щодо створення і розвитку недержавних ЗМІ.

Згідно з Віндхукською декларацією, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1991 році та Міжнародною федерацією журналістів у Монреалі в 1992 році, під незалежною потрібно визначати пресу, на яку не поширюється урядовий, політичний або економічний контроль, а також контроль матеріалів та інфраструктури, необхідної для виробництва та розповсюдження газет, журналів та періодичних видань. Під плюралістичною пресою вбачається відсутність монополій та існування великої кількості газет, журналів та періодичних видань, що відображають якомога ширший діапазон поглядів у суспільстві [1; 6]. Крім того, відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини “започаткування, підтримка та зміцнення незалежної, плюралістичної та вільної преси є суттєвими для розвитку і сприяння демократії і економічного розвитку в країні” [1; 10].

Отже, недержавні ЗМІ є невід’ємною складовою механізму функціонування демократії, її ціннісних і нормативних засад. Вони є засобами масової інформації, що діють на плюралістичних та некомерційних засадах виключно в інтересах певної спільноти (країни, регіону), за рахунок громадського фінансування та не виражають приватних чи вузьких владних інтересів. Крім того, недержавні ЗМІ функціонують як самостійна система передачі інформації, спрямована на формування громадської думки, правової, політичної свідомості та позиції громадян.

Зауважимо, що забезпечення та захист свободи слова і думки, доступу до інформації, активної участі громадян у інформаційних процесах в громадянському суспільстві прямо залежить від створення та розвитку недержавних ЗМІ як гаранту функціонування демократичного механізму взаємодії суспільства і держави. Подальший розвиток даної проблематики потребує ґрунтовного наукового дослідження та нормативно-правових розробок у сфері правового врегулювання статусу та діяльності таких ЗМІ у різних країнах світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бішоп Д. Ф.* Оманливість громадської думки / Джордж Ф. Бішоп // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 4-12.
2. *Костецька Т. А.* Право на інформацію в системі конституційних прав людини /Т. А. Костецька // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 3. – С. 90-95.

3. Результати опитування громадян щодо рівня довіри ЗМІ: (щорічне дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до опитування: <http://trust.edelman.com/trust-download/global-results>.
4. *Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т.* Четыре теории прессы / Фред С. Сиберт, Уилбур Шрам, Теодор Питерсон. – М. : ВАГРИУС, 2008. – 223 с.
5. *Труш М. С.* Засоби масової комунікації у сучасному інформаційно-культурному просторі України: аналітичний огляд / М. С. Труш // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2010. – № 2(4). – С. 57-61.

Поліщук Ю. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

Ніхто не зможе заперечити тезу, що найвищою цінністю і пріоритетом державної політики мають бути визнані інтереси дитини. До того ж це стосується не лише соціальної сфери – освіти, медичної допомоги, культурного розвитку тощо, але й економічного сектору, адже сьогоднішні діти – це високопрофесійні кадри та потужний двигун розвитку нашої держави у недалекому майбутньому. Правовий захист дітей в Україні регулюється і здійснюється в рамках національного та міжнародного законодавства. Українське законодавство щодо захисту прав дітей включає в себе Конституцію України, нормативно-правові акти, підзаконні правові акти та велику кількість ратифікованих Верховною Радою України конвенцій про права дітей та їх захист. Щодо міжнародного законодавства та участі України в міжнародних організаціях, які стосуються захисту прав дітей, то Україна веде активну міжнародну діяльність, перш за все на Європейському континенті. В цьому напрямку особливий інтерес для неї, як і для всіх інших країн континенту представляє Рада Європи. Вступ України до Ради Європи (1995) традиційно свідчить про її демократичний вибір, послідовність у проведенні реформ, спрямованих на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів. Варто відзначити, що з моменту набуття свого членства у Раді Європи, Україна взяла на себе конвенційне зобов'язання – захист прав дітей. З травня по листопад 2011 року, Україна вперше головувала у Комітеті міністрів Ради Європи. У рамках свого головування Україна зосередила свою діяльність на різних державно-правових пріоритетах, але на першому місці був пріоритет захисту прав дітей. Україна обрала захист прав дітей одним із своїх пріоритетів головування з огляду на те, що ця сфера діяльності Ради Європи потребує особливої уваги з огляду на невідкладний характер проблем які вона вирішує [7]. За ці півроку українська дипломатія реалізувала заходи в галузі прав дітей: зробила свій внесок у посилення координуючої ролі Ради Європи щодо реалізації регіональних та національних ініціатив країн-членів у сфері захисту прав дітей;

зроблено внесок у реалізацію загальноєвропейської кампанії з припинення сексуального насильства щодо дітей шляхом узагальнення найкращого європейського досвіду у сфері запровадження інтегрованих національних стратегій стосовно захисту прав дітей та викорінення насильства щодо них; внесено пропозиції та забезпечено всебічну підтримку процесу підготовки нової Стратегії Ради Європи щодо прав дитини на 2012–2015 роки; зроблено внесок у загальноєвропейську стратегію забезпечення прав дітей на охорону здоров'я у контексті реалізації рішень Міністерської конференції Ради Європи з питань охорони здоров'я (м. Лісабон, 29-30 вересня 2011 рік); узагальнено існуючий досвід та вироблені рекомендації щодо запровадження системи європейських стандартів у сфері захисту неповнолітніх шукачів притулку без супроводу [7]. Державна політика України з захисту прав дітей спрямована не лише на зовнішній свій вияв – дотримуватися міжнародних стандартів із захисту прав дітей, але і на реалізацію і дотримання прав дітей безпосередньо в Україні. Підтвердженням цього є Конституція України, низка законів та підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують розвиток дітей, встановлення гарантій і пілг для “маленьких громадян” нашої держави. Так, Конституцією України стаття 51 проголошено, що “сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою”, стаття 52 – “Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом” [1]. Згідно закону України “Про громадянство України, дитина – особа віком до 18 років [3]. В цивільному та сімейному законодавстві України поняття особи, що не досягла 18 років визначається поняттями “малолітньої” та “неповнолітньої”. Відповідно до Цивільного кодексу України, малолітньою є особа, яка не досягла 14 років та наділена частковою дієздатністю. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду. Неповнолітньою є фізична особа у віці від 14 до 18 років та наділена неповною дієздатністю [2]. В Україні також діє з 26 квітня 2001 року закон України “Про охорону дитинства”. Завданням цього Закону є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні. Закон України “Про охорону дитинства” теж дає визначення поняттю “дитина” – “особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше”. Закон передбачає ряд прав та свобод дитини: право на життя та охорону здоров'я, право на ім'я та громадянство, право на достатній життєвий рівень, право на вільне висловлення думки та отримання інформації, право на захист від усіх форм насильства та інші. Крім прав і свобод дитини, в Законі містяться права і обов'язки батьків [4]. На даний час у нашій країні дуже багато дітей, які залишилися без батьківського піклування, а це – діти-сироти, батьки яких померли чи загинули; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав; безпритульні діти – це ті діти, які були

покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади. Закон визнає всі ці “категорії дітей” та надає їм певні пільги та гарантії. Згідно даного Закону, прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання; дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Стаття 13 цього Закону гарантує державну допомогу сім'ям з дітьми, а саме – наданням пільгових довгострокових кредитів на придбання житла, предметів довгострокового користування та житлове будівництво [4]. Закон України “Про охорону дитинства” забезпечує організацію охорони дитинства шляхом проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробки і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері Кабінету Міністрів України [4]. Майже в кожному нормативно-правовому акті України щодо захисту прав дітей згадуються права, свободи, інтереси дітей з вадами фізичного та психічного розвитку, в тому числі дітей-інвалідів. Ця особлива категорія дітей потребує регулювання спеціальними нормативно-правовими актами. Оскільки ці діти з фізичними вадами, то вони потребують інших форм виховання, спеціального середовища, в якому б вони почували себе захищеними. На жаль, питання цих дітей в Україні практично не врегульовані. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах” регулює питання інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [5]. Взагалі, інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу [6]. Згідно вищевказаної Постанови Кабінету Міністрів України, для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах створюються спеціальні умови: 1) забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень такого закладу дітей з вадами опорно-рухового апарату, зокрема тих, що пересуваються на візках та дітей з вадами зору; 2) забезпечення необхідними навчально-методичними і наочно-дидактичними посібниками; 3) облаштування кабінетів вчителя-дефектолога, психологічного розвантаження, логопедичного для проведення корекційно-розвиткових занять; 4) забезпечення відповідними педагогічним кадрами. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. В інклюзивних класах діти з особливими потребами включені в освітній процес. Вони осягають основи

незалежного життя, засвоюють нові форми поведінки, спілкування, взаємодії, вчать виявляти ініціативу, активність, свідомо робити вибір, досягати згоди у розв'язанні проблем, приймати самостійні рішення [5]. Дана Постанова вказує, що особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість. Діти з особливими освітніми потребами навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах на основі індивідуального навчального плану для дітей з особливими освітніми потребами. Розклад уроків для дітей з особливими освітніми потребами складається з урахуванням індивідуальних особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності, динаміки розумової працездатності протягом дня і тижня та з дотриманням санітарно-гігієнічних умов. Оцінювання даної категорії дітей згідно Постанови здійснюється відповідно до критерій оцінювання навчальних досягнень учнів та обсягу матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою. Постанова наголошує, що оцінювання навчальних досягнень в інклюзивній освіті повинно бути стимулюючим. Також діти з особливими освітніми потребами залучаються до позакласної та позашкільної роботи з урахуванням їх інтересів, нахилів, здібностей, побажань, віку, індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності та стану здоров'я. це дає змогу таким дітям розвиватися, розкривати свої потенціали, висловлювати свої думки, врешті-решт почувати себе здоровими і повноцінними дітьми в суспільстві [5].

Для того, щоб діти відчували себе дітьми не достатньо лише нормативно-правових актів, концепцій, програм, їм потрібна допомога і захист дорослих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003р. – Офіційний вісник України від 28.03.03. – 2003р. – № 11.
3. Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. – Офіційний вісник України від 16.03.01. – 2001 р. – № 9.
4. Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/print136005318803681>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п>.
6. Освіта.ua. Інклюзивна освіта: українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/school_today/1492.
7. Головування України в Комітеті Міністрів Ради Європи у травні-листопаді 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРАВООСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У зв'язку із зростанням ролі національного чинника в системі суспільного розвитку проблема вивчення національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості стає на сьогодні однією з актуальних. Сучасна практика національного життя та міжнаціональних відносин підтверджує той факт, що вплив національних особливостей на правовий розвиток і на правову свідомість особистості є істотним. Практичний і науковий інтерес щодо впливу національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості різних народів і кожної особи обумовлений процесами демократизації суспільного життя і державно-правовим реформуванням. Національні особливості розвитку кожного народу формують самобутні правові світовідчуття, світосприймання, світобачення, світогляд, що істотно визначають спосіб життя, правову культуру, духовність, поведінку, специфіку міжнаціональних відношень. Національний чинник зумовлює своєрідність і самобутність багатьох сутнісних рис людської діяльності, радикально впливає на правове мислення і психологію людей, суттєво зачіпаючи їх правові аспекти життєдіяльності. Важливою особливістю нації є те, що вона володіє особливим ідейно-світоглядним та нормативним складом, стилем мислення, менталітетом, відчуттям власної пристойності. Така своєрідність характеристик нації не може не врахуватися при осмисленні властивостей і якостей правової свідомості на її суспільному, груповому та індивідуальному рівнях.

За сучасних умов розвитку українського суспільства правосвідомість – це, насамперед, нове правове мислення, компонент нової правової і загальної культури людини і суспільства, що охоплює майже всю систему уявлень, знань, ідей, оцінок, почуттів людини та окремих соціальних груп про нове право, нормативно-правові акти, про практику реалізації правових норм, правомірність або протиправність тих чи інших вчинків, рішень тощо.

“Великий енциклопедичний юридичний словник” характеризує поняття “правосвідомість” у системі, а саме: як форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб’єктів правовідносин до чинного права; як ідейне джерело об’єктивного юридичного права, що безпосередньо зумовлює правотворчість; як засіб тлумачення норм права, їх втілення у фактичній правовій поведінці суб’єктів права, дотримання законності; як інструмент забезпечення поваги до права [1].

Отже, правосвідомість є складним утворенням, при дослідженні якого слід використовувати комплексні методики, що застосовують для розкриття складних суспільних структур і систем.

Заслуговує на увагу питання виокремлення таких видів правосвідомості, як: українська правова свідомість і конституційна свідомість.

На думку Ю. М. Дмитрієнка, домінуючою правовою свідомістю корінного українського населення на історичній та сучасній території є українська правова свідомість, оскільки титульна нація – українська, іншої більшості населення, що офіційно претендує на загальнодержавну націю та має неукраїнську специфіку ідейно-світоглядного та нормативного світосприйняття, - немає, державна мова – українська, назва держави – Україна, українці мають певний правовий світогляд, правову ментальність, культуру та ідею, концептуально реалізовану в Основному Законі [2].

За словами О. Л. Лукаш, важливою умовою ефективного процесу становлення та розвитку правової свідомості є етичний та інтелектуальний розвиток суспільства, фундаментальною для якого є саме конституційна свідомість народу як один зі структурних елементів механізму реалізації прав особи, що спирається на демократичні цінності й ідеали прав людини, визнання необхідності широкої політичної участі громадян в управлінні державними справами [3]. Формування конституційної свідомості – це складний і тривалий процес, який включає, на думку науковця, ряд етапів.

Отже, конституційна свідомість впливає на формування поваги до системи прав і свобод людини і громадянина, верховенства права, нерозривності зв'язку свободи і відповідальності, визнання людини, її прав і свобод вищою цінністю.

Авторською ідеєю є існування поняття “*національної правової свідомості*” як форми правової свідомості, що вмістило характерні риси двох видів свідомості: правової свідомості та національної свідомості. Відомо, що одним зі структурних компонентів правосвідомості є взаємозв'язок правової ідеології та правової психології [4]. Ядром правової ідеології є знання про право, про його елементи – норми та цінності. Правова психологія охоплює сукупність правових почуттів, настроїв, переживань, відображає життєві відносини тощо, що характерні для конкретної людини, різних груп населення, нації, народності. Правосвідомість загалом є об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних національних ідей та поглядів, що відображають критику права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи. Національна ж свідомість виникає і розвивається як відображення, як дзеркало національної ідеї щодо життєдіяльності нації, її цінностей, прагнення до удосконалення своєї державності, правонаступності у державотворенні, усвідомлення себе самобутнім народом. Саме національна ідея народу закладена безпосередньо у змісті права. Фундаментальне значення для становлення та розвитку національної правової свідомості мають духовність, мораль, релігія відповідного етносу [5].

Отже, без української правової свідомості неможливий розвиток вітчизняного права, а без нього – національної правової свідомості населення. Практичний і

науковий інтерес щодо впливу національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості різних народів і кожної особи обумовлений процесами демократизації суспільного життя і державно-правовим реформуванням.

Підсумовуючи викладене, наведено власне визначення. *Національна правова свідомість* – це форма правової свідомості, концептуальним вираженням якої являється об'єктивне та суб'єктивне право.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
2. *Дмитрієнко Ю. М.* Чому українська правова свідомість – українська? / Ю. М. Дмитрієнко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 44. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 699-708.
3. *Лукаш О. Л.* Формування правової культури студентів у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лукаш Олена Леонідівна. – К., 2010. – 19 с.
4. Юридична енциклопедія. – В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр.енцикл., 1998. – Т. 5: П – С. – 2003. – 736 с.
5. *Кот М. З.* Теорія і методика виховної роботи : навчальний посібник / Кот М. З. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 216 с.

*Постол К. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РОЗВИТОК ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ НАПРЯМОК ОСВІТНІХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Політико-правові реформи в Україні в контексті демократизації суспільних відносин та приведення державної політики у відповідність з ціннісними орієнтирами глобалізаційних процесів людства, потребують активізації все більшої уваги, як в сфері наукового пізнання, так і в питаннях практичних втілень, проблемі модернізації правових механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. Загальний контекст інноваційного розвитку найважливіших сфер суспільства потребує змін в підходах, методах та принципах побудови взаємовідносин зазначених суб'єктів та вимагає визнати інститути громадянського суспільства не тільки необхідним, але й рівноправним суб'єктом для реалізації сучасної державної та суспільної політики.

В нашій державі така форма взаємовідносин у сфері освіти реалізується зі значними складнощами, оскільки національна ментальність та попередній історичний досвід відносить освітню політику до сфер управління з принципами жорсткої

субординації й централізації та залишає прийнятним твердження, що її формування, реалізація та контроль є справою виключно держави. Така модель управління освітою, звичайно, в багатьох аспектах є об'єктивно обґрунтованою та має незаперечні переваги, проте сучасні виклики розвитку людства, в першу чергу – підвищення авторитету та ролі особистості, визнання людини найвищою соціальною цінністю, вимагають модернізації багатьох аспектів освітньої галузі. По-перше, це пов'язано з тим, що освіта залишається безумовним провідним чинником формування людини як члена громадянського суспільства та розвитку правової свідомості населення, а отже повинна впроваджувати новий тип мислення та поведінки громадян держави, в тому числі, що стосуються процесу її отримання. По-друге, перетворення освітньої сфери в стратегічний ресурс економіки держави, можливість функціонування освітніх установ різних форм власності, в тому числі змішаних, розгалужені умови фінансування освітніх процесів, тенденція розвитку міжнародних зв'язків – всі ці, та інші об'єктивні фактори, пояснюють нові вимоги щодо наявності різного суб'єктного складу сучасної освітньої політики, і надання особливого статусу саме інститутам громадянського суспільства, так як необхідність залучення інтелектуального та фінансового потенціалу незалежних громадських об'єднань для розвитку освітньої галузі робить ці суб'єкти активними учасниками зазначеного процесу. Вбачається, що кінцевою метою сучасної освітньої політики є створення умов, в яких особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Але не можна проігнорувати той факт, що для розвитку освіти як сфери багатоаспектної партнерської взаємодії, існує потреба в новій моделі її управління. Така модель управління освітою має бути демократичною та відкритою. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюються навантаження, функції, структура і стиль центрального і регіонального управління освітою [1]. Спираючись на подібні характеристики в науково-практичних матеріалах та нормативно-правових актах, використовується поняття “державно-громадська модель управління освітою”. У сутності цього поняття на сьогодні доцільно розділяти явища нових, більш демократичних відношень, погоджених взаємодій між державою та громадянським суспільством. Участь цих сторін у розв'язанні різних питань освіти, а саме управлінські аспекти цих взаємодій, які пов'язані з можливістю відповідально та результативно впливати на освітню політику, визначальним пріоритетом якої є забезпечення якості освіти на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави [2].

Дослідивши існуючі види державно-громадської моделі управління освітою, принципи її створення та реалізації, функції її суб'єктів, переваги в вирішенні практичних питань, можна дійти висновку, що зазначений суспільний феномен є

найскравішим прикладом багатоаспектного механізму взаємодії двох найважливіших суб'єктів сучасного суспільства – держави та інститутів громадянського суспільства.

Враховуючи наведені обґрунтування, актуальність дослідження та всебічного розвитку державно-громадської моделі управління освітою важко переоцінити. Проте, аналіз сучасного стану механізмів взаємодії держави і інститутів громадянського суспільства, як суб'єктів освітньої політики, дозволяє зробити висновок, що попри зусилля органів управління освітою та заінтересованості більшості суб'єктів недержавного сектора, наявні приклади їх впровадження на усіх рівнях системи освіти та достатньої кількості сформованих інституцій, в Україні ці явища ще не набули системного характеру, не стали основою процесу формування та реалізації освітньої політики, не сприймаються більшістю учасників освітнього процесу.

Така ситуація, на нашу думку, пов'язана, перш за все, з недостатнім розвитком нормативно-правового механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави, в тому числі щодо освітньої сфери. Саме відсутність закріплення в чинному законодавстві необхідних та достатніх повноважень громадських освітніх інституцій для впливу на освітню політику в державі, робить їх діяльність малоефективною і найчастіше формальною. Отже, зміст державно-громадського управління освітою, а саме – порядок створення та організації діяльності громадських органів управління освітою, принципи їх роботи, порядок розподілу функцій і повноважень між суб'єктами, врегулювання питань контролю за діяльністю всіх суб'єктів й їх відповідальності, повинен бути закріплений на усіх рівнях законодавства, і перш за все для того, щоб ця модель стала дієвим організаційно-правовим механізмом взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави і виконувала провідну роль у впровадженні найактуальніших політико-правових реформ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрущенко В.* Державно-громадський характер управління освітою // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 5-8.
2. *Михайленко О.* Державно-громадське управління освітою // Директор школи Україна. – Київ, 2007. – № 1. – С. 46-51.

Рябченко Т. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ФОРМИ ПРАВОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ

Сучасне українське суспільство є свідком радикальної зміни цінностей, коли відбувається становлення системи нових взаємозв'язків та правової рівноваги між

громадянами й органами влади. Йдеться про перехід у площину суб'єкт-суб'єктних відносин, визначальним принципом яких є партнерство при вирішенні найважливіших питань суспільного та державного життя. Важливим чинником налагодження конструктивної взаємодії держави і суспільства та одним із основних пріоритетів в умовах усталення в Україні демократії і верховенства права є активна участь громадян у процесі прийняття нормативно-правових актів на всіх його етапах – від початкових стадій обговорення доцільності їх створення до остаточного прийняття та реалізації.

Однією з ключових правових форм реалізації повновладдя народу у правотворчій сфері є референдум. Конституційні приписи уможливають безпосереднє прийняття народом України нормативно-правових актів вищої юридичної сили шляхом всеукраїнського референдуму. Натомість політико-правові реалії сьогодення засвідчують, що застосування референдуму як форми безпосередньої правотворчості українського народу значною мірою ускладнене. Однією з причин незатребуваності потенціалу референдної правотворчості в Україні є недосконалість референдного законодавства. Висновок про архаїзм, невідповідність Конституції України положень діючого до сьогодні Закону України “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 року є загальновідомим. Критично оцінюють експерти зміст і нині чинного Закону України “Про всеукраїнський референдум” від 6 листопада 2012 року, як на предмет конституційності, так і на предмет демократичності, прозорості [1]. Отже, питання щодо належного унормування процедури реалізації законотворчих повноважень народу, можливості ухвалювати нову Конституцію України або нову її редакцію безпосередньо на всеукраїнському референдумі зберігає свою актуальність.

Нині, з огляду на активізацію процесу системного оновлення Конституції України, а водночас і вибору оптимальних шляхів забезпечення повноцінного народовладдя, предметом справедливої критики виступає врегулювання Законом України “Про всеукраїнський референдум” 2012 року процедури конституційної правотворчості народу. Зауважимо, що цим актом унормовані ті питання (зокрема, і щодо предмету конституційного референдуму), які підпадають під регулювання виключно Конституції України. Слушною є думка провідного вітчизняного правознавця М. Оніщука, що Закон про всеукраїнський референдум породжує низку суттєвих розбіжностей у визначенні меж конституційного і законодавчого регулювання референдних відносин [2].

Доктринальні положення визначають, що прийняття Конституції є актом установчої влади, яка належить народу; внесення змін до Конституції України, прийняття нової редакції або нової Конституції України на референдумі за народною ініціативою є можливим. Проте така можливість реалізується лише після внесення змін до XIII розділу Конституції України та за наявності відповідних норм у законах України, які регулюють ці відносини. Всупереч положенням розділу XIII Конституції України Закон про всеукраїнський референдум 2012 року допускає, що на

референдумі можуть ухвалюватися рішення щодо внесення змін до Конституції України чи прийняття нової Конституції України. Розділ XIII Конституції, що встановлює і виключно визначає порядок внесення змін до Основного Закону, не містить бланкетних норм, тобто відсилань стосовно цієї процедури. Таким чином, зміни до Основного Закону вносяться виключно у порядку, визначеному самою Конституцією. Законом не взято до уваги і правову позицію Конституційного Суду України, викладену в Рішенні від 16 квітня 2008 р. № 6-рп [3], стосовно того, що народ України як суверен може вносити зміни до Конституції, ухвалювати нову Конституцію, проте порядок проведення відповідних референдумів має бути визначений безпосередньо Конституцією. Нагадаємо, що обов'язок виконання рішення Конституційного Суду є вимогою Конституції України (частина друга статті 150).

Як бачимо, Верховна Рада України вийшла за межі однозначних приписів самої Конституції України, адже на рівні закону, а не акту найвищої юридичної сили (яким є Конституція), встановила, що зміни до Конституції можуть вноситися на ініційованому народом всеукраїнському референдумі. До того ж відсутність конституційно-правового визначення порядку розробки і прийняття нової Конституції України ставить під сумнів можливість проведення нині всеукраїнського референдуму за народною ініціативою щодо ухвалення Конституція України. Отже, є підстави стверджувати, що новий закон про референдум містить очевидні ознаки неконституційності, а це, в свою чергу, свідчить про неефективність механізмів забезпечення існування та дієвості референдної правотворчості в Україні.

Предметом юридичної і політичної дискусії є й низка врегульованих Законом про всеукраїнський референдум важливих положень щодо порядку проведення референдуму та участі у цьому процесі тих чи інших суб'єктів.

Так, привертає увагу частина восьма статті 22 Закону, що покладає на Президента України (та одночасно на Центральну виборчу комісію) не передбачене Конституцією України повноваження “здійснювати перевірку щодо відповідності Конституції України, законам України питань, які пропонується винести на всеукраїнський референдум, зокрема, за народною ініціативою”. Адже відповідно до пункту 31 частини першої статті 106 Конституції України повноваження глави держави вичерпно встановлюються Основним Законом. Крім того, розглядуваний Закон містить суттєву прогалину щодо критеріїв такої перевірки.

Відповідно до Закону питання, винесене на всеукраїнський референдум, вважається прийнятим (затвердженим), якщо за це проголосувало більше половини учасників референдуму, які взяли участь у голосуванні. Варто відмітити, що Закон не містить норми про мінімально необхідну кількість учасників всеукраїнського референдуму для визнання його правової значимості, що не відповідає усталеній міжнародній практиці. Зазвичай у багатьох європейських країнах референдум визнається таким, що відбувся, якщо в ньому брали участь більшість зареєстрованих

виборців, а рішення вважається прийнятим, якщо більшість з них (50 % + 1) позитивно відповіли на поставлене питання.

Передбачений Законом порядок набрання чинності законами України, прийнятими на всеукраїнському референдумі, повністю ігнорує приписи статті 57 та частини п'ятої статті 94 Конституції України щодо заборони введення в дію неопублікованих чи недоведених до відома населення законів. Юридичний факт набрання чинності правовими актами всеукраїнського референдуму Закон пов'язує не з їх опублікуванням чи доведенням до відома населення, як того вимагає Конституція України, а з фактом оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму.

Встановлені Законом про всеукраїнський референдум процедурно недосконалий порядок реєстрації ініціативних груп, механізми і строки збору підписів на підтримку референдуму за народною ініціативою, порядок формування персонального складу окружних і дільничних комісій референдуму; й такі, що не відповідають конституційним приписам і європейським стандартам, порядок здійснення референдної агітації, врахування результатів народного волевиявлення та введення в дію правових актів референдуму, дозволяють припустити, що при проведенні ініційованого народом референдуму можливі численні зловживання. Відтепер органи державної влади зможуть безпосередньо впливати на результат всеукраїнського референдуму практично на всіх етапах його проведення.

Зважаючи на важливість закону про всеукраїнський референдум у нормативно-правовому механізмі забезпечення референдної правотворчості, першочерговим завданням, яке новообрана Верховна Рада зобов'язана поставити собі за мету, є зміна розглядуваного Закону, приведення його положень у відповідність із вимогами Конституції України та міжнародними стандартами. Поза всяким сумнівом процедура реалізації конституційного права народу приймати нормативно-правові акти вищої юридичної сили безпосередньо на всеукраїнському референдумі має бути унормована якісним законом, який відповідає завданням демократичного правового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5475-17> – Назва з екрану.
2. *Онисьук М.* Президент підпише закон про референдум, але КСУ матиме до документу запитання // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1020692-m.onischuk:-prezident-pidpishe-zakon-pro-referendum,-ale-ksu-matime-do-dokumentu-zapitannya?print> – Назва з екрану.
3. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008 (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 32. – Ст. 1056.

ОСВІТА ЯК ЧИННИК ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ (В ПРАЦЯХ А. ВОЛОШИНА)

Величезний внесок в розвитку національної свідомості закарпатців належить Августину Волошину, метою якого було сприяння самоосвіті селян, ремісників, робітників, що на його думку є одним з головних факторів підвищення рівня загальної і правової культури населення Закарпаття.

А. Волошин вважав, що яскравим прикладом того, що може дати народіві своя влада, є піклування про освіту, тому і сам відводить освіті, науці центральне місце у справі піднесення життя краян та їх національної і правової свідомості.

Зауважимо, що після включення Закарпаття до складу Чехословаччини створилися сприятливі умови для культурно-освітньої діяльності А. Волошина, адже Конституція цієї країни була на той час однією з найдемократичніших у світі. Керуючись інтересами демократії, уряд Чехословацької Республіки стояв на позиції створення і розширення мережі україномовних національних шкіл, які повинні були задовольнити потребу суспільства у вихованні громадянина, свідомого своїх прав, свобод і обов'язків.

Період кінця XIX – початку XX ст. на Закарпатті був досить складним і суперечливим. Заборона викладання українською мовою, відсутність підручників на рідній мові – це далеко неповний перелік причин, через які школа на Закарпатті перебувала в досить складному становищі. Створюючи підручники для народних шкіл, А. Волошин наполегливо боровся проти мадяризації, за збереження рідної мови і культури. М. І. Кляп підкреслює, що у виданих в кінці XIX – на початку XX ст. підручниках Волошин проповідував не лише такі гуманістичні ідеали, як доброта, правда, чесність, гідність, краса, любов, мудрість, а й утверджував ідеали патріотизму, національної гордості, почуття дружби народів, ідею єдності слов'ян [1, с. 195].

Серед популярних і політико-правових праць діяча заслуговують уваги, зокрема: “Що хоче угро-руський нарід” (1918 рік), “Дві політичні розмови” (1923 рік), “О соціальному вихованню” (1924 рік), “Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацькій” (1932 рік), “Про шкільне право будучої української держави” (1942 рік).

В умовах формування та реалізації національних принципів і діяльності народної освіти актуальною є публікація А. Волошина “Про шкільне право будучої української держави”, надрукована після довгої перерви в науковому збірнику українського Вільного університету в Празі (1942). У вступній частині публікації проф. А. Волошин підкреслив, “що дух законів залежить від політичної культури держави”. Шкільні закони стосуються, зокрема: педагогічного устрою шкіл, до поділу

і розгалужування шкіл; питання хто має право закладати і утверджувати школи, при цьому таке право надається державі, політичним і церковним громадам, монаршим чинам, товариствам і одиницям; адміністрації та нагляду шкіл [3, с. 100, 113]. Саме розвиток правової освіти, на думку А. Волошина, визначав правосвідомість і новий виток політичної активності населення Закарпаття.

Загалом в праці охарактеризовано розвиток освіти у різних країнах, зокрема, Франції, Німеччині, Австрії, Англії, Голландії, Швейцарії, Угорщині, Італії, царській Росії та Українській Народній Республіці. При цьому, щоб показати вплив шкільної системи на розвиток культури, в тому числі й правової й людського добробуту А. Волошин порівнював наслідки виховного процесу в Америці, де чинники виховання користуються великою свободою, і наслідки виховання в Радянському Союзі, де чинники виховання мали найменшу свободу. Значну увагу Волошин надає принципу свободи культурної праці, який має лежати в основі всього проекту організації українського шкільництва “на основі історичного розвитку та в інтересах релігійно-морального й національного виховання”[3, с. 112].

Не менш цікавою, що заслуговує на увагу є публікація А. Волошина “О соціальному вихованню”, яка побачила світ у 1924 році” [2]. У своїй праці автор виступає прибічником знищення інституту рабства, нерівності й несправедливості, звільняє жінку й показує на права дітей цим самим приносить свободу совісті й науки. На широкому фоні історичного матеріалу він також простежує розвиток понять індивіда і товариства, політичних і соціальних умов життя людини. Посилаючись на французького вченого Сен-Сімона, Волошин говорить, що “для благобыта людського не державна форма важна, но тот способ, котрым розділяються продукты, т.е. моральні відносини між людьми” [1, с. 271].

У своїх поглядах Волошин пропагував ідею такої держави, закони якої, були б спрямовані на підвищення культури та освіченості всіх прошарків населення. Зокрема, наголошував на прийнятті таких законів як: “о бесплатной науці, о новилізації подати школьної, о судах малолітних, о обороні дітей і т.д.” [2, с. 42], тобто закони, які забезпечили б отримання освіти, в тому числі на безоплатній основі, що згодом знайшло відображення в сучасній Конституції України. Сам А. Волошин не лише узагальнював досвід підростаючого покоління, але своєю багатогранною громадсько-політичною діяльністю прагнув здійснити його в умовах Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вегеш М. М., Кляп М. І., Тарасюк В. Ю., Токар М. Ю.* Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / 2-е вид., допов. – Ужгород : Карпати, 2009. – 480 с.
2. *Волошин А.* О соціальному вихованню. – Ужгород : УНІО, 1924. – 53 с.
3. *Волошин А.* Про шкільне право будучої української держави // Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі. – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 100-113.

НАРОДОВЛАДДЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Досліджуючи народовладдя у державо-правовій думці України, характеризуючи етапи зародження та трансформації демократичних тенденцій у державних утвореннях на українських землях двох тисячоліть від Різдва Христового варто скрупульозно вивчити вплив візантійських, античних, європейських, азіатських інших державницьких традицій на формування національних державно-політичних структур та механізмів. Визначаючи наукову доцільність власне таких підходів І.Б.Усенко стверджує, що джерелом влади у державі є не окремий етнос чи нація, а народ, який історично і географічно охоплює всіх громадян України незалежно від їх національності. Тому, на думку вчених, яку ми поділяємо, у курсі державницької історії України повинні вивчатися державно-правова спадщина всіх етносів, які проживали і проживають в межах українських земель [1, с. 237]. Більше того, народи світових цивілізацій, які населяли наші землі не були варварськими, чи дикими адже серед функціонально значимих критеріїв притаманних цивілізації дослідники визначають народ із наявністю писемності, міст з розподілом праці і апаратом управління у них та професійних воєнків [2, с. 162]. М. Драгоманов у своїх студіях чітко наголошував на аналогіях історичних процесів у минулому і в сучасному йому світі, вказуючи на їх відмінності лише у складності. “В історії народів новоевропейських, – стверджував історик, – дійсно змішуються і струмисьця цивілізації древніх народів, що продовжується, і течія розвитку нових народів, які, вступивши у контакт з класичними народами та зайнявши їхнє місце самі стояли на ступені розвитку гомерівських греків і римлян епохи царів і природно повинні були проходити ті ступені розвитку які пройшли перед тим греки і римляни” [3, с. 52].

Значне місце у науковій діяльності М. Драгоманова займала історія держави і права України у її цивілізаційному вимірі, причому значну увагу він приділив безпосереднім зв'язкам України з сусідніми державами. Історичні статті М. Драгоманова відіграли важливу роль у державно-правовій науці в умовах, коли, як зауважував Б. Грінченко, українська історична наука була пригнічена, а замість неї панувала офіційна імперська історіографія, що пропагувала ідеї “єдиної, неділимої Росії” та заперечувала існування українського народу як окремої національної спільноти. Цілком слушно педагог і публіцист наголошував на низькій історичній свідомості українців які не знали своєї справжньої історії, тому що українські історики не спромоглися її створити, а усні перекази у формі пісень, дум та легенд, все більше зникали і вже були не в змозі відтворити все її багатство та особливості. Дискусія між Борисом Грінченком і Михайлом Драгомановим з цього приводу демонструє погляди двох громадсько – політичних діячів на різні аспекти вітчизняної історії, їхню

занепокоєність незадовільним станом історичної науки в Україні та недостатню її роль у формуванні національної свідомості українців [4, с. 44].

Концепція М. Драгоманова про етнічну тяглисть українців набагато випередила свій час і стала співзвучною нашій епосі. Відзначаючи закономірність історичної необхідності захисту козаками своєї Вітчизни від ворогів, їх боротьбу за широкі політичні, соціально-економічні та культурні права, М. Драгоманов задається питанням, змін державно-правового, та соціально-політичного устрою в Україні після її об'єднання з Росією що привело до занепаду державності та народовладдя в Україні. Вчений, спираючись на досвід західноєвропейських країн, з їх передовим на той час суспільним ладом, кардинально відмінним від російського стверджував: “Не знайдеш тепер такого європейця – котрий би не думав, що без волі народу, а при царській самоволі, не може добре жити ні яка земля, що народ не може правитись самими чиновниками, котрих згори наставляє самовільний цар” [5, с. 48]. Вже з цих слів ученого видно, що одна з причин занепаду України на його думку – полягає у відсталості державної системи царської Росії, яка, по суті, зруйнувала ті елементи народовладдя, що існували в Україні за часів Київської Русі та Богдана Хмельницького. М. Драгоманов підкреслював що прогресивні елементи суспільного устрою України зафіксовані у Березневих статтях 1654 року, і полягали вони у забороні “стороннім людям” втручатись у внутрішні справи України, виборності органів управління, існуванні власної судової системи тощо. Відзначаючи недосконалість статей, вчений разом з тим наголошував на їх близькості до англійської Хартії про Вольності 1215 р., з якої і почалось удосконалення державної системи Англії, що вивела її в одну з найпередовіших держав Європи. Березневі статті одночасно передбачали той шлях розвитку України, яким пішли уже новітні європейські держави, устрій у яких кардинально відрізнявся від московських порядків. М. Драгоманов наголошував, що ліквідація тих демократичних порядків, які існували в Україні перед її приєднанням до Росії, стала можливим тільки завдяки впливовості застарілих “порядків Московського царства” [5, с. 49].

Підводячи підсумок свого аналізу проблеми, М. Драгоманов відзначав, що “за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовільним царем, з кріпацтвом, жившого без науки, – то царська самоволя заїла вольності українські” [5, с. 49]. Тільки застосовуючи порівняльний метод дослідження, апробований ним ще у статті “Положение и задачи науки древней истории...”, М. Драгоманов, зміг пояснити, “наскільки натуральним було те, що Польща взяла гору над Литвою й Руссю” [5, с. 58]. Піддавши критиці погляди П.Куліша на історію українського козацтва, М. Драгоманов прийшов до загального висновку про те, що не можна оцінювати історію “нашої України” з погляду становища одного стану та ще й окремого його періоду. Вчений пропонував дослідити історію державності України протягом усього її існування: “княжо-городську, феодально-литовську, пансько-польську, козацьку, царсько-російську (з виділом цісарського й конституційно-австрійського) – і в усяку з

цих діб звернути увагу на зріст чи упадок людності, господарства, порядку і думок громадських і державних, освіту пряму чи косу участь українців усяких класів чи культур в історії й культурі європейській” [5, с. 93].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Усенко І. Б. Історія держави і права України: проблеми предмета і методології досліджень / І. Б. Усенко // Правова держава. – 1999. – Вип. 10. – С. 228-239.
2. Каманина Т. В. Происхождение государства и права / Т. В. Каманина. – М. : Юрист, 1999. – 234 с.
3. Ставнюк В. В. Роль Античних студій у формуванні поглядів Михайла Драгоманова / В. В. Ставнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 46-54.
4. Журба М. Етнополітична концепція М. Драгоманова у контексті українського національного відродження / М. Журба // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 6, Історичні науки. – 2010. – Вип. 6: Ювілейний випуск до 175-річчя Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – С. 10-27.
5. Драгоманов М. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654–1876) / М. Драгоманов // Вибране. – К. : Либідь, 1991. – С. 575-604; С. 26.

Середа О. В.
Національний університет
“Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” (м. Харків)

МАЙНОВИЙ ЦЕНЗ В СИСТЕМІ КРИТЕРІЇВ ДОБОРУ КОРПУСУ ПРИСЯЖНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 РОКУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Визначним результатом судової реформи 1864 р. в Російській імперії стало запровадження інституту присяжних засідателів. Його функціонування гарантувало консолідацію в суді знань про мораль, звичаї і спосіб життя в місцевості, з якої походив підсудний, а відтак справедливий та об’єктивний вирок [1, с. 10]. Структура суспільства обумовила потребу в особливому порядку добору корпусу присяжних засідателів.

За загальним правилом, присяжними засідателями мали право бути обраними особи, які: 1) належали до підданства Російської імперії; 2) досягли не менше 25 і не більше 70 років; 3) проживали не менше двох років у повіті, де відбувалося обрання в присяжні засідателі [2, ст. 81]. Закон “Учреждение судебных установлений” передбачав і додаткові вимоги добору присяжних засідателів – майновий ценз. Він служив запорукою самостійності особи, гарантував її матеріальну незалежність під час виконання обов’язків присяжного засідателя та визначався через розмір земельної ділянки, заробіток, дохід від капіталу чи вартість нерухомого майна.

Присяжним засідателем могла бути обрана особа, яка володіла 100 десятинами землі [2, ст. 84]. Після тривалих обговорень законом від 28 квітня 1887 р. “Об изменении правил составления списков присяжных заседателей” земельний ценз було пов’язано з кількістю землі, яка давала право брати участь у земському управлінні як виборці відповідно до п. 4 ст. 23 “Положения о губернских и уездных земских учреждениях”. Вона становила двадцяту частину від розміру, передбаченого для кожного повіту додатком до п. 1 ст. 23 цього Положення.

У зв’язку із цим земельний ценз став диференційованим. Землевласники Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній могли бути присяжними засідателями за наявності в них від 10 до 23,75 дес. [3], у Київській губернії земельний ценз був встановлений у розмірі 10 десятин [4].

Законом від 3 грудня 1890 р. “Об изменении п. 1 ст. 84 Учреждения судебных установлений” розмір земельного цензу уточнено, у зв’язку з прийняттям 12 червня 1890 р. нового “Положения о губернских и уездных земских учреждениях” та зміною кількості десятин землі, що давало право участі у виборчих зборах. До загальних списків присяжних засідателів вносилися особи всіх станів, які володіли землею у розмірі не менше однієї двадцятої частини десятин від кількості, яка визначалась для кожного повіту згідно з додатком ст. 16 “Положения о губернских и уездных земских учреждениях” від 12 червня 1890 р.

У зв’язку із цим у деяких повітах Полтавської губернії земельний ценз було зменшено до 6,25 дес., а в інших губерніях попереднє співвідношення зберігалось.

Таким чином, законодавцем систематично вживалось заходів для зменшення розміру земельного цензу. Таким чином, у його діях реалізовувалося завдання збільшити у складі присяжних засідателів землевласників.

Присяжним засідателем могла бути особа, яка володіла нерухомим майном вартістю: у столицях – не менше 2 тис. крб; у губернських містах і градоначальствах – не менше 1 тис. крб; в інших містах – не менше 500 крб [2, п. 5 ст. 84].

Враховуючи, що вартість нерухомого майна в місті залежала від густоти населення і його промислового значення, Міністерство юстиції прийняло рішення про встановлення розміру цього цензу залежно від кількості населення [1, с. 194]. У силу цього згідно із законом від 28 квітня 1887 р. “Об изменении правил составления списков присяжных заседателей” у містах з населенням понад 100 тис. осіб майновий ценз дорівнював вартості нерухомого майна у розмірі не менше 1 тис. крб, а у всіх інших – не менше 500 крб.

Для українських губерній, зокрема для Харківської, такий ценз був дуже високим. Станом на лютий 1869 р. нерухомістю (крім землі) володіли 11,42% від всього населення міст Харківської губернії. З них 10% були власники майна вартістю менше 500 крб; 0,42% – від 500 до 1 тис. крб; 1% – понад 1 тис. крб. Отже, вимогам цензу відповідало лише 1,42 % населення міст Харківської губернії [5, арк.182].

Майновому цензу відповідала особа, яка отримувала заробіток чи дохід від капіталу, зайняття, промислу не менше 200 крб на рік [2, п. 5 ст. 84].

У зв'язку із цим законом від 28 квітня 1887 р. “Об изменении правил составления списков присяжных заседателей” для осіб, які отримували дохід від свого капіталу, заняття, ремесла чи промислу, майновий ценз збільшувався удвічі. У містах з населенням понад 100 тис. осіб – не менше 600 крб, а у всіх інших – не менше 400 крб на рік. У свою чергу державних службовців перших чотирьох класів законом було позбавлено права бути обраними присяжними засідателями.

Зазначені розміри майнового (земельного) цензу визначалися законодавцем як достатньо високі [6, с. 83].

Сенат запровадив додатковий механізм застосування майнового цензу. Указом від 9 серпня 1872 р. “О включении в списки присяжных заседателей церковных старост и о допущении сложного ценза для заседателей” для зручності визнано доцільним застосування складеного майнового цензу: частково з нерухомого майна та частково із заробітної плати чи доходу. Таким чином, Сенат прагнув залучити до виконання обов'язків присяжних засідателів більшу кількість осіб [7].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Учреждение судебных установлений с законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министерства юстиции [Текст] / сост. Н. Товстолес. – Петроград : Изд. юрид. книж. маг. И. И. Зубкова, 1916. – 930 с.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе в 55 т. – Т. 39. Отд. второе. 1864. – СПб. : Изд. в тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – С. 179-215.
3. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе в 55 т. – Т. 39. Отд. третье. 1864. – Штаты и табели. – СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – С. 1-4.
4. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье в 33 т. – Т. 7. 1887. – СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1889. – С. 189-193.
5. Державний архів Харківської області. – ф. 3 Канцелярія губернатора Харківської губернії. 1805–1917 рр. – оп. 281. – Спр. 82. О составлении списков присяжных заседателей, 210 арк.
6. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. – Изд. 2-е, доп. – СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – Ч. 3 : Учреждение судебных установлений. – 567 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе в 55 т. – Т. 47. Отд. второе. 1872. – СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1875. – С. 397-398.

ПРАВО НА ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ: DE JURE, DE FACTO

Право на приватність особи визначається Конституцією України. Зокрема, положеннями частини другої ст. 32 Конституції України передбачено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Також деякі аспекти фізичної приватності гарантує ст. 28, територіальної приватності – ст. 30, комунікаційної – ст. 31, та інформаційної – вищезазначена ст. 32 [1].

Однак сфера захисту права на приватність залишається вкрай вразливою, а твердження ст. 32 Конституції “крім випадків, визначених законом” робить її кордони – досить умовними. Прослуховування, стеження, використання з метою зловживання приватної інформації про особу – є результатом порушення цього права. Слід зазначити, що торгівля базами персональних даних, які створюються органами держави, через Інтернет та навіть на ринках є буденною розповсюдженою справою. Скоєне діяння класифікується як злочин, передбачений ст. 361-2 Кримінального кодексу України (несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації). Однак, майже неможливо проконтролювати порушення власного права, а отже – мати доказову базу для захисту своїх порушених прав у суді.

Здійснивши збір усіх персональних даних про особу та володіючи повною інформацією про її приватне життя, “відповідні” органи можуть (в тому числі безпідставно) проводити затримання під прикриттям Закону України “Про боротьбу із тероризмом” [2]. Але найголовніше те, що доступ до приватної інформації особи розширився не лише у спецслужб (у частині державної безпеки), однак і у таких органів як податкова служба.

Основним електронним класифікатором, на основі якого здійснюється збір, обробка та формування універсального банку персональних даних про громадян України є ідентифікаційний податковий номер (далі – ППН) – код, що присвоюється Державною податковою адміністрацією усім без виключення громадянам незалежно від віку, в тому числі і новонародженим (цікаво, які доходи та видатки може декларувати немовля?). Він застосовується в податковому обліку замість використання персональних даних практично у всіх документах. Однак сфера його використання постійно та наполегливо розширюється, що в кінцевому підсумку виходить далеко за межі тієї мети (податкового обліку), з якою він був запроваджений. За відсутності ППН неможливим є легальне працевлаштування, доступ до пенсійного забезпечення, реалізація права на освіту, отримання стипендій та допомоги з безробіття, оформлення

субсидій, відкриття банківських рахунків, реєстрації суб'єктом підприємницької діяльності, тощо. Саме це і викликало занепокоєння з боку громадян.

Тому логічно виникає питання: чи є лише фіскальною така політика, чи у неї є інший підтекст? Беззаперечним є те, що такий “податковий контроль” виходить за межі основної фіскальної функції оподаткування, та включає збір усієї інформації не лише про рух коштів, але й про життя людини, її сімю, здоров'я, власність (рухоме та нерухоме майно). Збір приватної інформації сам по собі не сприятиме боротьбі з інфляцією, згладжуванню циклічних коливань економіки чи зниженню рівня безробіття. Однак на зборі цієї інформації відбувається формування єдиної електронної бази даних (реєстру).

З 2004 р. почалось активне обговорювання пропозиції створення Єдиного державного реєстру фізичних осіб, а також інших державних реєстрів, що містять персональні дані. Саме з того часу недоторканність приватного (особистого) та сімейного життя, а також захист цього права від порушень була поставлена під питання. Попередником такого єдиного банку даних був Державний реєстр фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів – автоматизований банк даних, що був створений на виконання Закону України “Про Державний реєстр фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів”, який функціонував з 1996 р. та втратив чинність з прийняттям Податкового кодексу України, де був замінений розділом IV “Податок на доходи фізичних осіб” [3].

Перший заступник голови Комітету ВР з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин А. Шевченко під час слухань щодо захисту персональних даних наголосив на важливості *відсутності державного реєстру баз персональних даних та децентралізації реєстрів таких баз* як необхідній умові обмеження можливості неправомірного впливу на громадян з боку держави [4]. Учасники слухань зазначали, що з часом у людей стає усе менше можливості зберегти або обмежити використання приватної інформації про себе або своїх близьких.

Ставлення українських громадян, які вважають себе віруючими, до формування (створення) єдиного реєстру відображається у відношенні до нього Церкви, що співпадає з офіційною думкою правозахисників.

Це питання прокоментував голова Інформаційного управління УПЦ КП, архієпископ Євстратій (Зоря) [5]. “Ми, наша конфесія, не проти біометричних паспортів, якщо вони будуть містити ту ж інформацію, що і звичайний паспорт плюс біометричні дані”, – пояснив о. Євстратій. Крім того, загроза полягає не у самих штрих-кодах та в ідентифікаційних номерах, а також в інших видах кодування інформації. Однак Церква виступає проти створення єдиного реєстру, *в який повинні вноситися дані, по суті, про всі аспекти людського життя* - від сплати податків до стану здоров'я, від поїздок за кордон до покупки нерухомості. На думку владики Євстратія, по-перше, у світі такої практики немає, по-друге, доступ до такої широкої інформації відкриває можливості для маніпуляцій і тиску на людину. По суті це є

порушенням права людини на приватність. Тим більше, що такими питаннями має займатися держава, а не приватна структура, якою є ЄДАПС. Фактично це є створення “електронних концтаборів” у приватних руках.

4 лютого 2013 р. Архієрейський Собор Російської Православної Церкви прийняв документ “Позиція Церкви у зв’язку з розвитком технологій обліку та обробки персональних даних”, у якому зазначається: “Використання ідентифікатора разом з сучасними технічними засобами дозволить здійснювати *тотальний контроль за людиною без її згоди* – відслідковувати її пересування, покупки, розрахунки, проходження нею медичних процедур, отримання соціальної допомоги, інші юридично та суспільно значимі дії та навіть особисте життя. Багато віруючих висловлюють принципову незгоду з обов’язковим присвоєнням ідентифікаційного коду, с перевтіленням його у незмінний, пожиттєвий та посмертний атрибут” [6].

Під виглядом персональної ідентифікації громадян здійснюється збір персональної інформації, що служить для наповнення Єдиної бази даних. Таким чином може бути встановлено не тільки тотальний суспільний контроль держави над громадянами, а й тотальний вплив держави на громадян. За цими даними зловмисники легко зможуть дізнатися не лише про наші фінансові потоки, але й про місце перебування, заволодіти відбитками пальців чи сканерними зображеннями сітківки ока. Сучасний світ потребує уніфікації, але християни вважають це недоброю тенденцією.

Таким чином, сьогодні наполегливо створюються офіційні умови для контролю за суспільством і особливо небезпечним є зосередження доступу до різноманітних баз персональних даних в одному державному або недержавному органі. Кількість та поширеність баз персональних даних ставить *під загрозу право людини на приватне життя* як таке. Створення єдиного реєстру баз даних несе *загрозу для прав людини*.

Право на приватність – це наше право саме на приватне, а не публічне життя, право на збереження персональної інформації приватного характеру, на її конфіденційність та нерозголошеність, право на захист персональних даних. Тому вдосконалюючи законодавство у сфері захисту персональних даних необхідно віддавати пріоритет людині в її праві на захист свого приватного життя і нам як юристам необхідно це право відстоювати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України “Про захист персональних даних” див. Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.khpg.org
3. Податковий Кодекс України, набрав чинності з 1 січня 2011 //“Голос України” від 04.12.2010 – № 229, (№ 229–230).

4. Створення єдиного реєстру баз даних несе загрозу для прав людини// Закон і Бізнес від 11.04.2013.
5. В УПЦ КП не бачать загрози в біопаспортах і штрих-кодах, але проти створення єдиного реєстру. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/50257/
6. Офіційний сайт Московського Патріархату. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/2775107.html>

*Соломаха А. Г.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ДО ІСТОРІЇ ШКОЛИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ М. ЦИТОВИЧА

Біографії видатних вітчизняних правників цікаві не лише самі по собі. У деякій мірі вони допомагають краще зрозуміти науковий спадок учених, відтворити “лабораторію” їх наукового пошуку та методологічний інструментарій. Французький мораліст Ф. де Ларошфуко відзначав: “Набагато корисніше вивчати не книги, а людей”. Нам така уява видається не зовсім вірною. Корисно вивчати не лише книги, але і життєвий шлях їх авторів, оскільки науковий спадок ученого важко осмислити без урахування часу і місця їх діяльності, перипетій їх особистого і громадського життя, належності до певної наукової школи чи напрямку. Знання біографій і наукової спадщини своїх попередників виступає передумовою для подальшого розвитку сучасних правознавчих досліджень і навіть своєрідною моральною вимогою. Звернення до наукових напрацювань минулого допомагає придати імпульс і актуалізувати сучасні дослідження, по-новому поглянути на вирішення нагальних теоретичних проблем сучасності, відповідно, з урахуванням необхідного корегування.

Постать видатного ученого і педагога Миколи Мартиніановича Цитовича (1861–1919) останніми роками привертає усе більше уваги наукової спільноти. Інтерес до нього зростає майже паралельно у економістів, правників, педагогів та істориків науки. Така зацікавленість особою професора поліцейського права пояснюється енциклопедизмом його знань та помітним місцем у науковому й суспільному житті країни, яке він посідав як декан юридичного факультету і ректор Університету Св. Володимира.

У кожній з галузей науки він залишив помітний слід. Сучасні економісти знають його як фундатора науки про місцеві фінанси та теорії підприємницького прибутку. Юристам він відомий більше як провідний фахівець у галузі поліцейського права [5]. На жаль, на сьогодні відсутня повноцінна наукова розвідка, яка б у всій повноті висвітлювала багатогранний образ талановитого науковця та адміністратора. З

огляду на це досліджуючи наукову діяльність Цитовича – поліцейста юристи змушені хоча б у найзагальніших рисах розглянути його життєвий та науковий шлях, щоб виокремити з його численних студій саме дослідження із поліцейського права.

Наголосимо, що для юристів розгляд наукових уподобань Миколи Мартиніановича у різних галузях знань міра вимушена, але водночас і необхідна методологічно. Аналіз наукової діяльності ученого у різних царинах дозволить прослідкувати генезис не лише його наукових зацікавлень, але і допоможе відтворити шлях становлення науковця, який привів його до студіювання поліцейського права.

Важливо наголосити, що М. Цитович належав до школи поліцейського права, яка склалася в Університеті Св. Володимира. Відомо, що всяку наукову школу творять люди, сукупність праць і дій яких визначає основний результат її функціонування. У зв'язку з використанням терміну “школа поліцейського права Університету Св. Володимира” варто звернути увагу на ряд принципових застережень. По-перше, це – неоднорідність складу учених, що досліджували та викладали поліцейське право в Київському університеті. Така неоднорідність вимагає чіткішого визначення поняття “школа” стосовно поліцейського права. По-друге, більшої уваги заслуговує сюжет викладання поліцейського права як навчальної університетської дисципліни юридичного циклу. По-третє, дискусійними залишаються методологічні дослідження поліцейського права в ретроспективному аспекті.

Слід пам'ятати, що поняття “школа”, у тому числі і стосовно права, є далеко неоднозначним. По-перше, під ним розуміють напрямок наукової думки і педагогічні практики, створені окремими видатними ученими або групами учених, що поділяють схожі методологічні засади. По-друге, визначаючи наукову школу досить часто обмежуються лише національними школами права, що має часткове виправдання. По-третє, наукові школи прив'язують до певних університетських міст, наукових центрів чи навіть регіонів. Саме у такому контексті, через призму університетського центра, ми можемо констатувати наявність регіональних шкіл поліцейського права, у тому числі і школи поліцейського права Університету Св. Володимира. Ця школа, на нашу думку, при певній умовності поняття, має всі підстави на визнання. Вона існувала в рамках єдиної загальноросійської школи поліцейського права, але мала свої особливості. Вони з'явилися тому, що своїми учителями київські поліцейсти, крім вітчизняних, вважали переважно західноєвропейських учених, завдяки працям яких відбулося їх наукове становлення. А серед останніх, як відомо, не було однотайності у поглядах на науку поліцейського права. Тому і погляди вітчизняних поліцейстів на засадничі теоретичні питання науки поліцейського права різнилися.

Впродовж значного часу існувала загальноєвропейська університетська наукова дисципліна – поліцейське право. Потім цей предмет юридичного циклу потрапив до університетів Російської імперії. У кожному з них склалися свої особливі умови для дослідження і викладання поліцейського права, завдяки яким рельєфно вимальовуються контури регіональних шкіл університетських анклавів. Подібне

бачення історії розвитку поліцейського права в межах Російської імперії дозволяє виділити школу поліцейського права Університету Св. Володимира. Такий підхід до визначення університетської школи, на нашу думку, є виправданим. Він давно і з успіхом застосовується російськими дослідниками для виокремлення наукових університетських шкіл. Останній приклад, що підкреслює правомірність такого підходу – київська школа фінансового права окреслена і досліджена Мариною Володимирівною та Андрієм Михайловичем Лушніковими [4, с. 12-24]. Наголосимо, що фінансове право розглядається авторами як органічна складова “єдиної юридичної сім’ї”.

У нашому випадку наукову школу творять три складові:

1) особистісна (вчителі, учні, адміністрація, технічний персонал навчального закладу, науково-дослідні підрозділи). Певне значення для характеристики школи має засновник, або засновники, обставини і час засунвання, наступні лідери школи. Важливий її якісний і кількісний склад, предмет і методологія наукових досліджень, формальні показники наукової роботи (кількість наукових публікацій, наукові ступені і звання), наявність учнів – продовжувачів наукових досліджень.

2) матеріальна (матеріальна база навчального процесу: бібліотеки, аудиторний фонд та ін.)

3) соціокультурна (соціальне і культурне середовище у місті де знаходиться навчальний заклад). Викладачі і студенти не лише були інтегровані у місцеве культурне середовище, вони творили його. Частина студентів Університету винаймали квартири та кімнати, давали приватні уроки. Вони відвідували театри і концерти (часто самі влаштовували їх), співробітничали з місцевими благодійними, професійними і науковими інституціями. З часом вони взяли участь у земському і міському самоуправлінні, у діяльності політичних партій. Певне значення мали навіть архітектурні особливості будинку Університету і навчальних аудиторій, символізм професійного одягу, особливості мови і прийняття корпоративних норм поведінки.

Зробимо певні застереження. Ми схильні об’єднувати наукові і освітні школи. В Університеті Св. Володимира у XIX – на початку XX століття вони характеризувалися єдністю кадрового складу, безумовною залежністю і взаємообумовленістю двох видів діяльності від світоглядних і наукових засад, залежністю напрямків наукової роботи від педагогічних потреб, системою координаційних і субординаційних відносин, організаційною єдністю наукових і педагогічних працівників у рамках навчальних структур (кафедра, факультет, вуз). Тому ми не погоджуємося з поділом таких понять як “наукова школа” і “педагогічна школа”, як це пропонується деякими дослідниками [3, с. 261]. У нашому конкретному випадку, щодо школи поліцейського права юридичного факультету Університету Св. Володимира, ці поняття є нерозривними і становлять одне органічно ціле явище. Нам здається також, що немає ніяких підстав зараховувати кожного конкретного ученого лише до однієї з шкіл. Так, наприклад, вихованець Університету Св. Володимира, яскравий представник школи

поліцейського права Київського університету І. Т. Тарасов з повним правом може бути зарахованим також до ярославської та московської шкіл, оскільки належність до кожної з них обумовлюється окремим етапом його наукової та педагогічної діяльності.

З початком XIX ст. у Західній Європі подальша розробка теоретичних проблем поліцейського права набувала іноді значного, чітко окресленого, економічного забарвлення. Представниками цього напрямку в європейській науці виступали, наприклад, Рау та Зоден. У Російській імперії представниками цього напрямку, який сформувався щоправда значно пізніше, виступали М. Х. Бунге та А. Я. Антонович. Обидва вихованці, а згодом професори юридичного факультету Університету Св. Володимира, вони стояли біля витоків школи поліцейського права Київського університету, беззаперечним лідером якої довгий час залишався М. Х. Бунге. В. Івановський одним з перших підмітив і оприлюднив специфічні ознаки праць київських поліцейстів. Він писав, що вони “в своих трудах по полицейскому праву являются более экономистами, нежели полицейстами, отводя первенствующее место не только вопросам экономической политики, но и политической экономии и статистики” [2, с. 35]. Саме ця особливість і стала однією з характерних ознак регіональної школи поліцейського права Університету Св. Володимира.

Викладач поліцейського права Університету Св. Володимира А. Я. Антонович, на відміну від пануючого в той час у Російській науці, підтриманого та популяризованого найвідомішим тогочасним російським поліцейстом І. Андрієвським погляду на систему поліцейського права, запропонував власне її бачення. Свою позицію науковець пояснив у наступний спосіб. “Мероприятия, направленные к организации народного благосостояния, – писал він, – могут быть сведены к двум категориям: к созданию условий материального и духовного благосостояния. Согласно с этим обыкновенно и разделяет полицейское право на два отдела: благочиние и благоустройство. Первый отдел преимущественно обнимает собою право, характеризующее отрицательным характером, т.е. устанавливающее то, чего не должно делать. Второй обнимает ряд постановлений преимущественно положительного характера. Это деление, – стверджував учений, – с пропедевтической точки зрения не может быть признано основательным, так как многие из мер благочиния могут быть надлежащим образом объяснены только в связи их с мерами благоустройства, как и наоборот” [1, с. 24].

Стає очевидним, що представники двох університетів – столичного Санкт-Петербурзького та Св. Володимира, мали різні точки зору на систему поліцейського права. Перший поділяв його на 2 частини “благочиние и благоустройство”, а другий – “на общееучение о факторах благосостояния и учение об отдельных отраслях деятельности, направленной к достижению народного благосостояния” [1, с. 25]. Отже, погляди двох провідних фахівців з поліцейського права, які представляли два університети – Санкт-Петербурзький та Св. Володимира теоретично різнилися, що засвідчувало їх належність до різних наукових шкіл.

М. М. Цитович був учнем і наступником А. Я. Антоновича, який розвивав його погляди на науку поліцейського права і адаптував їх до вимог часу. Він став хронологічно останнім фаховим ученим-поліцейстом, що уособлював наукову школу поліцейського права Університету Св. Володимира. Можна з сумом констатувати, що його фізична смерть стала символічною смертю науки поліцейського права в Київському університеті.

Відроджуючи ім'я Цитовича-поліцейста ми ставимо питання значно ширше. Необхідно “реабілітувати” цілу галузь знань – поліцейське право, що в умовах розбудови незалежної Української держави вважаємо особливо актуальним, оскільки, як цілком слушно зазначив О. С. Проневич, – “незважаючи на зростаючий інтерес до цієї проблематики, розвинена поліцейсько-правова теорія, усталений категорично-понятійний апарат, чітке усвідомлення перспектив розвитку поліцейського права донині відсутні” [6, с. 34].

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Антонович А. Я.* Курс государственного благоустройства (полицейского права) / А. Я. Антонович. – Ч. 1. – Киев, 1890. – IV, 410 с.
2. *Ивановский В. В.* Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления): 4-е изд. испр. и допол. / В. В. Ивановский. – Казань, 1911. – 506 с. + X с.
3. *Ильин А. В.* Школы в юриспруденции / А. В. Ильин // Правоведение. – 2011. – № 3. – С. 259-261.
4. *Лушникова М. В.* Российская школа финансового права: портреты на фоне времени: монография / М. В. Лушникова, А. М. Лушников. – Ярославль: Индиго, 2013. – 800 с.
5. Поліцейське право в Університеті Св. Володимира: у 2 кн. – К.: Либідь, 2010. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – Кн. 2 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – 464 с.
6. *Проневич О. С.* Рецензія поліцейського права: проблеми та перспективи / О. С. Проневич // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 48. – С. 34-42.

Соломінчук В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК

Необхідною умовою розбудови України як соціальної, правової держави, визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, утвердження принципу верховенства права є удосконалення правотворчої діяльності держави та інститутів громадянського суспільства.

Питання правотворчості залишається актуальним напрямом дослідження теорії держави і права та активно вивчається у правовій науці на сучасному етапі.

Проблема правотворчості висвітлювалася у працях Ю. Шемшученка, О. Копиленка, О. Богачової, В. Погорілка, О. Зайчука, І. Снігур, О. Скакун, Н. Пархоменко, А. Алексєєва, О. Ющика та інших.

Як правило, правотворчість розглядається науковцями як діяльність держави та пов'язується, в першу чергу, із державною політикою. При цьому правотворчість громадянського суспільства та окремих його суб'єктів на сьогодні досліджена не достатньо.

Процеси, які відбуваються на сучасному етапі розбудови правової системи України, вимагають переосмислення ролі та значення не лише держави, а й інститутів громадянського суспільства у правотворчому процесі.

Наймасовішими та найбільш активними громадськими організаціями на сьогодні є професійні спілки. Для досягнення основної мети їх діяльності – захисту трудових, соціально-економічних інтересів спілчан, забезпечення прав і свобод громадян, підвищення правової захищеності, дотримання принципу соціальної справедливості, профспілки виступають суб'єктами правотворчості.

Конституція СРСР від 7 жовтня 1977 року закріплювала досить широкі права професійних спілок, зокрема і право на законодавчу ініціативу.

На жаль, норма ст. 7 Закону СРСР “Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності” від 10 грудня 1990 року, яка встановлювала право профспілок на законодавчу ініціативу не знайшла свого відображення у чинному Законі України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” [1].

На даний час відповідно до ст. 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить виключно Президентові, народним депутатам та Кабінету Міністрів України.

Разом з тим, не зважаючи на втрату права законодавчої ініціативи, яким профспілки користувалися в радянський період, не можна стверджувати про повну відсутність участі профспілок у законотворчому процесі. Адже, законотворчість не обмежується лише законодавчою ініціативою та парламентською діяльністю з розгляду, ухвалення та оприлюднення законів.

О. Копиленко, О. Богачова виділяють такі етапи законотворчого процесу: перший – підготовчий, що включає в себе підготовку проекту закону та узгодження з усіма зацікавленими особами, доопрацювання проекту; другий – внесення проекту до законодавчого органу, його обговорення, проходження кількох читань, прийняття і підписання закону; третій – набрання законом чинності [2].

А. Олійник вважає, що законотворчий процес складається з таких стадій як планування законопроектних робіт; підготовка законопроекту; розгляд його та прийняття закону; введення закону в дію та набрання чинності [3, с. 81-83].

І. Словська також доходить висновку, що законотворчий процес починається й завершується за межами парламенту в середовищі громадянського суспільства [4, с. 5-9].

О. Скакун дотримується думки, що забезпечення кваліфікованого складання проекту закону передбачає участь тих органів і організацій, профілю діяльності яких вони відповідають, а також залучення партій, профспілок та інших громадських об'єднань [5, с. 317].

Законодавство України надає можливість професійним спілкам брати участь у законотворчому процесі перш за все на законопроектній стадії.

Згідно зі ст. 21 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” профспілки, їх об'єднання мають право вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи і відповідним державним органам про прийняття або внесення змін до законів і інших нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Так, наприклад, з ініціативи Федерації профспілок України Верховною Радою було прийнято Закон “Про соціальний діалог”. Результатом співпраці Уряду, профспілок і роботодавців став Закон України “Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 роки”. Цільовою програмою з реалізації Програмної резолюції VI З'їзду Федерації профспілок України “Професійні спілки – за розвиток соціальної держави в Україні”, затвердженою постановою Ради ФПУ від 25.05.2011 № Р-2-4, серед основних завдань профспілок визначено необхідність розроблення та прийняття Соціального кодексу України.

Що ж до підзаконної правотворчості, то серед науковців поширеною є думка про те, що участь у діяльності, пов'язаній з підготовкою і прийняттям підзаконних актів, беруть лише Президент, Кабінет Міністрів, міністерства, відомства, державні адміністрації тощо.

Варто погодитися з думкою науковців про те, що все ж таки основну роль у підзаконній правотворчості виконують державні органи та інституції. Водночас, на сьогодні спостерігається посилення впливу інститутів громадянського суспільства, у тому числі і професійних спілок, на цю діяльність.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” передбачено необхідність урахування позиції професійних спілок та їх об'єднань під час прийняття будь-яких рішень з питань, що стосуються формування та реалізації соціально-економічної політики і регулювання соціально-трудова відносин.

До Національної тристоронньої соціально-економічної ради як постійно діючого органу, утвореного Президентом України для ведення соціального діалогу, входять 20 представників від сторони професійних спілок.

Участь професійних спілок у розробці та прийнятті підзаконних нормативно-правових актів реалізується при роботі в спільних консультативно-дорадчих та експертних органах, комісіях, групах.

У сфері розробки та введення в дію таких нормативно-правових актів як колективні договори та угоди професійні спілки виступають “монополістами”. Ініціаторами колективних переговорів у більшості випадків є професійні спілки та їх організації, вони ж зазвичай здійснюють збір пропозицій трудових колективів, готують проекти колективних договорів та угод.

За результатами колективних переговорів, в яких професійні спілки беруть участь як сторона соціального діалогу, укладаються генеральна угода на національному рівні, галузеві (міжгалузеві) угоди – на галузевому рівні, територіальні угоди – на територіальному рівні, колективні договори – на локальному рівні.

Дослідження ролі окремих інститутів громадянського суспільства у правотворчому процесі має як загальнотеоретичне, так і практичне значення, оскільки участь громадськості у прийнятті рішень органів державної влади та місцевого самоврядування відповідає вимогам, які ставляться до сучасних демократичних держав.

Для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики держава повинна сприяти участі професійних спілок у розробці, обговоренні та прийнятті нормативно-правових актів щодо соціально-трудова відносин та соціально-економічної стабільності у суспільстві.

Зважаючи на те, що професійні спілки беруть участь у законотворчій роботі, підзаконній нормотворчості, розробці колективних договорів та угод, можна стверджувати, що професійні спілки є повноцінними та активними суб'єктами правотворчості, а правотворча діяльність профспілок є одним з чинників державотворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – С. 397.
2. *Копиленко О. Л., Богачова О. В.* Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення : кол. моногр. у 2-х ч. / О. Л. Копиленко, О. В. Богачова ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К. : Реферат, 2010. – 696 с.
3. *Олійник А.* Законотворчий процес – його основні риси і особливості / А. Олійник // *Право України.* – 1998. – № 4. – С. 81-83.
4. *Словська І. Є.* Законотворчий процес: питання тлумачення / І. Є. Словська // *Право і Безпека.* – 2011 – № 2. – С. 5-9.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ

Минає п'ять століть, як у польських, а далі в українських хроніках, літописах, державних документах, в усному епосі закарбовується й розвивається історична панорама однієї з найгероїчніших й найрізноманітніших сторінок світової історії – Запоріжської Січі, козацького війська, які утворили державу.

Високоосвідчений, з таким національно політичним розумом, патріот і борець за незалежну Україну є Пилип Орлик. Навіть історики XIX століття, зокрема Соловйов, Коночевський та Костомаров високо оцінили роль Пилипа Орлика, який намагався довести, що незалежність України позитивно вплине на міжнародне становище і безпеку Європи.

Конституція 1710 року “Прав і свобод Запоріжського війська” – одна з перших у світі демократичних конституцій. Головна ідея її – повна незалежність України від Польщі та Росії, причому кордони з Польщею були визначені по річку Случ, як за Богдана Хмельницького.

Крім визначення території української держави, Конституція визначила права усіх верств населення України, незалежне становище Запоріжської Січі від Польщі та Росії.

Визначальною рисою Орликової Конституції є те, що деякі пункти, котрі обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина й полковники, а й представники Запоріжжя та полків від кожного по одній заслуженій особі.

Конституцію України одразу по її прийняттю визнали уряди Швеції і Туреччини. Вона й сьогодні вражає своєю актуальністю й високим правовим рівнем. Вчені й політики не без підстав вважають, що, втіливши ідеї її найгеніальнішого гетьмана Івана Мазепи, вона як державний акт республіканського спрямування, на 20 років випередила ідеї Французької революції.

Конституція Орлика передбачала широку демократичність навіть у вищих членів: “як військові так і посполиті урядники мають бути обрані вільними голосами, особливо полковники”.

Складається Конституція із преамбули і статей, що об'єднані у 16 розділів. Основним пунктом було закріплення принципів діяльності органів державної влади, скликання Генеральної ради тричі на рік, вона закріплювала панівне становище православ'я у майбутній державі і безпосереднє підпорядкування Київської метрополії Константинопольському патріарху, підтверджувала традиційний союз з кримським ханством, передбачала непорушність території та скасовувала утримання компанійських та сердюцьких полків, що очолювалися самим Гетьманом. Конституція

приділяла увагу становищу міщан посполитих та козаків – “людей убогих”. Це була перемога старшинської аристократії над гетьманським абсолютизмом.

За характеристикою О. Оглобліна “Конституція була маніфестом державної волі української нації перед цілим культурним світом, була віковим пам’ятником української державно – політичної думки”.

Важливою особливістю було те, що вона укладена не між гетьманом і монархом, а між гетьманом і козацтвом, яке виступало від імені всього українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович О. На чужині, але ж Україні. Міжнародна політична діяльність гетьмана України Пилипа Орлика в екзилі. – К., 1998р.
2. Гарман Б. Глава Української держави Пилипа Орлика з родиною і членами уряду в Конституції (1716–1719 рр.) // Політики України. – Київ, 1992. – № 1.
3. Конституція Пилипа Орлика 1710 р.
4. Політична історія України. – К., 2001 р.
5. Хорунджий Ю. Пилип Орлик (Історичні постаті України // Урядовий кур’єр. – Київ, 1998 – 10 жовтня.
6. Шевчук В. Гетьман вигнанець: Про Пилипа Орлика // Хроніка. – Київ, 1993. – № 3-4. – С. 61-73.

Цимбал В. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ФІНАНСІВ УСРР У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Правова форма – це організаційна форма діяльності органів держави, їхніх посадових осіб, що, по-перше, передбачена правом і йому відповідає, по-друге, своїм результатом тягне юридично значимі наслідки для суб’єктів права. Такі форми можуть зазнавати значних змін у процесі функціонування державного владного апарату, оскільки прямо залежать від соціальної, економічної політики держави, загального режиму законності і правопорядку, етнокультурного змісту самого права.

Основна характеристика правової форми регулювання соціальних відносин полягає у тому, що в ній найбільш чітко проявляється державно-владний, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер повноважень органів державної влади та управління і їх посадових осіб. Правові форми здійснення державної влади за своїм змістом правотворчу та правозастосовну форми діяльності, які мають свої особливості.

У даному контексті вартим уваги є твердження про те, що здійснюючи нормотворчу діяльність, Народний комісаріат фінансів УСРР (Наркомфін) лише сприяв забезпеченню певного режиму державної дисципліни у фінансовій діяльності, тоді як на підтримання державного ладу (політичного режиму) спрямовувалася дія нормативно-правових актів, якими керувався сам Наркомфін. Охоплюючи нормативним регулюванням діяльність галузевих органів управління, підприємств, установ та організацій, пов'язаних з веденням фінансів, фінансові органи тим самим закріплювали економічну політику держави "... для усунення будь-якої можливості відхилення від неї". Таким чином, нормативно-правові акти, що видавалися НКФіном УСРР як акти-регламентатори, будучи спрямованими на регламентацію фінансових правовідносин в масштабах цілої республіки, були актами дотримання вищої компартійної волі. Адміністративно-командна система управління, напевно, знаходила найбільш яскравий вияв у процесі нормотворення, оскільки субординація і підпорядкування інтересів всередині неї здійснювалося шляхом директивного планування соціально-економічних процесів. Внаслідок цього система радянського права загалом дуже швидко набула ознак правової культури закритого типу, що значно обмежувало її діалог з іншими правовими традиціями у подальшому, утворило міцні підвалини для апології – позиціонування радянського правового розвитку як найбільш досконалого, безпомилкового та єдино можливого.

Вважаємо за необхідне погодитися з думкою В. М. Чебан про те, що нормативно-правові акти слугують важливим, але не єдиним засобом реалізації владних повноважень, використовуються також і інші форми правової діяльності. Хоча контрольно-ревізійна діяльність повинна наділятися оболонкою правових актів, відмінність і самодостатність зазначеної правової форми діяльності Наркомфіну УСРР є очевидною. У правозастосовній діяльності виявляється піднормативне правове регулювання фінансових відносин. Так, контрольно-ревізійні функції тією чи тією мірою виконували усі структурні підрозділи фінансових органів, включно з тими, для яких вона не утворювала основного змісту діяльності, а була спрямована на сприяння виконання їхніх основних завдань, а саме: стягнення податків; вилучення прибутків усупільненого сектору; збирання неподаткових прибутків; догляд за фінансовою та кредитною дисципліною; дотримання бюджетної дисципліни; акумуляція заощаджень населення та госпорганів через ощадкаси, держпозики та банки.

Організація фінансового контролю здійснювалася за принципом суворої централізації, що був основою системи партійно-державного механізму соціально-економічної регуляції. Це знаходило відображення як у структурі його апарату, так і в порядку заміщення його керівних посад.

Не дивлячись на те, що питання організації та діяльності державного апарату (фінансових органів) не можуть бути встановлені лише теоретичним шляхом, а повинні набувати конкретних форм, індивідуалізованих історією, радянська державність будувалася переважно у відповідності до теоретичних принципів –

ідеологічних постулатів. Методичне керівництво діяльністю фінансового апарату за радянської адміністративної практики перетворилося на директивне і крім організаційних, мало низку вад суто технічного характеру.

У свою чергу, відсутність чітких стратегічно-управлінських рамок для формування фінансової політики УСРР, призводило до витіснення прийняття рішень в індивідуальному порядку. У такий спосіб створювався фундамент командної системи (наказів та розпоряджень), що заважало появі заснованої на чіткому розподілі функцій та обов'язків адміністрації в фінансовому відомстві та в державному апараті загалом. Разом із дефектною правовою системою та розпливчатыми механізмами підзвітності це створювало родючий ґрунт для корупції, вад в управлінні та неузгодженості урядових дій. Мала місце відсутність узгодженості між первинним законодавством і підзаконними нормативними актами.

Відсутність у процесі практичної реалізації діяльності механізмів поступового переходу від одних форм і методів організації та діяльності апарату Наркомфіну УСРР до інших також мала суттєвий негативний вплив на оперативність та узгодженість його діяльності. Порядок реалізації практичних заходів з реформування певної системи має особливе значення. Зазначені заходи повинні бути розраховані таким чином, щоб усі нові форми організації та діяльності витікали з попередніх форм та методів, а не з абстрактних теоретичних понять “революційної свідомості”, “правової держави”, тощо.

Міністерство фінансів України, яке є доволі модифікованим спадкоємцем Наркомфіну УСРР у наш час виконує цілу низку другорядних, суто технічних функцій, тоді, як значні сфери економіки опиняються фактично поза межами його впливу. Це, перш за все, стосується розробки податкової та фіскальної політики, забезпечення стабільності державних фінансів, розробки митної політики та організації митної справи, сприяння розвитку місцевого самоврядування та реформування міжбюджетних взаємовідносин. Перевага нинішнього моменту для України полягає у можливості вивчення уроків власних історичних помилок. Державне будівництво повинне відбуватися на засадах діалогу влади і суспільства: відсутність масової підтримки реформ з боку більшості українців, а також неспроможність влади до співпраці не дають змоги зробити перетворення стійкими. Побудова “вертикальної системи” управління – це бюрократична відповідь влади на поведінку суспільства, це демонстрація незалежності влади від громадянина. Реакція українського суспільства на такі кроки політичних еліт залежатиме лише від рівня його власного розвитку, самостійності мислення, бачення напрямів розвитку та бажання досягати поставлених перед собою і перед владою завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Назаренко Е. В. Социалистическое правосознание и советское правотворчество. – К., 1968. – 156 с.

2. Нариси історії державної служби в Україні / [О. Г. Аркуша, Є. І. Бородин, С. В. Віднянський та ін.; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 536 с.
3. *Понтович Э. Э.* Казна и контроль. Государственно-правовая характеристика финансового контроля. – М., 1927. – 185 с.
4. *Чебан В. М.* Правові форми фінансової діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07/ Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 16 с.

Шитий С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПІДХОДИ ДО РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ У ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ЩО ФОРМУВАЛИ УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ

Однією з найгостріших проблем сучасної України є низький рівень правової і особистої культури громадян. Найкращим шляхом подолання цієї проблеми є побудова ефективної системи національної освіти. Але перш ніж братися до розбудови системи освіти потрібно визначити концептуальні засади майбутньої освітньої системи. Досвід роботи діючої системи освіти в Україні нашою думкою про відсутність єдиної концепції розвитку освіти. Однією з причин такої ситуації можна вважати постійну зміну концепції освіти у зв'язку з постійною зміною політичних сил, що знаходяться при владі. Виникає питання: чому концепції побудови системи різних політичних сил настільки різні і чи мають взагалі політичні сили сучасної України конкретну концепцію розвитку національної системи освіти? Для вирішення цих питань корисно було б звернутися до досвіду українського державотворення і зрозуміти, яким чином було вирішено питання освіти у період визвольних змагань. Перш за все, необхідно дослідити концепції побудови системи національної освіти політичних партій, які формували Українську Центральну Раду (УЦР) Української Народної Республіки (УНР) або мали на неї політичний вплив.

Перші українські політичні партії починають формуватися в кінці XIX початку XX ст., а особливо після 1902 р. [1, с. 29]. Перш за все, варто звернути увагу на ті партійні організації, які сформували УЦР і отримали там найбільше представництво, оскільки саме вони в подальшому здійснювали формування вищого освітнього відомства і національної освітньої системи в цілому, реалізуючи свої концепції розвитку національної освіти в Україні. Крім того, розглядаючи програмні положення політичних партій періоду Української революції треба брати до уваги ту обставину, що майже всі політичні сили того часу мали соціалістичне спрямування, тобто були орієнтовані на вирішення проблем безземелля селян і безправ'я робітників. І далеко не

всі партії розглядали просвіту населення як елемент подолання найгостріших суспільних проблем [2, с. 22-28].

Варто зазначити, що етнічні українці склали більше двох третин населення України і являли собою титульну націю України [1, с. 16]. А це в свою чергу означає, що саме партійні організації українського національного руху були виразниками волі більшості населення України, особливо в її під Російській частині, і відповідно саме українські партії мали законне право, будучи законними представниками більшої частини населення, реалізувати свої програмні положення в усіх сферах державної політики. В тому числі, і в освітній галузі.

Серед партій, які сформували УЦР в першу чергу слід розглянути Товариство українських поступовців (ТУП) і Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), оскільки їх представництво було найбільш вагомим [1, с. 66-67].

ТУП виникло у 1908 р. внаслідок реорганізації Української радикально-демократичної партії, яка в свою чергу виникла в результаті об'єднання Української демократичної і Української радикальної партій у 1906 р., які як партії остаточно оформилися у 1904 р. А на з'їзді 25-26 березня 1917 р. ТУП було перейменовано в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). Програма ТУП у галузі освіти полягала у українізації школи і розбудові української національної освітньої системи [1, с. 39-40, 52-53, 77]. Свою позицію ТУП офіційно підтверджувало у зверненнях до народу закликаючи до розбудови національної освіти і відкриття українських шкіл та інших освітніх закладів [3, с. 1].

Іншою політичною силою, що отримала значне представництво в УЦР була УСДРП. Вона виникла на основі Революційної української партії (РУП), яка виникла у Харкові у 1900 р. і у 1905 р. була перейменована в УСДРП [1, с. 32, 34]. З самого початку свого існування УСДРП підтримувала ідею національно-культурної автономії, розвиток національної освіти [4, с. 3]. У пункті шостому програми УСДРП проголошувалося право кожної нації на культурне й політичне самовизначення. У пункті дванадцятому – рівноправність всіх мов в школах, судах, місцевих громадянських і урядових установах. Пункт шістнадцятий програми декларував: “Безкоштовне обов’язкове світське, загальне і фахове навчання для всіх дітей до 16 років. Харчів одежі і підручників безплатно для дітей бідних. Передачі усієї народної освіти на Україні до завідування Українського Сейму. Відповідна кількість шкіл для кожної нації” [5, с. 3].

Ще однією політичною силою, яка мала значне представництво в УЦР була Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) [6, с. 15-16]. Формування УПСР почалося іще у лютому 1907 р. під час з'їзду всеросійської Партії соціалістів-революціонерів, коли українськими соціалістами-революціонерами було прийнято рішення про відокремлення в самостійну партійну організацію. Остаточно УПСР було сформовано у квітні 1917 р., коли відбувся установчий з'їзд і були сформовані програмні положення [7, с. 40-42]. Програма українських есерів орієнтувалася на

земельну і аграрну реформи, також виступаючи за широку автономію України у складі майбутньої Російської федерації. Питанню освіти УПСР особливої уваги не приділяла, хоч і визнавала проблеми освіти і необхідність реформування освітньої галузі [7, с. 55-66]. Тому й не дивно, що саме представники ТУП і УСДРП сформували основу освітнього відомства Генеральний Секретаріат УЦР УНР, в той час, як члени УПСР займалися вирішенням земельного і аграрного питань.

До партій, що мали порівняно невелике представництво належала Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС), яку було створено у 1907 р., колишніми членами Української народної партії (УНП), котра була створена у 1902 р., але до 1907 р. занепала. Основні програмні положення партії були викладені у “десяти заповідях” УНП, а потім стали основою програми УПСС. У четвертій “заповіді” містилися положення про широку українізацію в усіх галузях, в тому числі і в освіті. Крім цього, положення УПСС питання освіти безпосередньо не торкалася [6, с. 35-36].

Не відрізнялися увагою до освіти і, популярні на той час, анархістські рухи, такі як, наприклад, українські анархо-синдикалісти. Члени союзу анархо-синдикалістів визнавали необхідність освіти робітничого класу і свободу книгодрукування, але не пропонували жодних конкретних програмних кроків [8, с. 2-3].

Ніяких пропозицій щодо створення і реформування народної школи не висувала Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП), яка на той момент, ще не поділилась на більшовиків і меншовиків. РСДРП розглядала викладачів як засіб партійної пропаганди. Визнавала необхідність просвіти, але першочерговим завданням визначала партійну роботу і пропаганду. У партійних друкованих органах про вчителів ішла мова лише як про один з професійних союзів і ресурс політичної боротьби [9, с. 3].

На території України також діяла партія конституційних демократів або кадетів, яка мала більш помірковані погляди на революцію. Кадети так само не розглядали освіту як один з засобів вирішення найгостріших суспільних проблем [2, с. 30].

Таким чином, провідну роль у розробці основ майбутньої концепції української національної освіти відігравали ТУП, потім УПСФ, і УСДРП, котрі мали в УЦР найбільше представництво і разом з тим, у своїх програмних положеннях мали чітко визначені підходи до питання національної освіти, які в майбутньому мали змогу реалізувати у державній політиці УНР. Подібний підхід був би корисним і в наш час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада [Текст] : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / В. Ф. Верстюк ; Міжн. фонд “Відродження”, Міністерство освіти України. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.
2. *Андрусишин Б. І.* У пошуках соціальної рівноваги [Текст] : нарис історії робітничої політики укр. урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин ; Федерація профспілок України. – К. : [б.в.], 1995. – 192 с.
3. До Українського громадянства. Заклик [Текст] / О. Вілінський, О. Волошин, А. Вязлов, М. Демяновський, Д. Дорошенко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Леонтович,

- Ф. Матушенський, А. Ніковський, В. Прокопович, Л. Старицька-Черняхівська, Є. Чикаленко, Ф. Штейнгель, Л. Яновська // Нова Рада. – 1917. – № 1. – С. 1.
4. Програма національного з'їзду УСДРП [Текст] // Робітнича газета. – 1917. – № 4. – С. 2-3.
  5. Програма Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, ухвалена на 2-му черговому з'їзді Партії в грудні 1905 р. [Текст] // Робітнича газета. – 1917. – № 15. – С. 2-3.
  6. *Верстюк В. Ф.* Склад і структура Української Центральної Ради [Текст] / В. Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – 2009. – Вип. 4. – С. 5-30.
  7. *Висоцький О. Ю.* Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок [Текст] / О. Ю. Висоцький. – К. : Основні цінності, 2004. – 272 с.
  8. Головний козир революції [Текст] // Голос труда. – 1917 р. – № 3. – С. 2-3.
  9. Из партии. Среди учителей. [Текст] // Рабочая Газета. – 1917. – № 8. – С. 3.

Ярошенко М. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Нині резонансні (гучні) злочини та окремі аспекти девіантної поведінки знаходяться в центрі уваги засобів масової інформації, політиків і неурядових організацій. У сучасній науковій правовій літературі формується цілий пласт досліджень, які розглядають такі феномени, як “корупція” та “хабарництво”, “тіньова економіка” й “економічна злочинність”. Нез'ясованою залишається політична роль соціальних агентів корупції та кримінальної економіки. Так, Л. Гевелінг виключає можливість універсального тлумачення понять “клептократія, тіньова економіка, плутократія” вважає, що вони лише піддаються визначенню з точки зору аналізу системи владних відносин. Він визначає корупцію як деструктивну щодо діючих на даній території суспільних норм і панівної моралі систему соціальних зв'язків, які характеризуються використанням владних повноважень для одержання матеріальної або нематеріальної вигоди. Є різні типи, види та форми корупції, найважливішими з яких є економічна та політична [1, с. 10].

Багато дослідників, пропонуючи власні дефініції корупції взагалі, як правило, мають на увазі деякі субстанції, які об'єднують риси економічної та політичної корупції [4, с. 67]. Значно рідше в науковій літературі категорія корупції ділиться на “політичну” й “адміністративну”, або означає лише економічну або лише політичну корупцію в “чистому вигляді”. До середини ХХ ст. в суспільствознавстві було остаточно подолано вульгарно-семантичний підхід до дослідження корупції, який загрожував обмежити аналіз об'єкта розглядом різних сторін процесу давання–одержання хабарів не законотворчими посадовцями. Однак латинське “корупція” –

широкий спектр негативних явищ суспільного життя. Вивчення корупції та її соціальних агентів у другій половині ХХ ст. перемістилося у сферу дисциплінарно-галузевих підходів, застосування яких принесло позитивний, однак обмежений дослідницький ефект.

Політологічний аналіз корупції відзначався псевдопозитивістською основою: опис окремих випадків корупції (описовий підхід), який не сприяв системному аналізу. У рамках політологічного підходу переважає акцент на владно-управлінському аспекті функціонування та розвитку об'єкта. О. Обасанджо вважає, що “корупція – всюди поширений феномен зловживання суспільною владою з метою одержання власної вигоди”. М. Мушеше: корупція – це погане управління (що здійснюється свідомо або несвідомо) нинішніми й майбутніми ресурсами (людськими, матеріальними, фінансовими тощо) та відмова від персональної, соціальної та моральної відповідальності. Ф. Бейлі: корупція – загальний термін, що означає неправильне використання влади та охоплює хабарництво як реалізовану особисту вигоду – не обов'язково в грошовій формі. Т. Нес, А. Прайс і Ч. Вебер визначають корупційну дію як будь-яке незаконне використання суспільної влади або повноважень з метою одержання особистої вигоди [7, с. 108].

Дослідники, що підкреслюють посадовий фактор становлення корупції. М. Левін і Г. Сатаров: коріння – у наявності “місця” - становища, з якого можна дістати прибуток [3, с. 1]. Макміттан: держслужбовець корумпований тоді, коли він отримує гроші або щось, що може бути виражено в грошах, як оплату за дію яку він (вона) виконує в рамках своїх законних обов'язків, але виходячи з неправильних мотивів.

“Статусна” теорія – використання службового становища та професійного статусу для забезпечення особистої та соціально-політичної вигоди. Т. Джефферсон: найбільш схильні до корупції ті суспільні класи, які опинились позбавленими власності. Тому частина спеціалістів визначають соціально-майновий фактор розвитку корупції як головний. Л. Севаньяна: корупція – використання суспільного майна в особистих цілях (не лише матеріальне майно, може включати надання покровительства групам людей).

Напрямки правового підходу, який багато в чому визначає трактування аналізованого об'єкта в законодавчих актах різних держав. У сучасній науковій літературі існує так званий соціально-судовий підхід до проблем хабарництва, який об'єднує деякі елементи правового та соціологічного методів аналізу [6]. Морально-правовий підхід у вивченні корупції: Р. Одінга розглядає корупцію як поведінку, що порушує закони та соціальні стандарти суспільства і є каналом використання суспільної ролі або ресурсів з метою особистої вигоди. З рядом застережень до цієї ж групи можна включити дефініцію С. Глінкіної, яка розглядає корупцію як навмисне недотримання принципу незалежності сторін з метою отримання за рахунок такої

поведінки яких-небудь переваг для себе або інших осіб, з якими встановлені особисті стосунки” [2, с. 75].

Інше відгалуження правового підходу – етичний аспект (кодекси поведінки). Психологізація та обмеження аналізом таких мотивів поведінки індивіда, як егоїзм, жадібність, бажання швидко збагатитися, неможливість протистояти спокусі поширення низьких етичних стандартів [7, с. 109]. Це діяльність Комісії Кнеппа (вивчала правопорушення серед поліцейських Нью-Йорка), яка відзначала ступінь “персональної жадібності”. Для Дж. Гардінера та Д. Олсона нездатність протистояти спокусам та індивідуальні ціннісні орієнтації – обставини, що породжують корупцію. А. Рогов і Г. Лассвелл: корупція в середовищі політичних босів у США виникає в силу їх відношення до політики як до “виграшу”, або як до “гри”. У. Крейдер: політична корупція набуває нових форм, які пов’язані не з грошовими або іншими матеріальними факторами, а з грою зацікавлених осіб на честолюбстві та марнославстві політиків, які прагнуть обожнення, вдячного “ревіння натовпу” та іншим знакам шанування.

Кримінологічний та економічний аспекти, економетричні дослідження Дж. Ламбсдорффа, П. Мауро [5], А. Брунетті. Дослідження фундаментальних проблем взаємозв’язку корупції, економіки та політики. Історичний, “інформаційний” і географічний підходи: Дж. Перрі намагався встановити зв’язок між специфікою корупційного розвитку країни та особливостями її географічного положення.

Однак специфіка корупційних правопорушень вимагає міждисциплінарного підходу. Він застосовувався в працях С. Алатаса, Р. Теобальда, Б. Рідера. “Багатодисциплінарне” дослідження це “Political Corruption: A Handbook” досліджує багато граней історичної та сучасної корупції, питання її становлення в економічно розвинених країнах і державах, що розвиваються. Цей же підхід – у праці “Corruption and the Global Economy”. Інтегрований суспільно-політичний підхід: мета – спроба поєднати відповідні категоріальні апарати політології, соціології, політичної економії та економіки для визначення причин виникнення корупції. Структурно-рівневі підходи, зокрема варіанти “бюрократичного”, або “організаційного” підходу, суть якого – у неспроможності досягнення суспільних цілей в силу перепон, що створюються бюрократичною організацією. У рамках цього підходу – розглядається теза про те, що “бюрократична інерція” спонукає людей, як стверджували М. Джонсон і С. Роуз-Аккерман, ігнорувати офіційні канали прийняття рішень і досягати власних цілей шляхом давання хабара та іншими незаконними засобами.

Підсумовуючи різні погляди дослідників корупції, можна констатувати, що корупція – складне соціальне явище з глибоким історичним корінням, окремі грані якого набувають глобального значення. Також корупція протягом усього ХХ ст. була безумовним чинником становлення клептократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гевелинг Л. В.* Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. – М.: Изд-во “Гуманитарий” Академии гуманитарных исследований, 2001. – 592 с.
2. *Глинкина С. П.* Коррупция в России: причины, масштабы, качественные изменения // Восток. – 2000. – № 1. – С. 75-83.
3. *Левин М., Сатаров Г.* Явление коррупции в России // Независимая газета. – 1997. – 2 октября.
4. Россия и коррупция: кто кого. – М., 1999.
5. Corruption and the Global Economy / Ed. by K. A. Elliot. – Washington, 1997.
6. *Jamieson A.* Political Corruption in Western Europe: Judiciary and Executive in Conflict // Conflict Studies. RISCT. – 1996. – March. – Vol. 288.
7. *Nas T. F., Price A. C., Weber Ch. T.* Policy-Oriented Theory of Corruption // American Political Science Review 1986, March, Vol.80. No.1, p. 107-119.

Яценко І. С.

Міжрегіональна Академія Управління Персоналом (м. Київ)

ВАЖЛИВІСТЬ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ МЕХАНІЗМУ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В ПОДІЛІ ВЛАДИ

Для реалізації ідеї правової держави, зокрема дотримання принципу верховенства в права діяльності державних органів, необхідним є створення процедур притягнення до відповідальності осіб, які обіймають державні посади або виконують публічні функції, за їх діяння, які пов'язані з їх виконанням, в разі порушення ними законодавства. Відповідному контролю підлягають передусім діяння таких осіб, які полягають у вадливому застосуванні закону, діянні без належної правової підстави або незгідно зі змістом чинної норми права.

Одним з основних (зокрема з уваги на історичний аспект) механізмів реалізації правових наслідків нелегальних діянь осіб, які обіймають державні посади або виконують публічні функції є конституційна відповідальність. Конституційна відповідальність є важливим елементом правової держави. Він повинен гарантувати, що в демократичній державі закон стоїть понад політикою, а не політика понад законом.

Конституційна відповідальність є також одним з елементів механізму стримувань і противаг, як головної складової частини реалізації принципу розподілу влади. Як елемент цього механізму конституційна відповідальність застосовується до осіб які або уособлюють відповідну владу або є її складовою частиною (є її представниками). Тобто суб'єктами такої відповідальності можуть бути тільки

представники законодавчої влади (депутати або члени парламентів), представники виконавчої влади (президент, прем'єр-міністр, міністри, члени кабінету міністрів тощо), представники судової влади (судді конституційного суду, верховних судів, звичайних судів).

Метою притягнення до конституційної відповідальності, як елементу механізму стримування і противаг, є відновлення рівноваги між гілками влади. Під рівновагою ми розуміємо ту систему компетенції кожної з гілок влади, яка дозволяє їм функціонувати згідно з Конституцією і яка дозволяє уникати узурпації влади однією з гілок або перевищення власної компетенції або втручання (привласнення) компетенції іншої гілки влади. Застосовуючи конституційну відповідальність мета ця досягається або шляхом вилучення особи, яка є представником гілки влади з цієї гілки, повної заміни цієї гілки (наприклад в разі коли виконавча влада представлена однією особою – президентом). Характерним елементом такої відповідальності є її каральна функція, оскільки вона передбачає не тільки вилучення особи з представників гілки влади, але і притягнення до кримінальної відповідальності. Ця функція є також реалізацією суспільної, політичної і юридичної відповідальності представників влади перед носієм цієї влади – народом.

У генезу конституційної відповідальності представників відповідних гілок влади лягло переконання, що головним сенсом існування такої відповідальності є необхідність забезпечення уникнення державою та суспільством наслідків незаконних діянь, вчинених під час виконання своїх функцій представниками влади. В кожній демократичній державі особі, яка функціонує в структурах державної влади на підставі мандату, який їй видано народом (наприклад парламент, президент) або іншим органом, який має відповідні повноваження від народу (наприклад міністри, судді), повинна постійно товаришити свідомість того, що вся їхня діяльність підлягає суспільному, політичному і правовому контролю. Однією з рис, що відрізняє демократичну державу від не демократичної слушно визнається власне існування в демократичній державі інститутів і механізмів, які забезпечують відповідальність правителів перед народом.

Першою державою, в якій було запроваджено інститут конституційної відповідальності була Англія. Там народився інститут (процедура) *impeachment*, який дозволяв Палаті представників оскаржувати представника влади перед Палатою лордів в разі порушення ним закону. Хоча в XVIII столітті англійський інститут *impeachment* перестав в Англії функціонувати, він “відродився” на іншому континенті, в якості складової частини президентської системи правління, передбаченої американською Конституцією 1787 року. На європейському континенті інститут конституційної відповідальності сформувався у Франції в кінці XVIII століття і значно відрізнявся від англосаксонської моделі.

На сьогодні інститут конституційної відповідальності міститься в основних законах багатьох сучасних європейських держав. Це стосується як демократичних

держав континентальної західної Європи, так і держав центральної або східної Європи, які розпочали свій шлях до демократії в цій частині Європи в 1989 році та які ще знаходяться в періоді трансформації їх державних устроїв.

Однак недостатнім є закріплення інституту конституційної відповідальності в основному законі. Важливим є також яким чином цей інститут функціонує і чи не може він бути використаний з метою не відновлення рівноваги та забезпечення конституційного поділу влади а навпаки, з метою порушення такої рівноваги, з метою узурпації влади, з метою “привласнення” однією з гілок влади компетенції, що належить іншій гілці влади. Необхідно також згадати, що інститут конституційної відповідальності, як інститут конституційний, тобто передбачений основним законом держави, повинен бути врегульований в цьому законі таким чином, щоб виключити можливість притягнення до відповідальності, фактично конституційної, іншим чином, поза інститутом конституційної відповідальності, з використанням інших існуючих процедур, зокрема судових. Події останніх років, які відбулися в Україні, зокрема притягнення до відповідальності бувшого прем'єр-міністра, бувших міністрів, позбавлення депутатських мандатів показує, що Конституція України недостатнім чином забезпечує функціонування інституту конституційної відповідальності в Україні.

Таким чином інститут конституційної відповідальності може бути як благом так і знаряддям політичної боротьби. Для уникнення випадків використання інституту конституційної відповідальності в якості знаряддя політичної боротьби необхідно конституційно закріпити принципи його функціонування. Для цього важливим є кілька аспектів: 1) це повинно бути закріплено саме в Конституції, причому таким чином, що його не можна було використати поза межами, які Конституція встановлює; 2) інститут повинен чітко закріплювати перелік осіб, щодо яких така відповідальність може бути застосована (наприклад президент, депутати, прем'єр-міністра, міністри, судді Конституційного та Верховного Судів, при чому як чинних так тих, які вже не виконують свої функції); 3) окреслювати діяння, за які може бути передбачена конституційна відповідальність (вадливе застосуванню Конституції та закону, діянні без належної правової підстави або незгідно зі змістом чинної норми Конституції або закону); 4) враховувати умисність та неумисність діяння; 5) окреслювати процедуру притягнення до такої відповідальності, яка виключає політичну упередженість при прийнятті рішення; 6) встановлювати орган, до компетенції якого відноситься притягнення до конституційної відповідальності (це повинен бути окремий орган, який повинен займатися виключно цим питанням), наприклад Державний трибунал; 7) встановлювати процедуру вибору такого органу, яка виключає його політичну упередженість (цей орган повинен бути багато особовим та в його виборі повинні приймати участь різні гілки влади); 8) передбачати гарантії для членів такого органу.

СЕКЦІЯ ІІ.
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО;
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО;
КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Жидкова Н. М.
Менська районна гімназія (м. Мена, Чернігівська обл.)

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: ДЕ-ФАКТО І ДЕ-ЮРЕ

На сучасному етапі розвитку демократичної держави, забезпечення участі народу в діяльності судової влади стали підґрунтям для введення в Україні суду присяжних. За задумом ініціаторів це сприяє кращій реалізації принципів судочинства: рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін у наданні суду своїх доказів та доведенні їх переконливості, гласності судового процесу. Тому більшість науковців (С. Ю. Обрусна, С. В. Оверчук, О. І. Русанова та ін.) позитивно оцінюють наявність суду присяжних, вважаючи, що він має бути “як суд рівних над рівними” [1]. Це сприятиме прийняттю судового рішення з позиції моралі, а отже, й зростанню авторитету суду та довіри до нього у народі.

Діяльність інституту присяжних регламентується Конституцією України, законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 р., новим КПК України від 13.04.2012 р. та низкою інших нормативно-правових актів. Метою даної статті є коротка характеристика суду присяжних в Україні на сьогодні та можливості підвищення ефективності його діяльності.

У світі відомі дві моделі суду присяжних: *європейська*, яка передбачає спільну участь шеффенів (члени судової колегії у середньовічній Німеччині) або народних засідателів (як у СРСР, далі нарзаси) із суддями у вирішенні всіх питань судового засідання та *англо-американська*, в якій присяжні самостійно виносить вердикт про винуватість або невинуватість підсудного, а судді – вирок. Модель суду присяжних в Україні розроблялася на основі досвіду країн Австрії, Німеччини, Франції, Данії і фактично запроваджує європейську модель, проте дещо наслідуючи з радянської.

За положеннями нового КПК України (ч. 3 ст. 31) колегія у складі двох суддів та трьох присяжних ухвалює судові рішення (крім питання про тримання

обвинуваченого під вартою). Окрім відмінностей у складі судової колегії порівняно з радянським правом КПК України вводить іншу процедуру відбору присяжних (випадковий відбір із списку), визначає вищий віковий ценз (30 років), передбачає їх залучення лише до розгляду кримінальних справ. Критики називають це за сутністю відтворенням моделі “нарзасів” радянських часів, коли присяжні, без належної підготовки, беруть участь у вирішенні долі підсудного [2].

Під час судового процесу (ст. 391 КПК України) питання вирішуються більшістю голосів, а головуєчий в особі професійного судді голосує останнім. Головуючий на нараді присяжних при ухваленні вироку ставить на обговорення їм запитання щодо кримінальної справи, як передбачено ст. 368 КПК України. У цьому процесі важливо, щоб присяжні ухвалили виважене та незалежне рішення.

Перше судове засідання присяжних за справою вбивства львівського лікаря Леона Фрайфельда присяжних відбулося 30.04.2013. За повідомленням газети “Сьогодні” дочка вбитого Людмила Веріго не сумнівається в справедливості діяльності присяжних, але не виключає можливого тиску на них адвокатів [3].

У вересні 2012 р. в Україні були сформовані і оприлюднені списки присяжних [4]. До них включені люди, що не мають юридичної практики (лікарі, вчителі, працівники приватного підприємництва, пенсіонери). Це означає, що ухвалення рішень ними відбуватиметься на основі особистих переконань та відчуття справедливості і зумовлює моральну відповідальність перед громадою. Кваліфіковані судді ж здійснюють правосуддя на підставі положень закону. Отже, судовий процес здійснюватиметься більш ефективно, якщо присяжні будуть достатньо підготовлені для здійснення ними об’єктивного судочинства.

Коло питань, які допоможуть присяжним впевнено себе почувати на судовому засіданні можна розділити на три групи: 1) права, гарантії, статус присяжних (Закон України “Про судоустрій і статус суддів”); 2) процедура проведення судового засідання з кримінального провадження; 3) найбільш вживані категорії кримінального права, коментарі витягів із КК України.

Формувати правосвідомість присяжних для здійснення правосуддя можна шляхом опрацювання ними спеціального створеного посібника, дискових накопичувачів, вирішення “тест-онлайн” тощо. Навчальні матеріали повинні містити найбільш вживані терміни судочинства щодо кримінальних справ, посилання на статті законодавства, типові приклади вирішення судових справ. Виконання тренувальних вправ, які супроводжуватимуть матеріали, сприятимуть набуттю присяжними таких умінь: тлумачити та використовувати правові поняття та положення нормативно-правових актів, вирішувати правові ситуації, а отже, - й юридичній компетентності присяжних.

Щодо визначення міри покарання для обвинуваченого, то це є складним кваліфікаційним питанням. Тому, як стверджує В. І. Теремецький, доцільним є розмежування функцій присяжних та професійних суддів щодо ухвалення рішень

винуватості та міри покарання, що мінімізує вплив професійних суддів на думку присяжних при ухваленні вироку у справі [5].

У процесі підготовки присяжних варто врахувати їх вік, а це громадяни від 30 до 65 років. Правові знання у загальноосвітніх навчальних закладах переважна частина їх отримали ще в період вивчення радянського права, а отже, не знайомі з основами законодавства сучасної України. Крім того в освіті СРСР перевага надавалась засвоєнню теорії, а не діяльній компоненту правової освіти.

У навчанні та самонавчанні присяжних важливо акцент зробити на формуванні та розвитку вмінь та навичок здійснення судочинства, а також засвоєнню базових знань щодо судового процесу з кримінальної справи. Набуттю юридичної компетентності сприятиме використання різних навчальних методів і прийомів, а навчання повинно супроводжуватися контролем та самоконтролем.

Зміни в судочинстві зумовлюють необхідність підготовки підростаючого покоління до можливості бути присяжними. У цьому процесі актуальності набуває формування в учнів предметних знань, умінь із правознавства у навчальному процесі, а також поглиблене вивчення тем кримінального права та органів судової влади, а отже, і коригування змісту навчальних програм із правознавства. Зрозуміло, що це справа не одного року.

Отже, запровадження суду присяжних в Україні за європейською моделлю з колегіальним вирішенням судових питань професійними суддями та присяжними характеризується створенням єдиного інституту. Здійснення судочинства присяжними зумовить підвищення рівня судового процесу, але не сприятиме об'єктивному правосуддю, оскільки прийняття рішень відбувається на основі внутрішніх переконань. Можливим шляхом формування юридичної компетентності присяжних є опрацювання ними спеціально створених методичних матеріалів, а також підготовка підростаючого покоління до діяльності у суді присяжних через активізацію правових умінь учнів у процесі навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Оверчук С. В.* Інститут суду присяжних в Україні (з позиції соціального натуралізму) / С. В. Оверчук // *Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія* / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького; Київський університет права НАН України. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – С. 501.
2. *Тертишник В. М.* Суд присяжних: ростки і суть ідеї та мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В. М. Тертишник // *Право України*. – 2012. – № 7. – С. 274.
3. *Серов И.* Дочь убитого хирурга опасается, что адвокат может играть на эмоциях присяжных / И. Серов // *Сегодня* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/lvov/Doch-ubitogo-hirurg-a-opasaetsya-chto-advokat-mozhet-sygrat-na-emociyah-prisyazhnyh.html>
4. Список присяжних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud1508/3/>

5. *Теремецький В. І.* Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 733 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2012-3/12tvipku.pdf>

Забродська Т. А.
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ РЕЦИДИВНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ

Дослідження проблематики запобігання рецидивних злочинів, які пов'язані із незаконним обігом наркотиків, вимагають з'ясування особливостей їх детермінації, зважаючи на такі підстави: по-перше, рецидивна злочинність є однією із форм усталеної злочинності [3, с. 75], а тому характеризується підвищеною суспільною небезпечністю; по-друге, поряд із загальними причинами, які породжують злочинність, рецидивна злочинність обумовлюється рядом специфічних за своєю природою причин [1, с. 63-66], по-третє статистичні дані МВС України свідчать про збільшення частки досліджуваних злочинів у загальній кількості зареєстрованих злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків. Питома вага рецидивних злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (ст. 305-320 КК України) по відношенню до загальної кількості зареєстрованих злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, протягом 2010–2012 рр. становила: 2010 р. – 33,5%, 2011 р. – 52,5%, 2012 р. – 52,9%.

Окремі аспекти детермінації рецидивної злочинності та злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків досліджені в роботах А. І. Долгової, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. С. Батиргаревої, І. М. Гальперіна, М. Й. Коржанського, В. М. Кудрявцева, П. П. Михайленка, І. М. Даньшина, Ю. В. Бауліна, Н. Ф. Кузнецової, І. П. Лановенка, А. А. Музики, Е. В. Расюка.

Повертаючись до теми доповіді, варто зазначити, що проблема причин злочинності є центральною для кримінології [2, с. 32]. Основою для удосконалення та формування нових заходів запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків мають бути ґрунтовні дослідження обставин, що обумовлюють даний вид злочинності. Ми звернемо увагу на причини та умови досліджуваних злочинів в контексті необхідності реформування системи суб'єктів запобігання рецидивним злочинам та їх діяльності.

Результати проведеного нами дослідження кримінальних справ (вивчено 250 кримінальних справ в судах м. Житомира та Житомирського району за 2008–2012 рр.), опитування працівників ОВС, прокуратури, суду, суддів, адвокатів (загалом в

анкетуванні взяло участь 552 особи) дали можливість визначити основні причини та умови рецидивних злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків. Найпоширенішими серед причин вказаних злочинів були такі: наркотична залежність осіб; соціально-побутові проблеми раніше засуджених осіб; вплив мікросередовища, в якому перебуває особа, на її поведінку та формування антисуспільної спрямованості; недоліки в роботі суб'єктів запобігання злочинності; зміна моральних цінностей в суспільстві, деформація правосвідомості осіб (правовий дилетантизм, правовий нігілізм, правовий негативізм) [5, с. 56-63].

Для кращого розуміння умов, що сприяють вчиненню особою рецидивного злочину у сфері незаконного обігу наркотиків, ми розподілили, їх використовуючи підхід А. П. Закалюка про поділ умов (*явища, процеси, які створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок – вчинення особою рецидивного злочину*) за ознакою часу та змісту їхнього впливу на причинний зв'язок. За вказаною ознакою А. П. Закалюк розрізняє умови на ті, що сприяють формуванню причини (*явища, яке породжує наслідки*) та умови забезпечення реалізації процесу спричинення [4, с. 189].

До умов, які сприяють виникненню причини рецидивного злочину, ми віднесли такі: нівелювання цінності сім'ї та зміна моральних цінностей в суспільстві; пропагування злочинної субкультури в ЗМІ; соціально-економічна криза в країні, за якої раніше засуджені особи не мають можливості отримати освіту, доступ до кваліфікованого медичного обслуговування та інших соціальних благ; недосконалість заходів кримінально-правового впливу на особу. Щодо останнього твердження 51,3% опитаних працівників судів, прокуратури, адвокатів та 40,6% опитаних працівників ОВС вказали на необхідність застосування альтернативних санкцій за вчинення деяких злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків для осіб, які є споживачами наркотиків. Ще однією умовою, що сприяє прояву причин даного виду злочинності, є відсутність дієвої системи моніторингу за ситуацією із обігом наркотиків в Україні та чіткої державної стратегії по запобіганню рецидивним злочинам. Моніторинг ситуації, пов'язаної із незаконним обігом наркотиків та їх споживанням, здійснюється Міністерством внутрішніх справ України, де фіксуються дані про вже вчинені злочини даного виду, Центром медичної статистики МОЗ та Українським медичним та моніторинговим центром з алкоголю та наркотиків МОЗ України. Останній щороку оприлюднює зріз наркотичної ситуації в Україні. Проте діяльність вказаних суб'єктів є розрізненою і зібрані статистичні дані не використовуються для удосконалення діяльності по усуненню причин та умов злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, їх рецидиву та недопущення збільшення кількості споживачів наркотиків.

Розглядаючи умови забезпечення реалізації процесу спричинення варто відмітити такі: недостатня ефективність роботи суб'єктів запобігання рецидивним злочинам (ОВС, суди, прокуратура, пенітенціарна система, органи місцевого самоврядування, громадські організації); відсутність дієвих програм ресоціалізації та

взаємодії суб'єктів запобігання рецидивної злочинності, яка призводить до того, що переважна кількість осіб, які відбули покарання за перший злочин або були звільнені від відбування покарання з випробуванням, не збираються розривати зв'язки із мікросередовищем, у якому існували. Натомість вони втрачають соціально-корисні зв'язки (втрата сім'ї, зв'язку із родиною, соціальна дезадаптація) та надію на їх відновлення. Крім того, до вищевказаних умов відносяться: небажання або відсутність можливості у особи лікувати наркотичну залежність; низька ефективність заходів спеціально-кримінологічного запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (оперативно-розшукові заходи, слідчі дії, індивідуальна робота з окремими особами).

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що розподіляючи умови, які сприяють рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків, за ознакою часу ми з'ясували, що існують умови (низький рівень правосвідомості громадян, недосконалість чинного кримінального закону, соціально-економічна криза, тощо), які здійснюють свій вплив на особу раніше, ніж виникають самі причини рецидивних злочинів (наркотична залежність осіб, соціально-побутові проблеми раніше засуджених осіб, тощо), та умови, які сприяють реалізації процесу спричинення рецидивних злочинів.

Для удосконалення діяльності суб'єктів запобігання досліджуваних злочинів вважаємо доцільним доповнити майбутню Національну стратегію України щодо наркотиків (на період до 2020 р.) положеннями, в яких визначити коло суб'єктів, діяльність яких спрямовується на усунення умов, які сприяють прояву та формуванню причини рецидивних злочинів пов'язаних із незаконним обігом наркотиків (МОЗ, Державна служба з контролю за наркотиками, громадські організації, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, тощо) та коло суб'єктів, діяльність яких пов'язана із усуненням умов забезпечення процесу спричинення; визначити напрями їх діяльності. Наприклад, для таких суб'єктів як громадські організації пріоритетними напрямками роботи визнати профілактику наркотизму, психологічну підтримку та сприяння особам, які мають судимість, у вирішенні соціально-побутових питань.

Органам виконавчої влади та місцевого самоврядування при реалізації державної політики у сфері запобігання незаконного обігу наркотиків та пов'язаної із ним злочинності пропонується розробляти власні програми та стратегії запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків та проявів рецидиву з урахуванням місцевих особливостей (формування спеціальних заходів запобігання для прикордонних територій, запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків в умовах великих міст). Крім того, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування мають полегшити доступ осіб, які звільнились із місць позбавлення волі, до отримання адміністративних послуг (видача свідоцтва (дублікату) про право власності на нерухоме майно, державна реєстрація юридичної особи, зарахування на

соціальний квартирний облік). Мається на увазі інформування вказаних осіб про перелік та процедуру отримання таких послуг, звільнення або можливість часткової оплати за їх надання – тобто сприяння особам, які мають судимість, у вирішенні проблем, захисті своїх прав та інтересів законними способами.

Варто зазначити, що ОВС, суди, пенітенціарні установи є суб'єктами, які реально можуть усунути лише ті умови, які супроводжують процес формування наслідку, тобто вчинення особою рецидивного злочину. Щодо діяльності вказаних суб'єктів, яка спрямована на усунення причин та умов рецидивних злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, існує необхідність удосконалення кримінального закону шляхом розробки правового механізму застосування альтернативних санкцій покарання за наркотичні злочини, формування дієвих програм ресоціалізації раніше засуджених. Такі програми мають містити способи вирішення соціально-побутових проблем, способи захисту прав та інтересів таких осіб, реалізовувати новітні підходи до надання учасникам програм доступу до медичної та психологічної допомоги, тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Батиргареева В. С.* Особливості детермінації рецидивної злочинності // *Право України*. – № 2. – 2005. – С. 63-66.
2. *Біленчук П. Д., Гель А. П., Задояний М. Т., Мошняга Л. В.* Генезис злочинності: детермінація та причинність // *Економіка, фінанси, право*. – № 10. – 2010. – С. 32.
3. *Даньшин І. М.* Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис). – Х. : Акта, 2002. – С. 75.
4. *Закалюк А. П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – С. 189.
5. *Ткачук А. С.* Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки // *Форум права*. – 2012. – № 2. – С. 56-63.

Кубицька А. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ФАХІВЕЦЬ У ГАЛУЗІ ПРАВА, ЯК СУБ'ЄКТ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Кожна людина в Україні має невід'ємне конституційне право на справедливий судовий захист своїх прав, гарантоване державою.

Відповідно до ст. 59 Конституції України, кожен має право на правову допомогу і є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Вільний вибір захисника своїх прав можна тлумачити у двох значеннях: перше – це необмежена можливість фізичної особи обрати собі захисника (точніше, вирішити питання: “Чи буду я взагалі когось обирати?”), друге – це поняття підкреслює внутрішні потуги такої можливості: сам

вибір має бути також повністю вільним (точніше, слід відповісти на запитання: “Кого саме я буду обирати?”). Адже від цього вибору, а саме від кваліфікації та досвідченості захисника залежить кінцевий результат справи.

Отже, особа яка потребує правової допомоги, може отримати таку, як від адвоката, так і від фахівця в галузі права. Фахівець – той хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва, тощо [2, с. 1317].

КПК України від 1960 року, як захисників допускав осіб, які мали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, також як захисники допускалися близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни та піклувальники [3]. Новий КПК України від 2012 року ввів доволі жорсткі вимоги відносно вибору захисника. Так, відповідно до ч. 1 ст. 45 КПК України захисником є тільки адвокат відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України [4].

Варто звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Г. І. Солдатова, яким вирішено визнати неконституційними положення ч. 1 ст. 44 КПК України 1960 року, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; та положення ч. 1 ст. 268 КУпАП, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [5].

Пізніше Постанова Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року “Про застосування законодавства, що забезпечує право на захист у кримінальному процесі”, яку не до діла використовують у цивільному та інших видах процесів, визнає правильною практику тих судів, які не допускають до участі в процесі фахівців у галузі права без обґрунтування такого допуску спеціальним законом [6].

Тоді виникає питання про створення спеціального закону, який би передбачав участь захисника в судовому процесі поряд з адвокатом.

Таким чином, вимогу, що її висуває ВСУ до правового статусу фахівця у галузі права. А саме – необхідність обґрунтування допуску фахівця спеціальним законом, – можна вважати такою, що обмежує права особи за ст. 59 Конституції України та унеможливорює прямоту дії закріплених в ній положень.

Якщо звернутися до законодавства зарубіжних країн, то наприклад в Кримінально-процесуальному кодексі ФРН, в ст. 138 вказано, що в якості захисника можуть бути обрані адвокати, а також викладачі юриспруденції в німецьких вищих навчальних закладах відповідно до Рамкового закону про вищі навчальні заклади, які

володіють кваліфікацією для заняття посади судді. Інші особи можуть бути обрані тільки при затвердженні судом. Якщо у випадку обов'язкової участі захисника обрана особа не відноситься до осіб, які можуть бути призначені захисником, то таку особу може бути допущено в якості захисника за вибором тільки поряд з особою, яка може бути назначена захисником [7].

Відповідно до ст. 42 КПК РФ, в якості захисника допускаються адвокати. За ухвалою чи постановою суду в якості захисника можуть бути допущені поряд з адвокатом один з близьких родичів обвинуваченого чи інша особа, про допуск якої клопоче обвинувачений. При провадженні у мирового судді вказана особа допускається і замість адвоката [8].

Враховуючи вищезазначене підтримуємо позицію за якої захисником у кримінальному процесі може бути тільки адвокат. Спираючись на те, що фахівець у галузі права є неоднозначною постаттю, має загальні теоретичні знання, які можливо не є достатніми для вирішення специфічних справ, крім того, на нього не можна нікуди поскаржитись у випадку отримання неякісної правової допомоги, на них не поширюються етичні правила, що мають суттєве значення особливо в кримінальному процесі. Що до інших видів процесу, то тут вважаємо доцільною участь фахівця у галузі права в судовому процесі, тому що вони виконують не лише функцію захисту але й функцію представництва. У зв'язку з цим необхідно визначити особу фахівця у галузі права, які вимоги необхідно встановити для таких осіб. Слід звернути увагу на кримінально-процесуальне законодавство ФРН, в якому чітко визначено особу фахівця у галузі права. А саме, таким є викладач юриспруденції в німецьких вищих навчальних закладах відповідно до Рамкового закону про вищі навчальні заклади, який володіє кваліфікацією для заняття посади судді.

Тому, щоб надання правової допомоги відбувалося на належному рівні, вважаємо за потрібним винести питання про створення спеціального закону, який би чітко визначив особу фахівця у галузі права, як учасника судового процесу, вимоги до кваліфікації такого фахівця, його права та обов'язки. Такий підхід допоможе удосконалити саму природу правової допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України УРСР від 28 грудня 1960 р. (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради УРСР – 1961. – № 2 – Ст. 15.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова від 16 листопада 2000: Конституційний Суд України // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.

6. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. – № 8. – [Електронний ресурс]/ – Верховний суд України – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/0EAF1BC79E3DA1A2C2256E17004881D4>
7. Уголовно-процесуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) – Научно-практический комментарий и перевод текста закона – [Електронний ресурс]/ – Universitat Postdam – Режим доступу: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>
8. Уголовно-процесуальный кодекс РФ (УПК РФ) от 18.12.2001 № 174-ФЗ. – [Електронний ресурс]/ - Консультант плюс. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/popular/upkrf/11_8.html#p1005

Кулакова Н. В.
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Проблема ефективності запобігання корупції є актуальною для будь-якої держави, і саме тому у 1999 році Рада Європи розробила Конвенцію про кримінальну відповідальність за корупцію, а також Конвенцію про цивільно-правову відповідальність за корупцію. У 2003 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла фундаментальний документ Конвенцію ООН проти корупції. Останніми роками під керівництвом ООН були проведені міжнародні конгреси з проблем корупції, результати яких сприяли розробці не тільки кодексу поведінки державних посадових осіб, але й розроблена система заходів, яка повинна сприяти подоланню цього явища. Міжнародні документи містять значну кількість положень та рекомендацій, не тільки кримінально-правових, але й процесуальних, адміністративних, цивільно-правових, організаційних, які актуальні сьогодні для України.

З метою приведення національного законодавства у відповідність до положень Конвенції ООН, та рекомендацій GRECO, прийнято Верховною Радою України 07 квітня 2011 року Закони України “Про засади запобігання і протидії корупції”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”. Вказаними законами визначено нові засади запобігання і протидії корупції, а також забезпечено приведення законодавства про кримінальну та адміністративну відповідальність за корупційні правопорушення у відповідність до міжнародно-правових актів. Розроблено проекти Законів України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції”.

Активну участь у протидії корупції беруть органи внутрішніх справ, а саме виконання Програми антикорупційних заходів у системі Міністерства внутрішніх справ на 2011–2015 роки, Плану антикорупційних заходів у системі Міністерства

внутрішніх справ на 2011–2015 роки, Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України з виконання завдань і заходів, визначених додатком 2 до Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки, Програми зміцнення кадрового потенціалу МВС на 2012–2016 роки, які затверджено відомчими нормативними актами, а також спільно з громадськими організаціями здійснюється громадський моніторинг виконання Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015рр.

Але не зважаючи на такий високий рівень досліджень та застосованих заходів, корупція, як явище, не зменшується у своїх масштабах, і, на жаль, відбувається її проникнення у всі сфери життя. Це пов'язано з тим, що практичних зрушень у боротьбі з корупцією не відбувається як у світі в цілому, так і в окремих країнах [2]. Між заявами представників влади про їх прагнення безкомпромісно боротися з корупцією та корупційними реаліями велика прірва, яка все більше збільшується. Класифікація та обсяг корупційних діянь, що пропонуються у міжнародних документах, не зовсім співвідносяться з традиційним розумінням цього явища в кримінальному праві України. Вітчизняна корупція зростається з іншими економічними злочинами та організованою злочинністю.

Так, за даними офіційної статистики ОВС протягом 2012 р. у сфері боротьби з кримінальною корупцією виявлено 38 організованих груп з корумпованими зв'язками, 13 з яких причетні до розкрадання бюджетних коштів. Завершено розслідування 1713 корупційних злочинів, з яких 904 – одержання хабара, 155 – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 239 – зловживання владою або службовим становищем, 41 – перевищення влади або службових повноважень, 72 – службове підроблення.

За минулий рік до відповідальності притягнуто майже 1,3 тис. осіб, з них 222 держслужбовці, 190 посадовців місцевого самоврядування, 30 депутатів, 15 професійних суддів та інші, найбільший викритий хабар склав майже 7 мільйонів гривень, а долю 34-х корумпованих злочинних груп визначить суд [3].

Сума матеріальних збитків за корупційними злочинами склала 133,7 млн. гривень, з яких уже відшкодовано 29,1 мільйон гривень. Окрім того, за злочинами, закінчених розслідуванням безпосередньо ОВС, накладено арешт на майно обвинувачених на 36,2 мільйона гривень, вилучено майна, готівки, цінних паперів на 3 млн. гривень, пред'явлено цивільних позовів на майже 20 млн. гривень [4].

У зв'язку з цим корупція повинна досліджуватися не тільки і не стільки як правове, скільки як кримінологічне та соціально-правове явище, що охоплює сукупність суспільно небезпечних діянь, як криміналізованих, так і по різних причинах не криміналізованих, але визнаними такими у світовій практиці. Тому, на сьогоднішній день, у кримінальному законодавстві повинні бути криміналізовані всі найбільш суспільно небезпечні форми корупційної злочинності, які необхідно викласти в одній або декількох статтях. Після цього необхідно точно визначити

перелік корупційних діянь для систематичного аналізу корупційної злочинності з метою розробки більш ефективних форм боротьби з нею та її запобігання.

Зрозуміло, що криміналізація діянь не панацея у боротьбі з корупцією, оскільки тисячі форм корупційних діянь визначити у конкретній правовій формі практично неможливо. Тому, сьогодні потрібно узагальнення за мотивацією діяння та сумарним наслідкам. Правове, частково узагальнююче та частково конкретизоване поняття корупції, було викладено у Законі України “Про засади запобігання і протидії корупції”, як “використання особою, зазначеною в наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей”. Це визначення корупції, як і інші положення Закону, не доповнює КК України і не протирічає йому. Більш того, зазначене поняття корупції не повністю охоплює увесь спектр реальних корупційних діянь. Реальні види таких діянь в нашій країні, на жаль, на знаходять цілісного відображення в даних офіційної статистики, не досліджуються вони і в аналітичних документах правоохоронних органів. В силу цього відбувається вимушене обмеження кримінологічного аналізу окремими видами найбільш розповсюджених корупційних діянь: злочини проти власності (одержання хабара, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення та інш.).

Суттєвим недоліком діючого антикорупційного законодавства є те, що воно приймається без кримінологічної експертизи. Експертиза повинна бути комплексною, а до експертних груп входити юристи різних галузей права, економісти, політологи, правозахисники, співробітники правоохоронних органів. Оскільки значними можливостями по контролю за корупцією та її запобігання володіють різні галузі права: конституційне, банківське, митне, цивільне, процесуальне та ін. Саме в цих галузях утворюються можливості для “правомірної” корупції і таким чином формується “корупційне” законодавство. Питання про необхідність організації кримінологічної експертизи ставиться протягом останніх десяти років, а саме така експертиза могла б виявити не тільки можливості для корупції, але й запропонувати заходи, що не дають можливість вчинити корупційні діяння, підвищити ризик при їх вчиненні та зниження потенційної вигоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 40, ст.404) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/paran3#n3>;

2. Проблемні питання застосування Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” // Роз’яснення Міністерство юстиції України від 10.07.2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-12>;
3. За даними Управління статистичної інформації та аналізу Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України // офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>.
4. TransparencyInternational – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docs.rferl.org/uk-UA/2012/12/04/981f9017-4157-4da4-9b34-8656b34df946.pdf>.

*Миронов А. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Одним з основних принципів на яких базується здійснення правосуддя є дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина у кримінальному провадженні. На особливу увагу заслуговує відповідність вищевказаного принципу на досудовому розслідуванні. Не рідко під час досудового розслідування учасниками кримінального провадження здійснюється порушення прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Оскільки є порушення встановленого принципу є потреба у механізмі захисту останнього. Даний механізм захисту встановлений у формі судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження.

Предметом судового контролю виступають правовідносини між учасниками кримінального провадження, що пов’язані з обмеженням прав, свобод та інтересів людини і громадянина на досудовому розслідуванні.

З прийняттям у 2012 році Кримінально-процесуального кодексу України законодавчого закріплення набув інститут слідчого судді [1, с. 7]. Дослідження інституту слідчого судді являється актуальним і є об’єктом дискусій серед вчених-процесуалістів. Дослідження процесуального статусу слідчого судді та його місце в кримінальному процесі висвітлені в роботах вітчизняних та іноземних вчених – В. Д. Бринцева, О. В. Бикова, Ю. М. Грошевого, О. А. Губської, І. Ф. Демідова, В. В. Лобача, Л. М. Лобойка, О. С. Мазура, М. А. Маркуша, Д. П. Письменного, І. В. Рогатюка, З. Д. Смітєнко, Ю. В. Скрипіна, А. П. Фокова, В. В. Шимановського та ін.

Слідчий суддя – учасник досудового розслідування з повноваженнями здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів суб’єктів провадження органами досудового розслідування і прокурором при застосуванні ними заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі затримання особи та вжиття запобіжних заходів на досудовому розслідуванні. Слідчі судді місцевих загальних судів обираються в кожному суді на загальних зборах суддів цього суду.

Функції слідчого судді щодо розгляду клопотань слідчого, погодженого з прокурором чи прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій в апеляційних судах здійснює його голова або за його призначенням інший суддя цього суду [2, с. 28].

Слідчий суддя приймає рішення, шляхом винесення ухвали для проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права громадян на недоторканість житла чи іншого володіння особи, недоторканість особи, дій, які передбачають з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, а саме: ст. 225 КПК України – допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні; ст. 234 – обшук житла чи іншого володіння особи; ст. 237 – огляд житла чи іншого володіння особи; ст. 240 – слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи; ч. 1 ст. 242 – проведення експертизи за зверненням сторони кримінального провадження або власним дорученням (слідчого судді); ч. 3 ст. 242 – примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи; ст. 244 – доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам; ч. 2 ст. 245 – відібрання зразків з речей і документів; ч. 3 ст. 245 – примусове відібрання біологічних зразків.

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором у випадках передбачених КПК України: втручання у приватне спілкування (ст. 258), а саме: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 259); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка затриманої кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця в якому поведінка осіб, розмови, події можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження (ст. 270); контроль за вчиненням злочину, якщо існує необхідність у тимчасовому обмеженні конституційних прав особи (ч. 8 ст. 271); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 247). Розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування.

Стосовно повноважень слідчого судді науковці мають різні думки. Так Ю. В. Скрипіна пропонує класифікацію відповідно до особливостей предмету його діяльності на види: 1) вирішення питання про застосування заходів кримінально-процесуального примусу; 2) розгляд скарг на дії (бездіяльність) й рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора; 3) розгляд подання органу дізнання, слідчого чи прокурора про проведення слідчих дій, що обмежують конституційні права людини і громадянина; 4) інші процесуальні повноваження [4, с. 6, 9-10,15].

Також заслуговує на увагу класифікація повноважень слідчого судді залежно від змісту і характеру питань, віднесених до його компетенції: 1) вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій; 3) вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [3, с. 9-10].

Враховуючи широту кола повноважень притримуємося думки, що принципово новий інститут слідчого судді для вітчизняного законодавства є досить важливим суб'єктом кримінального провадження, метою якого є захист конституційних прав, свобод та інтересів учасників провадження на досудовому розслідуванні, забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав шляхом прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, захисту порушених прав шляхом розгляду скарг на дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора.

Слід зазначити, що інститут слідчого судді закріплений у правових системах багатьох країн, зокрема Російської Федерації, Італії, Франції, Німеччини тощо. Запровадження інституту слідчого судді у кримінальному провадженні вітчизняного законодавства є важливим кроком до зміцнення законності, впровадження судово-правової реформи, утвердження авторитету суду та органів, що сприяють здійсненню правосуддя. Слідчий суддя виступає головним процесуальним суб'єктом судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів людини і громадянина на досудовому розслідуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88
2. Науково-практичний коментар до кримінального процесуального кодексу України / за заг. редакцією В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : “ЮСТІНІАН”, 2012.
3. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н. П. Сиза // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. – 2012. – №2(6).
4. *Скрипіна Ю. В.* Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Ю. В. Скрипіна. – Х. – 20 с.

СПІВУЧАСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ

Злочин може бути вчинений як однією особою, так і спільними умисними діями декількох (двох і більше) осіб. Вчинення злочину у співучасті полегшує його вчинення та приховування і тому становить більшу суспільну небезпеку, ніж вчинення його однією особою. Поняття співучасті у злочині важливе як у теоретичному так і в практичному плані. У теоретичному плані воно актуальне у зв'язку з тим, що його визначення співвідноситься з реально існуючими видами злочинної діяльності і породжує цілу низку дискусійних питань. У практичному плані поняття співучасті важливе тому, що в багатьох випадках кваліфікація конкретних злочинів, вчинених кількома суб'єктами, ускладнюється відсутністю відповідної законодавчої рекомендації і суперечливістю правозастосовної практики. Вчинення злочину у співучасті визнається обставиною, яка обтяжує відповідальність і покарання. Наприклад, умисне вбивство, розбій, де обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками є їх вчинення у співучасті (за попередньою змовою групою осіб) [3]. Інститут співучасті вивчали такі дослідники: О. Ф. Кістяківський, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев, А. Ф. Зелінський, І. П. Малахов, Д. П. Альошина, Ю. В. Гродецький, Г. В. Новицький, Р. С. Орловський, М. І. Мельник. Об'єкт дослідження – інститут співучасті у кримінальному праві. Предмет дослідження – поняття, ознаки та особливості форм співучасті (група осіб, організація, особливості). Мета дослідження – висвітлити ознаки та особливості форм співучасті. Завдання дослідження: охарактеризувати ознаки та особливості форм співучасті, проаналізувати питання відповідальності за співучасть. Методи дослідження: метод аналізу (проаналізовано питання відповідальності за співучасть), метод класифікації (виконана класифікація ознак та особливостей різних форм співучасті) та метод узагальнення.

У ст. 26 Кримінального кодексу України зазначається, що співучасть – це умисна спільна діяльність декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину [1]. Виділяють дві групи ознак, що визначають інститут співучасті. Об'єктивні ознаки співучасті виявляються в тому, що: співучасть є тільки там, де в злочині беруть участь кілька осіб (хоча б дві особи), законодавець називає мінімальну кількість учасників злочину, хоча їх може бути й більше. Причому кожна з цих осіб повинна мати ознаки суб'єкта злочину – тобто бути фізичною осудною особою і досягти віку кримінальної відповідальності; співучасть – це діяльність спільна. Суб'єктивні ознаки співучасті: співучасть можлива лише в умисних злочинах; всі особи, що беруть участь у злочині (всі співучасники), діють умисно. Інститут співучасті внесено до КК України для того, щоб на його підставі визначити, як і за що відповідають ті особи, котрі безпосередньо у вчиненні об'єктивних ознак злочину участі не брали [4].

Однак не будь-яка злочинна діяльність двох і більше осіб утворюватиме співучасть. Для наявності співучасті необхідно, щоб якнайменше двоє із співучасників досягли у, встановленого законом, що дозволить притягнути їх до кримінальної відповідальності. Одночасно необхідно також, щоб не менш ніж двоє із співучасників були осудні під час здійснення злочину. У зв'язку з цим не може визнаватись співучасть у злочині використання малолітніх або неосудних як виконавців злочину. В таких випадках особи, які залучили до вчинення злочину цю категорію осіб, нестимуть кримінальну відповідальність за безпосереднє вчинення злочину, знаряддям здійснення якого були малолітній або неосудний (т. зв. посереднє спричинення). Наявність декількох осіб передбачає наявність ще однієї об'єктивної ознаки співучасті – сумісності дій осіб, що брали участь у вчиненні злочину. Спільна участь двох або більше осіб у здійсненні злочину має місце тоді, коли діяльність одного співучасника доповнює діяльність другого, що дозволяє досягнути сумісного для них суспільно небезпечного наслідку [5].

Залежно від ролі, яку виконували співучасники злочину, вони поділяються законом на такі види: виконавець, організатор, підбурювач, пособник. Виконавець (співвиконавець) – це особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності (неосудні, психічно хворі, які не досягають віку кримінальної відповідальності), вчинила злочин, передбачений КК України. Виконавець вважається найбільш суспільно небезпечним видом співучасників, оскільки він безпосередньо вчиняє злочинні діяння, втілює наміри інших співучасників. Організатор – особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Діяння організатора можуть проявлятися у підшукуванні співучасників злочину, розробці плану, підшукуванні об'єктів і жертв посягання, керівництві підготовкою й діями співучасників, фінансуванні, діяльності злочинних груп тощо. Підбурювач – це особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину, тобто викликала у виконавця або в інших співучасників бажання вчинити злочин. Способами підбурювання можуть виступати: умовляння, підкуп, погроза, примус тощо. Пособник – це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину. Діяння пособника можуть вчинятися як у формі дії так і у формі бездіяльності (наприклад, заздалегідь обіцяне потурання вчиненню злочину представником правоохоронного органу) [3]. Головною ознакою, за якою вирізняють виконавця, організатора, підбурювача і пособника, слід вважати характер дій, які вчиняє кожен із них і які створюють об'єктивну сторону складу злочину кожного зі співучасників, що і є основою поділу співучасників на види [2]. Організатор, підбурювач і пособник

підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає злочин, учинений виконавцем. Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом [4].

Вид співучасника визначається не тільки обумовленою роллю, але і характером, і ступенем участі кожного в спільному для них злочині. Як свідчать результати кримінологічних досліджень, серед співучасників; виконавців є приблизно 84%, організаторів – 14%, підбурювачів – 1%, пособників – 2% [5].

Під формою співучасті слід розуміти тип спільної діяльності декількох осіб у процесі скоєння злочину, які розрізняються за способом їх взаємодії та ступенем узгодженості. За об'єктивним критерієм – способом взаємозв'язку співучасників між собою – також можна вирізнити дві форми співучасті: проста співучасть (суть її полягає в тому, що декілька осіб, діючи спільно, виступають у ролі безпосередніх виконавців злочину, які виконують його склад. Звичайно, їхні дії можуть мати різний характер); складна співучасть (тут має місце об'єктивний розподіл незбіг ролей між співучасниками: поряд з виконавцем, який безпосередньо вчиняє злочин, є також організатор, підмовник або підбурювач) [4]. За суб'єктивними ознаками, за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу у ст. 28 КК України розрізняються такі форми співучасті: 1) вчинення злочину групою осіб (злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою); 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення); 3) вчинення злочину організованою групою (злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи); 4) вчинення злочину злочинною організацією (злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (три і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп) [3].

Співучасть, по кримінальному праву не створює яких-небудь додаткових підстав кримінальної відповідальності. Співучасники в злочині відповідають у рівному обсязі з особами, що здійснили злочин поодинці. При цьому кожний співучасник відповідає самостійно за скоєне і несе персональну відповідальність. Співучасть, яка є

самостійною формою злочинної діяльності, обумовлює те, що діяння кожного із співучасників повинно розглядатись у зв'язці із діянням вчиненим виконавцем. Відповідальність кожного із співучасників є індивідуальною, що відповідає підставам кримінальної відповідальності та принципу індивідуальної відповідальності. Принцип індивідуальної відповідальності співучасників проявляється і в тому, що іноді можлива різна відповідальність співучасників і виконавця (при розходженні змісту умислу та у випадку, коли виконавець володіє певними особистими якостями, що впливають на кваліфікацію вчиненого). Індивідуальні характеристики кожного із співучасників злочину, ступінь його “включення” в злочинну діяльність підлягають обов'язковій оцінці судом при призначенні покарання [5].

Причетність до злочину – це дія чи бездіяльність, яка хоча і пов'язана з вчиненням злочину, але не є співучастю в ньому. На підставі положень частин 6 і 7 ст. 27 КК України, з урахуванням теорії і сформованої практики, виділяються такі види причетності до злочину: 1) заздалегідь не обіцяне (тобто не обіцяне до закінчення (завершення) злочину) приховування злочину; 2) заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, добутого злочинним шляхом; 3) легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 4) заздалегідь не обіцяне потурання злочину; 4) неповідомлення про злочин (заздалегідь не обіцяне неповідомлення про достовірно відомий особливо тяжкий злочин, що готується, вчинюється або вчинено, тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом України). Ці види причетності є самостійними злочинами і тому тягнуть за собою кримінальну відповідальність [4].

Розробка інституту співучасті у кримінальному праві посідає важливе місце, тому що в більшості випадків співучасть підвищує суспільну небезпеку злочинного посягання. Існує необхідність правильної кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті для забезпечення захисту інтересів громадян і держави в процесі здійснення правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 верес. 2012 року: (офіц. текст). – К. : Паливода А. В., 2012. – 216 с. – (Кодекси України).
2. *Вереша Р. В.* Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
3. *Волкотруб С. Г.* Кримінальне право України : навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін. ; за ред. О. М. Омельчука. – К. : Наукова думка, 2004. – 297 с.
4. *Кузнецов В. В.* Кримінальне право України : навч. посіб. / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за ред. О. М. Джузи. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
5. *Фріс П. Л.* Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

ОСУДНІСТЬ І НЕОСУДНІСТЬ: ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ

Розвиток України як правової демократичної держави неможливий без гармонізації соціально-правових відносин між усіма верствами суспільства. Особи, які страждають на хронічні або короткочасні розлади психіки, є найменш захищеною в правовому аспекті категорією населення. Водночас вони – соціально небезпечний контингент через вірогідну схильність до вчинення правопорушень, суспільно небезпечних діянь [7]. Розглядаючи проблеми осудності та неосудності, не можна не враховувати багатофакторність впливів на психічну діяльність людини, а отже, і на її можливість забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою [3]. Актуальним на сьогодні залишається питання співвідношення категорій “осудність”, “неосудність” та “обмежена осудність”. Питання визначення осудності та неосудності займає важливе місце. Проблеми осудності та неосудності стали об’єктом вивчення таких вчених: В. Я. Марчак, Л. М. Балабанова, Р. І. Міхеєв, Н. Г. Іванов, М. В. Костицький, В. С. Орлов, Т. М. Приходько, С. В. Полубінська, В. В. Нагаєв, Д. Р. Лунц, С. І. Тихенко. Об’єкт даного дослідження – інститут осудності та неосудності у кримінальному праві, предмет дослідження – ознаки та критерії осудності та неосудності як правових категорій. Мета дослідження – висвітлити ознаки та критерії осудності та неосудності як правових категорій. Завдання дослідження: охарактеризувати ознаки та критерії осудності і неосудності як правових категорій; проаналізувати співвідношення осудності, неосудності та обмеженої осудності. Методи дослідження: метод класифікації (виконана класифікація ознак та критеріїв осудності та неосудності як правових категорій), метод аналізу (проаналізовано співвідношення осудності, неосудності та обмеженої осудності), метод узагальнення (зроблено висновки на основі проаналізованої інформації).

Осудність пов’язана зі здатністю особи усвідомлювати власну фактичну поведінку та її значення, а також керувати нею. Саме це відрізняє осудну особу від неосудної. Свідомість і воля, будучи найважливішими психічними функціями людини, лежать в основі її повсякденної поведінки, визначають її. Психічно здорова людина як істота мисляча має можливість не тільки адекватно оцінювати власну поведінку, а й обирати її варіанти відповідно до ситуації, власної мотивації, вимог, цілей, які вона перед собою ставить. Осудність має надзвичайно велике значення не тільки для кримінально-правового визначення суб’єкта злочину. Вона є складовою частиною характеристики складу злочину в цілому, і її відсутність свідчить про відсутність складу злочину як такого [8].

У Кримінальному кодексі України зазначається, що осудною є особа, яка під час злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [1]. Питання

про осудність особи виникає тільки у зв'язку з вчиненням нею злочину і лише за наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Важливість установаження осудності особи обумовлена тим, що осудність є передумовою вини, а без доведення вини не може бути кримінальної відповідальності й покарання. Однак на практиці мають місце випадки, коли особа під час вчинення злочину була осудною, але після його вчинення до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Згідно з законом (ч. 3 ст. 19 КК України) до такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання вона (на відміну від особи, визнаної неосудною) може підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК України) [6].

Осудність визначається такими критеріями, як медичний та юридичний. Медичний критерій осудності характеризує стан психічного здоров'я особи під час вчинення нею злочину. Він свідчить про такий стан психіки, який характеризується як перебування у здоровому розумі, що дає можливість усвідомлювати власну поведінку. При цьому не виключені можливості наявності в особі незначних відхилень у психіці в межах осудності. Як видно з дослідження цього питання, значна кількість злочинців страждає на такі відхилення. Юридичний критерій осудності характеризується трьома ознаками: інтелектуальною, вольовою та емоційною. Інтелектуальна ознака визначає можливість особи усвідомлювати характер діянь, які нею вчиняються, та їх суспільну небезпеку. Вольова ознака свідчить про здатність особи керувати своїми діями під час вчинення нею злочину. Емоційна ознака не включається у формулу осудності. Однак виходячи з останніх досліджень про роль емоцій у людській поведінці вона повинна встановлюватись і враховуватись при визначенні осудності особи [8].

Обмежена осудність є різновидом осудності. У ст. 20 КК України зазначено, що “підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними” [1].

Обмежена осудність визначається тільки на момент вчинення злочину і лише у зв'язку з ним. Ставити питання про обмежену осудність за межами такого діяння недопустимо. На відміну від осудності обмежена осудність характеризується трьома критеріями: юридичним, психологічним і медичним. Юридичним критерієм обмеженої осудності є факт вчинення особою передбаченого КК України суспільно небезпечного діяння (злочину), характеристика якого свідчить про психічний розлад суб'єкта злочину і значне обмеження здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і/або керувати ними, за наявності доказів вчинення його особою. Психологічний критерій обмеженої осудності полягає в нездатності особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Психологічний критерій

може характеризуватись двома ознаками: по-перше, інтелектуальною – особа не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність); по-друге, вольовою – особа не здатна повною мірою керувати своїми діями. Медичним критерієм є психічний розлад. У законі медичний критерій не конкретизований [4]. Для кримінального законодавства України обмежена осудність абсолютно новий інститут, хоча він давно відомий законодавству багатьох країн світу. Це питання про т. зв. суміжні стани, коли існують суттєві сумніви щодо осудності особи, яка вчинила злочин, однак медичні характеристики такої особи не відповідають показникам медичного критерію, притаманного неосудності [8].

Визначення неосудності дається у ст. 19 ч. 2 КК України, де зазначається, що “не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру” [1].

Неосудна особа не підлягає відповідальності, оскільки шкода, заподіюється нею невинно, за відсутності вини. Водночас з тим такі дії небезпечні для суспільства, тому що тягнуть за собою шкоди. Неосудність визначається на підставі сукупності двох критеріїв: медичного та юридичного. Медичний критерій передбачає наявність в особі одного з чотирьох видів психічних захворювань, вказаних у ст. 19 ч. 2 КК України, до яких належить хронічне психічне захворювання (шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз, сифіліс мозку, прогресивний параліч та низка інших); тимчасовий розлад психічної діяльності (реактивний стан, гострий алкогольний психоз, т. зв. виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний афект), сутінкові стани тощо); недоумство (олігофренія) та психічне захворювання, що дає підстави визнати особу неосудною, визначене законом як інший хворобливий стан. Сама по собі наявність психічного захворювання не обов'язково повинна зумовити визнання особи неосудною, оскільки у залежності від перебігу хвороби особа не завжди втрачає можливість усвідомлювати характер власної поведінки та керувати нею. Юридичний критерій неосудності свідчить про глибину ураження психіки, яка визначає здатність особи усвідомлювати характер дій, які нею вчиняються та керувати ними. Таким чином неосудність під кутом зору юридичного критерію свідчить про нездатність особи усвідомлювати фактичний характер власної поведінки, її суспільну небезпечність (інтелектуальний момент) та керувати нею (вольовий момент) [8].

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Наявність медичного критерію є лише підставою для встановлення критерію юридичного, який остаточно визначає стан неосудності.

У частині 2 ст. 19 юридичний критерій неосудності виражений двома ознаками: інтелектуальною – особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); вольовою – особа не могла керувати своїми діями. Отже, особу може бути визнано неосудною тільки у разі, якщо встановлено одну з ознак критерію юридичного на підставі хоча б однієї з ознак критерію медичного [2].

Практика свідчить про те, що існують випадки, коли злочин здійснює осудна особа, а до встановлення вироку вона стає психічно хворою і не усвідомлює своїх дій. Тому ч. 3 ст. 19 КК України встановлює, що така особа не підлягає покаранню. До неї можуть застосовуватися примусові медичні заходи, а після одужання дана особа може підлягати покаранню.

Абсолютне протиставлення осудності і неосудності не має під собою реальних підстав. Кожен, хто стверджує, що осудність – “нормальний стан психічно здорової людини”, а неосудність – “патологія”, змушений робити застереження, що осудна особа (як і неосудна) може мати психічний розлад, але у менш вираженій мірі. У силу своїх особливостей обмежена осудність по ряду ознак може бути співвіднесена з неосудністю. Подібність між формулами обмеженої осудності і формулами неосудності, насамперед, полягає в тому, що вони є формулами змішаного типу, що включають крім медичного критерію і юридичний критерій. Обмежену осудність, як і неосудність, характеризує такий медичний критерій, як психічний розлад [5].

У КК України 2001 року поряд з осудністю та неосудністю з'явилася норма “обмежена осудність”, що передбачає кримінальну відповідальність осіб з психічними розладами. Обмежена осудність, яка є різновидом осудності, відрізняється від осудності тим, що особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність) повної мірою і не може ними керувати через розлад психіки, що обмежує її інтелектуально-вольові можливості. Проблема осудності та неосудності в кримінальному праві має велике значення, тому що пов'язана з кримінальною відповідальністю за вчинення злочину, а також вжиття “справедливих” дій по відношенню до осіб з розладом психіки, що вчинили суспільно небезпечні діяння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 верес. 2012 року: (офіц. текст). – К. : Паливода А. В., 2012. – 216 с. – (Кодекси України)
2. *Бажанов М. І.* Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
3. *Бурдін В. М.* Псевдонеосудність – злочин sui generis / В. М. Бурдін // Науковий вісник Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – Вип. 3.
4. *Вереша Р. В.* Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
5. *Зайцев О. В.* Співвідношення осудності, неосудності та обмеженої осудності / О. В. Зайцев // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 20. – С. 395-399.

6. *Кузнецов В. В.* Кримінальне право України : навч. посіб. / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за ред. О. М. Джузи. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
7. *Левенець І. В.* Судова психіатрія : навч. посіб / І. В. Левенець. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 328 с.
8. *Фріс П. Л.* Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

*Поперечнюк В. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВПЛИВ КОНКРЕТНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ НА ЖІНОЧУ ЗЛОЧИННІСТЬ

У кримінології поки що нема однозначного уявлення про значення конкретної життєвої ситуації у механізмі вчинення злочину. Зрозуміло одне, що ситуація завжди передує вчиненню злочину, і її кримінологічне значення в тому, що вона є сполученням об'єктивних обставин життя людини, що впливають на її поведінку, сприяючи або перешкоджаючи рішучості вчинити злочин.

Практика свідчить, що існує безліч співвідношень між властивостями особистості злочинця і обставинами, що передували вчиненню злочину. Крайні точки цих співвідношень, зазначає В. Кудрявцев, такі: сильний вплив конкретної життєвої ситуації у разі відсутності антисуспільної установки; глибока, стійка антисуспільна установка у разі відсутності будь-якого тиску зовнішньої ситуації. Між цими крайніми точками розміщений ряд перехідних випадків, коли взаємодіють більш-менш напружена ситуація та більш-менш розвинуті антисуспільні якості особистості [1, с. 42-43].

Слід зазначити, що при аналізі причин і умов конкретних злочинів, вчинених жінками, на перший план висувається властивості і стан особистості жінок у взаємодії з оточенням, обставинами життєдіяльності і виховання, ситуаціями, у які жінка потрапляє. Інакше кажучи, в поняття детермінант конкретного злочину входять особливості формування особистості жінки, її соціального і психологічного статусу, діяльності і комплексу об'єктивно існуючих зовнішніх обставин, за яких вона функціонує у взаємодії з особливостями середовища та конкретної життєвої ситуації. Ці особливості визначають мотиви і мотивацію злочинної поведінки, вибір і реалізацію її цілей та способів [2, с. 135].

Таким чином, ситуація відіграє певну роль у механізмі злочинного діяння, іноді вона посідає вирішальну роль при вчиненні злочину, але, також слід враховувати, що при цьому важливе місце належить суб'єктивним факторам механізмів злочинного діяння. Суб'єктивне ставлення є спонукальним елементом у цьому процесі, тому що,

не може бути детермінації злочину тільки за рахунок виникнення криміногенної ситуації, тому що ситуація завжди оцінюється особистістю та на основі власних оцінок людина приймає рішення. Тому, незалежно від зовнішніх умов які оточують людину та впливають на неї, головне місце у процесі формування злочинної поведінки посідає сама особистість, її ставлення та відношення до об'єктивних фактів. У контексті даного питання, дослідження проблематики конфлікту, є надзвичайно важливим, адже, ми говоримо, про конфлікти не лише, як про соціальне явище, а й як про психологічне.

Соціальна природа конфлікту полягає у протиріччях між людьми, групами людей тощо, а ось психологічний конфлікт є більш складним та проблемним питанням, адже, це переважно внутрішньоособиста боротьба людини. Внутрішньоособисті конфлікти є більш небезпечними, адже дуже рідно мають зовнішні прояви, на відміну від міжособистісних, і як наслідок внутрішній конфлікт тяжче розв'язати, бо особистість самотійно не в змозі знайти шляхи до його вирішення. Тому доволі часто невирішені внутрішньоособисті конфлікти проявляються в антисоціальних та навіть протиправних діях. Міжособистісні конфлікти, також, мають велику ймовірність розв'язатись злочинним шляхом, адже, як ми зазначали раніше, у будь-якій ситуації поведінка людини є відтворенням давно засвоєних стереотипів поведінки, часто вони засвоєні ще у дитинстві, і можуть мати не легітимний спосіб вирішення, а іноді, у критичних умовах, людина керується природними інстинктивними, у цьому випадку ми можемо говорити, навіть, про обмежену осудність чи неосудність взагалі.

Жінки внаслідок своїх психо-фізіологічних, соціо-культурних та інші особливостей є більш психологічно не стійкими та легко піддаються зовнішнім впливам, тим паче, що вони часто стають потерпілими від сімейного та сексуального насилля. Тому можна впевнено вважати, що конкретна життєва ситуація має вагомий вплив на саму особистість жінки та часто стає причиною до вчинення жінками суспільно небезпечних посягань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кудрявцев В. Н.* Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). – М. : Юрид. лит., 1968. – 174 с.
2. *Криминология : учебник / под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. Г. М. Миньковского.* – М. : Изд-во Бек, 1998. – 566 с.

СЕКЦІЯ ІІІ.
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА; ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ;
СІМЕЙНОГО ПРАВА; ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ; ТРУДОВОГО ПРАВА;
ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вороніна В. В.
Національний університет
“Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” (м. Харків)

НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ,
ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК АБО ВЧИНЕНІ З МЕТОЮ,
ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Неодноразово у вітчизняній цивілістиці наголошувалося, що укладення правочину, який порушує публічний порядок, є різновидом цивільного правопорушення. Склад вказаного правопорушення в літературі визначено наступним чином: об’єктом цього порушення є “публічний порядок” у змісті, визначеному в ст. 228 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України); суб’єктом такого правопорушення може бути будь-який учасник цивільних відносин (у тому числі суб’єкт публічного права); об’єктивна сторона виражається у вчиненні правочину, передбаченого ст. 228 ЦК України; суб’єктивна сторона, як правило, характеризується прямим або непрямим умислом однієї чи обох сторін такого правочину [3, с. 6].

Кваліфікація нікчемним правочину, який порушує публічний порядок, перш за все, тягне за собою досягнення визначеної правової мети – а саме неможливості його виконання (в тому числі примусового). Якщо сторони правочину не вчиняли на його виконання жодних дій, то для права волевиявлення сторін є байдужим. Нікчемний правочин не створює правових наслідків, внаслідок чого не може розглядатись як підстава виникнення прав та обов’язків між його учасниками. Жодна зі сторін не може вимагати від іншої сторони виконання такого правочину [4, с. 12-13].

Аналіз законодавства України та зарубіжних країн, позиції науковців щодо регулювання правових наслідків виконання правочину, який порушує публічний порядок, дозволяє виокремити три основні позиції (підходи):

1) виконання правочину, який порушує публічний порядок, не створює жодних наслідків (в тому числі й реституційних);

2) виконання правочину, який порушує публічний порядок, дає підстави для застосування двосторонньої реституції (сюди відносимо й кондикційні наслідки, які є окремим випадком реституції);

3) виконання правочину, який порушує публічний порядок, створює конфіскаційні наслідки.

Наприклад, сторони уклали правочин, зміст якого очевидно не відповідає основним нормам публічного порядку (правопорядку) та виконали його. Застосування правила про нікчемність правочину позбавляє ці дії властивостей регулятора цивільних відносин. Проте виконання нікчемного правочину приводить в дію зобов'язання кожної із сторін повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (ст. 216 ЦК). Зазначене положення уявляється несправедливим. Нікчемність правочину, у якому його учасники очевидно знехтували суспільними, соціальними та економічними основами співіснування у державі, спричиняє позбавлення сторін права захисту своїх інтересів та недопущення відновлення майнового становища, яке існувало до виконання правочину. Заперечення реституційних та кондикційних наслідків виконання правочину, що порушує публічний порядок, є превентивним (попереджувальним) засобом впливу на учасників цивільних правовідносин. Конфіскаційні наслідки виконання правочину, який порушує публічний порядок, можуть бути встановлені виключно в публічних законах, якими передбачається адміністративна чи кримінальна відповідальність [5, с. 188-190].

Однак розглядаючи наслідки правочину, що порушує публічний порядок не можна залишити поза увагою визначені в Господарському кодексі України (далі – ГК України) правочини, що завідомо суперечать інтересам держави і суспільства.

Звертає на себе увагу норма ст. 207 ГК України, відповідно до якої господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині. Зі змісту ст. 207 ГК України випливає, що вказані правочини є оспорюваними і в жодному разі не вважаються нікчемними, як правочин, який порушує публічний порядок, що визначено імперативно в ч. 2 ст. 228 ЦК України.

Для визнання господарського зобов'язання (договору) таким, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, необхідно встановити: 1) спрямованість такого зобов'язання на порушення правового господарського порядку; 2) наявність умислу посадових осіб (або хоча б однієї посадової особи), які представляли сторони при укладанні господарського договору. У разі ж відсутності умислу у сторін при

укладанні господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, такий договір визнається недійсним з підстав невідповідності вимогам закону [6, с. 148].

На відміну від ЦК України, ст. 208 ГК України передбачає визнання господарського зобов'язання недійсним та стягнення всього отриманого сторонами за угодою на користь держави (недопущення реституції) та односторонню реституцію у разі укладення його з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства.

Слід зазначити, що конфіскація (в контексті стягнення на користь держави отриманого за правочином) у господарському праві за своїми ознаками повною мірою належить до адміністративно-господарських санкцій, оскільки цілком охоплюється поняттям таких санкцій, визначених у ст. 238 ГК України. Застосовується конфіскація до суб'єктів господарювання за порушення ними встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності – у разі визнання недійсним господарського зобов'язання, як такого, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства (ч. 1 ст. 208 ГК України), за порушення антимонопольно-конкурентних правил (статті 253, 254 ГК України) та в інших подібних випадках. Застосовується конфіскація у судовому порядку, а за своєю сутністю та змістом є заходом майнового характеру, спрямованим на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Конфіскація в ГК України безпосередньо не визначена як одна з адміністративно-господарських санкцій, але повною мірою вписується в правило ст. 239 ГК України [7, с. 131].

Можливість застосування конфіскації існує зараз і в діючій редакції ЦК України як доповнення статті 228 частиною третьою, що законодавцем пов'язано з прийняттям Податкового кодексу України. Однак це стосується правочинів, що суперечать інтересам держави та суспільства, і в цьому разі такі правочини визнаються недійсними судом дублюючи норми ГК України.

При цьому, не зважаючи на розходження суджень щодо наслідків правочину, який порушує публічний порядок, законодавець чітко визначив наслідки вчинення правочинів, що суперечать інтересам держави і суспільства (ст. 208 ГК України, ч. 3 ст. 228 ЦК України): якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Питання щодо звернення в дохід держави одержаного за правочинами, що порушують публічний порядок та правочинами, що суперечать інтересам держави і

суспільства найчастіше піднімається податковими органами. Однак для органів ДПС України для застосування санкцій за укладення правочину, що суперечить інтересам держави і суспільства, залежно від тенденцій судової практики не було принциповим: звертатись до суду з позовом про визнання угоди недійсною та стягнення усього отриманого за такою угодою чи звертатись до суду з позовом про стягнення коштів за нікчемним правочином, – оскільки в кінцевому результаті передбачалося отримати кошти до Держбюджету незалежно від назви позову, оскільки правова конструкція статей 207, 208 ГК України та ч. 3 ст. 228 ЦК України за правовою природою мало чим відрізняються. Беззаперечним залишається той факт, що правочин, який суперечить інтересам держави та суспільства, порушує і публічний порядок, а отже є недійсним в силу закону [8, с. 59].

ЛІТЕРАТУРА :

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. *Жеков В. І.* Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Володимир Іванович Жеков / Одеська національна юридична академія. – О., 2006. – 20 с.
4. *Перова О. В.* Недійсність правочину, який порушує публічний порядок [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Перова / Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 15 с.
5. *Перова О. В.* Правові наслідки виконання правочину, який порушує публічний порядок / О. В. Перова // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, Харків, 22 травня 2010 р. – С. 188-190.
6. *Спенко В.* Зміст підстави визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства / В. Спенко // Правничий часопис Донецького університету. – 2010. – Випуск 1(23). – С. 144-149.
7. *Віхров О., Віхрова І.* До питання про види та форми господарсько-правової відповідальності / О. Віхров, І. Віхрова // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 10(202). – С. 129-133.
8. *Розмаш В.* Нікчемні правочини як предмет податкових спорів / В. Розмаш // Вісник податкової служби України. – 2013. – Випуск 13(729). – С. 56-59.

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕУТАНАЗІЇ

Сьогодні питання еутаназії, а в правовому визначенні – право людини на смерть, належить до числа контрверсійних. *Поняття “еутаназія”* (“евтаназія”, “евтанасія”, “ейтаназія”) походить від грецького “eu” – хороший і “thanatos” – смерть.

В сучасній літературі виділяють різні види еутаназії. Найпоширенішим є поділ еутаназії на активну і пасивну, які ще називають методом наповненого і відкладеного шприца [8].

Під *активною еутаназією* (метод наповненого шприца) мається на увазі здійснення лікарем дій, свідомо і безпосередньо спрямованих на спричинення смерті пацієнта. Деякі автори говорять про те, що активною еутаназія є тоді, коли пацієнт потребує застосування спеціальних засобів для прискорення смерті [4, с. 160].

Пасивна еутаназія (метод відкладеного шприца) передбачає бездіяльність оточуючих, відмову від життєпідтримуючого життя лікування, коли воно або припиняється, або взагалі не назначається, за виключенням того, що зменшує біль [3, с. 149].

В Україні визнають еутаназія в будь-якому прояві як правопорушення і переслідують з боку закону. Так, в ч. 3 ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я говориться про те, що медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії, навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. В ч. 4 ст. 281 Цивільного Кодексу України міститься аналогічне положення, яке забороняє задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Проте, навіть всупереч такій тотальній законодавчій забороні еутаназії, не припиняються активні суперечки та широке обговорення етичних і юридичних проблем та можливості легалізації “права на смерть” в нашій країні.

Суперечливі погляди на еутаназії також залишають свій відбиток у законодавстві різних держав світу. Так, у 50 штатах США прийняті закони, якими дозволено пасивну еутаназію. Перший у світі закон “Про право людини на смерть” було прийнято після довгих обговорень на референдумах у 1977 р. в штаті Каліфорнія. Відповідно до цього закону невиліковно хвора особа має право на відключення реанімаційної апаратури, оформивши відповідний документ, що засвідчує таке її бажання. У штаті Орегон є чинним закон “Про право на гідну смерть”, яким передбачено право невиліковного хворого оформити відповідно до встановленої процедури письмове прохання про надання ліків, щоб “гуманно і гідно померти”.

Пасивна еутаназія не вважається злочином у Швеції і Фінляндії, а в Бельгії (2002 р.) та Нідерландах (1994 р.) вона дозволена законом.

У більшості держав світу еутаназія або не передбачена законом, або заборонена ним, як це, наприклад, зроблено у Великобританії, Російській Федерації та Україні.

В юридичній літературі проблема еутаназії розглядається переважно через призму прав людини. Якщо право людини на життя визнане на державному та міжнародно-правовому рівні, то право людини на смерть, необхідність визнання якого обстоюють ряд вчених і практиків, не знаходить підтримки як на міжнародно-правовому, так і на державному рівнях [7, с. 56].

Сучасна переоцінка суспільних цінностей та пріоритетів змушує переосмислити питання співвідношення життя та смерті, а також місця людини та її внутрішніх духовних благ в системі соціальних цінностей. Внаслідок таких змін практично в усіх європейських країнах домінує філософія непорушності прав та основних свобод людини, а також недоторканості її життя.

На сьогодні еутаназія у жодному своєму вияві та формі не може вважатись достатньою правовою підставою для позбавлення людини життя та відповідного припинення її права на життя. Це зумовлено насамперед домінуючими філософськими, етичними, релігійними, медичними, правовими та іншими світоглядними позиціями на цю проблему.

Але слід зазначити, що попри існуюче загальноєвропейське негативне ставлення до еутаназії, існує чітка тенденція щодо легалізації пасивної еутаназії в правових порядках окремих економічно розвинутих країн [5, с. 112].

Загально визнано, що Україна сьогодні також перебуває на шляху розвитку, але при цьому необхідно пам'ятати те, що Україна є першою у світі за темпами вмирання населення, 5 мільйонів українців нестало за останні півтора десятка років і оця “надсмертність” притаманна людям працездатного віку. За цими показниками Україна випередила Європу в чотири рази. Також, порівняно з цивілізованими країнами, тривалість здорового життя в Україні на 15 років менша [6]. Право людини на життя визнається найважливішим у нашій державі у той же час коли життя окремої людини знецінюється. Звідси і питання якою є вартість людського життя в Україні. Ми не можемо говорити про еутаназію зараз – коли в нашій державі не забезпечується найголовніше, першочергове право людини – право людини на гідне життя, у тому числі і в умовах хвороби.

Пошуки альтернативи еутаназії призвели до того, що останнім часом у світі створюються хоспіси (від латинського “hospitium” – готель) до персоналу яких входять лікарі, кваліфіковані психологи які допомагають людям пережити останній етап їхнього життя. Україна не відстає від такої тенденції, і це є дуже правильний напрямок яким потрібно рухатись і надалі. На мою думку, більш важливим, ніж право індивідуума на легку смерть, є його право на достойне, якісне життя, у тому числі і в умовах хвороби, яке б включало право на лікування за допомогою гуманних методів, які б були спрямовані на те щоб полегшити страждання і допомогти померти спокійно і безболісно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40.
2. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров’я” від 19 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4
3. *Иванюшкин А. Я.* Профессиональная этика в медицине: (Филос. очерки) / А. Я. Иванюшкин ; АМН СССР. – М. : Медицина, 1990. – 220 с.
4. *Куртц П.* Запретный плод : Этика гуманизма / Пол Куртц ; пер. с англ. И. В. Куквакин ; общ. ред. В. А. Кувакин. – [2 изд., испр.]. – М. : Рос. гуманист. о-во, 2002. – 222 с.
5. *Москаленко В. Ф., Попов М. В.* Біоетика: філософсько-методологічні та соціально-медичні проблеми / В. Ф. Москаленко, М. В. Попов. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 218 с.
6. Смертність серед українців зростає / Портал неполітичних новин NGO.DONETSK.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ngo.donetsk.ua/ukrsociety/1846>.
7. *Сенюта І. Я.* Медичне право: право людини на охорону здоров’я : монографія. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с.
8. *Шерман С.* Эвтаназия / С. Шерман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.lenta.ru/dossier/11-03-1999_eutanasia.htm#hist.

Ковальчук Я. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МОЖЛИВІ РІЗНОВИДИ ЗМІНИ ОБОВ’ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ В СПАДЩИНІ

Як уже ми з’ясували, розміру частини спадкового майна, на яку не впливає принцип свободи заповіту, не притаманна сталість. Які саме можливі види зміни величини обов’язкової частки в спадщині?

Зміст спадкового законодавства нашої держави передбачає чітку відповідь на вищезадане запитання. Зокрема, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 1241 ЦК України розмір обов’язкової частки може підлягати тільки зменшенню [1].

Ідентичний підхід дублюють підзаконні акти. Зокрема, можливе зменшення величини обов’язкової частки закріплене абз. 6 п. 19 Постанови Пленуму [2] та абз. 8 п. 4.3 п. 4 § I р. 3 ч. III Методичних рекомендацій [3].

Станом на сьогоднішній день, доктриною спадкового права не закріплено єдиного загальноприйнятого підходу щодо з’ясування шляхів встановлення несталості тієї частини спадкового майна, на яку не впливає свобода заповіту. Зокрема, можна констатувати беззаперечну наявність в юридичній літературі двох діаметральних протилежних точок зору стосовно з’ясування різновидів зміни величини обов’язкової частки в спадщині. Ознайомимось детальніше зі змістом вищевказаних наукових концепцій.

3. Ромовська стверджує про те, що на підставі ухваленого судом рішення розмір частини спадкового майна, на яку не поширюється свобода заповіту, можна як зменшувати, так і збільшувати. Наведений доктринальний підхід вказаний вчений намагається довести за допомогою таких суджень.

Абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК України не передбачено право суду своїм рішенням збільшувати розмір обов'язкової частки в спадковій масі. Однак, відсутність законодавчого регулювання наведеної ситуації підлягає певному вирішенню. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 8 ЦК України вищезазначена проблема може бути подолана завдяки аналогії права. Іншими словами, "обов'язковий спадкоємець" має право звернутися з позовною заявою до інших потенційних спадкоємців про збільшення розміру належної йому частки в спадщині. При цьому позивачу потрібно довести суду, що його інтерес, узгоджуючись із загальновизнаними в суспільстві засадами справедливості, добросовісності, а також розумності, повинен перебувати під належним захистом відповідних державних органів.

Суд, ретельним чином проаналізувавши усі наявні матеріали даної справи, за умови підтвердження істинності наведених обов'язковим спадкоємцем фактів, повинен ухвалити рішення про збільшення розміру гарантованої йому частки в охопленій заповітом спадковій масі [4, с. 116-117].

Окрім З. Ромовської, доктринальні погляди щодо обґрунтування наявності в суду права на ухвалення рішення про збільшення чи зменшення розміру обов'язкової частки у своїх наукових працях зазначають чимало дослідників. Перелік останніх, наприклад, складають А. Шамрук [5, с. 385] та інші вчені.

Однак далеко не всі вчені погоджуються з даним доктринальним підходом. Зокрема, як вказує Я. Турлуковський, на підставі ухваленого судом рішення розмір тієї частини спадкового майна, на яку не впливає свободи заповіту, можна тільки зменшити. Вказаний доктринальний підхід наведений вчений намагається обґрунтувати за допомогою таких доводів.

Вплив принципу свободи заповіту чинним законодавством обмежується лише на користь окремих представників 1-ої черги спадкоємців за законом. Але жодна з таких фізичних осіб ні за яких обставин не повинна зловживати правом на обов'язкову частку, яке надано їй ЦК України [6, с. 121].

Окрім Я. Турлуковського, доктринальні погляди щодо доведення наявності в суду права на ухвалення рішення про зменшення, а не збільшення розміру обов'язкової частки у своїх наукових розвідках наводять чимало дослідників. До переліку останніх, наприклад, належать Ю. Заїка [7, с. 33], О. Нелін [8, с. 97], Н. Павлюк [9, с. 354], Є. Харитонов [10, с. 876] та інші вчені.

На нашу думку, передбачений приписами абз. 1 ч. 1 ст. 1241 ЦК України розмір обов'язкової частки підлягає тільки зменшенню. Вказану точку зору ми доведемо за допомогою таких обґрунтовуючих суджень.

По-перше, зміст чинного законодавства нашої держави чітко передбачає різновид зміни розміру тієї частини спадкового майна, на яку не поширюється принцип свободи заповіту. Зокрема, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК України, абз. 6 п. 19 Постанови Пленуму та абз. 8 п. 4.3 п. 4 § I р. 3 ч. III Методичних рекомендацій величина обов'язкової частки в спадщині може лише зменшуватися.

По-друге, суддя не повинен задовольнити позовну заяву про збільшення розміру обов'язкової частки. В протилежному випадку, вплив свободи заповіту суттєвим чином звужиться. А вищевказаний факт може призвести до настання негативних наслідків для певних осіб – заповідача і спадкоємців за заповітом. Даному судженню притаманне своє обґрунтовуюче пояснення.

А) Право заповідача на складання заповіту зазнає істотного обмеження. Даному явищу буде сприяти сукупність певних прав необхідних спадкоємців, а саме, на обов'язкову частку та на збільшення даної частини спадщини.

Наприклад, заповідач заповів усю спадкову масу, власником якої він є, своєму двоюрідному брату, водночас відсторонивши від участі в спадкуванні свою доньку, яка є малолітньою. В наведеному випадку участь в спадкуванні може взяти кожен зі вказаних спадкоємців. Однак не треба забувати про те, що зміст заповідальної волі обмежуватиметься певними майновими правами, які буде надано необхідному спадкоємцю - на обов'язкову частку в спадщині, а також на її збільшення за рішенням суду.

Б) Розміри спадкових часток спадкоємців за заповітом значно зменшаться. Вказане явище обумовлюватиметься реалізацією необхідними спадкоємцями свого права на обов'язкову частку в спадщині та задоволення судами позовів зазначених фізичних осіб про збільшення їхніх спадкових часток.

Наприклад, заповідач заповів усю спадщину, яка ним набута у власність, своєму повнолітньому сину, водночас відсторонивши від участі в спадкуванні своїй повнолітній доньці, яка визнана інвалідом 2-ої групи. В даному випадку кожен зі згаданих спадкоємців може взяти участь в прийнятті спадкової маси. Зокрема, донька заповідача має право стати власником $\frac{1}{4}$ частини спадщини, а син заповідача – $\frac{3}{4}$ частини спадщини. Але необхідно наголосити на тому, що у випадку збільшення величини частини спадкового майна, яка перебуває поза межами свободи заповіту, розміри спадкових часток таких спадкоємців можуть істотно змінитися. Наприклад, на підставі рішення, яке ухвалить суд, син заповідача буде мати право на набуття у власність $\frac{2}{3}$ частини спадщини, а донька заповідача – частини $\frac{1}{3}$ спадщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про спадкування” № 7 від 30 травня 2008р. // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6 (94). – С. 17-24.

3. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів стосовно охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалених рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009р. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18563/>.
4. *Ромовська З. В.* Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
5. *Шамрук А.* Соотношение положений об обязательной доле наследства в российском и украинском законодательствах // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Юридические науки”. Том 21 (60). – № 2. – 2008. – С. 383-387.
6. *Турлуковський Я.* Правова регламентація інституту обов'язкової частки в спадщині // Право України. – 2004. – № 2. – С. 118-121.
7. *Нелін О.* До питання спадкування за заповітом за Цивільним кодексом України // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 96-99.
8. *Павлюк Н. М.* Свобода заповіту та право спадкування обов'язкової частки: правовий аспект // Державо і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 49. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 350-355.
9. *Заїка Ю. О.* Проблеми, що виникають при застосуванні спадкового законодавства // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 3 (67). – С. 30-35.
10. Цивільне та сімейне України : підруч. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.

Кравченко О. Ю.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ВИДИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

На сьогодні у юридичній літературі існують різноманітні підходи щодо видів корпоративних прав. Правильний поділ корпоративних прав допоможе більш точно та детально зрозуміти їх специфіку, що у подальшому сприятиме правильному вибору способів їх захисту. На доктринальному рівні підставами класифікації корпоративних прав є характер взаємозв'язку між зобов'язаним та уповноваженим суб'єктом та майнову чи немайнову природу корпоративних прав.

За характером взаємозв'язку між зобов'язаним та уповноваженим суб'єктом їх поділяють на абсолютні та відносні. Деякі науковці вважають, що корпоративні відносини поєднують у собі як абсолютні так і відносні правовідносини. Аргументом на користь того, що корпоративні відносини є абсолютними може слугувати те, що господарське товариство є власником майна, переданого учасниками для формування статутного капіталу. Одночасно, праву власника майна відповідає обов'язок усіх суб'єктів корпоративних відносин разом і кожного з них окремо не перешкоджати товариству в здійсненні його повноважень. Корпоративні відносини є також і

відносними. Так, учасник акціонерного товариства має право на одержання оголошених дивідендів, а товариство має зобов'язання щодо їх виплати [4, с. 17].

Спасибо-Фатеєва вважає, що методологічно невірно говорити про абсолютний чи відносний характер корпоративних відносин, оскільки вони настільки своєрідні, що являють собою нову якість. Якщо припустити абсолютність корпоративних правовідносин, то саме корпорація має бути уповноваженим суб'єктом, якому протистоять зобов'язані особи – учасники (акціонери). Однак це не так, оскільки у корпоративних правовідносинах, скоріш навпаки, – учасники (акціонери) мають права стосовно корпорації, а остання виступає немовби зобов'язаним суб'єктом стосовно учасників (акціонерів), забезпечуючи корпоративними механізмами їх права на участь в управлінні товариством, на дивіденди, на інформацію тощо. Щодо правовідносин між учасниками, то їх можна вважати взагалі відсутніми. Жоден учасник не має ніяких прав стосовно іншого і не несе, відповідно, ніяких обов'язків. Тільки всі разом вони і можуть здійснити свої корпоративні права. Кожен окремо цих прав не набуває [5].

Цікавою є класифікація корпоративних прав в залежності від їх майнової чи немайнової природи. Загалом цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини. Багатоманітність класифікацій корпоративних прав за цією підставою полягає у тому, що, по-перше, у цивілістичній науці точаться дискусії щодо правильності застосування терміну “особисті немайнові права” і по-друге, враховуючи специфіку корпоративних прав, деякі науковці називають немайнові права організаційними або ж такими, що не мають безпосереднього майнового характеру. Не вдаючись у дискусію правильності застосування терміну “особисті немайнові права”, проаналізуємо різні підходи до класифікації корпоративних прав за цією підставою.

Кравчук В. М., аналізуючи чинне законодавство, приходить до висновку, що корпоративні права поділяються на:

Організаційні (автор їх також називає особистим елементом корпоративних прав). До них відносять право брати участь в управлінні, право голосу, право на отримання інформації про діяльність юридичної особи;

Майнові. До них відносять право на отримання частини прибутку від діяльності юридичної особи, право на отримання частини активів у разі її ліквідації [3, с. 259].

У даній класифікації автор фактично об'єднує організаційні та немайнові відносини. Вважаємо таке поєднання недоцільним, адже саме виокремлення організаційних прав вирізняє корпоративні права серед інших цивільних прав, є їх особливістю.

Кравченко С. С. поділяє корпоративні права на майнові права та права, що не мають безпосереднього майнового характеру [2, с. 28-31].

Цікавою є думка, щодо виокремлення в окрему категорію прав, спрямовані на набуття майнових прав. Дані права також можна називати обслуговуючими, що розкриє їх функціональне призначення. Наводячи таку класифікацію дослідник

обійшов класичне для цивільного права формулювання “особисті немайнові права” на “права, що не мають безпосереднього майнового характеру”. Варто погодитись із таким уточненням, оскільки, як вірно зазначає Е. Р. Кібенко, немайн timer дані права можуть бути названі тільки умовно, оскільки самі по собі вони інтересу для учасників господарської організації в більшості випадків не мають. Реалізація цих прав допомагає учасникам досягти свою основну мету – одержати дохід (який можливий лише за ефективною і стабільною діяльністю корпорації), а також у ряді випадків захистити свої майнові права, повернути інвестовані кошти, компенсувати понесені збитки. Таким чином, немайнові права учасників мають тісний зв’язок з майновими, і їх реалізація по суті є тільки засіб для ефективною реалізації майнових прав [1, с. 28-31]. Проте, аби уникнути плутанини, вважаємо, що використання класичного терміну “немайнові” буде доречнішим.

Отже, проаналізувавши всі вищевикладені класифікації та врахувавши особливості корпоративних прав, вважаємо, що найдоцільніше поділяти їх на:

– *майнові*: отримувати частину прибутку товариства у вигляді дивідендів; отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації; розпоряджатися акціями (а для інших видів корпорацій – часткою в статутному фонді): продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства; заповідати акції (частку) у спадщину; купувати додатково випущені акції товариства;

– *немайнові* (права, що не мають безпосереднього майнового характеру): отримувати інформацію про діяльність товариства; право бути повідомленим про місце і час загальних зборів тощо;

– *організаційні*: входити в товариство і виходити з нього в установленому порядку; брати участь у загальних зборах акціонерів (зборах учасників); обирати і бути обраним до органів товариств; брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному статутом товариства та законодавством; здійснювати одноособове управління справами товариства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кібенко О. Р.* Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права європейського союзу ЄС, Великобританії та України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.04 / О.Р. Кібенко. – Донецьк, 2003. – 210 с.
2. *Кравченко С. С.* Юридична природа прав учасників господарських товариств [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кравченко Сергій Сергійович ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2007. - 213 арк.
3. *Кравчук В. М.* Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М.Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.
4. *Саракун І. Б.* Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саракун Ірина Богданівна ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007. – 214 арк.

5. *Спасибо-Фатеева*. Правова природа корпоративних відносин // Вісник господарського судочинства / Вищий господарський суд України. – Київ, 2007. – № 5. – С. 87-89.

Купіна Л., Деменюк Т.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Київ)

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ АДВОКАТАМИ УКРАЇНИ

Прийняття нового Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” врегулювало чимало правових проблем, пов’язаних із організацією та веденням адвокатської діяльності, разом з тим, у суб’єктів дії даного Закону, виникло ряд запитань, на які адвокати шукають відповіді під час практичних семінарів, юридичних форумів, круглих столів тощо.

Одним із таких питань є укладення трудового договору з адвокатом як суб’єктом трудових правовідносин. Дане питання є надзвичайно актуальним і досить жваво обговорюється у правових колах, зокрема, адвокати дискутують: чи може адвокат працювати за трудовим наймом, що відрізняє такого працівника від “звичайного”, яким чином забезпечуються професійні права та незалежність адвоката, який працює за трудовим наймом? [6].

Метою цієї статті є аналіз та дослідження норм чинного законодавства, що регулює як трудову так і професійну діяльність адвокатів, а також наукових праць та дискусій практиків щодо можливих форм реалізації права на працю адвокатами України.

Нинішній розвиток економіки в нашій державі допускає застосування різних правових форм залучення громадян до праці, в тому числі і адвокатів. При цьому, всі ці різні правові форми пов’язані з реалізацією громадянами конституційного права на працю. Так, на сьогоднішній день, громадяни можуть здійснювати своє право на працю в Україні, займаючись підприємницькою діяльністю, яка не заборонена чи не обмежена законом; виконанням роботи на основі цивільно-правового договору; шляхом обрання на виборну посаду тощо. Та переважна більшість громадян України реалізує своє конституційне право на працю, шляхом укладення трудового договору, як наймані працівники, на підприємства, установи, організації, незалежно від їх форм власності.

Якщо застосовувати дані положення при регулюванні трудових відносин адвоката, то слід, перш за все визначити, чи дійсно адвокат є суб’єктом трудових правовідносин. Дискусійними на сьогодні є питання щодо реалізації права на працю адвокатами в адвокатських об’єднаннях шляхом укладення трудового договору. При дослідженні даного питання слід виходити із самої природи трудових правовідносин та трудового договору взагалі. Стаття 21 КЗпП, визначає трудовий договір, як угоду

між найманим працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а роботодавець – виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [3].

Таким чином, найманий працівник з одного боку, а роботодавець – з іншого, добровільно приймають на себе обов'язки, які встановлені для них, як для сторін трудового договору, законодавством про працю. Основою трудового договору є угода про трудову функцію працівника, тобто про виконання працівником роботи за визначеною спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Саме характеристика елементів трудової функції працівника дає можливість надати відповідь на питання чи може адвокат працювати в адвокатському об'єднанні на умовах трудового договору. Трудова функція, тобто рід роботи, яку виконуватиме працівник, коло його трудових повноважень і обов'язків, у силу об'єктивних властивостей визначається такими родовими ознаками, як професія, спеціальність та кваліфікація, у відношенні робітників, та посада по визначеній професії і спеціальності у відношенні службовців.

Зрозуміло, що такий елемент трудової функції працівника-адвоката як спеціальність та кваліфікація визначається згідно із даними його документу про освіту, а яким чином визначити роботодавцю на яку посаду прийняти адвоката в адвокатське об'єднання? Довідник кваліфікаційних характеристик професій та посад працівників містить лише дві посади, пов'язаних із виконанням роботи в сфері юриспруденції – начальник юридичного відділу та юрисконсульт. Юрисконсульт, в свою чергу, в залежності від відповідності кваліфікаційними вимогами може бути провідним юрисконсультом, юрисконсультом першої або другої категорії. Прибічники принципу “дозволено все, що не заборонено законом” будуть відстоювати позицію, що можливо прийняти працівника, в адвокатське об'єднання, на посаду адвоката, але на нашу думку, таке оформлення на роботу не буде відповідати нормам законодавства, що регулює питання визначення трудової функції працівника, зокрема одного із її елементів – посади. Даний висновок ми робимо порівнявши два нормативних акти, що визначають посадові та професійні вимоги, що висуваються для зайняття відповідних посад чи характеристик професій. До першого відносять, згаданий нами вище, Довідник кваліфікаційних професій та посад який, до посад в сфері юриспруденції не відносить посади адвокат, до другого відносять – Класифікатор професій, який включає професію адвоката до Розділу “Професіонали”, який містить назви професій, що вимагають високого рівня знань у галузі гуманітарних наук [1]. Вважаємо, що саме Довідник професій, який визначає професійні обов'язки адвоката в рамках ведення адвокатської діяльності, дає підстави стверджувати, що адвокат це професія, яку обрав собі фахівець у галузі права, а не посада, на яку призначається працівник за трудовим договором. Зміст положень Довідника розкриває Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, стаття 1 якого визначає, що адвокатська діяльність –

незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Окрім того, норми Податкового кодексу України визначають незалежну професійну діяльність – як діяльність, зокрема, але не виключно, адвокатів, при умові, коли така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та може використовувати найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб. Таким чином, аналіз вказаних вище нормативних актів дозволяє провести розмежування, при визначенні способів реалізації свої професійних здібностей, в яких формах їх можливо застосовувати. Так, особа, яка має вищу юридичну освіту може реалізувати своє право на працю як адвокат – під час ведення адвокатської діяльності, та на посаді юрисконсульта – на підставі трудового договору. Дані висновки не є остаточними, оскільки є і інші абсолютно допустимі форми реалізації права на працю адвокатом – це і договору про надання правової допомоги і членство у адвокатському об'єднанні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 16.02.1998 р. № 24 // [Електронний ресурс] – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vb387678-10/print18756963283789;>
2. Класифікатор професій ДК 003:2010: Наказ Держспоживстандарт України № 327 від 28.07.2010 р. // [Електронний ресурс] – Офіційний сайт Верховної Ради України.– Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vb327609-10/print1361816632832358;>
3. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – додаток до № 50. – С. 375.
4. Податковий кодекс України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3248.
5. Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 17.
6. Адвокат за трудовим наймом: чи це можливо? <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122048>

*Мороз М. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ: НАСЛІДКИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Активні процеси розвитку відносин приватної власності в Україні протягом останніх років неминуче та закономірно актуалізували питання необхідності врахування публічного суспільного інтересу у реалізації власником своїх повноважень. Базові положення вирішення цієї проблеми були закладені у нормах ст. 41 Конституції України, у якій передбачено, що примусове відчуження об'єктів

права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Частково це конституційне положення отримало розвиток у ЦК та ЗК України [1].

Примусове відчуження об'єктів нерухомості є комплексним правовим інститутом, що потребує при його дослідженні аналізу науково-практичних підходів представників науки. Саме тому для аналізу зазначеної теми застосовуються здобутки провідних науковців-правників, зокрема, В. Авер'янова, О. Дзери, Н. Кузнецової, П. Кулинич, В. Луця, Є. Мічуріна, М. Смоковича, В. Стефанюка, Н. Титової, М. Шульги та ін. Натомість недостатніми є наукові розвідки щодо організаційно-правових механізмів примусового відчуження земельних ділянок та інших об'єктів, що на них розміщені [2].

Метою статті є аналіз фактичних, нормативних та процесуальних підстав примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності з мотивів суспільної необхідності в умовах чинної нормативно-правової бази.

Як приклад, у зв'язку з проведенням Євро-2012 і необхідністю будівництва нових об'єктів, стала актуальною проблема вилучення державою земельних ділянок з приватної власності громадян для державних потреб з відшкодуванням вартості ділянки. Для будівництв таких об'єктів як Нова кільцева дорога, новий стадіон або інші об'єкти інфраструктури, влада активно відселяла власників землі, на якій цей проект було заплановано.

26 червня 2009 р. Верховна Рада України проголосувала за закон № 3682 “Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності” (далі – Закон), що набув чинності 17 листопада 2009 року [3]. Закон передбачає два види відчуження: викуп земельних ділянок приватної власності для суспільних потреб та відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. В частині прав особи на отримання земельної ділянки на заміну вилученої положення Закону є суперечливими. Пропонується вирішення питань про надання іншої земельної ділянки віддати на розсуд органу, який ініціював її вилучення. Ч. 6 ст. 4 Закону передбачає, що примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності здійснюється за умови надання її власнику відповідно іншої рівноцінної земельної ділянки, якщо інше не погоджено з власником відчужуваної земельної ділянки. Проте в цьому Законі відсутні норми, які б регулювали надання власнику рівноцінної земельної ділянки на заміну відчуженої (стаття 14 Закону стосується лише випадку викупу).

Як ми знаємо, закон вніс суттєві зміни до переліку підстав для викупу земельних ділянок, передбачених у ст. 146 ЗК Розширення підстав примусового

відчуження земельних ділянок з-під приватної власності є порушенням ст. 22 Конституції України, оскільки звужується обсяг існуючих прав власників [4].

Таким чином, поява Закону, який регламентує порядок примусового відчуження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, є безперечним позитивом, та кроком назустріч цивілізованим відносинам між власником, суспільством та державою на шляху узгодження відносно абсолютної свободи власності. Подані жвищекритичні зауваження до змісту основоположних норм Закону вказують, наскільки далекий від стандартів верховенства права український законодавець [5], адже ось що ми отримали насправді:

1. Порушення ст. 22 Конституції України недопустимим звуженням обсягу існуючих прав і свобод громадян.

2. Плутанина в термінах закону, з чого випливає можливість неоднозначного тлумачення добровільного викупу і примусового відчуження.

3. Зміни переліку підстав відчуження, зроблені вочевидь не на користь інтересів населення.

4. Порушення ст. 41 Основного закону щодо повного відшкодування вилученого об'єкта, відсутність гарантій такого повного відшкодування.

5. Суперечливий порядок надання нової земельної ділянки замість відчуженої.

6. Повна відсутність гарантії повернення земельної ділянки чи іншого об'єкта, що був відчужений, у разі припинення потреби використання цього об'єкта.

7. Нехтування положеннями Конституції про те, що місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування не наділені правом приймати рішення щодо загальнодержавних інтересів і потреб.

8. Порушення конституційного права громадян на житло, а саме – скасування гарантії, передбаченої ЦК, на отримання нового помешкання власником житла перед знесенням цього житла.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності” // Голос України від 15.12.2009. – № 238.
2. *Добрачев Д. В.* Проблемы судебной практики в сфере оборота земли / Д. В. Добрачев. – М., 2005. – 144 с.
3. *Жибер А.* Примусове вилучення земель приватної власності з мотивів суспільної необхідності / А. Жибер // Правовий тиждень. – 2008. – № 1-2. – С. 74-75.
4. *Ільків Н.* Примусове відчуження земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності: правові проблеми / Н. Ільків, О. Ільницький // Журнал “Соціальна політика”. – 2010. – січень. – С. 56-58
5. *Смокович М.* Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві / М. Смокович // Вісник Вишого адміністративного суду України. – 2010. – № 2. – С. 52-64.

ПРАВО НА ЗАХИСТ У СТРУКТУРІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА НА ТВОРЧІСТЬ

Структура суб'єктивного права на творчість включає такі основні повноваження: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія). Правомочності захисту у структурі суб'єктивного права на творчість забезпечують реалізацію інших правомочностей, мають вирішальне значення.

Дослідженню окремих аспектів суб'єктивного права на творчість присвятили свої праці В. Авдеєва, С. Лисенков, Т. Мілова, Д. Шапорєва та інші науковці.

Метою статті є аналіз правомочностей захисту у структурі суб'єктивного права на творчість.

Право на захист (право-претензія) у структурі суб'єктивного права на творчість має ряд особливостей та потребує системного аналізу його складових. У дослідженнях науковців це повноваження висвітлюється як можливість захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності [1]. Проте, суб'єктивне право на творчість включає в себе як майнові, так і особисті немайнові повноваження. У статті 54 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР передбачено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Отже, право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість захисту моральних і матеріальних інтересів, що є метою суб'єктивного права, а не лише захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності. Крім того, не варто нехтувати і випадками, коли результат творчої діяльності не є об'єктом інтелектуальної власності.

Не кожний результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який є об'єктом охорони відповідно до Цивільного кодексу України та інших законів України про інтелектуальну власність. Результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності [2].

Провідні науковці тлумачення терміна “захист” пов'язують з порушенням права, тобто правопорушення передуює захисту. Отже, правомочність захисту звичайно виникає у правоволодільця суб'єктивного права на творчість при порушенні права, оскарженні права, невизнанні права, очевидній загрозі його порушення, що властиве захисту будь-якого суб'єктивного права.

Повноваження захисту виражаються у припиненні правопорушення, відновленні правомірного стану, притягненні правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Нерідко, науковці зміст права на захист у структурі суб'єктивного права на творчість визначають як можливість звертатись за захистом до держави, примусовим забезпеченням свого права на результати творчої діяльності [3]. Сутність державного примусу виражається у тому, що компетентні державні органи здійснюють правозастосувальну юрисдикційну діяльність спрямовану на припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсацію моральної, матеріальної шкоди, примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини на творчість тощо.

Однак, існує ряд випадків коли особа для захисту свого суб'єктивного права на творчість, а саме для припинення порушення зазначеного права, звертається до засобів масової інформації, до громадських організацій тощо. Наприклад, протягом 2011 року колектив авторів та юридична громадськість неодноразово у загальноукраїнських виданнях “Голос України”, “Юридичний вісник України”, “Юридична практика”, на вітчизняних сайтах зокрема, Незалежного бюро журналістських розслідувань, Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності висвітлювали факти плагіату наукової та навчальної літератури, допущені одним із видавництв міста Києва за авторством та співавторством В. Е. Теліпка.

Такий спосіб захисту суб'єктивного права на творчість може бути прийнятним у тих випадках, коли особа суб'єктивне право на творчість якої порушено, прагне виключно припинення правопорушення і не бажає вдаватись до процесуальних дій.

В усіх інших випадках з метою припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди, примусового здійснення юридичного обов'язку тощо особа може оскаржити в установленому порядку дії осіб, державних і інших органів, що перешкоджають реалізації суб'єктивного права на творчість, а також звертатися до суду за захистом свого права.

Змістом права на захист у структурі суб'єктивного права на творчість є можливість звернутись за допомогою державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для:

- припинення правопорушення;
- відновлення правомірного стану;
- примусового здійснення юридичного обов'язку;
- притягнення правопорушників до юридичної відповідальності;
- компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Корчагина Д. Э.* Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США : автореф. диссертация ... канд.юрид.наук : 12.00.02 / Д. Э. Корчагина. – МГИМО. – М., 2010. – С. 13.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. – Вид. 2, змінене і доп. / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2008. – С. 349.
3. *Авдеева В. П.* Проблемы конституционно-правового обеспечения свободы творчества и охраны интеллектуальной собственности в РФ : автореф. диссертация ... к. ю. н. : 12.00.02 / В. П. Авдеева. – ТГУ. – Тюмень, 2009. – С. 12

Рубанчук Г. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ З НЕДОЛІКОМ

Для того, щоб стати повноцінним учасником цивільних правовідносин, правоздатна фізична особа має володіти цивільною дієздатністю. Відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання [1]. Отже, цивільна дієздатність складається з таких елементів: особа усвідомлює, що чинить чи збирається вчинити; особа сама може керувати своїми діями; особа діє сама; особа створює правові наслідки, як правило для себе [2, с. 269].

Розуміти значення своїх дій та передбачати їх наслідки фізичні особи можуть тільки дійшовши певного віку і при відсутності захворювань, які позбавляють їх можливості діяти розсудливо. А тому і в законодавстві, і в науковій літературі дієздатність пов'язують з віком та станом здоров'я фізичної особи [3, с. 83]. У випадку, коли фізична особа нездатна усвідомлювати значення своїх дій чи керувати ними, вона може бути утиснута в обсязі та у змісті своєї дієздатності.

Цивільна дієздатність, на відміну від правоздатності, не може бути однаковою для всіх фізичних осіб. Обсяг дієздатності встановлюється ЦК України відповідно до віку для кожної категорії фізичних осіб: повнолітніх, неповнолітніх та малолітніх. ЦК України розрізняє такі різновиди дієздатності фізичної особи: повна; неповна; часткова, а також передбачає випадки й умови обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та визнання фізичної особи недієздатною. При чому останнє стосується осіб, які мають як повну, так і неповну та часткову дієздатність [3, с. 86].

Часткова цивільна дієздатність – це обсяг дієздатності фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа). В правочинах від імені таких осіб

виступають батьки, усиновлювачі, опікуни. Самостійно малолітні можуть вчиняти тільки дрібні побутові правочини (ст. 31 ЦК). Неповна цивільна дієздатність – це обсяг дієздатності фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа).

Над особою, цивільна дієздатність якої обмежена судом, встановлюється піклування. Метою обмеження цивільної дієздатності є забезпечення охорони майнових інтересів особи: правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вона може укласти лише зі згоди піклувальника. Обмеження цивільної дієздатності особи автоматично не впливає на подальшу долю договірних відносин, учасником яких вона була. Підопічний є деліктоздатним і сам несе повну відповідальність у разі невиконання договору або заподіяння шкоди [2, с. 283-284].

Особа, що визнана судом недієздатною, залишається володільцем (носієм) великої кількості прав, в тому числі права власності, права на житло, хоча не здатна, як правило, оцінити цінність для себе відповідних благ і не здатна сама стати на їх захист. Недієздатна особа здатна мати права та обов'язки власника, права та обов'язки сторони за договором купівлі-продажу, інші майнові права та обов'язки, більшість особистих немайнових прав. Проте вона не здатна реалізувати всі ці права та обов'язки самостійно, для забезпечення її інтересів їх здійснює її опікун. Недієздатна особа нездатна мати такі права та обов'язки, які органічно пов'язані зі свідомістю та волею людини і які ніхто, крім неї, реалізувати не може [2, с. 287].

В усіх цих випадках фізичним особам бракує певних можливостей у порівнянні з тим, що в змозі робити особа з повною цивільною дієздатністю, яку слід вважати нормою; в цих випадках спостерігається “недолік” цивільної дієздатності, що немов би заповнюється діями (допомогою) законних представників цих осіб (батьки чи особи, що їх замінюють, опікуни, піклувальники).

Варто зазначити при цьому, що в даному випадку доцільним видається використання саме терміну “недолік”, який вживається не лише в негативному значенні, у сенсі відхилення від норми, дефекту, а й позначає відсутність належної кількості чого-небудь. Утворений від кореня дієслова “лічити” (в значенні “рахувати”) й заперечної частки “недо”, іменник “недолік” є синонімом слова “нестача”. Тому “дієздатність з недоліком” або ж “недолік цивільної дієздатності” – це природна та/або юридична недостатність здатностей чи можливостей фізичної особи у цивільних правовідносинах, що пов'язана з її віком (малолітня, неповнолітня), станом здоров'я (обмежено дієздатна, недієздатна), певною асоціальною поведінкою (обмежено дієздатна), або станом (безвісна відсутність), які унеможливають самостійне здійснення фізичною особою усіх своїх майнових прав та виконання покладених на неї обов'язків.

Для дітей така “недостача” цивільної дієздатності є природною, бо пов'язана з фізичною та психічною незрілістю. Цивільна дієздатність дітей є динамічною, вона супроводжує процес природного розвитку людини, з досягненням 14 років розширюється від часткової до неповної і сягає апогею (повного обсягу) тоді, коли

людина досягає визначеного законом вікового мінімуму (повноліття), який припускає набуття нею здатності розуміти значення своїх дій та керувати ними, або надається фізичній особі раніше цього віку відповідно до закону.

Не позбавлене сенсу й питання про цивільну дієздатність фізичної особи, що визнана судом безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме, адже в таких випадках припускається, що фізична особа перебуває в певному (невідомому) місці, а отже вона є правоздатною та дієздатною. Проте здійснювати певні свої майнові права та виконувати обов'язки вона не в змозі, у зв'язку з чим над її майном встановлюється опіка (ст. 44 ЦК України). При чому це може стосуватися як повнолітньої фізичної особи, так і такої, що не досягла повноліття. Це нашоєхує на думку, що в цих випадках також має місце брак (недостача) цивільної дієздатності фізичної особи щодо визначеної сукупності майнових прав та обов'язків, тобто недолік цивільної дієздатності.

Все це дає підстави виділити кілька груп цивільної дієздатності з недоліком: *по-перше*, цивільна дієздатність з *природним* недоліком, або *ще не набута повна* цивільна дієздатність - в такому правовому сенсі дієздатність з недоліком можна розглядати як розширення цивільних прав та обов'язків покладених на особу, яке де-факто відбувається поступово, а де-юре – в два етапи (часткова, неповна дієздатність); *по-друге*, цивільна дієздатність з *юридичним* недоліком, тобто *вже набута повна, але скоригована судом* цивільна дієздатність – в такому випадку особа набула повної цивільної дієздатності, але суд обмежив її внаслідок психічного розладу, який істотно вплинув на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними або якщо вона зловживала спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами; або суд визнав особу недієздатною, внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу, через що вона не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними; *по-третє*, цивільна дієздатність з *організаційним* недоліком (будь-який вид цивільної дієздатності, яку фізична особа не в змозі реалізувати (ні фізично, ні юридично) щодо певного майна) – стосується фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме.

Отже, дієздатність з недоліком (недолік цивільної дієздатності) не є дефектом цивільної дієздатності фізичної особи, а являє собою нестачу необхідних здатностей і можливостей для її самостійного здійснення фізичною особою без сторонньої допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. *Ромовська З.* Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс [Текст]: підручник / Зорислава Ромовська; МОН, молоді та спорту України. – Видання третє, доповнене – Київ: “ВД” Дакор”, 2013. – 672 с.
3. Суб'єкти цивільного права [Текст]: монографія / за заг. ред. акад. АПрН України Я. М. Шевченко. – Харків: Харків юридичний, 2009. – 632 с.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Актуальність дослідження прав і свобод людини пояснюється тим, що давно вже перестало бути суто внутрішньою справою держави. Кожне демократичне суспільство сьогодні створює належні умови для застосування норм міжнародного права з питань захисту прав людини, керуючись відповідними принципами і правилами, які закріплені в документах міжнародних та європейських організацій.

На теоретичному рівні питання, що стосуються дослідження окремих аспектів застосування практики Європейського Суду з прав людини розглядається у працях відомих вчених, а саме: О. А. Беянович, В. Єфименко, В. П. Паліюк, А. О. Селіванов, С. С. Шевчук та інших дослідників. Але, не зважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо застосування практики ЄСПЛ в Україні питання залишається дискусійним та недостатньо вивченим. Тому, метою цієї статті є визначення основних проблем в правозастосуванні міжнародних документів, а також шляхи які сприятимуть наближенню національної судової системи захисту прав людини, кожна норма якої повинна відповідати приписам Конституції України, міжнародним правовим актам в цілому та європейським стандартам зокрема.

У вітчизняній правовій системі чільне місце в ієрархії джерел права займає закон. До останнього часу судовий прецедент не визнавався джерелом українського права.

На відміну від країн англо-американського права, де судовий прецедент традиційно відіграє першорядну роль – він основне джерело права, в країнах Європейського континенту, в тому числі в Україні, спостерігається рух до визнання судового прецеденту в ролі субсидіарного джерела права.

Тенденція до розширення переліку джерел права, що спостерігається на всьому пострадянському просторі, пов'язана не тільки з впливом європейського права, але й з переглядом доктрини в цілому, що ґрунтується на відході від позитивістських начал і сприйнятті ліберально-правових концепцій розуміння сутності права (школи природного, соціологічного, цивілізаційного (культурологічного) права).

Зазначена тенденція в українському праві знайшла нормативне відображення в концепції обмежувального застосування судового прецедента лише у випадках, прямо передбачених законом.

У вітчизняному праві судовий прецедент лише в останній час на науковому рівні став визнаватися джерелом права, що вимагає істотних змін в усталені традиції правозастосування і стиль правового мислення в країні загалом.

У романо-германській правовій сім'ї власне явище, що іменується прецедентом, є багатозначним і відрізняється від судового прецеденту в системі загального права.

Юристи цих правових сімей використовують різні логіко-методологічні стандарти: якщо в романо-германській сім'ї, де за судовою практикою визнається вторинний характер, юрист мислить дедуктивно, від загального до окремого, то в англо-американській, навпаки, юридичне мислення індуктивне, від окремого до загального, спрямоване на виявлення ключових аналогій і переходу від них до загальної класифікації.

Врахування цих особливостей слід розглядати передумовою імплементації у вітчизняне судочинство як практики Європейського суду з прав людини, так і концепції судового прецеденту загалом.

В Україні судовий прецедент визнається джерелом права в одному випадку – при застосуванні практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд).

Діяльність Суду передбачена Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, положення якої – Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до неї набрали чинність для України 11 вересня 1997 року.

На цей час питання застосування в українському праві практики Європейського суду з прав людини врегульовано Законом України від 23 лютого 2006 р. “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, ч. 1 ст. 17 якого встановлено, що [українські] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Тому застосування судами України положень Конвенції не є їх правом, а є професійним обов'язком.

Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права знайшло юридичне закріплення в ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, яким передбачено, що адміністративні суди при вирішенні справ застосовують принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

Вважається, що при здійсненні правосуддя Конвенція та рішення Суду зобов'язані застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме:

1) за наявності в українському законодавстві правових “прогалин” щодо прав людини та основних свобод, які водночас визначені в Конвенції та протоколах до неї;

2) для кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі відповідних рішень Суду;

3) для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як “верховенство права”, “справедливість”, “справедливий баланс”, “справедлива сатисфакція”, оскільки в чинному вітчизняному законодавстві вони є новими категоріями та повністю не досліджені. Тоді як рішення Суду певним чином допомагають їх зрозуміти (В. П. Паліюк).

Відповідно до ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23.02.2006 р. при розгляді справ

[українські] суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Вважається, що створюване Судом право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип *ratio decidendi* (“підстава для вирішення”), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції (А. О. Селіванов).

Практика Суду є прецедентною, і норми Конвенції не застосовуються судом окремо від тих рішень, які були ним раніше прийняті при застосуванні конкретної статті Конвенції.

При цьому під прецедентами Суду розуміють не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були покладені в основу судових рішень (В. Єфименко).

Визнання судової практики Суду джерелом вітчизняного права означає поширення на таку судову практику положень вітчизняної юридичної науки про джерело права, під яким розуміють юридичне поняття, через яке розкривається питання про силу, яка створює право.

Отже, є підстави сподіватися, що отримані результати сприятимуть наближенню національної судової системи захисту прав людини, кожна норма якої повинна відповідати приписам Конституції України, міжнародним правовим актам в цілому та європейським стандартам зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Абдулаев М. И.* Права человека и закон: историко-теоретические аспекты. – СПб., 2004. – 276 с.
2. *Апперс Э.* История Европейского права : пер. со шведского / Ин-т Европы. – М. : Наука, 1996. – 365 с.
2. *Демиденко В.* Права і свободи людини і громадянина в Україні: проблеми сьогодення і перспективи // Наук. вісн. Нац. Акад. внутр. справ України. – 2000. – № 2. – С. 36-41.
3. *Пашук Т.* Державно-юридичний захист прав людини: поняття та ознаки // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 11. – С. 38-42.
4. Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”. Верховна Рада України; Закон від 23.02.2006 № 3477-IV.
5. Постанова Верховної Ради України “Про Закон України “Про виконання рішень Європейського Суду з прав людини” / Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 33. – С. 254.
6. *Селіванов А.* Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України: (Правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя) / Акад. прав. наук України. – К. : Логос, 2005. – 104 с.
7. *Стефанюк В.* Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина України // Право України. – 2001. – № 1. – С. 15-20.
8. *Шевчук С.* Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – К., 2006. – 848 с.
9. *Шевчук П.* У порядку цивільного судочинства: (судовий захист прав і свобод громадян) // Уряд. кур'єр. – 1997. – 21 серп. – С. 14.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИМІРИ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Одним із квартету морально-правових принципів у сімейному праві є принцип розумності. Однак, поки що ні сімейне законодавство, ні судова практика не дають тлумачення згаданому принципу. Основні ж здобутки в цьому питанні сформовані, переважно, в науці цивільного права. Тоді як у світлі безпосередньо сімейно-правової теорії цією проблематикою переймається не так багато фахівців. Ми ставимо за мету цієї праці – формулювання дефініції принципу розумності в сімейному праві, а також виявлення окремих аспектів його природи.

Прикметник “розумний” означає тямущий, кмітливий; який має ясний розум; який містить здоровий глузд; такий, що є доцільним.

Зупинимося на визначенні поняття принципу розумності у цивільному праві. Так, деякі вітчизняні правознавці окреслюють принцип розумності як усвідомлення правомірності своєї поведінки [1, с. 10]. Більш конкретизована дефініція цього феномену пропонується в одному з науково-практичних коментарів до Цивільного кодексу України, зокрема зазначається, що розумність являє собою зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громади (публічного інтересу) [2, с. 10].

Інший український вчений Ю. А. Тобота пропонує розглядати розумність у цивільному праві як пов’язану з добросовісністю і справедливістю властивість зовнішнього прояву поведінки (дій чи бездіяльності) учасника цивільних відносин з точки зору правомірності, обґрунтованості, доцільності такої поведінки, а також можливості передбачення таким учасником обставин, які можуть вплинути на його права та обов’язки і права та обов’язки інших учасників цивільних відносин [3, 7].

Істотно відрізняється від наведених вище, дефініція, запропонована російською дослідницею Л. В. Волосатовою. Авторка зазначає, що принцип розумності цивільного права полягає в необхідності для суб’єктів знаходитися у межах, що виключають можливість зловживання суб’єктивними цивільними правами, та співвідносити свої дії з цілями цивільно-правових моделей поведінки учасників, правами, свободами та законними інтересами інших осіб, а також суспільства та держави [4, с. 10]. Подібну позицію, але щоправда, крізь призму загальної теорії права, займає і вітчизняний науковець О. Я. Рогач. На його думку, “правова суть “розумності” в праві полягає в необхідності учасників при здійсненні прав і виконанні обов’язків збалансовано співвідносити свої дії із цілями об’єктивного права, правових моделей поведінки, правами, свободами й законними інтересами інших осіб, а також суспільства й

держави, що в свою чергу, дозволить забезпечити охорону інтересів кожного суб'єкта правовідносин та не допустити зловживання правом” [5, с. 18].

Поодинокі спроби формулювання дефініції принципу розумності відомі власне й сімейно-правовій теорії. Приміром, Є. О. Харитонов вважає, що розумність означає зважене ставлення до визначення змісту норм та свідоме дотримання останніх [6, с. 24]. На думку російських колег, зокрема С. Ю. Чашкової, згаданий принцип є загальною оцінкою змісту належних суб'єктам сімейних відносин прав та обов'язків і можливості їх реалізації виходячи з існуючих і усталених уявлень у суспільстві про належну (достатню) поведінку члена сім'ї із урахуванням його рольової функції і можливої поведінки конкретного члена сім'ї, виходячи з конкретної спірної ситуації [7, с. 48]. Остання дефініція видається не є достатньо переконливою, бо є надто загальною і за своїм змістом безпосередньо не відображає сутності досліджуваної ідеї розумності.

Узагальнюючи наведені підходи, можна дійти таких висновків.

По-перше, *принцип розумності в сімейному праві* доцільно визначити як одну з морально-правових ідей, на якій формується сімейно-правове врегулювання відносин та вирішення спорів на підставі об'єктивного віддзеркалення реальності, поміркованості та розсудливості.

По-друге, існують підстави для виокремлення *двох вимірів принципу розумності в сімейному праві*. *Перший* – розумність є забезпечуваною державою морально-правовою моделлю – об'єктивного віддзеркалення реальності, поміркованості та розсудливості – врегулювання сімейних відносин та вирішення спорів (*зовнішнє регулювання*). *Другий* – розумність є безпосереднім проявом об'єктивного віддзеркалення реальності, поміркованого та розсудливого саморегулювання (міжсуб'єктного врегулювання) сімейних відносин та вирішення спорів (*внутрішнє регулювання*).

Визначення поняття та двох аспектів принципу розумності в сімейному праві є підґрунтям для подальших наукових розвідок, пов'язаних із вирішенням нагальних проблем стосовно визначення змісту згаданого принципу крізь призму окремих норм Сімейного кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 ч. – Ч. 1 / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн “Видавчий Дім “ІнЮре”, 2004. – 692 с.
2. Цивільний кодекс України: коментар / за заг. ред. проф. Є. О. Харитонова та доц. О. М. Калітенко. – Х.: “Одіссей”, 2003. – 856 с.
3. *Тобота Ю. А.* Принцип справедливості, добросовісності і розумності в цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Тобота Юрій Анатолійович. – К., 2011. – 22 с.

4. *Волосатова Л. В.* Принцип разумности в реализации субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03, 12.00.15 / Волосатова Лилия Владимировна. – М., 2005. – 195 с.
5. *Рогач О.* Застосування категорії “розумності” в праві / О. Рогач // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – Вип. 4 (7). – С. 15-19
6. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Ю. В. Білоусов та ін.]; за ред. Є. О. Харитонova. – 2-ге вид., доп. – Х. : ТОВ “Одіссей”. – 2008. – 560 с.
7. *Чашкова С. Ю.* Применение категорий “добросовестность” и “разумность” при регулировании имущественных отношений супругов / С. Ю. Чашкова // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2010. – № 9. – С. 47-53.

Шимон С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ МАЙНОВОГО ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Один з поширених видів майнових прав, які обертаються в цивільних правовідносинах, – це право користування, яке є відносно-абсолютним правом, якому властиві ознаки і речових, і зобов'язальних прав. Загалом цивільне законодавство передбачає низку прав користування, серед яких: право користування (сервітут), право найму (оренди), право безоплатного користування майном (позички), право оренди земельної ділянки, право найму будівлі або іншої капітальної споруди, право оренди транспортного засобу (предмет: повітряні, морські, річкові судна, наземні самохідні транспортні засоби тощо), право оренди державного та комунального майна, право лізингу тощо. Право користування чужим майном може виникати на підставі закону, судового рішення, правочинів (в тому числі, договору, заповіту). Такі правочини повинні укладатися відповідно до закону, у тому числі в належній формі, а в деяких випадках потребують державної реєстрації. Приміром, договір про встановлення земельного сервітуту відповідно до ч. 2 ст. 100 ЗК України підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Для виникнення права користування щодо деяких об'єктів необхідне виконання низки обов'язкових дій, недотримання яких унеможливує виникнення права. Прикладом може слугувати справа щодо спору між торговим портом одного з міст України (Порт) з однієї сторони та приватним підприємством “К” (ПП “К”) і міською радою депутатів (Міськрада) – з іншої. Своім рішенням Міськрада видала ПП “К” акт на право користування земельною ділянкою в районі набережної Порту, законність якого оспорував Порт, посилаючись на право користування цією ж земельною

ділянкою, яке виникло у нього значно раніше (в 1969 р.). Судова палата з господарських справ Верховного Суду України по цій справі констатувала, що права користування у Порту не виникало, бо рішенням міськвиконкому Порт було зобов'язано як забудовника оформити відведення наданої земельної ділянки в натурі, зареєструвати її відвід в БТІ міста та затвердити це рішення на засіданні виконкому обласної ради депутатів, а він цього не виконав. У зв'язку з тим, що Порт, не вчинив дій, необхідних для оформлення відведеної йому земельної ділянки, він не став її належним користувачем [1].

Підставою виникнення права користування можуть бути також договори, предметом яких є не безпосередньо обтяжуване речовим правом майно, а інша річ. Так, відповідно до ч. 2 ст. 377 ЦК України у разі відчуження житлового будинку, будівлі або споруди, що розміщені на земельній ділянці, наданій у користування, до набувача переходить *право користування* тією частиною земельної ділянки, на якій вони розміщені, та частиною ділянки, яка необхідна для їх обслуговування.

Пленум Верховного Суду України у постанові № 7 від 16 квітня 2004 р. “Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ” [2] (п.18 “г”) підкреслює, що при переході права власності на будівлі та споруди за цивільно-правовими угодами, укладеними до 1 січня 2002 р., згідно з положеннями чинної до цієї дати ст. 30 ЗК до набувача від відчужувача переходить належне йому право власності або право користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі та споруди, якщо інше не передбачалось у договорі відчуження. Після 31 грудня 2001 р., зокрема, при переході права власності на будинок або його частину за договором довічного утримання до набувача переходить право на земельну ділянку, де вони розташовані, на умовах, на яких вона належала відчужувачу. В разі переходу права власності на будівлі та споруди до фізичних або юридичних осіб, які не можуть мати у власності земельні ділянки, до них переходить право користування земельною ділянкою.

Інший випадок виникнення права користування чужим майном згадується в постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 р. “Про судову практику у справах про спадкування” [3]: спадкоємці, які успадкували нерухоме майно (його частину), набувають права на земельну ділянку, на якій розміщено це майно, та на частину ділянки, яка є необхідною для його обслуговування, незалежно від змісту заповіту навіть у разі, коли спадкодавець заповів всю земельну ділянку або її частину іншим особам, які не успадковували дане нерухоме майно.

Право користування жилим приміщенням може впливати з факту належності особи до числа членів сім'ї наймача за умови, що відповідна особа проживає разом з наймачем (ч. 1 ст. 816 ЦК України, ст. 64 Житлового кодексу України від 30 червня 1983 р.). Таке право належить дружині наймача, їхнім дітям і батькам, а також може бути визнано за іншими особами, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство. Право користування зберігається і в разі, якщо така особа перестала бути членом сім'ї наймача, але продовжує проживати в займаному жиллому приміщенні.

У вказаних випадках, звісно, мова йде про суб'єктивне цивільне право користування чужим майном, а не про окрему правомочність власника, яка входить до змісту права власності; право користування власника обіймається обсягом його повноважень щодо об'єкта права власності й не виступає самостійним суб'єктивним правом. Функцією права користування є забезпечення реалізації повноважень управомоченої особи, аналогічних до повноважень власника. У цих випадках одна й та ж річ слугує двом суб'єктам (власнику і невластнику-користувачеві), кожен з яких має можливість одержання з майна вигод економічного характеру. При цьому володілець права користування чужим майном отримує вигоди, безпосередньо вилучаючи з речі її корисні властивості, фактично впливаючи на річ; тоді як для власника вигоди від майна, переданого в користування, мають не прямий, а опосередкований характер, оскільки виявляються в одержанні плати за користування; він одержує їх не здійснюючи безпосереднього впливу на річ та навіть позбавлений такої можливості, реалізувавши правомочність розпорядження.

Більше того, у разі, коли власник наділяє певну особу правом користування належним йому майном, об'єктом таких правовідносин виступає річ, а не майнове право користування. Останнє є об'єктом лише в таких правовідносинах, в яких унаслідок передання права (користування) відбувається зміна осіб на стороні кредитора – правоволодільца. Для цього необхідно, щоб і саме право було відчужуваним, оборотоздатним, що притаманне не всім правам користування. Так, *невідчужуваними* є сервітутні права: право користування нерухомим майном з метою задоволення потреб особи, які не можуть бути задоволені іншим способом; право членів сім'ї наймача на користування житлом; право користування майном, встановлене в заповіті; право користування земельною ділянкою, на якій розташовано будинок (будівлі) та яка необхідна для його (їх) обслуговування; право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для забудови (крім випадків переходу права власності на будівлі та споруди, що розміщені на такій земельній ділянці). Невідчужуваність таких прав користування унеможлиблює їх участь в цивільному обороті в якості майнових об'єктів. Тоді як повноцінним и об'єктами цивільних правовідносин виступають право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, право користування земельною ділянкою (крім державної та комунальної власності) під забудову, право оренди землі, право оренди іншого майна, що виникло на підставі цивільно-правових договорів.

Загалом слід дійти висновків, що підстави виникнення права користування впливають на об'єктоздатність такого майнового права: невідчужуваними є права користування, які виникли на підставі закону, судового рішення, одностороннього правочину, оборот яких обмежено законом або договором. Об'єктом цивільних правовідносин може виступати таке право користування, яке виникло на основі договору, за умови, що закон чи договір не обмежує цивільну оборотоздатність такого права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Витяг з Постанови судової палати з господарських справ Верховного Суду України від 24 грудня 2001 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0136700-01>
2. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 р. / Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 6. – Ст. 22.
3. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 р. // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – Ст. 17.

СЕКЦІЯ ІV.
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА;
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА;
ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Булда О. А.
Київський національний економічний університет
імені В. П. Гетьмана (м. Київ)

ПРОБЛЕМАТИЧНІ АСПЕКТИ
БАНКІВСЬКИХ ГАРАНТІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

У сучасному світі економічна діяльність на міжнародному рівні формує не лише економічну систему певної окремої країни, але й економічний зріст та потенціал багатьох країн світу, що обумовлюється багатозалежністю країн одна від одної в економічному плані.

Актуальність теми полягає в тому, що питання банківських гарантій також постає гостро через економічну ситуацію, що склалася в ЄС, коли в економічно сильних країнах, що об'єдналися заради економічного процвітання. На прикладі багатьох країн-членів ЄС можна прослідкувати падіння економіки – Греція, Болгарія, Кіпр. Саме тому банківські гарантії в даному випадку залишаються способом міжнародних зобов'язань, що можуть врятувати вклади та гроші вкладників. Приклад Кіпру показує, що “професіоналізм” євросоюзних бюрократів – це міф. Досі звинувачували ЄС у тому, що, рятуючи банки, він веде політику націоналізації їхніх витрат та приватизації прибутків. Кіпрська криза нагадала, що суспільні настрої становлять такий самий фактор дійсності як стан фінансів банків, чи держави оскільки сувереном кожної держави є його громадяни. Ця ситуація і поставила під сумнів довіру їхніх громадян до банківських гарантій в євросоні. Даний приклад є безпрецедентним у новітній історії і, звісно, кидає тінь на банківські гарантії і недоторканність вкладів. Нещодавно одна з найпопулярніших фінансових гаваней – Швейцарія теж відзначилась, ухваливши рішення про розкриття таємниці вкладів.

Постановка проблеми не потребує підтвердження, оскільки через скрутну економічну ситуацію, що склалася у зоні євро, під ударом залишаються вклади громадян забезпечені банківською гарантією, право на яку було порушено.

Дане питання регулюється такими нормативно-правовими актами: Постанова правління НБУ “Про затвердження Положення про порядок здійснення банками

операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах”, Конвенція про незалежні гарантії та резервні акредитиви, остаточний текст якої було прийнято 24-26 травня 1995, Конвенція про міжнародні гарантії щодо рухомого обладнання 2001 р. тощо.

Конвенція Організації Об’єднаних Націй про незалежні гарантії та резервні акредитиви передбачає, що для цілей Конвенції “A guarantee from a lending institution ensuring that the liabilities of a debtor will be met. In other words, if the debtor fails to settle a debt, the bank will cover it. A bank guarantee enables the customer (debtor) to acquire goods, buy equipment, or draw down loans, and thereby expand business activity”, тобто зобов’язання означає незалежне зобов’язання, під яким у міжнародній практиці розуміється незалежна гарантія чи резервний акредитив і яке видається банком або іншою установою або особою, сплатити бенефіціару певну суму за простою вимогою або за вимогою з представленням інших документів відповідно до будь-яких документарних умов зобов’язання, що вказують або з яких слідує, що платіж має бути проведений через невиконання будь-якого зобов’язання чи настання іншого зобов’язання, або в сплату за позичені чи авансовані грошові кошти або як платіж будь-якої строкової заборгованості принципала або іншої особи.

Банківська гарантія є одним з найпоширеніших способів забезпечення зобов’язань у сфері міжнародної торгівлі. Особа, на прохання якої надається банківська гарантія, називається принципалом. Бенефіціаром називають особу, зазначену у банківській гарантії як таку, на вимогу і на користь якої банк-гарант здійснює платіж. Банк-гарант видає гарантію, тобто бере на себе зобов’язання, що при настанні обумовлених обставин він виконає платіж на користь зазначеної у гарантії особи.

Суть банківської гарантії полягає не у виконанні зобов’язань гарантом замість боржника. Така гарантія є певною компенсацією за невиконання чи неналежне виконання зобов’язань принципала. Проблемою даного питання можна визначити недостатність правового регулювання застосування банківських гарантій та порушення законодавства, яке забезпечує реалізацію банківських гарантій.

Для відображення характеру відносин цедента та надання гарантій (запевнень) щодо підтвердження обставин, пов’язаних з відступленням прав, використовуються англійські терміни warranties (гарантії), representations (запевнення), undertakings (зобов’язання). Таке розуміння гарантій (запевнень) встановлюється також Конвенцією ООН про міжнародні перевідні векселі і міжнародні прості векселі (Нью-Йорк, 1988 р.) щодо гарантій, які надаються особою, яка передає вексель, особі, котра його отримує.

Банківська гарантія являє собою – вид безвідкличного зобов’язання, коли банки чи інші фінансово-кредитні установи (гарант) гарантують передж кредитором (бенефіціаром) виконання принципалом свого зобов’язання. Водночас банківські гарантії являють собою вид міжнародного зобов’язання. Вони бувають державними і приватними. Державні гарантії можуть випускатись органами місцевого

самоврядування, надання яких підтверджується органами вищої влади. Проект гарантій вноситься до проекту державного бюджету і затверджується ВР України, згодом передається до Міністерства фінансів.

Основним органом, який на міжнародному рівні здійснює видачу банківських гарантій є МВФ. МВФ видають кошти в спеціальній валюті резервування, яка має назву SDR (special drawing rights) тобто спеціальні права позики.

В світовій практиці використовують такі види банківських гарантій:

– гарантія виконання (Performance bond) використовується у здійсненні поставок, в якості забезпечення отримання страхової суми покупцем від продавця у випадку неспроможності здійснити продаж, використовується у всіх міжнародних контрактах.

– гарантія пропозиції (Big bond) являє собою гарантію виконання всього контракту, а не лише поставки. Кошти депонуються на рахунку покупця і залишаються на рахунках до виконання всіх зобов'язань за контрактом. Використовується в Арабських країнах.

– гарантія повернення кредиту (Advance Payment Guarantee) безумовна гарантія (Facility Guarantee) – банк-гарант здійснює платіж бенефіціару за його письмовою вимогою, без надання інших документів чи інших вимог, використовується з клієнтами, що мають бездоганну кредитну історію;

– авансова гарантія (Payment Guarantee) – зобов'язання яке надається банком на прохання українського експортера (принципала) іноземному контрагенту, згідно з якою банк-агент зобов'язується здійснити платіж бенефіціару, а у випадку невиконання принципалом зобов'язань за контрактом – відшкодувати авансовані йому кошти тощо.

В приватному секторі механізм випуску гарантій майже такий самий. Клієнт звертається у банк, банки вивчає предмет застави, якщо це не гроші, надає коефіцієнт ліквідності застави, після чого видається висновок кредитного комітету банку, підписується кредитний договір і договір випуску гарантій.

Отже, з усього вищезазначеного можна зробити висновок, що *найгірше, що може статися для економіки Кіпру чи будь-якої іншої країни – це масове вилучення банківських вкладів. Це зажене баланс національних фінансів у безвихідь. Більш того, у багатьох відношеннях прецедент, коли вкладники будуть змушені поділитися своїми доходами є руйнівним, у такому випадку зникають всі умови, заради яких варто тримати депозити в будь-якій середземноморській країні, відсутність правової бази для врегулювання даного питання породжує різні спекулятивні процеси у банківській справі, їх вирішенням раціонально б стало прийняття однієї міжнародної конвенції, яка б врегульовувала механізм видачі банківських гарантій в більшості країнах, оскільки відмінності в даному питанні між різними країнами негативно впливають на розвиток міжнародних відносин та банківської справи.*

ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ХОДІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

Проблема синхронізації адміністративно-правових та муніципально-правових інститутів має неабияке значення для децентралізації влади в ході адміністративно-правової реформи України.

Одним з головних принципів в системі соціально-правових та політико-правових цінностей, вироблених людством упродовж віків, на основі якого мають будуватися демократичні форми державної влади є принцип демократичної децентралізації влади на регіональному рівні, який реалізується через місцеве самоврядування – найпоширенішу форму залучення громадян до управління державними справами на місцях і наближення влади до громади, а отже, й до людини.

Самоврядні традиції в Україні існують з часів Київської Русі (вічова демократія) і були частиною державотворчих процесів, а в добу Козацької держави ці традиції були продовжені як козацькі ради.

Показово, що в Конституції гетьмана Пилипа Орлика підтверджувалося станове самоврядування і було зроблено спробу захистити його від свавілля урядовців та закласти основи сучасного місцевого самоврядування.

“Процес становлення місцевого самоврядування в Україні, який мав свої етапи і відбувався не послідовно, значною мірою стримувався не лише через об’єктивні фактори, а й у наслідок суб’єктивних причин. Тобто через наявність суперечливих, а іноді протилежних підходів стосовно оцінки справжньої політико-правової природи, завдань і функцій місцевого самоврядування, що, звісна річ, не могло не вплинути на вибір пріоритетів і напрямів його реформування” [1].

Водночас наявна територіальна організація влади в Україні характеризується надмірною централізацією державних функцій, що негативно позначається на розвитку регіонів, адже державне управління превалює над місцевим самоврядуванням. Недоліки правового регулювання призвели до дублювання і конкуренції повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Україна все ще не виконує взятих на себе зобов’язань щодо імплементації положень та принципів Європейської хартії про місцевого самоврядування, які гарантують правову, адміністративну та фінансову автономію територіальних громад, упорядкування їх структури в ході реформування адміністративно-територіального устрою держави. Недоліки сучасного адміністративно-територіального устрою і самої системи місцевого самоврядування останнім часом стали очевидними.

Подальше вдосконалення правового регулювання діяльності територіальних громад і місцевих державних адміністрацій, на нашу думку, має здійснюватися відповідно до концепції дуалізму функцій і повноважень місцевого самоврядування, яка повністю відповідає принципам місцевої демократії, проголошеним Європейською хартією про місцеве самоврядування [2].

Міжнародні стандарти місцевої демократії, розроблені і спільно визнані більшістю держав європейського континенту, регулюють не тільки найважливіші питання становлення місцевого самоврядування, а мають нормативно-правове значення (Європейська Хартія про регіональне самоврядування 1985 р., Європейська Хартія про регіональне самоврядування 1999 р.), а також багатоаспектні питання міжнародної економічної і соціальної співпраці місцевих громад і місцевої влади (Європейська типова конвенція про трансграничну співпрацю 1980 р.), питання участі молоді в функціонуванні місцевої демократії (Європейська Хартія про участь молоді в муніципальному і регіональному житті 1994 р.). Крім того, потрібно відзначити зростання ролі такого інституційного органу Ради Європи, як Конгрес місцевої і регіональної влади Європи, що представляє інтереси громад і місцевої влади та самостійно розробляє документи міжнародного характеру, що мають прообрази міжнародних стандартів місцевого самоврядування і можуть бути прийняті державами-членами цієї організації як такі (Європейська Декларація міських прав в 1992 р. і Європейська Хартія урбанізму 1993 р.) [3].

“Однак стосовно питань співвідношення місцевого самоврядування з державним управлінням, то в цій частині є певні прогалини – вказує В. І. Борденюк, – оскільки переважна більшість робіт є фрагментарними, тобто такими, що не містять системного, комплексного опрацювання цієї проблеми. Зокрема, поза межами відповідних досліджень залишилися питання співвідношення таких явищ, як самоврядування та управління, орган державної влади та орган місцевого самоврядування. А без такого аналізу не можна зрозуміти справжню природу місцевого самоврядування та визначити перспективи його становлення та розвитку” [4].

На регіональному рівні, де функціонують одночасно два центри публічної влади: місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень даних органів може виникнути небезпека конкуренції їх компетенцій. Залишається також проблемою і розмежування самоврядних прав різних територіальних громад, що співіснують в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці; ще не сформована належна фінансово-економічна база органів місцевого самоврядування.

Тому зміст адміністративної реформи полягає в комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління з використанням системно-функціонального підходу, а також в розбудові деяких інститутів державного управління [5].

Проведений аналіз теорії і практики конституційно-правового регулювання державного управління і муніципального самоврядування, ходу адміністративної та муніципальної реформ дає підстави зробити наступні висновки:

1. В Україні розпочався процес формування моделі державного устрою європейської правової, соціальної держави. Для розвитку цього процесу необхідні подальші теоретичні дослідження, спрямовані на розкриття і висвітлення збалансованого механізму поєднання вимог збереження єдності влад та розмежування державного управління з муніципальним самоврядуванням, подальша децентралізація органів виконавчої влади, ствердження та закріплення основоположних принципів громадянського суспільства.

2. Незважаючи на низку прийнятих нормативно-правових актів, спрямованих на проведення в Україні адміністративної та муніципальної реформ, окрім зменшення кількості центральних органів виконавчої влади, змін у чисельності працівників наявних органів виконавчої влади та створення нових органів, що загалом призвело до збільшення видатків на їх утримання, реального реформування системи державного управління і місцевого самоврядування не відбулося.

3. З метою стабільного розвитку українського суспільства та ефективного функціонування держави необхідно забезпечити баланс загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад, ґрунтуючись на засадах унітарності держави та цілісності її території. Слід досягнути оптимального співвідношення між децентралізацією і централізацією влади, забезпечити збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів, враховуючи їх історичні, економічні, політичні, екологічні, географічні й демографічні особливості, етнічні та культурні традиції.

Для забезпечення прав та інтересів регіонів, їх представництва в центральних органах виконавчої влади, у процесі підготовки та прийняття законів, інших нормативно-правових актів, при вирішенні найбільш важливих проблем регіонального рівня необхідно законодавчо закріпити обов'язок центральних органів виконавчої влади погоджувати проекти актів, які безпосередньо стосуються розв'язання соціально-економічних проблем конкретного регіону, з обласними державними адміністраціями та обласними радами.

4. Слід сформувати систему законодавчих актів та нормативно-правових документів, які забезпечували б розвиток засад муніципального самоврядування відповідно до Європейської хартії про місцеве самоврядування та міжнародно-правових стандартів щодо муніципального самоврядування в аспекті забезпечення прав людини і громадянина. Муніципальна реформа має забезпечити активне впровадження локальної демократії в Україні, упорядкувати зв'язки між центральними органами і владними структурами в регіонах, засоби та методи правового регулювання комунальної власності для розв'язання соціально-економічних проблем регіону, вирішення кадрових питань у системі місцевого самоврядування. Для регулювання

правових, організаційних, соціальних і матеріальних умов реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, їх правового статусу, порядку і правових гарантій перебування на муніципальній службі необхідно прийняти Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування”.

5. Метою Національної програми “Муніципальна програма України” є забезпечення становлення і розвитку самоврядування місцевих громад, підвищення ефективності управління на місцях та на державному рівні, розвиток сіл, селищ, міст і територій.

Для досягнення цього необхідно вирішити такі основні завдання: об’єднати, адаптувати і гармонізувати муніципальні перетворення з іншими структурними складовими процесу реформування українського суспільства, органічно поєднуючи їх із реформами (політичною, економічною, конституційною, адміністративною, судовою, військовою, податковою, земельною, житловою тощо), які розпочались у державі; створити необхідні умови для процесу муніципальних перетворень і формування розвиненої системи місцевого самоврядування, зокрема: розробити механізм комплексного політико-правового та організаційного забезпечення розвитку місцевого самоврядування, встановити форми взаємодії органів місцевого самоврядування, які ґрунтуються на принципах, сформульованих в Конституції України; створити механізми реалізації економічних (фінансових, майнових, ресурсних) прав місцевого самоврядування, гарантованих Конституцією України.

6. Така глибока і масштабна реформа вимагає ретельної підготовки як політичної, так і наукової. Науково-методологічною основою подальших реформ територіальної організації влади, мінімізації помилок та втрат в ході їх проведення можуть стати навчальні заклади відповідного профілю, які пропонується утворити в ході реформування та укрупнення закладів освіти за регіональним принципом у східних, південних і західних областях України. Принципово важливим є заснування таких навчальних закладів на регіональному, а не на столичному рівні, в ході реформування системи вищої освіти, об’єднавши факультети, кафедри, обласні центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

Заклад освіти має сприяти правовому, методичному та інформаційному забезпеченню реформування територіальної організації влади шляхом підготовки та перепідготовки фахівців для роботи в органах регіональної влади. У процесі навчальної, науково-методичної, просвітницької роботи заклад освіти повинен сприяти реалізації таких стратегічних пріоритетів:

– формування повноцінної системи місцевого і регіонального самоврядування згідно зі стандартами Ради Європи;

– раціоналізація інституційних, правових і територіальних перетворень в ході адміністративно-територіальної реформи для забезпечення динамічного, збалансованого територіального розвитку;

– забезпечення доступності публічних послуг і реалізація невід’ємного права членів територіальних громад на участь у справах місцевого самоврядування.

Реалізуючи основне завдання – підготовка та перепідготовка фахівців для органів територіальної влади – заклад освіти повинен брати участь:

– у запровадженні принципово нової системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації посадових осіб органів місцевого і регіонального самоврядування, депутатів місцевих рад, працівників комунальних установ та підприємств на засадах використання новітніх технологій муніципального менеджменту і соціального управління;

– просвітницькій роботі серед мешканців населених пунктів з метою поживлення соціально-політичної активності територіальних громад;

– організації науково-методичного супроводу реформування системи територіальної організації влади, діяльності органів і посадових осіб публічної влади місцевого рівня;

– реалізації заходів, спрямованих на підвищення рівня правової культури населення, роз’яснення конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також засобів їх захисту, повноважень органів публічної влади, розширення мережі юридичних консультацій на громадських засадах для надання безоплатної правової допомоги громадянам;

– залучення населення до вирішення питань місцевого значення через громадські слухання та інші форми безпосередньої демократії.

Таким чином, розв’язання проблеми децентралізації влади в ході адміністративно-правової реформи має поетапно забезпечити становлення України як високо розвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури і демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Борденюк В. І.* Місцевесамоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – С. 65.
2. *Батанов О.* Концептуальні засади співвідношення функцій територіальних громад // *Право України.* – 1999. – № 5. – С. 29.
3. *Диновський Д. М.* Проблеми і перспективи адміністративної та муніципальної реформ в державно-правовому будівництві: Актуальні проблеми державотворення в Україні: Матеріали IV міжвузівської науково-практичної конференції / редколегія: Д. М. Диновський та ін. – Рівне, 2001. – С. 9-10.
4. *Борденюк В. І.* Зазн. праця. – С. 9.
5. *Диновський Д. М.* Перспективи адміністративної реформи в українському державотворенні. Україна: ретроспектива і перспектива : збірник наукових праць / редколегія : В. Цибульський та ін. – К., 1999. – С. 154.
6. *Історія України в особах XIX – XX ст.* – К. : Україна, 1995. – С. 4.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ “ОСВІТА ПРОТЯГОМ УСЬОГО ЖИТТЯ”

Навчання протягом усього життя є невід’ємним елементом Європейського простору вищої освіти. У Європейському Союзі, де знання складають основу суспільства і економіки, потрібна стратегія побудови системи післядипломного навчання для подолання проблеми конкурентоспроможності, застосування нових технологій та поліпшення єдності суспільства, рівних можливостей і якості життя.

У зв’язку з цим країни Європейського Союзу прийняли ряд нормативно-правових документів, що стосуються питань безперервної освіти.

На засіданні Європейської Ради в м. Лісабон (23-24 березня 2000 року) було погоджено необхідність визначення в європейських рамках нових основних навичок, які здобувають у ході навчання протягом усього життя, що є головним заходом на шляху Європи до глобалізації і переходу до економіки, заснованої на знаннях спеціалістів, а також підкреслено, що головна цінність Європи – люди. Ці висновки регулярно затверджувались і надалі, в тому числі й на засіданні Європейської Ради в м. Брюссель (20-21 березня 2003 року та 22-23 березня 2005 року), а також на повторному запровадженні Лісабонської стратегії, яку прийняли 2005 року.

На засіданні Європейської Ради в м. Стокгольм (15-16 березня 2002 року) було затверджено конкретні цілі на майбутнє в системі європейської освіти та професійної підготовки і робочої програми (Робоча програма з освіти та професійної підготовки 2010), які необхідно досягнути до 2010. Серед цих цілей: вдосконалення навичок, необхідних для інформаційного суспільства, та конкретні цілі, спрямовані на сприяння вивчення мов, розвиток підприємницької діяльності та загальне покращення якості європейської освіти.

Повідомлення Комісії “Європейська зона навчання протягом усього життя - це реальність” і наступна Резолюція Ради (ЄС) від 27 червня 2002 року про навчання протягом усього життя визначили положення про “нові основні навички” першочерговим і підкреслили, що навчання протягом усього життя має включати навчання від дошкільного віку до після пенсійного [1, с. 2].

У контексті покращення роботи системи працевлаштування у Співтоваристві, на засіданні Європейської Ради у м. Брюссель (березень 2003 року та грудень 2003 року) було підкреслено необхідність розвитку програми навчання протягом усього життя. Особливу увагу необхідно звернути на активні та превентивні заходи для безробітних та бездіяльних осіб. Це рішення базувалось на звіті Спеціальної комісії з працевлаштування, у якому було

підкреслено необхідність людей пристосуватись до змін, важливість інтеграції людей до ринку праці та важливу роль навчання протягом усього життя.

У травні 2003 року Рада ухвалила європейські еталонні рівні (“відправні точки”), які демонструють зобов’язання якісних покращень у європейській системі. Ці еталонні рівні включають уміння читати, покидання школи у ранньому віці, отримання повної середньої освіти та участь дорослих у навчанні протягом усього життя. Вони тісно пов’язані з отриманням основних компетенцій.

У Звіті Ради про розширення функцій освіти, прийнятому в листопаді 2004 року, було підкреслено, що освіта допомагає зберегти та відновити загальний культурний рівень суспільства і прищепити важливі соціальні та громадянські цінності, такі як громадянство, рівність, толерантність та повагу, і освіта є особливо важливою у час, коли всі держави-члени стикаються з питанням зростання соціального та культурного різноманіття [2, с. 5]. Крім того, надання людям можливості вступити в трудове життя та продовжити його – важливе завдання освіти щодо укріплення соціальної єдності.

Звіт щодо успіхів у досягненні цілей Лісабонської стратегії в системі освіти та професійної підготовки, прийнятий Комісією у 2005 році, засвідчив відсутність прогресу в зменшенні рівнів невміння читати у віці 15 років або рівнів проходження повної середньої освіти. Деякого прогресу було досягнуто в зменшенні рівня учнів, які покидають школу, але за цих показників європейських умовних рівнів, прийнятих на засіданні Ради у травні 2003 року, досягти до 2010 року неможливо. Участь дорослих у навчанні зростає недостатньо для досягнення еталонного рівня до 2010 року, і дані свідчать, що робітники з низькою кваліфікацією навряд чи будуть брати участь у здобуванні подальшої професійної підготовки [3, с. 10].

У Системі дій щодо розвитку компетенцій та кваліфікацій протягом усього життя, прийнятій європейськими соціальними партнерами в березні 2002 року, підкреслено, що підприємництву необхідно швидше затверджувати свою структуру, щоб залишатись конкурентоспроможним. Налагодження колективної роботи, запровадження ієрархічної структури, делегування повноважень і потреба у встановленні багатьох задач сприяють розвитку навчальних організацій. У цьому контексті здатність організацій визначати компетенції, мобілізувати та визнавати їх, а також сприяти їх розвитку для всіх робітників – це основа нових стратегій конкурування.

Дослідження професійно-технічного навчання та професійної підготовки, проведене в м. Маастрихт у 2004 році, виявило значну різницю між рівнем освіти, необхідної для отримання нової роботи, та рівнем освіти, який досягнули робітники, що проживають в Європі. Це дослідження показало, що більше третини робітників, що проживають в Європі (80 мільйонів осіб) мають низьку кваліфікацію, у той час, як, за підрахунками до 2010 року на майже 50% нових робочих місць буде вимагатись кваліфікація відповідно до вищої освіти, на менш ніж на 40% буде вимагатись повна

середня освіта, і лише близько 15% прийматимуть працівників з неповною середньою освітою.

Спільний Звіт Ради/Комісії щодо Робочої програми з освіти та професійної підготовки 2010, ухваленої у 2004 році, підтвердив необхідність забезпечення всіх громадян необхідними компетенціями відповідно до стратегій держав-членів щодо навчання протягом усього життя. Для сприяння проведенню реформи, у звіті запропоновано розробити спільні європейські умови та принципи і надати перевагу Структурі основних компетенцій [4, с. 1].

У Європейському, молодіжному пакті, який додається до заключень засідання Європейської Ради в м. Брюссель (22-23 березня 2005 року), підкреслюється потреба у сприянні розробці єдиної системи основних навичок.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в країнах Європейського Союзу приділяють значну увагу проблемі розвитку системи освіти протягом усього життя. Уряди європейських держав об'єднують свою політику в цій сфері з метою створення на основі широкого партнерства, у тому числі й з роботодавцями, доступного, гнучкого та прозорого навчання.

Таким чином, навчання протягом усього життя займає чільні позиції у світових освітніх процесах. Тому для нашої державі потрібно найближчим часом вжити дієвих заходів для подолання відставання у цій сфері. В Україні назріла необхідність розробки теоретично обґрунтованих, практично значимих і переконливих концептуальних підходів до організації системи освіти протягом усього життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Education and training in Europe : diverse systems, shared goals for 2010 / European Students' Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eua.be/Libraries/Newsletter/Lesley_Wilson_EUA-G8_university_summit_PPT.sflb
2. Making a European area of lifelong learning a reality / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/education>
3. Adult education trends and issues in Europe / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/pdf/doc268_en.pdf
4. European Employment Strategy / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=en>

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ АКАДЕМІЧНИХ СВОБОД І АВТОНОМІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В сучасному швидкозмінному світі система освіти, зберігаючи класичні канони гуманізації, фундаменталізації та індивідуалізації освітньо-виховного процесу, має оперативно реагувати на запити суспільства і ринку праці, прогнозувати майбутні потреби і застосовувати при цьому дієві засоби регулювання й управління, що орієнтовані на підвищення ефективності навчання та якості підготовки фахівців.

Реалізація поставлених завдань вимагає, в першу чергу, застосування більш гнучких методів державного регулювання в системі освіти, посилення стратегічних функцій міністерства освіти і науки та підвищення автономії вищих навчальних закладів.

В усьому світі традиційна модель жорсткого централізованого адміністрування й контролю з боку урядових управлінських структур поступово витісняється різноманітними альтернативними підходами щодо фінансування і управління навчальними закладами, орієнтованими на делегування повноважень центральних відомчих служб і розширення автономії та академічних свобод закладів освіти.

Концепція академічних свобод і автономії навчальних закладів – невід’ємна складова академічної культури всіх демократичних країн світу. Міжнародні правові засади академічних свобод та автономії університетів закладені у Великій Хартії Європейських Університетів (Болонья, 18.09.1988 р.), Рекомендаціях ЮНЕСКО та МОП “Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів”, Лімській декларації “Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів” (м. Ліма, 10.09.1988 р.), Декларації академічної свободи (Права людини в науковій діяльності – 14.05.2007 р.), інших документах.

Велика Хартія Європейських Університетів проголошує університети автономними закладами, які, реалізуючи свою діяльність в області досліджень і освіти, повинні мати моральну та інтелектуальну незалежність стосовно будь-якої політичної й економічної влади, а задля захисту свободи досліджень та освіти, членам університетської спільноти в цілому повинні надаватися відповідні кошти і створюватися сприятливі можливості [5].

У Лімській міжнародній декларації “Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів” даються визначення щодо трактування понять академічна свобода і автономія [1]:

– академічна свобода – це свобода членів академічної спільноти, особисто або колективно, у заняттях, розвитку і поширенні знань шляхом науково-дослідної роботи,

вивчення, обговорення, документації, виготовлення, створення, навчання, викладання, писання;

– автономія – це незалежність вищого навчального закладу від держави та інших суспільних сил приймати рішення стосовно внутрішнього управління, фінансів, адміністрації і встановлювати власну лінію поведінки у сфері освіти, науково-дослідної роботи, викладання й інших пов'язаних з цим видах діяльності.

В Декларації зазначається, що академічна свобода є важливою передумовою тих освітніх, науково-дослідних, управлінських та обслуговуючих функцій, які покладаються на вищі навчальні заклади. Усі члени академічної спільноти мають право виконувати свої функції без будь-якої дискримінації і без страху втручання або придушення зі сторони держави або іншого джерела. При цьому держава зобов'язана поважати і забезпечувати усім членам академічної спільноти ті громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, які визнані Договорами ООН “Про права людини”. Кожен член академічної спільноти, зокрема, повинен мати свободу думки, совісті, віросповідання, слова, зборів і об'єднань, право на свободу і безпеку особистості та свободу пересування.

Щодо автономії навчального закладу, то вона, відповідно до Лімської декларації, повинна відображатися у питаннях управління і визначення напрямку дій у сфері освіти, науково-дослідної роботи, розподілу ресурсів та інших відповідних видів діяльності і реалізуватися демократичними засобами самоврядування, які передбачають активну участь усіх членів академічних спільнот.

В Рекомендаціях ЮНЕСКО і МОП від 21.10.1997 р. “Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів” автономія закладів освіти визначається як інституціональна форма академічної свободи і необхідна передумова для гарантування належного виконання обов'язків, покладених на викладацькі кадри та установи системи вищої освіти [3]. При цьому зазначеними міжнародними нормативними документами регламентується, що реалізація академічних свобод і автономії навчальних закладів передбачає відкритість та підзвітність закладів освіти перед державою і суспільством щодо здійснення своїх освітніх, наукових і дослідницьких функцій;

– забезпечення якості та високих стандартів в усіх сферах діяльності університетів;

– чесний і відкритий облік;

– ефективне використання коштів;

– забезпечення діяльності в плані вирішення сучасних проблем, що стоять перед суспільством і розширення можливостей випускників у сфері працевлаштування тощо.

Підсумовуючи викладене, хочеться наголосити, що питання забезпечення академічних свобод і автономії вищих навчальних закладів на сучасному етапі реалізації освітньої політики нашої держави є надзвичайно важливим і актуальним, адже соціально-економічний устрій демократичних країн вимагає підвищення

автономії навчальних закладів. Без вирішення проблеми реальної самоврядності університетів неможливе ефективне реформування національної системи освіти. Аналіз світових тенденцій розвитку освіти і застосування прогресивних систем управління в галузі вищої школи дозволяє виділити такі етапи практичної реалізації цього завдання в Україні, як:

– проведення дослідницької роботи щодо вивчення різних моделей автономії навчальних закладів;

– розвиток нормативно-правової бази автономії навчальних закладів;

– формування дієвих механізмів реалізації автономії навчальних закладів;

– розвиток інституційних засад автономії навчальних закладів.

Визначені міжнародними документами рекомендації щодо реалізації академічних свобод і автономії навчальних закладів мають стати в цьому процесі базовими постулатами і знайти своє відображення в сучасних нормативно-правових документах і, зокрема, новій редакції Закону про вищу освіту, з тим, щоб освітні реформи, які сьогодні проводяться урядом нашої держави набули прогресивного характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Лімська декларація (м. Ліма, 10.09.1988 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=en
2. Аналитический обзор № 19: Стратегическое планирование в современном университете: модели, тренды, проблемы и перспективы / [авт. кол. : А.А. Полонников, Д.Ю. Король, В.В. Самохвал]. – БГУ, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/24184>
3. Рекомендация МОТ и ЮНЕСКО от 21 октября 1997 г. № б/н “О статусе преподавательских кадров высших учебных заведений” – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lexed.ru/doc.php?id=3890#>
4. Управление в высшей школе [Текст]: опыт, тенденции, перспективы : аналитический доклад / [авт. кол. : В. М. Филиппов и др. ; Нац. фонд подготовки кадров]. – М. : Логос, 2005. – 540 с.
5. Magna Charta Universitatum (Bologna, 18.09.1988р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.magna-charta.org/library/userfiles/file/mc_english.pdf

*Устинова І. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВИХ І ЗАСАД УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ

Питання формування доходів місцевих бюджетів і виявлення резервів їх збільшення набувають особливої актуальності в умовах ринкової трансформації

української економіки. У зв'язку з цим реальні фінансові можливості місцевих органів влади значно обмежені, що своєю чергою є негативним фактором демократичних перетворень в Україні.

Насамперед треба зазначити, що державний устрій є визначальним чинником для розподілу функцій між бюджетами всіх наявних в країні рівнів. У зарубіжних країнах кожен бюджет самостійний і відокремлений від інших, бюджети адміністративних одиниць нижчого рівня зарубіжних країн не включаються до бюджетів адміністративних одиниць вищого рівня. На відміну від України, не використовується таке поняття, як “зведені бюджети адміністративно-територіальних утворень”.

Закономірним для всіх розвинутих зарубіжних країн є поділ місцевих бюджетів на два самостійні функціональні види місцевих бюджетів – місцеві поточні (адміністративні) бюджети та місцеві бюджети розвитку (інвестиційні бюджети). Кожен з бюджетів має власні доходи [1].

Проблеми становлення інституту самостійних місцевих бюджетів в Україні не можна розв'язати без використання зарубіжного досвіду формування власних доходів місцевих бюджетів, які складають, наприклад, у Швеції та Швейцарії понад 70, в Іспанії – 50, у Норвегії – 56 відсотків доходів бюджетів місцевих урядів [2, с. 93]. Тобто власні доходи є основним джерелом надходжень до бюджетів місцевих урядів унітарних європейських країн – членів Європейського Союзу. У той же час для України характерною є мала частка власних доходів, що є свідченням низького рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування.

Одним з невід'ємних елементів “шведської моделі” є місцеве самоврядування, яке має у Швеції давні традиції і тривалу історію розвитку. Сьогодні саме органи місцевого самоврядування забезпечують високі стандарти соціальних послуг, відповідають за розв'язання поточних проблем територіальних громад, захист і дотримання їх законних прав та інтересів.

В Швеції органи місцевого самоврядування мають власні джерела доходу, повноваження встановлювати розміри податку на доходи фізичних осіб – членів громади, надання соціальної допомоги (на відміну від України, де це покладається на державні структури), а також – вони є відкритими та відповідальними у своїх діях і рішеннях, що забезпечується як законом і контролем, так і загальною культурою демократії у Швеції.

На відміну від українського, законодавство Швеції не регламентує організацію діяльності органів самоврядування (структуру, розподіл функцій, чисельність тощо) та не встановлює вичерпного переліку питань, що належать до їх компетенції. Законодавчо визначаються лише повноваження органів державної влади, всі інші питання – віднесені до компетенції органів самоврядування.

Слід також зазначити, що кількість і структура місцевих податків і зборів суттєво різняться за країнами. Як зазначають українські науковці, внаслідок

багатовікової еволюції на Заході склалася розгалужена система місцевих податків і зборів, характерними особливостями яких є: чисельність; масовість; регресивність; застосування права податкової ініціативи; встановлення місцевих податків і зборів місцевими органами влади [3, с. 46-47].

Основну роль у країнах з розвинутою ринковою економікою відіграють майнові місцеві податки на нерухоме майно фізичних і юридичних осіб та на землю. Зокрема частка податку на майно у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів різна і становить у Великобританії, наприклад, – 99,5%, у Франції та Іспанії – близько 30-40%, у постсоціалістичних країнах (наприклад, Польщі, Латвії, Румунії) податок на майно складає 10-20% від загального обсягу податкових надходжень місцевих бюджетів. У містах США податок на майно, який оподатковується за диференційованими ставками, забезпечує 40% усіх прибутків бюджету [4, с. 138-139].

З розвитком ринкової інфраструктури зросли доходи від підприємницької діяльності та власності у неподаткових надходженнях місцевих бюджетів і у більшості постсоціалістичних країн. Обсяг цього виду неподаткових надходжень становить понад 40% у Польщі, Чехії та Словенії, до 20% – у Болгарії, Словаччині, Угорщині та близько 10% – у Латвії та Румунії [5, с. 50]. В Україні – один із найнижчих показників цього джерела неподаткових надходжень серед європейських країн.

Зарубіжні країни, пройшовши еволюційний шлях розвитку своїх бюджетних і податкових систем, свого часу вже запровадили ефективні засоби та методи управління місцевими бюджетами та процесами справляння податків. Навіть негативний зарубіжний досвід може бути корисним для вироблення зваженої політики формування місцевих бюджетів в Україні.

Передусім держава має забезпечити достатні й стабільні власні фінансові ресурси органам місцевого самоврядування, яких ті за нинішніх умов не мають.

На нашу думку, слід збалансувати фінансові ресурси місцевого самоврядування України з його функціями і компетенцією, перерозподіл джерел податкових надходжень між центральною та місцевою владами відповідно до виконуваних ними функцій необхідно відобразити у законодавстві про місцеве самоврядування. Автор приєднується до думки, що місцеві органи влади повинні бути наділені правами щодо встановлення ставок оподаткування та визначення місцевих податків і зборів самостійно. На місцях завжди можуть існувати об'єкти оподаткування, які могли б поповнити місцеві бюджети, запровадження податків на специфічні види господарської діяльності повинно входити до компетенції самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Музика-Стефанчук О. А.* Декілька нарисів про місцеві бюджети в зарубіжних країнах / Науковий вісник Академії муніципального управління : [збірник наукових праць]. Серія “Право”. – 2010. – № 1.
2. *Місцеві фінанси* / [О. Й. Вівчар, О. Я. Порубко, О. Б. Курило, Т. О. Смірнова]. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2007. – 132 с.

3. *Сунцова О. О.* Місцеві фінанси : [навч. посіб.]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
4. *Туманская Ю. В.* Анализ зарубежной практики формирования доходов местных бюджетов / Ю. В. Туманская // Дайджест-финансы. – 2004. – № 3. – С. 48-51.

Чан Тху Ван
Институт держави і права
імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

КОЛЛЕКТИВНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ ВО ВЬЕТНАМЕ

1. Понятие “коллективная собственность”

Коллективная собственность в классическом варианте понимается, как форма собственности, имущество которой управляются, используются по демократическому принципу: голосование не зависит от доли в общем имуществе, то есть, независимо от вклада, каждый имеет один голос.

В наше время, во многих странах коллективная собственность понимается в более широком смысле. Обычно собственность делится на три формы: личная собственность, общая собственность и государственная собственность.

Личная собственность включает в себя собственность индивида, собственность семьи.

Коллективная собственность включает в себя собственность коопераций, собственность акционерного общества, собственность общества с ограниченной ответственностью...

Государственная собственность включает в себя всенародную собственность и коммунальную собственность.

Для коллективной собственности, понимаемой в широком понятии, демократический принцип управления, использования имущества не обязателен. Например, в случае акционерного общества, общества с ограниченной ответственностью.

2. Коллективная собственность во Вьетнаме

Коллективная собственность в классическом понятии

Во Вьетнаме коллективная собственность понимается в классическом варианте. Имущества коллективной собственности управляются, используются по демократическому принципу.

Закон Вьетнама “О кооперативах”¹ 2003 устанавливает: независимо от доли в имуществах кооператива, каждый кооператор имеет один голос. Кооператор с большей долей не имеет преимуществ в решении проблем кооператива.

---

¹ Кооперативы – основные субъекты коллективной собственности во Вьетнаме.

В то время в акционерном обществе, в обществе с ограниченной ответственностью, которые создаются и действуют по Закону Вьетнама “О предприятиях” 2005, право голоса члена общества прямо зависит от его доли в имуществе общества.

Идея была доброй

Коллективная собственность, коллективное хозяйство с повышением демократического принципа призваны укреплять сотрудничество кооператоров, способствовать сближению, взаимопомощи кооператоров, хранить нравственные значимости. Коллективное хозяйство играет определённую роль в социально-политических процессах, содействует решению противоречий в населении, укреплению общественной безопасности, особенно в сельских, горных, пограничных районах Вьетнама.

Способна ли коллективная собственность вместе с государственной собственностью играть роль фундамента национальной экономики как Конституция Вьетнама 1992 устанавливает?

К концу 2011 года, во Вьетнаме имеется 19.500 кооперативов с количеством кооператоров: 13 миллионов. Это огромные цифры для Вьетнама, население которого составляет более 80 миллионов человек.

Однако деятельность кооперативов в течение многих лет неэффективна, уставной фонд, средства производства незначительны, устаревает техника и технология, низкое управление кооперативами, большинство продукции некачественно.

Коллективная собственность не способна вместе с государственной собственностью играть роль фундамента национальной экономики как установлено Конституцией Вьетнама 1992.

В чём заключается причина?

Суть проблемы а так же сущностное отличие кооперативов – основных субъектов коллективной собственности, коллективного хозяйства – фиксированы в некоторых кратких положениях Закона О кооперативах 2003.

Во первых, независимо от вклада в коллективном имуществе, все члены кооператива имеют равные права в управлении, использовании коллективным имуществом. *Демократический принцип* в голосовании, в управлении, использовании коллективным имуществом *приводит к безответственности* кооператоров и в конечном счёте к неэффективности предпринимательской деятельности кооперативов.

Вкладчики с маленькой долей безответственно относятся к общим делам кооперативов, так как им почти нечего потерять. Многие кооператоры вносят в кооперативное имущество лишь десятки донгов в качестве вклада (несколько USD) и забывают о том, что они являются кооператорами.

Потенциальные инвесторы не желают вложить деньги в кооперативы, так как они не имеют больше прав, чем другие инвесторы. Этим объясняется, почему *уставный фонд кооперативов незначителен*.

Во вторых, Государство создаёт различные благоприятные условия для кооперативов. Государство им устанавливает меньше налогов, подготовливает им управляющих, предоставляет им определённые средства производства, техники, технологии... Дотационно-снабженческий механизм создаёт иждивенческое настроение у кооператоров и нередко приводит к рвачеству (Нередко создают кооперативы что бы получить льготы от Государства). Дотационно-снабженческий механизм так же служит причиной неэффективности предпринимательской деятельности кооперативов в отдельности и неэффективности экономики в целом.

Во Вьетнаме существует концепция о том, что коллективное хозяйство играет важную роль в национальной экономике, ссылаясь на великое количество кооперативов (19.500 кооперативов), великое количество кооператоров (13 миллионов).

Эта концепция правильна лишь тогда, когда предпринимательская деятельность кооперативов эффективна. Но в данном случае, неэффективная предпринимательская деятельность великого количества субъектов естественно оказывает великое отрицательное влияние на национальную экономику.

3. Предложение к изменению некоторых положений законодательства Вьетнама

Исходя из выше изложенного, мы выдвигаем следующие предложения для совершенствования законодательства Вьетнама:

Во первых, не обязательно установить в Конституции формы собственности и экономические склады. Более того, не нужно утвердить в Конституции какие формы собственности являются фундаментом национальной экономики.

Во вторых, в Гражданском кодексе не следует выделить коллективную собственность от общественной собственности. Если имущество формируется из вкладов более двух субъектов, то собственность называется общественной.

Во третьих, следует в Законе “О кооперативах” отменить льготные условия, установленные для кооперативов. После отмены льготных условий, кооперативы отличаются от предприятий, создаваемых по Закону “О предприятиях” лишь демократическим принципом в голосовании, в управлении, использовании общим имуществом. Тогда кооператорами останутся сторонники демократического принципа. Люди больше выберут предприятия, но не кооперативы, что бы вложить деньги. Это имеет значение для повышения эффективности национальной экономики Вьетнама.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Важливим питанням сьогодення є наближення податкової системи України до спільних механізмів оподаткування, що діють в Європейському Союзі. Адаптація законодавства України передбачає реформування її систем у різних сферах і поступове приведення їх відповідно до європейських стандартів, зокрема і податкового законодавства [2].

Податкова система України почала формуватися лише після проголошення незалежності у 1991 р. В основу формування податкової системи був покладений міжнародний досвід, який, як потім з'ясувалося, не завжди відповідав вітчизняним економічним, політичним і культурним реаліям. Тому і нині податкова система України знаходиться на стадії формування, але цьому зберігає провідну роль у бюджетній системі України.

Її становлення в Україні відбувається в складних умовах. Правове регулювання оподаткування перебуває поки що в стані, далекому від досконалості. Довгий час у нашій країні припинувалась роль товарно-грошових відносин, що в свою чергу, негативно вплинуло на розвиток податкової теорії та практики. З переходом вітчизняної економіки на ринок відносин з'явилась гостра необхідність у чіткій та докладній юридичній регламентації фінансових і особливо податкових відносин. При створенні відповідного правового масиву корисне звернення до позитивного досвіду, накопиченого і країнах з розвинутою ринковою економікою, - Великобританії, США, Франції, Німеччини, який не тільки сприяє розробці досконаліших нормативних актів щодо фінансових питань, але й допомагає зрозуміти загальні закономірності функціонування і розвитку податкового механізму.

Вважається, що податкова система України будувалася за зразком французької, оскільки адміністративні системи обох країн є дуже схожими. Франція є унітарною державою та налічує 22 регіони, Україна теж є унітарною державою та має 25 регіонів (зокрема й Автономну Республіку Крим). Щодо місцевих податків і зборів, то Франція має значний досвід в оподаткуванні місцевих бюджетів. Ця система налічує багато складових, підґрунтям якої є: земельний податок на забудовані ділянки; земельний податок на незабудовані ділянки; податок на житло; професійний податок; податок на прибирання територій; мито на утримання Сільськогосподарської палати; мито на утримання Торгово-промислової палати; мито на утримання Палати ремесел; місцеві збори на розробку копалень; збори на встановлення електроосвітлення; мито на використання обладнання; податок на продаж будівель; мито на автотранспортні засоби; податок за перевищення ліміту цільності забудови; податок за перевищення обмежень щодо зайвості площі; податок на озеленення [4, с. 56-56].

На сучасному етапі економічного розвитку формування податкової системи нашої держави відбувається з урахуванням спільних механізмів оподаткування, запроваджених в Європейському Союзі, та з урахуванням тенденцій розвитку систем оподаткування у країнах СНД. І в першу чергу це пов'язано зі стратегічною метою України – долучитися до процесу європейської економічної інтеграції шляхом набуття членства в Європейському Союзі, яка віддзеркалена в низці нормативних документів.

З прийняттям Податкового кодексу України зроблено значний крок у напрямку гармонізації податкового законодавства та його узгодження з європейськими вимогами. Він сприятиме вирішенню актуальних завдань – таких, як побудова соціально орієнтованої, конкурентно спроможної ринкової економіки; стимулювання інноваційних процесів і сприяння інтеграції України в європейське співтовариство [2].

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні діє податкова система, яка за своєю структурою подібна до податкових систем розвинених європейських країн, оскільки всі закони, що торкаються оподаткування, розроблено з урахуванням норм європейського податкового законодавства, а також аспектів податкової політики ГАТТ/СОТ та інших міжнародних економічних організацій. За оцінками експертів, загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує цей показник у розвинених країнах світу [3].

Основними недоліками податкової системи України є наступні:

– на відміну від країн ЄС, податки не є інструментом підвищення конкурентно спроможності держави. Система формування державних доходів має в основному фіскальний характер. Регулююча функція податків не зорієнтована на стале економічне зростання, що, в свою чергу, не підвищує конкурентної позиції податкової системи України серед країн ЄС;

– серйозним недоліком є недосконалість і нестабільність законодавства. Питання оподаткування досі регулюється підзаконними нормативними документами, декретами Кабінету Міністрів, Указами Президента. Податкове законодавство має схожі риси з європейським законодавством, але тільки в назвах податків, а бажано щоб у змісті (база оподаткування, ставка тощо).

– в країнах ЄС малі підприємства розглядаються як визначальний фактор у досягненні конкурентно спроможності європейської економіки на світовому ринку, високої ефективності внутрішнього ринку, а також як фактор забезпечення зайнятості населення. Світовий досвід і практика господарювання переконують, що важливою умовою функціонування ринкової економіки є наявність і взаємодія великих, середніх і малих підприємств та їх оптимальне співвідношення;

– система митно-тарифного регулювання не дає змоги оперативно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку, а також торговельних режимів в інших державах та структури економіки в Україні;

– неефективний механізм розподілу податкових надходжень між центральним і місцевими бюджетами гальмує розвиток економіки в областях. Для усунення

недоліків, що існують в податковій системі України, першим кроком необхідно привести законодавчу базу відповідно до європейських директив та принципів. Перш за все це стосується конституційної реформи, адже чинна редакція Конституції України не дуже чітко визначає розподіл повноважень між різними гілками влади, що може заважати ефективному функціонуванню владних інституцій.

Позитивно на ефективність податкової системи України вплине поетапне зменшення ставки податку на прибуток до 16 %, що являється позитивною практикою у країнах-членах ЄС, де ставка цього податку за останні роки істотно зменшилася [1].

Отже, Україна потребує негайного поступового реформування, яке повинно бути спрямоване на вдосконалення інституціональних умов оподаткування, а також вдосконалення структури податкової системи та окремих її елементів відповідно до європейських стандартів. Реформування податкової системи необхідно проводити виходячи із стратегічних цілей України – побудови соціально-орієнтованої конкуренто спроможної ринкової економіки та інтеграції у європейське співтовариство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податковий кодекс України: Закон України № 2856-VI від 23.12.2010. [Електронний ресурс] Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 11 червня 1998 року № 615/98 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>
3. *Казюк Я. М.* Гармонізація оподаткування в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / Я. М. Казюк // зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конференції, 15-16 березня 2012 р.: [в 2 ч.] ; Держ. подат. служба України.
4. *Славкова А.* Податкова система України: стратегічні напрями реформування // Актуальні питання сучасної економіки : матер. І-ої Всеукраїнської заочної наук.-практ. конф. – Ч. III / А. Славкова. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.udau.edu.ua/library.php?pid=1113>

*Шевченко О. С.
Національний авіаційний університет (Київ)*

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Під фінансовою євроінтеграцією розуміють впровадження окремо взятої країни в європейську фінансову систему. Фінансова інтеграція стала пріоритетною в стратегіях економічного розвитку країн. Орлюк зазначає, що саме глобалізація і конкуренція зумовили ситуацію, за якої можливості країн досягти економічного і соціального росту наодинці, на індивідуальній основі, різко скоротилися, тому фінансова система європейських країн, в тому числі й України, пов'язана нині з європейською фінансовою системою. У зв'язку з такими умовами інтеграційного

процесу фінансова система перебуває на стадії постійної трансформації. Фінансові ресурси країн, організації Європейського союзу та фінансових центрів взаємодіють і утворюють європейські фінанси або фінансові ресурси Європи [4].

Як визначено в політиках сьогодні, інтеграція України у європейський фінансовий простір є багатоплановою і передбачає вирішення кількох завдань, пов'язаних з подальшим реформуванням фінансової системи і законодавства:

- трансформація національної фінансової системи, всі складові якої мають реально функціонувати на ринкових засадах. Фінанси підприємств, і податкова та бюджетна системи, і банки та небанківські фінансові інституції мають бути у цілому уніфікованими з міжнародними вимогами. Хоча в певній країні є свої національні особливості, але ці особливості не повинні суперечити функціонуванню міжнародної фінансової системи і не стримувати інтеграційних процесів;

- гармонізація українського фінансового законодавства з міжнародними критеріями і вимогами. Це ті кроки, які мають надати інтеграційним процесам реального характеру, адже не може Україна реально інтегруватись у європейський фінансовий простір на основі невідповідного фінансового законодавства;

- інституційне забезпечення, а саме розвинені суб'єктів фінансової системи з якими могли б і мали б бажання співпрацювати іноземні партнери;

- забезпечення стабільності її національної грошової одиниці. Без цього неможливий розвиток довгострокових ділових стосунків, участь у багатосторонніх інвестайційних проектах. Важливо, те що втрачається інтерес іноземних інвесторів до партнерства з вітчизняними учасниками фінансових відносин;

- взаємодія з міжнародними фінансовими інституціями, що є головними ідеологами функціонування міжнародної фінансової системи. Членство в цих інституціях є важливим для визнання України європейською фінансовою спільнотою.

Незважаючи на великий обсяг поставлених завдань, вітчизняна фінансова система здійснює певні кроки по їх реалізації, починаючи з головної – адаптація законодавства до європейського. Відповідно до закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” можливо визначити ряд реформ, які потребує сучасна фінансова законодавство, а саме прийняття закону України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України”, щодо удосконалення бюджетної системи на всіх рівнях задля підвищення якості управління бюджетними коштами, також внесення змін до Податкового кодексу, зокрема щодо поліпшення адміністрування податків і розширення податкової бази. Одним із ключових завдань у цьому напрямі є оптимізація податкової системи як за складом податків та співвідношенням між їх окремими групами і видами, так і за механізмами оподаткування. Необхідно посилити роль Міністерства фінансів щодо контролю за органами, що займаються доходами і видатками. Тому вже прийнято та реалізовано рішення про створення Міністерства фінансів, податків та зборів. Автор вважає це прогресивним та перспективним у процесі управління державою фінансовою

діяльністю та відображає європейський досвід у цьому плані. Національний банк має сприяти відновленню інвестиційного кредитування, підвищити гнучкість валютного курсу, що дасть змогу забезпечити стабільність банківської сфери. Все це значно полегшатиме входження до європейської фінансової системи [2].

Хоча на сучасному етапі важко прогнозувати інтеграцію фінансової системи нашої держави у європейську фінансову систему, але відбуваються вже помітні зміни у ланках фінансової системи, якщо взяти для прикладу банківську сферу. Можна побачити вже започатковані зміни, а саме зростання визначається здебільшого внутрішнім попитом, збільшуватиметься роль інвестицій, відновлюється експортна активність підприємств [1].

Щодо податкової системи, то З. Варналій відзначає і автор приєднується до його позиції, що за відносно короткий термін було здійснено перехід до системи доходів бюджету на податковій основі, реформовано саму податкову систему, яка є потужною складовою фінансової та бюджетної систем. Вона включає в себе основні види податків, які застосовуються в економічно розвинених країнах. На сучасному етапі йде вирішення питання наповнення нових форм оподаткування ринковим змістом, відповідно до зазначених вище завдань по вступу до Євросоюзу [3].

Виходячи з аналізу міркувань вітчизняних наукових думок, на думку автора, можна говорити про те, що процес інтеграції до Європейського Союзу все ж таки має і негативні сторони, а саме йдеться про витіснення іноземними капіталами вітчизняних виробників на ринку, перевага інтересів інших держав на національними, зміна законодавства на європейський лад без брання до уваги індивідуальних особливостей країни. Але не зважаючи на певні негативні сторони Україна повинна пройти складний, довготривалий процес, який вимагає від вітчизняної країни якісних фінансових, соціально-економічних перетворень заради досягнення кінцевої мети – створення конкурентоспроможної, з високим рівнем життя країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік: Рішення Ради Національного банку України 05.09.2012 № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Прогресивний план адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: рішення Координаційної ради з адаптації законодавства ЄС 10.06.2011 [Електронний ресурс]. – www.kmu.gov.ua
3. Варналій З. С. Реформування податкової системи в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З. С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – Вип. 24. – С. 71.
4. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 114.

СЕКЦІЯ V.
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА;
АГРАРНОГО ПРАВА; ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА;
ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА;
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Ресніт О. О.
Інститут законодавства Верховної Ради України (м.Київ)

**ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ: РИНОК ЗЕМЛІ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

В умовах розбудови України як суверенної і незалежної, демократичної, правової держави, котра прагне інтегруватися до світової спільноти, об'єктивно постало завдання розбудови аграрного ринку як одного з найдавніших явищ економічного життя, ефективного механізму задоволення потреб кожного громадянина як покупця, продавця чи споживача продуктів харчування. В Україні ринок у тому розумінні, яке пропонує капіталістична економіка, перестав існувати відразу зі згортанням непу у другій половині 1920-х років і був замінений державним плановим розподілом матеріальних ресурсів. Звичайно, цей процес виявився занадто складним, болючим, оскільки формування ринкових засад відбувалося у відмінних від світової практики умовах, коли не існувало досвіду переходу від однієї господарської системи до іншої. Водночас без перебільшення можна стверджувати, що Україна впевнено рухається у заданому напрямку.

Відповідно до головної мети модернізації суспільного життя на засадах економічного багатоманіття саме ринкова економіка демократизувала господарську систему, передбачала запровадження механізмів реалізації продукції за договірними цінами, а придбання матеріально-технічних ресурсів – за каналами, найбільш вигідними для виробників. Перехід до ринкової економіки природно поставив до розряду ключових проблему утвердження ринку землі як її обов'язкового інституційного компонента.

Закладання основ ринкових відносин виявилось непростою проблемою і вимагало втілення низки правових, економічних, організаційних, економічних та соціальних заходів. Із самого початку формування ринку землі постала проблема кардинальних змін у практиці землекористування та землеволодіння, утверджувались

якісно нові відносини власності. Конституція України (ст. 14) у числі загальних засад гарантувала право власності на землю у приватній, державній та комунальній формі, прописала, що земля – основне національне багатство, котре перебуває під особливою охороною держави. Органи державної влади сприяли українському народу в реалізації його права власності на землю. Законодавча влада в демократичній державі здійснюється переважно представницьким органом. Таким у нашій країні є Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган, що діє від імені народу. Від успішної роботи парламенту значною мірою залежить успіх задекларованих реформ і демократичної трансформації суспільства. На сьогодні першочерговим завданням народних депутатів України є вдосконалення законодавчого процесу з метою максимального забезпечення захисту національних інтересів, які є тим важливим чинником – метою, що поєднує й спрямовує діяльність політичних сил, громадянського суспільства і, відповідно, парламентських фракції незалежно від їх ідеології чи програмних положень.

Ринок землі в Україні реально почав формуватися після ухвалення в 1992 р. закону “Про форми власності на землю” та Земельного кодексу, які закріпили землю за конкретними приватними власниками. Із 1993 р. став реальністю ринок земельних ділянок під садами, дачами, гаражами, фермерськими й особистими господарствами. З середини 1990-х років подальший ринковий рух земель здійснювався через паювання земель, переданих у колективну власність підприємств та організацій. Земельний кодекс України (2001 р.) закріпив умови функціонування ринку землі: купівлю – продаж, заставу, дарування, успадкування, оренду.

У практиці вітчизняного землекористування проявилися дві складові: ринок сільськогосподарських земель, де земля виступала основним фактором виробництва аграрної продукції, та ринок земель несільськогосподарського призначення, до яких належали в першу чергу землі під забудовою.

В Україні тривалий час проблема купівлі та продажу землі законодавчо залишалася нерегульованою. Запровадження й пролонгація Верховною Радою України мораторію на купівлю і продаж землі було об’єктивно вимушеним кроком, відповіддю на проблеми, що потребували розв’язання: створення адміністративно-територіальної реформи. Розмежування земель комунального і сільськогосподарського призначення, проведення кадастру і зонування сільських територій. Це питання було свідомо політизоване. При цьому не бралася до уваги світова практика, коли законодавчо обґрунтовується продаж 0,7-1% земель сільськогосподарського призначення. Такі обсяги продажу були об’єктивними, оскільки відображали природний рух землі. У результаті в Україні почали діяти тіньові схеми купівлі – продажу земель несільськогосподарського призначення. Торгівля цими землями розпочалася після набуття чинності указу Президента України “Про приватизацію автозаправних станцій” (1993 р.). Лише ті землі, що не підпадали під дію ст. 15 перехідних положень

Земельного кодексу (30%) вважались об'єктом ринку. За даними Державного земельного кадастру, решта (70%) земель в Україні де-юре залишалися поза ринком.

У 2010–2012 рр. Верховна Рада України зробила суттєві кроки в напрямі розбудови інфраструктури земельного ринку. Законом “Про внесення змін у Земельний кодекс по порядку проведення земельних торгів у формі аукціонів” (2012 р.) було створено умови для проведення земельних аукціонів. Крім того, законодавчо закріплено процедуру купівлі – продажу права оренди землі сільськогосподарського призначення. Право розпоряджатися ними передавалося від місцевих органів влади до Держкомзему. Набув чинності закон про земельний кадастр. В Україні крок за кроком відбувалося удосконалення такого нового ринкового типу землекористування, як оренда. У практиці земельних відносин недооцінювалося значення оренди, особливо її соціальна візія – партнерство сторін, коли орендар несе відповідальність за доручену орендодавцем власність (дбайливо ставитися до землі), а останній піклується про соціальну захищеність першого. Основними орендодавцями сільгоспземель виступали власники земельних паїв, орендарями були сільгосппідприємства, підприємці, фермери, іноземні громадяни. В Україні схема винаймання землі (оренда) діяла неефективно. Контракти на оренду не укладалися на термін довший, ніж п'ять років, орендарі залишалися недостатньо захищеними законом тощо.

Специфіка правової регламентації ринку землі вимагає досягнення найкращого співвідношення і єдиної концептуальної спрямованості норм, які опосередковано детермінують земельні відносини. У зв'язку з цим особливого значення набуває встановлення теоретичних засад ринкової економіки, розробка оптимальної законодавчої моделі ринку землі.

Актуальність його вивчення визначається не лише науковою новизною, але й значним суспільним резонансом: право існування ринку землі; межі концентрації землі, дроблення земельних ділянок, резервування їх для суспільних потреб, мінімальна ціна земель сільськогосподарського призначення цікавлять не лише правників-теоретиків, державних діячів і політиків, але й широку громадськість.

На підставі зазначеного виправданим видається підвищений інтерес до інституту ринку землі з боку різноманітних суспільних верств. У даному випадку слід вести мову не стільки про з'ясування нормативно-правової регламентації всього комплексу земельних відносин, скільки про шляхи їх удосконалення і розбудови ефективного ринку землі. Адже нині як представники наукових кіл, так і політичні та державні діячі критично оцінюють реалії ринку землі, виключення земельного ресурсу з повноцінного товарного обігу, що, на їх переконання, не узгоджується з дією законів товарного виробництва й унеможливує досягнення певного економічного ефекту від створення нових форм господарювання на селі ринкового типу.

Визначаючи перспективи розвитку ринку землі в Україні, важливо законодавчо визначити принципи та механізмів його державного регулювання; імплементувати

положення, які б запобігали недобросовісним діям суб'єктів ринку, пов'язаним із продажем земельних ділянок за зниженими цінами, а також монополії; деталізувати цивільно-правове законодавство, яким регламентуватиметься відчуження речових прав на земельні ділянки; попередження спекулятивних дій на ринку землі тощо.

Таким чином, Україна, прагнучи розбудувати ринок землі, має пройти непростий шлях, що характеризується заходами з підвищення політичної культури, громадської відповідальності усталеністю ринкових традицій, а також потребуватиме внесення змін до Конституції України, ухвалення закону про ринок землі тощо. Безумовно, усе це має відбуватися з урахуванням кращого світового досвіду, залученням експертів від провідних міжнародних організацій.

Питання вдосконалення ринку землі завжди перебували в полі зору суб'єктів права законодавчої ініціативи. Тому призначенням цієї роботи є розкриття поглядів різних політичних сил на публічно-правовий зміст земельного ринку, характеристика основних законодавчих проектів, які покликані модернізувати весь комплекс земельних відносин, визначення подальших перспектив вдосконалення зазначеного сегменту ринкової економіки. Дана праця відкриє шлях для дальших досліджень законодавчих ініціатив, спрямованих на вдосконалення регулювання інших сфер суспільних відносин.

*Салтовський І. О., Ярошенко М. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Загроза глобальної екологічної катастрофи є на сьогодні одним з найбільших викликів, що постали перед сучасним людством. Провідні політики, управлінці, науковці, діячі культури, підприємці, активні громадяни у всіх країнах світу замислюються над питаннями про те, що призвело до того, що людство опинилось “біля поворотної межі” за якою наступає не лише крах сучасної промислової цивілізації, руйнація світових імперій, глобальних корпорацій, приватних господарств, внаслідок деградації природного середовища, а й, згідно з найгіршими сценаріями, зникнуть будь-які високоорганізовані форми життя.

Однак і західна модель на стала панацеєю від загрози глобальної екологічної кризи. Як зазначав свого часу колишній віце-президент США А. Гор “Як провідна економіка вільного ринку, Сполучені Штати мають особливі зобов'язання в пошуку ефективного використання могутності ринкових сил для порятунку глобального довкілля. Хоча ми правильно вказуємо на жахливі недоліки комунізму і спонукаємо країни, що розвиваються, – цілком вірно, на мій погляд, – прийняти ринкову модель

економіки, але мусимо визнати, що поки що нам не вдалося закласти екологічні цінності в процес прийняття економічних рішень” [2, с. 347].

Одним із найбільш важливих і дієвих механізмів організації здійснення екологічної діяльності суб’єктів природокористування в сучасних державах з ринковою економікою є система екологічного законодавства, що покликана забезпечити регулюючу функцію держави як головного суб’єкта соціально-екологічної політики. Як наголошує І. А. Дмитренко “За допомогою права забезпечується екологізація технологій в промисловості сільському господарстві, енергетиці, будівництві, на транспорті, а також здійснення глибокої реформи існуючої практики природокористування. Право – один з найактивніших засобів управління суспільством, стабілізуючий фактор в його житті” [2, с. 347].

Одночасно екологічне право є одним із засобів соціально-екологічного виховання, що ставить на меті формування соціально-екологічної свідомості.

В основі екологічного права лежить принцип еколого-правової відповідальності яку, як правило, визначають як особливий стан (вид) суспільних екологічних правовідносин.

Правова відповідальність в екологічній сфері виконує цілий ряд важливих соціальних функцій серед яких найважливішими є стимулятивна, аксіологічна, превентивна, компенсаційна, каральна.

Можна також розглянути структуру еколого-правової відповідальності через виділення її основних видів.

В самому загальному вигляді серед видів еколого-правової відповідальності можна виділити: цивільно-правову, адміністративно-правову та кримінальну.

Згідно з українським законодавством, цивільна еколого-правова відповідальність настає за заподіяння суб’єктами природокористування майнової або моральної шкоди громадянам чи організаціям внаслідок порушення екологічного законодавства. При цьому важливим моментом, на який варто звернути особливу увагу є той, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону природи підлягає компенсації в обов’язковому порядку, і, як правило, в повному обсязі, без застосування норм зниження розміру відшкодування та незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Особи, яким заподіяна шкода, мають право на відшкодування доходів за час, необхідний для відновлення здоров’я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання згідно з цільовим призначенням.

Адміністративна відповідальність, яка настає за адміністративні екологічні правопорушення, тобто винні й протиправні дії або бездіяльність, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та екологічні права громадян, шляхом застосування до винних адміністративних стягнень, однак принцип повноти компенсації застосовується в даному випадку далеко не завжди,

оскільки адміністративна відповідальність за порушення природного законодавства має на меті найчастіше профілактичні цілі і настає при загрозі здійснення правопорушення, а не лише після його здійснення.

Особливим різновидом еколого-правової відповідальності є дисциплінарна відповідальність. Як підкреслюють М. Т. Бакка та О. А. Пирський, “дисциплінарна еколого-правова відповідальність настає за порушення трудових обов’язків, які пов’язані з охороною і раціональним використанням природних ресурсів” [1, с. 229], тобто тими особами до переліку обов’язків яких входять завдання охорони природного середовища.

Кримінальна відповідальність настає за злочин (діяльність або бездіяльність) винуватих осіб, що характеризується підвищеним ступенем екологічного ризику та екологічної небезпеки для життя і здоров’я людей, навколишнього середовища і природних ресурсів

Загострення глобальної екологічної кризи та загрози глобальної екологічної катастрофи вимагає від суспільства консолідованих зусиль по вирішенню даних проблем. Головним репрезентантом консолідованого суспільного інтересу виступає в сучасних умовах держава. Вона бере на себе обов’язок забезпечити громадянам придатне для життя та здоров’я оточуюче природне середовище і в зв’язку з цим отримує право регулювати соціоприродні відносини. Як зазначає Л. П. Царик, “таке розширення екологічних функцій держави вимагає відповідної екологічної політики, реалізація якої неможлива без дієвого механізму її правового забезпечення. Так виникає і розвивається екологічне право, покликане визначати і забезпечувати функції, форми та зміст діяльності держави в галузі природокористування, охорони природи та екологічної безпеки” [5, с. 151].

Діяльність держави в галузі соціоприродних відносин та потреба їх унормування формують цілий комплекс екологічного законодавства. На думку В. О. Дьомкіна, “під екологічним законодавством слід розуміти сукупність еколого-правових норм законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, які передбачають захист екологічних прав громадян і реалізацію екологічної політики держави” [4, с. 19]. Екологічне законодавство базується на екологічному праві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакка М. Т., Пирський О. А. Екологія та захист ноосфери : навч. посібник. – Житомир, 1998.
2. Гор А. Земля в рівновазі. Екологія і людський дух. – К., 2001.
3. Дмитренко І. А. Екологічне право України : підручник для вузів. – 2. вид., перероб. та доп. – К., 2001.
4. Дьомкін В. О. Вступ до екологічної політики. – К., 2000.
5. Соціальна екологія : навч. посіб. / за ред. Л. П. Царика. – Тернопіль, 2002.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Відповідно до “Пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2011–2015 рр.”, затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України [1] визначено та винесено окремим блоком досліджень правове забезпечення інформаційної сфери України. Так, у згаданій Постанові приділяється значна увага теоретико-правовим основам становлення та розвитку інформаційного суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері; теоретико-методологічним засадам правового регулювання інформаційної діяльності, розвитку інформаційного права та інформаційного законодавства України; актуальним проблемам правової інформатики, системної інформатизації нормотворчої, правозастосовної і право освітньої діяльності; розробці та впровадженню інформаційно-правових підсистем електронного парламенту та уряду, електронних систем і баз даних в галузі держави і права; правовим засадам захисту персональних даних, інформації з обмеженим доступом, технічного захисту інформації та іншим проблемам інформаційної безпеки в умовах глобалізації; проблемам юридичної відповідальності та протидії правопорушенням в інформаційній сфері. Таким чином, для дослідників інформаційної сфери відкритий величезний “проблемний простір”, який вимагає систематичної та цілісної науково-пошукової роботи як визнаних науковців, так і залучення нових кадрів для розроблення і впровадження в життя результатів досліджень у галузі інформаційного права.

На сьогоднішній день інформаційне право як наука розвивається, хоча його основні положення перебувають у стадії формування та еволюції, а найбільш гострі дискусії ведуться навколо місця інформаційного права як сукупності правових норм у системі права України. Після введення в дію нової редакції паспорта спеціальності 12.00.07 були визначені основні напрями досліджень у галузі інформаційного права: інформаційна сфера як об’єкт права; методологія інформаційного права; предмет, метод і система інформаційного права; інформаційне законодавство та напрями його розвитку; правовідносини в інформаційній сфері; правові аспекти формування, розвитку, охорони та захисту інформаційних ресурсів; державна політика та державне управління в інформаційній сфері; правові засади організації та координації дій органів державної влади в єдиному інформаційному просторі України; поняття і правовий режим інформаційних ресурсів; правовий режим інформаційних технологій, інформаційних систем і мереж; інформаційна безпека та її місце в системі забезпечення національної безпеки; захист інформації з обмеженим доступом і прав на

неї; захист інформаційних систем і прав на них; інформаційне право зарубіжних країн. У вузькому розумінні зазначені напрями можна вважати актуальними та пріоритетними для науковців-дослідників інформаційного права [2].

У такій динамічній сфері суспільного життя, як інформаційна, традиційний підхід до формування правових норм призводить до гальмування темпів розвитку в конкретній предметній сфері. Так, для виникнення та формування великого обсягу певних суспільних відносин, а потім для формулювання та ухвалення нормативно-правових актів потрібно досить багато часу. Тому все частіше законодавці багатьох країн приймають закони, які призначені для правового регулювання суспільних відносин, що перебувають на стадії активного становлення, але є настільки перспективними, що визначають вектор розвитку суспільства в майбутньому. До таких відносин належать сьогодні інформаційні, в поєднанні з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

З історичної давнини користувалось популярністю твердження, що хто володіє інформацією, той володіє світом. Але впродовж кількох останніх десятиліть цей постулат якісно зміцнів, так як значно зросла залежність політичної, соціальної, економічної, правової та інших видів діяльності всіх без винятку суб'єктів публічного і приватного права від якості інформаційних відносин, що покликало за собою прискорене формування інформаційного законодавства та інформаційного права.

У науковій літературі термін “інформаційне право” вперше почав широко вживатись на початку 90-х років ХХ ст. А. Б. Агаповим, Ю. М. Батуріним, Ю. М. Тихомировим та іншими авторами. В останні роки були опубліковані численні праці з проблематики інформаційного права І. В. Арістовою, О. А. Барановим, І. Л. Бачило, В. М. Брижком, В. Д. Гавловським, В. Н. Лопатіним, Р. А. Калюжним, В. А. Копиловим, Т. А. Костецькою, В. С. Цимбалюком, М. Я. Швецем та іншими науковцями. Дослідники вивчали проблеми визначення предмету та методів інформаційного права, розглядали можливість обґрунтування самостійності інформаційного права як окремої галузі права. Проте аналіз сучасного вітчизняного інформаційного законодавства свідчить про його певну фрагментарність і неповноту, наявність дублювання та суперечностей у нормативно-правових актах. Основною причиною цього є те, що інформаційне законодавство формувалося певною мірою хаотично, без належного наукового обґрунтування, що не дозволило закласти системні комплексні підходи до законотворчості [3]. Так, інформаційне законодавство України сьогодні містить понад 4 тисячі нормативно-правових актів, які безпосередньо або опосередковано регулюють інформаційні відносини [4]. Значний масив норм, що регулюють інформаційні відносини розміщено в різних галузях законодавства, в тому числі цивільному, адміністративному, кримінальному тощо. Мають місце суттєві розбіжності в розумінні системи інформаційного законодавства та недостатня узгодженість понятійно-категоріального апарату і т.д.

Таким чином, значна динаміка змін суспільних відносин в інформаційній сфері, висока ціна помилки неправильних підходів у розвитку правової системи, необхідність концентрації наукових та адміністративно-політичних зусиль на ключових для практики проблемах зумовлюють актуальність дискусії про шляхи розвитку інформаційного права України в контексті побудови інформаційного суспільства.

Відповідно до теорії права, визначення предмета галузі права вважається однією з найважливіших проблем, так як безпосередньо впливає на становлення, формування та розвиток галузі права в майбутньому. Тому одним з актуальних напрямів дослідження є визначення предмета інформаційного права, що на даний час в українській юридичній науці однозначно не відбулося.

Наступним актуальним завданням інформаційного права є дослідження інформації як об'єкта суспільних відносин, при цьому необхідно визначити особливості регулювання прав власності на власне інформацію (її зміст) та на її носії.

Пріоритетним є визначення власного методу правового регулювання інформаційного права України; розроблення та прийняття принципів інформаційного права, що в подальшому забезпечить формування гармонізованого підходу до створення окремих правових інститутів.

Не залишається без уваги і проблематика інформаційної безпеки та національної інформаційної політики; захист персональних даних; доступ до інформації; розробка та становлення сучасного єдиного понятійно-категоріального апарату.

Також, на нашу думку, актуальним є культивування інформаційної культури у загальну правову культуру, з метою подолання правового нігілізму та байдужості громадськості заради побудови інформаційного громадського суспільства. Окрім того, перспективними є дослідження в рамках історії становлення інформаційного права України, з метою врахування перспектив майбутнього і недопущення промахів та колізій. Також актуальними є напрацювання, що стосуються кодифікації інформаційного законодавства та структурування його за єдиним зразком.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що специфіка інформаційного права як науки зумовлює необхідність поглиблення пошуків з проблематики предмета інформаційного права, методів його правового регулювання, доцільності правового регулювання Інтернет-відносин, досліджень в галузі інформаційної безпеки, історії інформаційного права, систематизації та кодифікації інформаційного законодавства. Окрім того, становлення і розвиток інформаційного права не може відбуватися без наукової та освітньої складової, без формування та впровадження відповідних навчальних і наукових дисциплін.

Таким чином, своєчасне комплексне і ґрунтовне вирішення наведених проблем і завдань у контексті політико-правової реформи в Україні дозволить зробити вагомий внесок у подальший розвиток інформаційного права України та побудову інформаційного суспільства в нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011–2015 рр. // Постанова НАПрН України від 24 вересня 2010 р. № 14-10 // Режим доступу: <http://www.ippi.org.ua>
2. *Марущак А. І.* Пріоритети розвитку інформаційного права України : матеріали круглого столу [“Проблеми та пріоритети розвитку правової науки в інформаційній сфері”]. – Тези виступу. – К. : НДЦП НАПрН України, 2010. – С. 15-18.
3. *Баранов О. А.* Пріоритетні напрями розвитку інформаційного права в Україні // Держава і право. – Вип. 52. – 2011. – С. 211-217.
4. Концепція кодифікації інформаційного законодавства України : проект / Від редакційної колегії журналу “Інформація і право” // Інформація і право. – 2012. – № 1 (4). – С. 5-14.

Кронівець Т. М.
Вінницький державний педагогічний університет
імені М. Коцюбинського (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ

Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій змушує переглянути ставлення до ролі інформації в суспільстві та ролі інформаційної складової в українській вищій освіті. Проблема розробки понятійно-категоріального апарату інформаційної діяльності вищих навчальних закладів України (ВНЗ) є актуальною також для розвитку правової науки загалом та інформаційного права, зокрема. Комплексне дослідження особливостей такої діяльності, виявлення недоліків і суперечностей їх правового регулювання потрібне також для вдосконалення правотворчої і правозастосовної діяльності в інформаційній сфері.

Інформаційна діяльність в цілому – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Результатами такої інформаційної діяльності є інформаційні продукти як матеріалізований результат такої діяльності та інформаційні послуги як певна сукупність дій з доведення інформаційної продукції до споживачів¹.

Безпосередніми суб'єктами інформаційної діяльності виступають переважно інформаційні працівники. Ними вважають, зокрема, людей інтелектуальної праці, чия професійна діяльність базується на обробці інформації і отримання нової, в тому числі тих, хто має високий рівень освіти чи зв'язаний з освітою (наприклад, вчені, викладачі, студенти)².

¹ *Кормич Б.А.* Інформаційне право : підручник / Б. А. Кормич. – Харків : Бурун і К., 2011. – 334 с. – С. 237.

² *Синеокий О. В.* Основы информационного права и законодательства в области высоких технологий и ИТ-инноваций / О. В. Синеокий – Харьков : Право, 2011. – 592 с. – С. 141.

Проаналізувавши наявну нормативно-правову базу, наукові дослідження в сфері інформаційного права автор вважає, що інформаційна діяльність ВНЗ – це комплекс дій, які забезпечують існування єдиного освітнього простору ВНЗ, утворюють можливість електронної взаємодії всіх учасників процесу, оптимізують систему управління ВНЗ, контролюють якість наданих освітніх послуг.

В ст. 9 Закону України “Про інформацію” зазначено, що основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації¹. Основними напрямками інформаційної діяльності є: політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо. Держава гарантує свободу інформаційної діяльності в цих напрямках всім громадянам та юридичним особам в межах їх прав і свобод, функцій і повноважень.

Основними видами інформаційної діяльності ВНЗ на нашу думку є розроблення внутрішніх нормативних документів для регулювання такої діяльності; застосування інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному та управлінському процесах; сайтобудівництво; створення позитивного іміджу ВНЗ у соціальних середовищах; застосування хмарних технологій і відкритого програмного забезпечення для організації ефективної роботи університету; забезпечення віддаленого доступу всіх учасників університетської спільноти до інформації як в університеті так і за його межами у будь який час в режимі on- і off-line, надання електронної, інклюзивної освіти, застосування дистанційних освітніх технологій; охорона авторських прав на наукові творчі програми, електронні продукти; захист персональних даних працівників та студентів в автоматизованих системах; участь у діяльності міжнародних освітніх організацій та ін.

Ефективна інформаційна діяльність ВНЗ потребує виконання конкретних завдань, зокрема: розроблення організаційної структури для її здійснення; організації навчання викладачів для роботи в новому інформаційно-комунікаційному середовищі; технологічного забезпечення; розробки і підтримки інформаційно-освітніх ресурсів; функціонування бібліотеки яка створює і надає користувачам доступ до електронних інформаційних національних та міжнародних ресурсів та сервісів; створення, постійного наповнення освітнього web-представництва університету у вигляді порталу чи сайту; розвитку наукової і науково-методичної роботи у сфері сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і застосування їх у сфері вищої освіти; формування системи електронного документообігу в управлінському апараті та організації доступу до неї у філіях і представництвах; необхідності перепідготовки співробітників ВНЗ, задіяних в інформаційному обслуговуванні ділових процесів.

Показниками результативності інформаційної діяльності ВНЗ можуть стати: ступінь інформованості про використання інформаційних ресурсів; кількість працівників і студентів, які активно використовують можливості системи

---

¹ Про інформацію: закон України від 02.10.1992, редакція від 10.08.2012 / Верховна рада України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс] // режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> – дата доступу: 14.05.2013.

інформаційно-телекомунікаційних технологій, зокрема системи відеоконференцзв'язку, MOODLE; показники задоволення потреб користувачів системи ІКТ; зростання відвідування сайту чи порталу ВНЗ; використання інформаційних ресурсів ВНЗ для навчання і роботи осіб з обмеженими фізичними можливостями¹.

У сучасному ВНЗ інформація стає однією з обов'язкових складових управлінських процесів, оскільки її виробництво, передача і споживання складає свого роду “фундамент” ефективного функціонування всіх сфер життя університету. Від правильності формування та адекватності використання інформаційних потоків багато в чому залежить результат діяльності будь-якого сучасного соціального інституту і особливо – системи освіти². Особливістю функціонування ВНЗ є наявність різних по змісту і об'єму інформаційних потоків, а також великої кількості користувачів, різні групи яких мають різні інформаційні потреби та обмежені права доступу до інформації.

Отже, динаміка та багатовекторність інформаційної діяльності ВНЗ, спрямована на максимально якісне надання освітніх послуг та максимально ефективного управління життям університетської спільноти, із застосуванням системи інформаційно-комунікаційних технологій, на сьогодні є одним з основних факторів досягнення стратегічних цілей кожного ВНЗ та всієї системи вищої освіти України в цілому.

*Пугач С.
Вінницький інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету (м. Вінниця)*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УКРАЇНІ

Забезпечення права дитини на безпечний інформаційний простір тісно пов'язано з розвитком демократичної, соціально-правової держави, становлення якої передбачає необхідність формування молодого покоління, відродження української нації.

Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилось вченими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів захисту прав дитини здійснили українські науковці: О. І. Анатолієва,

---

¹ *Бойков Д. И.* Состояние и задачи построения информационной среды университета в контексте Программы развития на 2011–2015 гг. [Электронный ресурс] // Вестник Герценовского университета. 2011. № 8. режим обращения: <http://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-zadachi-postroeniya-informatsionnoy-sredy-universiteta-v-kontekste-programmy-razvitiya-na-2011-2015-gg> – дата обращения: 14.05.2013.

² *Мащенко Н. Є.* Інформаційний потенціал ВНЗ у складі інформаційного суспільства / Н. Є. Мащенко [Електронний ресурс] // Національна бібліотека ім. Вернадського: офіційний веб-сайт – режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vetp/2010_29/10mneiuh.pdf – дата доступу: 14.05.2013

С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. В. Несинова, Н. М. Опольська та ін. Серед російських науковців зазначені питання досліджували: В. І. Абрамов, В. В. Кулапов, Є. А. Лактюнкіна, Т. Ю. Смолова та ін.

Право дитини на інформацію передбачено ст. 17 Конвенції ООН про права дитини ратифікованої Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91 р. та ст. 9. Закону України “Про охорону дитинства” від 26.04.2001р. № 2402-ІІІ. Воно полягає у можливості дитини розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, та у забезпеченні можливості доступу до інформації з різних національних і міжнародних джерел.

Правовою основою захисту дітей від інформації, що може завдати шкоди дитині є п. 2 ст. 6 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ, який передбачає, що не допускається використання телерадіоорганізацій для трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися. Однак, визначення інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків відсутнє.

У країнах Європейського Союзу діє Директива з питань аудіовізуальних медіа-послуг 2007/65/ЄС, у ст. 22 розділу 5 якої передбачено, що країни-учасниці мають вживати заходів для забезпечення того, щоб телевізійні трансляції, які здійснюються телекомпаніями під їх юрисдикцією, не містили будь-яких програм, здатних шкідливо впливати на фізичний, психічний або моральний розвиток дітей, зокрема програм, що містять елементи порнографії та необґрунтованого насильства. Такі програми повинні бути обмежені для перегляду дітей за допомогою певних технічних заходів, наприклад, обмежень часу трансляції, чи їм має передувати звукове повідомлення, або вони мають бути позначені відповідним графічним символом протягом всієї трансляції.

У багатьох країнах світу запроваджено та ефективно використовуються система маркування продукції, що поширюється як друкованими, так і електронними ЗМІ та новими медіа. Їх розроблено передусім для допомоги батькам, котрі дбають про моральне й психічне здоров'я своїх дітей. В Україні розробляється подібна система позначок для захисту дітей від шкідливої інформації у сфері телемовлення.

Швидкий розвиток Інтернету також потребує вдосконалення правового регулювання у сфері забезпечення права дитини на безпечний інформаційний простір.

Правовою основою відносин в мережі Інтернет в Україні є п. 4 ст. 40 Закону України “Про телекомунікації” від 18.11.2003 р. № 1280-ІV, де передбачено, що оператори, провайдери телекомунікацій не несуть відповідальності за зміст інформації, що передається їх мережами.

Згідно з п. 427 та п. 428 Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2005 року № 720 оператори, провайдери телекомунікацій не мають права контролювати зміст

інформації, що передається або приймається споживачем (абонентом), а відповідальність і ризики за використання інформаційних ресурсів Інтернет несе споживач (абонент).

Тобто, за умови наявності в Інтернет-ресурсах операторів, провайдерів телекомунікацій інформації, що завдає шкоди здоров'ю та розвитку дитини, відповідальність за таке розміщення можуть нести особи, які розміщували такі матеріали, а в переважній більшості випадків це самі користувачі.

Отже, з метою забезпечення права дитина на безпечний інформаційний простір у якому існує баланс свободи та правопорядку, на наш погляд, доцільно запровадити систему маркування інформаційних продуктів (телебачення, Інтернет-простір) та активізувати контроль батьків або осіб, що їх замінюють за доступом дитини до небезпечної інформації.

СЕКЦІЯ VII.
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
ПУБЛІЧНЕ; ПРИВАТНЕ; ГУМАНІТАРНЕ

Арап О. М.
Институт государства и права
имени В. М. Корецкого НАН Украины (г. Киев)

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕАЛИЗАЦИИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ПАЛЕСТИНЫ
В КОНТЕКСТЕ СТРОИТЕЛЬСТВА РАЗДЕЛИТЕЛЬНОЙ СТЕНЫ
НА ОККУПИРОВАННЫХ ПАЛЕСТИНСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ**

Затрагивая исторический момент строительства разделительной стены на оккупированных палестинских территориях и включая современные тенденции реализации международной правосубъектности хочется уточнить и дать новое видение этой проблемы на уровне соотношения международного права с внутрегосударственным.

В результате возведения стены, палестинцы потеряют 40% территории Западного берега. Кроме этого стена мешает свободному передвижению палестинцев, использованию социально-экономической инфраструктуры (больниц, детских садов, школ, водных ресурсов). А главное, Стена приведет к делению Западного берега на кантоны отдельные друг от друга. 19 населенных пунктов оказались на территории Израиля в результате возведения стены, что нарушает основные принципы международного гуманитарного права.

Заявление политических лидеров государства Израиль, что “стену построил террор” и что защитная стена – это временный шаг, на который Израиль пошел ради предотвращения террористических нападений вплоть до полного политического урегулирования израильско-палестинского конфликта не соответствует действительности. Именно такой правовой дискриминацией политической стратегии Израиля послужил предоставленный меморандум Международному суду от 30 января 2004 года. В меморандуме, в частности, отмечается, что Международный суд не имеет достаточных оснований рассматривать вопрос строительства “стены безопасности”, которая “сооружается для борьбы с терроризмом, что согласовывается с правом Израиля на самооборону”.

Строительство стены закрепляет оккупацию и создает угрозу мирному решению израильско-палестинского конфликта. 9 июля 2004 года Международный Суд дал свое консультативное заключение о строительстве разделительной стены на оккупированных палестинских территориях. Это консультативное заключение считается историческим решением в истории палестино-израильского конфликта. Международный суд подтвердил, что строительство этой стены является незаконным и явно противоречит нормам международного права, в частности нормам международного гуманитарного права и международного права прав человека. Стоит отметить, что Израиль отверг применение норм международного гуманитарного права, особенно IV-ой Женевской конвенции 1949 г. на этих территориях, утверждая, что эти территории не являются оккупированными. Также Международным судом было приведено некоторые разъяснения цитируя Дополнительные протоколы к Женевским конвенциям 1977 г. по поводу оправданий израильским правительством и учитывая правовые последствия для палестинской стороны. Учитывая важность обозначенной проблемы, мы бы хотели акцентировать внимание на последствиях строительства разделительной стены.

Прежде всего, следует отметить, что в указанных событиях закреплено отсутствие международной правосубъектности Палестинской автономии. Такое поведение Израиля объясняется его усиленным контролем за внешними сношениями Палестинской Автономии, обеспечением безопасности и охраной границ. Но с другой стороны стремление палестинцев расширить полномочия Палестинской Автономии и обеспечить ей международную правосубъектность лишено почвы совершенствования через воздвижение стены и тем самым приводит к очередным затруднениям ближневосточного мирного процесса.

Только соблюдение международных стандартов прав человека и демократических принципов государства Израилем может стать основой для разрешения сложных проблем не разделительного, а наоборот, объединяющего характера в решении окончательного ближневосточного мирного урегулирования.

Представляется, что концепция сохранения международных обязательств Израиля по международному праву соблюдать стандарты прав человека на территории Палестинской Автономии только частично отвечает сложившейся там сегодняшней ситуации. На наш взгляд, только такой подход позволяет реально обеспечить участие Палестинской Автономии в обеспечении прав человека и соблюдении принципа господства права, что предусмотрено в нормах Декларации принципов и последующих имплементационных соглашениях. Вместе с тем, предложенные нами уточнения дают возможность разграничить ответственность за нарушения прав человека, имеющие место на территории Палестинской Автономии между палестинскими властями и Израилем. На наш взгляд Строительство стены не принесет мир ни Палестине ни Израилю.

Только обеспечив самоопределение палестинского народа на основании международного права можно обеспечить мир, безопасность и стабильность на Ближнем Востоке.

*Головіна І. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ТУРЕЧЧИНИ

Сучасний Європейський Союз (далі – ЄС) – результат наполегливої діяльності і порозуміння не лише європейських народів, а й окремих інтелектуалів і політичних діячів, які зуміли знайти оптимальний баланс між національним і наднаціональним вимірами. Нині рівень життя у багатьох країнах-членах ЄС створює йому привабливий міжнародний образ, зумовлюючи гостру дискусію щодо меж і наслідків його розширення. На сучасному історичному етапі досить актуальним є питання вступу до ЄС давньої претендентки Туреччини. Це зумовлено тим, що досить складно визначити чи під силу ЄС прийняти до свого складу велику мусульманську країну та як до цього поставляться держави-члени ЄС.

Дане дослідження є особливо актуальним для України, адже вона обрала стратегічним напрямом власного розвитку інтеграцію в європейський економічний і політико-правовий простір. Задекларований на державному рівні, курс на вступ до ЄС водночас потребує врахування досвіду європейської інтеграції інших претендентів на приєднання до ЄС.

Турецька держава, починаючи з XV ст., впливає на події в Європі. У XIX ст. Османська імперія була залучена до “європейського концерту націй”, таким чином ставши суттєвим чинником дипломатичного життя в цій частині світу. Європрагнення Турецької Республіки отримали новий імпульс після Другої світової війни, багато в чому завдяки підтримці з боку США – союзника у протистоянні з СРСР у “холодній війні”.

Відносини Туреччини з Європейським Союзом мають свою передісторію і певні юридичні підстави. Так, першу заявку на членство в Європейському співтоваристві Турецька Республіка подала 31 липня 1959 р., але переворот 1960 р. став на заваді здійсненню практичних кроків для втілення євроінтеграційної політики Туреччини. У 1961 і 1962 роках уряд Ісмета Іненю подавав заявку вдруге. В результаті переговорів 12 вересня 1963 р. був підписаний Договір про асоціацію між Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС) і Турецькою Республікою [5, с. 170].

У 1978–1979 рр. Туреччину навіть запрошували стати членом ЄЕС разом із Грецією, але військовий режим цієї мусульманської країни відмовився. Після чергового військового перевороту 1980 р. європейська спільнота припинила всілякі відносини з Анкарою, і переговори відновилися лише після 1983 р. [1, с. 125]. 14 квітня 1987 року Туреччиною було подано заявку на вступ в Європейський Союз [4, с. 223].

У першій половині 90-х років питання членства Туреччини виявилось другорядним, порівняно із трансформаційними процесами в регіоні Центральної та Східної Європи (ЦСЄ). Більше того, якщо країнам ЦСЄ євроінтеграційна перспектива була надана практично одразу (на Копенгагенському саміті Європейської ради 1993 р.), що допомогло їм отримати суттєву фінансову підтримку, то політика ЄС щодо Туреччини визначалася подвійністю стандартів та уникненням зобов'язань щодо надання статусу кандидата [3, с. 63].

Саміт ЄС в Копенгагені в червні 1993 р. став новим рубежем у відносинах ЄС-Турецька Республіка. Так, останній слід було виконувати критерії, прийняті на саміті. Окрім пункту про розвинену ринкову економіку, були розроблені політичні критерії. Вони вимагають від країн-кандидатів досягнути сталої демократії, дотримуватись прав людини, поважати принцип верховенства права, захищати права національних меншин [5, с. 171].

В червні 1998 р. на засіданні Європейської ради в Кардіффі було ухвалено підготовлену Європейською комісією “Європейську стратегію для Туреччини”, де було зафіксовано положення про поширення на Туреччину Копенгагенських критеріїв, наближення турецького законодавства до законодавства ЄС і поширення положень митного союзу на сільське господарство та сферу послуг [3, с. 63-64].

У 2000 р. на Ніццькому саміті ЄС пішов на компроміс, щоб покращити відносини з Анкарою. Серед причин пом'якшення курсу можна назвати: тиск США на Брюссель, покращення грецько-турецьких відносин, формування більш виваженої щодо Туреччини позиції німецького уряду. Отже, в Ніцці було прийнято Документ щодо Партнерства зі вступу для Туреччини, який являв собою перелік коротко- і середньострокових завдань для виконання країною-кандидатом та механізм моніторингу. Зазначалося, що дата вступу Анкари до ЄС залежить від належної реалізації Документу [5, с. 172].

З жовтня 2005 року почались переговори про вступ Туреччини в ЄС. Було розроблено план з 35 пунктів, який передбачав проведення ряду реформ, спрямованих на лібералізацію політичного, економічного та культурного життя країни. Станом на 2012 рік ЄС розглянув лише 13 питань з 35. Переговори по 18 питанням “заморожені” з політичних мотивів, головним чином Францією та Республікою Кіпр [4, с. 223].

Непорозуміння між Туреччиною і Кіпром перебувають у політичній площині. Туреччина не визнає Кіпр, який є членом ЄС з 2004 р., а населений етнічними греками Кіпр – Туреччину. Ця причина полягає в існуванні на півночі острова Турецької

Республіки Північного Кіпру, що утворилася у 1974 р. у результаті турецької окупації та заселена етнічними турками. Це територіальне утворення у світі визнає тільки Туреччина, яка й досі відмовляється відкрити для кіпрських повітряних і морських суден свої повітряні і морські порти [1, с. 125].

Щодо позиції Франції стосовно проблеми вступу Туреччини до ЄС, то ще її колишній президент Ніколя Саркозі висловився проти даного вступу, зазначивши, що Туреччина не належить до Європи [2, с. 85].

Крім того, одним із болючих питань у відносинах Анкара-Брюссель залишається курдська проблема. В Туреччині нараховується 8-12 млн. курдів. Турецька влада не визнає курдів національною меншиною – це походить ще з часів Ататюрка і становлення Турецької держави на засадах турецької ідентичності. Курди продовжують стикатися із закриттям шкіл, де викладання ведеться курдською мовою, із вилученням записів з національною музикою. Ситуація у східних і південно-східних провінціях, де більшість населення – курдського походження, залишається тривожною [5, с. 173].

У самому ЄС постійно зіштовхуються дві позиції щодо Туреччини. Одні (наприклад, Італія та частково Велика Британія) вважають, що Туреччину необхідно обов'язково і скоріше прийняти у ЄС, оскільки це майже єдина мусульманська країна, що зробила вибір на користь світської, нерелігійної держави, впроваджує заходи демократії західного зразка. І таким чином підкреслити, що ЄС жодним чином не виступає проти ісламу як релігії, проти народів і країн, що його сповідають. Прихильники іншої позиції (Франція, Австрія) вважають, що Європейський Союз і так втрачає керованість, і розширився вже занадто. А Туреччина, вступивши в ЄС, стане найнаселенішою країною цього об'єднання і буде відігравати надмірно важливу роль у прийнятті рішень. Так, вона буде мати найбільшу кількість місць в Європарламенті [1, с. 126].

Не дивлячись ні на що, для Європи вступ Туреччини до ЄС – це можливість розширити внутрішній ринок, отримати джерела робочої сили для європейських компаній. Вступ Туреччини з населенням у 80 млн. чоловік в цю організацію у певній мірі сприяв би вирішенню демографічної проблеми. До того ж в європейських країнах проживає значна кількість турецьких емігрантів. Слід звернути увагу і на те, що геополітичне положення Туреччини надзвичайно вигідним. Туреччина є стратегічно важливим перетином енергетичних шляхів, що є особливо важливим для Європи, зважаючи на її прагнення позбавитись залежності від Росії шляхом освоєння нових джерел і шляхів поставки вуглеводнів [4, с. 224].

Отже, Туреччина вже пройшла досить довгий період євроінтеграції, але ще не стала членом ЄС. І хоча досі залишаються невирішеними деякі важливі питання, що стосуються її можливого вступу до Європейського Союзу, але всеодно вона є корисним претендентом для ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Безуглий В.* Сучасні перспективи Туреччини та країн Західних Балкан щодо вступу в Європейський Союз. // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 2009. – Вип. 434. – С. 124-132.
2. *Задоя Н. К., Расвич Т. І.* Позиція держав-членів ЄС щодо прагнення Туреччини вступити в Європейський Союз // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 11. – С. 84-89.
3. *Копійка В. В.* Європейський Союз на сучасному етапі: структурні зміни та стратегія розвитку. – К. : Знання, 2010. – 94 с.
4. *Харченко А. Б.* Європейські перспективи держав балканського регіону // Гілея: Науковий вісник. Збірник праць. – 2012. – № 59 (додатки). – С. 220-228.
5. *Чубарова Р. Р.* Європейський та євроатлантичний курс Туреччини як чинник реалізації її національної безпеки. // Сходознавство. – 2009. – № 45-46. – С. 170-181.

Губань Р. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ВПЛИВ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН У СПРАВІ “РУМУНІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ” НА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Вважаємо за необхідне відразу пояснити, що у даній справі рішення про адміністративно-територіальний устрій не ставилося і не розглядалося. Питання, яке розглядалося – це делімітація континентального шельфу та виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі. Принаймні Президент України так визначив, чим має займатися Уповноважений України у цій справі у своєму Указі [1]. Зрозуміло, що питання адміністративно-територіального устрою держав – це не компетенція Міжнародного Суду ООН. Конституція України також не передбачає втручання у справи адміністративно-територіального устрою України суб'єктів міжнародного права. Не передбачено це і в “Положенні про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР” [2], яке окрім Конституції України наразі регулює адміністративно-територіальний устрій України. Однак вказане рішення не де-юре, але де-факто вплинуло на адміністративно-територіальний устрій України.

І ми спробуємо це довести. Як заявив Уповноважений України у справі про делімітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі професор Володимир Василенко: “Для того щоб вирішити принципове для України питання – зафіксувати в договорі непорушність українського кордону, під час переговорів ще 1997 року було знайдено компромісну формулу розв'язання спору щодо делімітації морських просторів шляхом передачі цієї справи в

Міжнародний суд ООН. Одночасно з великим договором було укладено додаткову угоду. У ній ішлося про те, що якщо протягом двох років переговори успішно не завершаться, обидві сторони згодні з тим, що кожна з них має право звернутися до Міжнародного суду” [3].

Таким чином, ще у 1997 р. передбачалося що питання делімітації морських просторів може розглядатися в Міжнародному Суді ООН. При розгляді ж справи в Міжнародному Суді ООН принципове значення мало питання чи визнає Суд Зміїний островом чи скелею, адже від цього мала залежати делімітація континентального шельфу. Відповідно до п. 3 статті 121 Конвенції ООН з морського права, яка була ратифікована Україною [4] скелі, які не придатні для підтримки життя людини чи підтримки самостійної господарської діяльності не мають ні виключної економічної зони, ні континентального шельфа. На відміну від острова.

Таким чином, Україна була вкрай зацікавлена, щоб Суд визнав Зміїний островом, а не скелею. Очевидно, що ще в процесі переговорів з Румунією Україна намагалася переконати Румунію, що Зміїний – це острів, а не скеля. Саме цим можна пояснити, що в 1996 р. Кабінет Міністрів України постановив виділити 600 млрд. крб. для спорудження першочергових об’єктів життєзабезпечення на острові Зміїний [5]. 8 жовтня 1997 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову “Про удосконалення розвитку інфраструктури і господарської діяльності на острові Зміїний та континентальному шельфі” відповідно до якої Одеська обласна державна адміністрація мала підготувати пропозиції щодо адміністративно-територіального статусу о. Зміїний [6]. В 2001 р. відповідно до Розпорядження Президента України була навіть утворена Міжвідомча комісія з вивчення стану реалізації заходів щодо розвитку інфраструктури і господарської діяльності на острові Зміїному та континентальному шельфі [7]. В 2002 р. було виділено ще 8948,2 тис. гривень для завершення будівництва стаціонарного причалу на о. Зміїний [8]. А в 2002 р. відбулася передача із сфери управління Міноборони до сфери управління Одеської облдержадміністрації та Держкомкордону майна військових містечок № 1 і 2 на о. Зміїний [9]. В травні 2002 р. була затверджена Комплексна програма подальшого розвитку інфраструктури та провадження господарської діяльності на о. Зміїний і континентальному шельфі, яка була розрахована на 2002–2006 рр. [10]. Метою Програми було створення належних умов для проживання людей і провадження господарської та інших видів діяльності на острові. Першим з основних завдань визначалося завершення роботи, пов’язаної з документальним оформленням статусу острова як адміністративно-територіального утворення.

В 2003 р. було виділено ще 1719,9 тис. гривень для закінчення будівництва причального комплексу та першої черги берегоукріплювальних робіт на о. Зміїний [11]. Однак, незважаючи на додаткове виділення коштів програма до 2006 р. так і не була виконана, у 2006 р. було прийняте рішення про продовження строку виконання Комплексної програми до 31 грудня 2011 р. [12].

І лише 8 лютого 2007 р. Верховна Рада України прийняла Постанову “Про присвоєння найменування населеному пункту Кілійського району Одеської області” [13]. Відповідно до неї населеному пункту Кілійського району Одеської області, що знаходився в межах Вилківської міської ради, присвоювалось найменування - селище Біле. Таким чином, Україна в Міжнародному Суді ООН (в 2004 р. Румунія подає заяву проти України до Міжнародного суду ООН, а в 2009 р. було прийняте рішення) могла посилатися на те, що Зміїний не скеля, а острів.

Отже, можна констатувати, що де-факто розгляд Міжнародним Судом ООН справи “Румунія проти України” вплинув на адміністративно-територіальний устрій України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента України “Питання представництва України у Міжнародному Суді ООН під час розгляду справи про делімітацію континентального шельфу та виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі // Офіційний вісник України. – 2004 р., № 39, стор. 19, стаття 2579.
2. Указ Президії Верховної Ради Української РСР “Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР” // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>
3. *Силіна Т., Василенко В.* У дипломатії і міжнародному праві не можна оперувати категоріями “перемог” і “програвів” // Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/volodimir_vasilenko_u_diplomatiyi_i_mizhnarodnomu_pravi_ne_mozhna_operuvati_kategoriayami_peremog_i_p.html
4. Закон України “Про ратифікацію Конвенції Організації Об’єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об’єднаних Націй з морського права 1982 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 31, ст. 254.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 1996 р. N 652 “Про фінансування робіт на острові Зміїний” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/652-96-п>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. N 1114 “Про удосконалення розвитку інфраструктури і господарської діяльності на острові Зміїний та континентальному шельфі” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1114-97-п>
7. Розпорядження Президента України від 26 листопада 2001 р. 336/2001-рп “Про Міжвідомчу комісію з вивчення стану реалізації заходів щодо розвитку інфраструктури і господарської діяльності на острові Зміїному та континентальному шельфі // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/336/2001-рп>
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2002 р. № 76-р “Про виділення коштів для завершення будівництва стаціонарного причалу на о. Зміїний” // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-2002-р>
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2002 р. N 277-р “Про передачу майна військових містечок № 1 і 2 на о. Зміїний” // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/277-2002-р>
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2002 р. № 713 “Про затвердження Комплексної програми подальшого розвитку інфраструктури та провадження господарської діяльності на о. Зміїний і континентальному шельфі // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/713-2002-п>

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2003 р. № 1401 // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1401-2003-п>
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1807 “ Про продовження строку виконання Комплексної програми подальшого розвитку інфраструктури та провадження господарської діяльності на о. Зміїний і континентальному шельфі” // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-2006-п>
13. Постанова Верховної Ради України “Про присвоєння найменування населеному пункту Кілійського району Одеської області” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 15, ст. 198

*Квасов О. А.
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі (м. Київ)*

ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У сучасній науці не існує єдиної точки зору, узгоджених підходів до визначень основних категорій та понять, які стосуються безпосередньо, чи опосередковано інституту визнання. Власне, як “існує безліч різноманітних визначень” самого “міжнародного права і його сутності” [1].

В процесі розгляду інституту визнання, важливо визначитись із розумінням змісту як цього поняття, так і його складових. В літературі звертається увага на те, що термін визнання застосовується у міжнародному праві “в зв’язку із появою будь-яких нових суб’єктів, фактів, ситуацій. В цьому зв’язку для того, щоб можна було говорити про міжнародно-правове визнання, необхідна наявність одночасно двох компонентів:

- 1) однобічного акту (заяви) держави;
- 2) нового суб’єкта, факта, ситуації, тобто певних змін на міжнародній арені” [2].

Акт визнання означає, з міжнародно-правової точки зору, встановлення між державою, що визнає, і новим суб’єктом, який вона визнає, певних відносин, які можуть бути як офіційними, так і неофіційними, як постійними, так і тимчасовими. Поступово, в процесі розвитку практики міжнародних відносин складався відповідний інститут міжнародного права, що являє собою сукупність норм, які регулюють питання визнання. “Визнання, як зазначає Г. Курдюков, – є інститутом міжнародного права і норми цього права пов’язані із правореалізуючою діяльністю держав у міжнародних відносинах” [3].

Зазначений підхід цілком відповідає домінуючому у спеціальній літературі баченню інституту права як особливої юридичної конструкції тієї чи іншої спільності юридичних норм [4]. При цьому характерним є те, що “на сьогоднішній день правова наука не розмежовує поняття “правовий інститут” і “інститут права”, користуючись ними як синонімами, які несуть однакове змістовне навантаження” [5].

Зазначена особливість має місце і в роботах, присвячених дослідженню інституту визнання. Наприклад, показовою в цьому плані є дисертація Н. В. Олександрової, захищена у 2009 році у Нижньому Новгороді (Росія) під назвою “Правовой институт признания государств” [6]. В тексті автореферату терміни “правовой институт признания”, “институт признания” та “институт признания государств” використовуються як синоніми. Ідентичний підхід спостерігається і в тексті дисертації, що була виконана та захищена у 2005 році Ф. Гасимовим у Казанському університеті під назвою “Признание государств и правительств. Современная международно-правовая теория и практика”. Терміни “правовий інститут визнання”, “міжнародно-правовий інститут визнання” досить активно використовуються і в дослідженнях українських авторів [7].

В зв'язку із вищезазначеним необхідно зробити певні зауваження та уточнення. Мова йде про обґрунтування наявності сутнісних відмінностей між поняттями “правовий інститут” та “інститут права”. Зокрема, А. Гаврилюк, спираючись на аналіз існуючої вітчизняної та російської літератури, досить переконливо доводить, що ототожнення зазначених понять є некоректним, оскільки вони співвідносяться один із іншим як частка із цілим. Іншими словами, йдеться про “структурну належність інституту права до правового інституту”, який, як елемент правової дійсності є явищем “значно вищого і ширшого за змістом порядку”.

Об'єктивне право, у вигляді інститутів права, входить до правового інституту в якості особливого елемента. Ця особливість зумовлена тим, що решта елементів правового інституту впливають на його формування та регулятивну спроможність. Одним із цих елементів є принципи права. Їх вплив полягає в тому, що вони визначають “загальну ідею” інституту права, зокрема, якими мають бути взаємні права і обов'язки суб'єктів у регульованих ним відносинах. Принципи права визначають “напрямок уніфікації, модифікації, систематизації норм права”, що входять до інституту права [5].

Наведені міркування та висновки допомагають уникнути методологічної плутанини, яка має місце у сучасних дослідженнях інституту визнання. Насамперед, важливо і в даному конкретному випадку враховувати, що поняття “правовий (міжнародно-правовий) інститут визнання” та “інститут визнання” як “інститут міжнародного права” не є синонімами. Із цього висновку випливає, що дослідження в форматі вивчення “правового (міжнародно-правового) інституту визнання” по багатьох параметрах відрізняється від дослідження у форматі “інституту (міжнародного) права” – і по діапазону питань, і по спрямованості, і по концептуально-понятійному арсеналу.

Врахування цього моменту допомагає визначитись ще з одним питанням. А саме – уникнути некоректного включення принципів міжнародного права у конструкцію інституту визнання. Саме це має місце, зокрема, в дисертації Ф. Гасимова, який веде мову про “принципи визнання”. А це передбачає відповідну їх

характеристику і включення їх до визначення інституту визнання. Однак автор цього не робить, визнаючи, що “інститут визнання – це сукупність норм, що регулюють усі стадії визначення нових держав і урядів” [8]. Вочевидь, в даному випадку має місце елементарна підміна понять, а саме – принципи міжнародного права механічно кваліфікуються як “принципи визнання” яких а ні в теорії, а ні в практиці міжнародного права просто не існує.

В цьому випадку, на нашу думку, мова може йти про критерії визнання(їх , в свою чергу не слід плутати із критеріями державності – statehood) [9]. **А саме – про відповідність домагань певного політичного утворення стати членом міжнародного співтовариства діючим принципам міжнародного права.** Іншими словами – не принципи визнання, а критерії визнання.

На неможливість включення принципів міжнародного права в інститут визнання, як сукупності норм, вказують відповідні висновки авторитетних вчених, які вважають принципи права “стислим виглядом, концентрованим відображенням найсуттєвіших рис права, його квінтесенцією, “обличчям” [10]. Норми і принципи є різнорівневими категоріями міжнародного права. Принципи права – це ціннісний стрижень правової матерії, своєрідне “вище право” [11].

Визначення статусу інституту визнання в системі міжнародного права є, таким чином, методологічним орієнтиром в дослідженні історії його виникнення, становлення та розвитку. Він дозволяє, зокрема, уникнути ототожнення факторів, що впливали і впливають на процес формування інституту визнання, із власне його елементами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мережко О.* Поняття та сутність сучасного міжнародного права // Юридичний журнал. – № 7. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2992>
2. Інститут признания в международном праве. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allbest.ru/>
3. Стенограмма круглого стола на тему: “Проблема непризнания государств”. 17 июня 2009 г. // Международная жизнь. – № 11. – 2009. – С. 45.
4. *Алексеев С.* Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М. : “Статут”, 2000. – С. 41; *Марчук В. М, Ніколаєва Л. В.* Нариси теорії права. – К. : Книга, 2004 – С. 221-222.
5. *Гаврилюк А.* Щодо деяких проблем пізнання правового інституту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/gavrilyuk-am-schodo-deyakh-problem-piznannya-pravovogo-institutu/>
6. *Александрова Н. В.* Правовой институт признания государств : автореферат диссертации ... кандидата юридических наук. 12.00.01. – теория и история права и государства. – Нижний Новгород, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/pravovoi-institut-priznaniya-gosudarstv>
7. *Литвиненко І.* Визнання держав у міжнародному праві // Університетські наукові записки. – № 1-2. – 2005. – С. 238.

8. *Гасымов Ф. Р.* Признание государств и правительств. Современная международно-правовая теория и практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. – М., 2005. – С. 17-70.
9. *Тимченко Л. А.* Юридическая природа возникновения нового государства (по материалам “Декларации прав и обязанностей государств” академика В. М. Корецкого) // Українсько-грецький міжнародний юридичний журнал “Порівняльно-правові дослідження”. – 2009. – № 1. – С. 9.
10. Юридична енциклопедія / редкол. : Ю. С. Шемилученко та ін. – К. : “Укр. енцикл.”. – Т. 5: П.-С. – 2003. – С. 128.
11. *Скакун О. Ф.* теорія держави і права (Енциклопедичний курс). – Харків : Еспада, 2006. – С. 258.

*Лабунська А. В.
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ)*

СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З РІШЕННЯМИ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ

Політико-правова реформа, яка розпочалася після набуття Україною незалежності, є тривалим процесом розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Вхідження України у світове співтовариство одним з важливих завдань ставить приведення національного законодавства у відповідність з нормами міжнародного законодавства. Частиною таких норм є норми міжнародного права у валютно-фінансовій сфері у тому числі рішення Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ чи Фонд). “Перехідний період, у якому знаходиться Україна, вимагає формування нових стратегій економічного і соціального розвитку, науково обґрунтованої модернізації механізму державної влади” [1, с. 26].

Глобалізація і інтернаціоналізація світової економіки неминуче пов’язана із зростанням взаємозалежності економік країн з різним ступенем розвитку, що потребує більш тісного співробітництва держав у різних сферах міжнародного життя. Однією з важливих сфер міжнародного економічного життя являються валютно-фінансові відносини, які постійно потребують спільних зусиль, пошуків і знаходження компромісів для врегулювання цих складних правовідносин, які б задовольняли інтереси усіх їх учасників. З цією метою 22.07.1944 року у Бреттон-Вудсі 44 країнами були підписані Статті угоди Міжнародного валютного фонду (Статут), що започаткувало створення міждержавної організації, яка б забезпечувала функціонування створеної світової валютно-фінансової системи.

Прагнення України до інтеграції у світове економічне співтовариство було природним наслідком набуття Україною незалежності. Закон України “Про вступ України до Міжнародного Валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та

Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій” від 03.06.1992 року закріпив вступ України у ці міжнародні організації. Вступивши до МВФ, Україна, як і інші держави-члени, взяла на себе міжнародно-правові зобов’язання дотримуватися положень його Статуту та виконувати його рішення, які є нормами міжнародного права.

Рішення МВФ реалізуються через внутрішньодержавні правові та організаційні механізми держав-членів Фонду. Будучи зацікавленою у співпраці з МВФ, в отриманні фінансової і технічної допомоги та зобов’язавшись виконувати його рішення, які є джерелом міжнародного права і стосуються членів цієї міжнародної організації, Україна не створила правові підстави і не розробила державно-правовий механізм реалізації цих норм. Стаття 9 Конституції України частиною національного законодавства України вважає лише міжнародні договори, які є чинні і згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Рішення міжнародних організацій, що є джерелом міжнародного права, які належать виконувати Україні, не згадуються ні в Конституції України, ні в інших законах і нормативних актах. Правова прогалина, яка міститься в законодавстві України, повинна бути ліквідована на основі теоретичних правових досліджень правової природи таких рішень економічних міждержавних організацій, в тому числі на прикладі рішень МВФ.

Правова природа обов’язкових рішень міждержавних організацій містить багато дискусійних питань, які неможливо дослідити в одній статті, тому дискусійні питання будуть обмежені її форматом.

Деякі дослідники-правознавці вважають, що рішення міжнародних організацій, в тому числі і в міжнародному економічному праві, не є нормами міжнародного права. Творцями норм міжнародного права можуть бути виключно держави. Аналіз норм Статуту Фонду свідчить про те, що він наділений функцією нормотворчої діяльності. Цієї позиції у правовій літературі щодо рішень МВФ дотримується більшість авторів. Так, наприклад, В. Ф. Опришко вважає, що рішення міждержавних економічних організацій містять відповідні правила і принципи міжнародних економічних відносин, використовуються постійно і, як правило, не мають конкретного адресата тому вони є джерелом міжнародного економічного права [2, с. 12]. Слід погодитися з його думкою так як МВФ є суб’єктом міжнародного права. Така правова характеристика дає можливість стверджувати, що МВФ має правотворчу здатність.

Е. С. Кривчикова виділяє два напрямлення нормотворчої діяльності міждержавних організацій:

1) власна правотворча діяльність:

а) норми створюються разом з державами або іншими міжнародними організаціями;

б) організація, приймаючи відповідне рішення, сама створює норми права.

2) при створенні права державами виконує допоміжні функції [3, с. 76].

У статті ставиться питання лише про співвідношення законодавства України з рішеннями МВФ, прийнятими ним самостійно, які є нормами міжнародного права і обов'язковими до виконання державами-членами цієї організації. Особливістю рішень МВФ є те, що МВФ приймає рішення-норми міжнародного права на підставі свого Статуту, який надає йому таке право і в якому виражене погодження на це воль держав-учасників. Рішення Фонд може приймати лише в рамках своєї компетенції, тобто для врегулювання міжнародних валютно-фінансових відносин.

Автор приєднується до правової дуалістичної доктрини співвідношення міжнародного і внутрішнього права. Це дві різні системи по своїм основним елементам: по об'єкту прав, по суб'єктам права, по структурі правовідносин, по джерелам права. Спільним у цих двох системах є те, що вони регулюють один і той же об'єкт права. Внутрішньодержавне валютно-фінансове право здійснює регулювання виключно в національних інтересах, міжнародне право регулює правовідносини у тій же валютно-фінансовій сфері, але в компромісному поєднанні інтересів усіх держав-членів Фонду. Внаслідок цього виникає проблема співвідношення норм міжнародного і внутрішньодержавного права, а саме обов'язковості і способу його виконання, навіть коли така норма не зовсім відповідає національним інтересам і не співпадає з нормами внутрішнього права. На це питання дає відповідь Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21.03.1986 року. Пункт 1 ст. 27 цієї Конвенції визначає, що держава-учасниця договору не може посилатися на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним міжнародного договору.

Д. Б. Левін визначає три способи реалізації норм міжнародного права в рамках внутрішньодержавного правопорядку. Таким способами є: відсилка, адаптація і трансформація [4, с. 247].

Найбільш поширеним способом реалізації норм міжнародного права на національному правовому просторі держави є адаптація, що полягає у визнанні нормою внутрішньодержавного права норм міжнародного права. Саме спосіб адаптації передбачений нормою ст.9 Конституції України, яка до національного законодавства відносить чинні міжнародні договори, які вже укладені і будуть укладені. Для цього лише потрібна згода Верховної Ради України на їх обов'язковість. Адаптування норм міжнародного права може стосуватися як усіх міжнародних договорів, передбачених ст.9 Конституції України так і до окремо визначеного міжнародного акту шляхом прийняття окремого закону.

Другим способом реалізації норм міжнародного права слугує трансформація. Трансформація являє собою перетворення норм міжнародного права в норму національного законодавства, яка повторює або конкретизує норму міжнародного права. У цьому випадку нова норма національного права, не змінюючи суті норми міжнародного права, може враховувати національні особливості правопорядку.

Останнім третім способом реалізації норм міжнародного права являється відсилка – найменш визначений і найменш поширений спосіб. Використовуючи цей спосіб при визначенні поведінки державних органів та інших осіб, державою приймається відповідний нормативний акт, цей нормативний акт виходить із положень норм міжнародного права, який підлягає реалізації.

Всі три способи реалізації норм міжнародного права не суперечать примату міжнародного права над національним правом України, які закріплено в Конституції України. Україна, виконуючи свої міжнародні зобов'язання, в межах своєї юрисдикції сама має визначати форми, способи і засоби реалізації таких міжнародно-правових норм як рішення МВФ. Однак, наявність прогалин у чинному законодавстві України та недосконалість і невизначеність його норм потребують ліквідації цих прогалин, подальшого вдосконалення державно-правового механізму реалізації норм міжнародного економічного права.

Виходячи з викладеного, слід дійти наступних висновків:

1. Україна зацікавлена у співробітництві з МВФ, отриманні фінансової та технічної допомоги, для чого вступила у члени цієї міждержавної організації. Вступивши у члени Фонду, взяла на себе міжнародні зобов'язання дотримуватися положень його Статуту і виконувати прийняті ним рішення які є джерелом міжнародного права.

2. В законодавстві України щодо правових підстав виконання рішень МВФ та інших міждержавних економічних організацій існує прогалина, так як починаючи з Конституції України, так і інших законах та нормативних актах йдеться мова про обов'язкове виконання лише чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Необхідно передбачити в законодавстві України норму, що узгоджувала б національне законодавство України з рішеннями міжнародних економічних організацій, якою є і МВФ. Необхідно також в законодавчому порядку визначити спосіб реалізації рішень- норм права міждержавних економічних організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Шемшученко Ю. С.* Проблеми модернізації державної влади в Україні. Державно-правові та суспільно-політичні перетворення в Україні. Проблеми і перспективи. – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2010. – С. 26-33.
2. *Опришко В. Ф.* Міжнародне економічне право: підручник / В. Ф. Опришко. – К., 1995. – 192 с.
3. *Кривчикова Э. С.* Основы теории права международных организаций / Э. С. Кривчикова. – М.: МГИМО, 1979. – 82 с.
4. *Левин Д. Б.* Актуальные проблемы теории международного права. – М.: Издательство “Наука”, 1974. – 264 с.

*Павко А. І.
НАККІМ
Павко Я. А.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ОСОБЛИВІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОПОЗИТИВІЗМУ В “ЧИСТОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ” Г. КЕЛЬЗЕНА

В теоретичному арсеналі зарубіжних концепцій і доктрин, які мають важливе науково-пізнавальне значення для сутнісного розуміння методологічних підвалин правової думки ХХ–ХХІ століть чільне місце посідає і така оригінальна у науковому сенсі правова теорія як чисте правознавство Ганса Кельзена (1881–1973). Зазначимо, що працю відомого німецького дослідника світ побачив у 1934 р. Другий, перероблений і розширений її варіант, було опубліковано автором в 1960 р. Варто зазначити, що і в наш час “Чисте правознавство” Г. Кельзена продовжує перебувати в епіцентрі інтелектуальних суперечок та дискусій стосовно змістовного та аксіологічного вимірів юридичної науки, її теоретико-методологічного інструментарію. На думку російського вченого-правознавця В. Нерсесянца, чисте вчення про право Г. Кельзена являє собою теорію позитивного права, яку розроблено під кутом логіко-аналітичної юриспруденції [2, с. 5]. Зауважимо, що позитивне право – чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Представник юридичного позитивізму Дж. Остін (Англія), К. Бергбом і П. Лабанд (Німеччина), Ж. П. Еомен (Франція), Г. Ф. Шершеневич (Росія) розглядали право як позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. Вони вважали, що існує тільки позитивне право, а все інше являє собою його моральну оцінку. Оскільки, на їх думку, така оцінка є суб’єктивною і необов’язковою, її необхідно вилучити з юридичної науки [1, с. 670].

Потрібно вказати і на те, що для юридичного позитивізму об’єктом досліджень було законодавство. Він ототожнював право із законом та існуючим правопорядком. Цей тип праворозуміння спирається на правовий досвід, на юридичні факти. Такими є, насамперед, норми права. Слід враховувати і ту обставину, що в другій половині минулого століття юридичний позитивізм, здійснивши певний відхід від класичної основи, поступово трансформувався у неопозитивізм, яскравим уособленням якого і стала концепція Г. Кельзена. Обґрунтовуючи методологічні засади радикального неопозитивізму, Ганс Кельзен намагався, за його словами, очистити теорію права “ від всілякої політичної ідеології та впливів природничих наук”, забезпечити усвідомлення “власної своєрідності” юриспруденції, яка визначається притаманною лише їй системою законів [2, с. 5]. Розглядаючи своє чисте вчення, як достатньо логічну і

послідовну науку про право, Г. Кельзен вважає необхідним звільнити її від всіх тих елементів, які не відповідають природі юридичного знання, зокрема, від психології, соціології, етики, політичної теорії. Необхідно підкреслити, що “очищення” предмету правознавства як нормативної науки здійснюється Г. Кельзеном з допомогою специфічного нормативного методу вивчення та опису права як особливої системи норм і певної сфери повиннісного. З позицій позитивістської методології Г. Кельзен основне завдання правознавства вбачає в дослідженні права як нормативної форми, у вивченні тих норм, які мають характер норм права і надають певним діям характер правових чи антиправових актів.

Право, в даному випадку, трактується як нормативний порядок людської поведінки, тобто як система норм, які регулюють людську поведінку.

“Норма, – вказує німецький юрист, – це те, що має бути чи статися з акцентом на тому, що людина має поводитися у визначений спосіб. Це те значення, яке мають певні дії людини, цілеспрямовано зорієнтовані на поведінку інших людей” [2, с. 14-15]. З неопозитивістських позицій Г. Кельзен рішуче відкидає традиційний дуалізм держави і права, ототожнює державу та право і відповідно трактує державу як правопорядок. “Коли визнати, – підкреслює він, – що держава як упорядкована певним чином людська поведінка є відносно централізованим примусовим порядком, а держава як юридична особа є персоніфікацією цього примусового порядку, тим і знімається дуалізм держави й права” [2, с. 341].

Поряд з основною нормою позитивного правопорядку окремої держави Г. Кельзен виокремлює також основну норму міжнародного та основну норму природного права. Він, зокрема, визначає міжнародне право як право, яке уособлює” суверенно обумовлений примусовий порядок людської поведінки” [2, с. 343]. Виходячи з примату міжнародного права, Г. Кельзен розглядає міжнародне право як єдиний суверенний правопорядок, якому підпорядковані всі державні правопорядки. В такому випадку, основою дійсності та індивідуальних державних правопорядків є позитивна, тобто фактично встановлена, а не просто припущена форма міжнародного права. Г. Кельзен наступним чином трактує сутність засадничої норми міжнародного права: “Згідно із загальним міжнародним правом один уряд, незалежний від інших урядів, здійснює реальний контроль над певною територією, і цей законний уряд разом із народом, що проживає на цій території під владою свого уряду, утворюють державу в розумінні міжнародного права” [2, с. 242].

Слід зазначити, що основна норма міжнародного права є логіко-юридичною передумовою, яка дозволяє розглядати “так зване юридичне право, себто дієві загалом норми, що регулюють взаємозв’язану поведінку всіх держав, – правові норми, які пов’язують держави” [2, с. 242].

Згідно Г. Кельзену, суттєва відмінність між юридичним позитивізмом і природноправовим вченням полягає у твердженні, що дійсність позитивного права не залежить від його співвідношення з нормою справедливості, яка підпорядкована

поняттю моралі. Г. Кельзен застерігає, що методологічній чистоті правознавства, зокрема, загрожує, наявність чіткого водорозділу між мораллю та правом. Очевидним є те, що кельзенівське “очищення” права від справедливості продиктоване позитивістським характером його чистого вчення. У цьому зв’язку необхідно зазначити, що окреслене Г. Кельзеном завдання стосовно очищення предмета правознавства від всіх неправових елементів в принципі заслуговує на схвалення. В цьому сенсі Г. Кельзен обґрунтовано критикує змішування права та моралі. Проте кельзенівське “очищення” права від будь-якого змісту в дійсності означає виправдання різного змісту права. Оскільки Г. Кельзен вважає правом тільки позитивне право, тобто закон, а його відмінну рису пов’язує з примусовістю, то він логічно і фактично стверджує наявність у права свого специфічного принципу, який відрізняє право від всього неправового (морального, довільного, насильницького і т.д.).

В цілому ж чисте вчення Г. Кельзена, без сумніву, має актуальний рефрен для сьогодення у контексті творчого і критичного сприйняття його правознавцями в якості однієї з оригінальних теоретичних доктрин юридичного неопозитивізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник. – 2-ге вид., перероб. і доповн. /за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
2. *Ганс Кельзен*. Чисте правознавство. з дод. пробл. справедливості. /пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 296 с.
3. *Нерсесянц В. С.* Філософія права : учебник. – 2-е изд., перераб.и доп. – М. : Норма, 2008. – 848 с.

*Павко А. І.
НАККІМ
Курило Л. Ф.
НАУ (м. Київ)*

ІДЕЇ КРЕАЦІОНІЗМУ ТА ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Виховання і освіта є предметом нормативно-правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівні. Крім універсальних документів, присвячених узагальненню сучасних тенденцій у розвитку сфери освіти та виховання в планетарному масштабі, важливе теоретичне і практичне значення мають міжнародні документи регіонального характеру, які прийняті в рамках Ради Європи, Європейського Союзу та Болонського процесу. Одним з таких документів є, зокрема, резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) “Небезпека креаціонізму для освіти”, яку було прийнято на черговому її засіданні 4 жовтня 2007 р. Мета цієї

резолуції полягала не в тому, щоб поставити на порядок денний питання про актуалізацію боротьби з вірою, а застерегти від негативної тенденції, спрямованої на підміну науки віруванням. “Необхідно, – підкреслюється в цьому документі, – відокремлювати віру від науки. Вони перебувають в антагоністичних відносинах, а тому здатні співіснувати. Не варто протиставляти науку вірі, але і не потрібно допускати, щоб віра протиставляла себе науці” [1, с. 228]. У цьому зв’язку варто нагадати, що у своїй відомій енциклопедії “Віра і розум” Папа Римський Іоанн Павло II наголосив на важливості забезпечення гармонії між філософським пізнанням і знанням віри. Адже, на його думку, віра вимагає, щоб її об’єкт осягався розумом. Натомість, розум, досягаючи вершини пошуку, визнає, наскільки необхідним для нього є те, що являє собою віра [3, с. 61]. З нашої точки зору, заслуговує також на увагу цілком серйозний і разом з тим рішучий заклик Папи Римського відновити єдність віри і розуму, яка допоможе діяти їм у відповідності з їх природою, зберігаючи взаємну автономію [3, с. 70]. На переконання понтифіка, “глибині віри має відповідати завзятість розуму” [3, с. 70].

Слід зауважити, що прийняття ПАРЄ вказаної резолюції було викликане занепокоєнням демократичної громадськості Європи можливістю настання деструктивних наслідків в результаті поширення ідей креаціонізму в окремих країнах континенту. У випадку ж відсутності адекватної реакції з боку авторитетних політико-правових структур, креаціонізм може стати загрозою для прав людини, які мають принципово важливе значення для Ради Європи.

Доцільно звернути увагу на те, що термін креаціонізм у новітніх словниках та довідковій літературі з релігієзнавства тлумачиться як релігійне вчення, що пояснює походження і різноматність світу божественним творчим актом. Ідеї креаціонізму притаманні багатьом релігіям, але найповніше втілення вони набули в іудаїзмі, християнстві та ісламі [2, с. 193].

Зазначимо також, що креаціонізм, поява якого обумовлена запереченням еволюції людства в процесі природного відбору, на протязі довготривалого періоду сприймався виключно як американський феномен. Проте на сучасному етапі розвитку світової цивілізації креаціоністські ідеї дістали значне поширення і в європейських державах – членах Ради Європи.

В резолюції ПАРЄ, зокрема, наголошується, що прибічники креаціонізму ставлять під сумнів науковий характер певних сфер знання і наполягають на тому, що еволюційна теорія є однією з інтерпретаційних версій поряд з іншими. Вони, зокрема, звинувачують вчених в тому, що ті недостатньо переконливо обґрунтували наукові засади еволюційної теорії. Незважаючи на те, що креаціоністи нерідко підкреслюють наукову бездоганність власних постулатів, проте в дійсності креаціоністи оперують твердженнями, по-перше, виключно догматичними, по –друге, які є заздалегідь спотвореним цитуванням наукових положень; по-третє, вони спираються на погляди більш-менш відомих вчених, переважна більшість яких не є фахівцями в даній галузі

[1, с. 230]. За допомогою цих псевдонаукових способів креаціоністи намагаються привернути до себе увагу не обізнаних з науковими теоріями людей і викликати плутанину, а не рідко еkleктика та хаотичність в їх думках.

Необхідно вказати і на те, що креаціонізм уособлює такий тип мислення, який кидає виклик фундаментальним знанням про природу, еволюцію суспільства, походження людини та її місце у Всесвіті. Виходячи із загрозового для міжнародного співтовариства характеру поширення ідей креаціонізму Парламентська Асамблея відстоює стратегічне значення науки в інтелектуальному розвитку суспільства, яка є важливим чинником його економічного, технологічного і соціального розвитку. Вона акцентує увагу на тому, що теорія еволюції не має ніякого відношення до божого одкровення і ґрунтується на достовірних фактах, які витримали прискіпливу наукову перевірку.

У зазначеній нами резолюції Парламентської Асамблеї наголошується на тому, що війна проти теорії еволюції та їх прибічників найчастіше всього приймає форми релігійного екстремізму, який пов'язаний з право радикальним рухами. Промовистим фактором може слугувати і те, що деякі захисники креаціонізму прагнуть до зміни режиму демократії на теократію [1, с. 230].

Парламентська Асамблея вважає, що викладання еволюціонізму як фундаментальної наукової теорії є ключовим моментом для майбутніх демократичних суспільств, а сама еволюційна теорія має посісти чільне місце в навчальних планах та програмах середніх та вищих закладів освіти.

Цілком слушним є зауваження ПАРЄ стосовно того, що у разі відсутності з її боку ефективної протидії креаціонізму фундаментальні європейські цінності можуть опинитися під реальною загрозою з боку релігійних фундаменталістів та сектантів різного гатунку. Саме тому Парламентська Асамблея Ради Європи звернулася до керівників освітніх установ та закладів у своїй практичній діяльності керуватися наступними програмними положеннями:

1. Захищати і розвивати та поглиблювати наукові знання;
2. Зміцнювати вивчення основ науки, її історії, епістемології та методології разом з вивченням об'єктивного наукового знання.
3. Робити науку більш зрозумілою та привабливою, показувати її зв'язок з реаліями сучасного світу.
4. Впевнено протистояти викладенню креаціонізму як предмету і в цілому не допускати презентації креаціоністських ідей при викладенні будь-якої дисципліни, яка не має статусу релігійної.
5. Просувати вивчення еволюціонізму як фундаментальної наукової теорії в межах шкільної навчальної програми [1, с. 231].

На нашу думку, входження України до вільного інтелектуального та демократичного політико-правового простору Європи, орієнтація на цивілізаційні європейські цінності неможливе без глибокого вивчення і творчого засвоєння змісту і

духу креативних міжнародно-правових документів регіонального характеру у сфері освіти та виховання, чільне місце серед яких посідає і проаналізована нами резолюція ПАРЄ. Саме плідні перспективні ідеї, які визначають змістовне наповнення і основний лейтмотив сучасних міжнародних та національних правових актів з питань освіти, науки і культури, є методологічним орієнтиром при розробці нового базового закону “Про релігійні об’єднання в Україні”, що має стати правовою платформою, своєрідним юридичним плацдармом для послідовної і безкомпромісної боротьби прогресивної громадськості країни з суспільно небезпечними деструктивними виявами релігійного мракобісся та екстремізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воспитание и образование в международном праве и национальном законодательстве : сборник документов / сост. : Г. П. Шевченко, С. Ф. Рашидов, С. С. Рашидова – Луганск : Издательство “Ноулидж”, 2011. – 368 с.
2. *Шевченко В. М.* Словник-довідник з релігієзнавства. – К. : Наукова думка, 2004. – 560 с.
3. Энциклика Вера и Разум (Fideset Ratio) его святейшества Папы Римского Иоанна Павла II. – М. : Издательство Францисканцев, 1999. – 150 с.

СЕКЦІЯ VII.

МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА, ПОЛІТОЛОГІЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

---

*Булда А. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ УМІНЬ З ПРАВОЗНАВСТВА

“Право – це все те, що істинне та справедливе” – стверджував Віктор Гюго, підкреслюючи роль права, як мірила здатного розрізняти добро та зло, бути благом для людей, забезпечувати стабільність та порядок у суспільстві. Здавна людство замислювалось, як жити в мирі та злагоді, як впорядкувати суспільні відносини, визначити, хто правий і хто винний у разі здійснення проступку чи в конфліктній ситуації, сприяючи формуванню правових норм.

Педагогічна діяльність учителя розпочинається з ознайомлення та аналізування нормативних документів, на яких базується процес навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, зокрема: Законі України “Про освіту” 1991 року, Державному стандарті базової і повної середньої освіти 2004 року, Концепції загальної середньої освіти 2001 року Міністерства освіти та науки України, навчальних програмах тощо.

Значна увага у зазначених документах та останніх наукових дослідженнях навчання учнів зосереджується на формуванні предметних умінь та навичок. Проте навчальна практика свідчить про недосконалість методики формування предметних умінь учнів із правознавства у загальноосвітніх навчальних закладах. Учні не здатні використовувати комплекс умінь під час навчальної та життєвої практики. А це не сприяє підготовці компетентних випускників шкіл, котрі були б здатні реалізувати та захищати свої права, самостійно розв’язувати життєві ситуації з правової позиції, висловлювати ставлення до правових явищ та процесів.

Аналіз результатів навчання показує, що учні вміють відповідати на тестові завдання початкового та середнього рівнів та менш успішно виконують творчі завдання, які потребують розгорнутої відповіді на достатньому та високому рівнях.

Під час формулювання правового поняття учні вміють називати його, визначати одну-дві ознаки понять (початковий та середній рівень), демонструючи репродуктивні вміння. Але не достатньо розвинуті в учнів уміння порівнювати поняття (достатній

рівень), в якому обмежуються визначенням однієї-двох родових та видових ознак (спільних та відмінних) та здійснювати судження, а відтак і неусвідомленість змісту поняття та його обсягу.

Виконання завдань, пов'язаних з аналізуванням нормативно-правових актів свідчить, що учні здатні знаходити інформацію в тексті нормативно-правового акта, застосовувати знання теми та називати, у якому документі знаходити відповідну інформацію, допускаючи при цьому незначні помилки, а отже володіють репродуктивними вміннями. Але учні не достатньо вміють коментувати положення документа та застосовувати їх, зіставляти положення документів, висловлювати послідовні думки, формулювати висновки.

Часто вчителі зустрічаються з помилками учнів під час розв'язання ними правової ситуації. Так, учні не вміють деталізувати умову ситуації та визначати правові показники в ній, будувати послідовну відповідь, використовувати положення нормативно-правового акта або актів у формулюванні висновку, а відтак прослідковується відсутність правового розв'язання.

В іншому вмінні – складанні правового документа учні демонструють знання структури заяви, визначають її компоненти, називаючи компетентні державні органи, до яких варто звертатися в аналізованій правовій ситуації, коротко формулюючи її зміст. Проте для переважної більшості учнів проблемою залишалось чітке формулювання змісту прохання в заяві, використання положення нормативно-правового акта, визначення документів, що додаються до заяви.

Таким чином, школярі мають переважно початковий та середній рівень предметних умінь із правознавства, а отже, володіють репродуктивними вміннями. Для учнів уміння формулювати правові поняття є найскладнішим серед інших умінь. Відповіді учнів непослідовні та нелогічні, вони не вміють знаходити зв'язки між правовими явищами, що свідчить про відсутність практики застосування умінь та несформованість основ правового мислення. Під час розв'язання пізнавальних завдань в учнів бракує досвіду використання одних видів умінь в інших (використовувати висновок ситуації під час складання правового документа або нормативно-правовий акт під час розв'язання правової ситуації тощо).

Це зумовлює необхідність розроблення такої методики, яка сприяла б розумінню учнями мети та сфери застосування предметних умінь, стала основою системних дій з наявною в ній стратегією розв'язання пізнавальних завдань, із забезпеченням застосування одних умінь в інших, що поєднані змістовим зв'язком. При цьому завдання повинні сприяти розвитку основ правового мислення учнів.

**Предметні вміння учнів із правознавства,
передбачені освітніми документами**

Комплексні предметні вміння з правознавства	Уміння учнів за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти України (2000 р)	Уміння учнів за навчальною програмою “Правознавство. Практичний курс” (9 клас) (2009 рік)	Уміння учнів за навчальною програмою “Правознавство” (10 клас) (2010 рік)
Формулювати правові поняття та оперувати ними	Розпізнавати, порівнювати правові поняття та явища	Застосовувати на правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, синтез, оцінку, рефлексію, уміння спілкуватись, дискутувати, розв’язувати проблеми	Давати визначення поняттю, пояснювати його особливості, розкривати зміст поняття, аналізувати суспільно-політичні події
Працювати з нормативно-правовими актами та юридичною літературою, складати документи	Складати та аналізувати найпростіші документи (заяви, договори)	Опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів	Орієнтуватися в правових актах та користуватися ними та юридичною літературою
Розв’язувати правові ситуації як у навчанні, так у житті	Розв’язувати життєві ситуації з використанням законодавства	Використовувати правові знання для реалізації й захисту своїх прав та законних інтересів; здійснювати вибір моделі поведінки в життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; оцінювати й регулювати свої взаємини з іншими	Використовувати набуті знання в практичному житті; давати належну правову оцінку конкретних вчинків

Навчальна методика має базуватися на підходах до навчання учнів. Аналіз змісту освіти свідчить, що у процесі пізнавальної діяльності учнів акцент робиться не на отриманні готових знань, а на засвоєнні учнями способів здобуття знань, а, отже, самостійній навчальній діяльності школярів. Відповідно зростає роль діяльнісного компонента навчання – акцент із отримання знань про дійсність переноситься на активну участь учня в дійсності для здобуття знань. А це потребує формування навчально-пізнавальних умінь учнів.

Керуючись нормативними документами, науковими дослідженнями проблеми формування вмінь, методику формування предметних умінь учнів із правознавства доцільно будувати на таких підходах:

– діяльнісному (учні вчать на матеріалах предмету, на його змісті виконують дії);

– особистіно-орієнтованому (у навчальному процесі слід враховувати сформований рівень умінь та навичок старшокласників, здійснювати індивідуалізацію та диференціацію навчання);

– розвивальному (вміння та навички мають сприяти розвиткові здібностей учнів з обов'язковим забезпеченням поступового переходу у засвоєнні вмій від нижчих до вищих рівнів).

Складання методики – є певною мірою творчим процесом, який формується вчителем як на основі існуючих нормативних вимог до навчання учнів, так і на власних результатах діяльності, практичного досвіду. Тому практикуючий учитель у власній діяльності може доповнювати зазначені підходи, що значно збагачує методику навчання предметних умінь.

Предметні вміння мають свої особливості. По-перше, вони є різновидом навчально-пізнавальних умінь, тобто проявляються як здатність і підготовленість учня до свідомих дій у процесі навчання того чи іншого предмета, що уможливають самостійне здобування учнем знань під час вивчення нового матеріалу, розв'язування пізнавальних завдань. По-друге, вони передбачають здійснення учнем як розумових, так і практичних, предметних операцій, прийомів. По-третє, вони формуються й застосовуються учнем в одному навчальному предметі або споріднених предметах, а отже, способи дій, на яких вони базуються, обумовлені особливостями змісту навчального предмета, його специфікою і спрямовані на засвоєння та застосування знань із цього предмета.

Узагальнюючи наведені характеристики, “предметні вміння” учнів можна визначити як здатність у процесі засвоєння змісту навчального предмета чи групи споріднених предметів застосовувати способи пізнавальної діяльності учнів, що обумовлені особливостями цього навчального предмета.

Узагальнюючи розглянуті характеристики, можемо визначити “предметні вміння із правознавства” (правові вміння учнів) як здатність учнів застосувати способи дій у процесі навчання правознавства, які уможливають самостійне здобування й засвоєння ними правових знань, розв'язування пізнавальних завдань і ситуацій у правовому полі як у навчанні, так і в житті.

Предметні вміння з правознавства є складними, кожне з них передбачає самостійне володіння учнями певною сукупністю навчальних прийомів. Приміром, вміння вирішення правових ситуацій потребує вмій аналізу умов ситуації, виокремлення присутніх у ній фактів, розуміння суті конфлікту між сторонами; визначення проблеми; складання плану розв'язання ситуації; аналізу та застосування положень нормативно-правових актів; пошуку правової та іншої інформації, необхідної для розв'язку ситуації в різних джерелах; наведення аргументів на користь кожної зі сторін, різних позицій та шляхів розв'язання ситуації; оцінки дій учасників та їх результатів; формулювання рішення та перевірки його з точки зору можливих наслідків. У свою чергу вміння аналізувати умови ситуації потребує вміння

визначати вид правовідносин за галуззю права, про яку йдеться в ситуації; називати суб'єктів правовідносин та описувати їх правосуб'єктність, визначати об'єкт правовідносин, юридичний зміст, юридичні факти та ін.; виділяти головні та другорядні факти.

Важливою характеристикою предметних умінь із правознавства є змістовий зв'язок між ними, що зумовлено специфікою предмету. Наприклад, без уміння аналізувати нормативно-правові акти неможливо навчитися розв'язувати правові ситуації. Враховуючи факт взаємозалежності низки вмінь, предметні вміння слід формувати системно.

Підсумовуючи, вкажемо на те, що формування предметних умінь учнів із правознавства, які є комплексними, потребують засвоєння учнями низки окремих умінь (навчальних прийомів) та навичок, сприяють самостійному здобуттю й засвоєнню ними правових знань, розв'язування пізнавальних і життєвих ситуацій, як у навчанні, так і у житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства”: підручник / Б. І. Андрусишин. – К.: Знання, 2008. – 301 с.
2. *Булда А. А., Жидкова Н. М.* Методика формування предметних умінь старшокласників у процесі вивчення правознавства: навчально-методичний посібник для вчителів та студентів / Анатолій Андрійович Булда, Наталія Миколаївна Жидкова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 294 с.
3. *Даниленко В. В.* Основи правознавства. Опорний зошит для учнів 9 класів / В. В. Даниленко. – К.: Учитель, 2006. – 96 с.
4. *Жидкова Н. М.* Формування вмінь аналізувати нормативно-правові акти на уроках правознавства / Н. М. Жидкова // Історія в школах України. – 2011. – № 2-3. – С. 14-22.
5. *Наровлянський О. Д.* Правознавство: підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. кл. / О. Д. Наровлянський. – К.: Грамота, 2009. – 216 с.
6. *Нетъосов С. І.* Навчання дев'ятикласників основ правознавства з використанням інформаційно-комунікативних технологій: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / С. І. Нетъосов; Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2009. – 290 с.

*Гуз А. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РОЛЬ І МІСЦЕ ВИКЛАДАЧА ПРАВОЗНАВСТВА, ЮРИСТА В СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні,

необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків [1].

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

Надання правової освіти здійснюється в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

Початкова правова освіта здобувається у дошкільних навчальних закладах, де дітям надаються початкові знання про норми поведінки, формуються навички їх дотримання, виховується повага до батьків, вихователів, ровесників, людей похилого віку тощо [2].

Надалі правова освіта надається загальноосвітніми, професійно-технічними, вищими навчальними закладами і закладами післядипломної освіти. Обсяг і зміст обов'язкового курсу з правознавства визначається для загальноосвітніх навчальних закладів – потребою суспільства у вихованні правосвідомого громадянина, а для професійно-технічних, вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти – крім того, ще й високими вимогами до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівня особи. У загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти здійснюється широка позакласна і позааудиторна робота з правового навчання і виховання, до якої залучаються вчені, представники правозахисних організацій, працівники правоохоронних органів, інші фахівці в галузі права [3].

Складовою частиною правової освіти є самоосвіта громадян з питань права і держави.

Правова освіта здійснюється із застосуванням сучасних інформаційних технологій, зокрема елементів дистанційного навчання.

Розроблення пропозицій щодо координації діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації у сфері правової освіти, а також надання методичної допомоги у проведенні цієї діяльності здійснює Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади створили місцеві міжвідомчі координаційно-методичні ради з правової освіти населення, вирішують у межах своєї компетенції питання організаційного і матеріально-технічного забезпечення їх діяльності [4; 5].

Підготовка викладачів правових дисциплін здійснюється вищими навчальними закладами як за державним замовленням, так і за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

Публічною бібліотекою, яка забезпечує акумуляцію документально-інформаційних ресурсів, що містять правову інформацію, та доступ населення до цих ресурсів, є Національна юридична бібліотека.

З метою розвитку правової освіти населення місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції вживають заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування.

Державні засоби масової інформації систематично інформують населення про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, а також про стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, особливо серед неповнолітніх, профілактику їх вчинення тощо.

Для подальшого вдосконалення правової освіти населення в межах державного замовлення створюються загальні і навчальні телевізійні та радіомовні канали, а також запроваджуються сторінки, рубрики та інші популярні форми надання правової інформації.

Державні заклади, підприємства та організації культури проводять відповідну правоосвітню та правовиховну діяльність. З цією метою за участю органів виконавчої влади, відповідних управлінь юстиції, навчальних закладів і наукових установ на громадських або договірних засадах створюються лекторії, кінолекторії, проводяться виставки друкованої продукції правового спрямування, зустрічі з фахівцями-юристами, читацькі конференції та інші заходи.

З огляду на викладене, в системі правової освіти населення викладач правознавства, юрист має займати й займає одну з провідних ролей [6].

Становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення. Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення. Забезпечувати правову освіту населення мають викладачі правознавства-юристи. Адже саме викладачі правознавства, юристи постійно працюють над підвищенням рівня правової освіти населення, створенням належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки.

Вони також мають працювати над створенням необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпеченням доступу громадян до джерел правової інформації, а також сприяти визначенню основних напрямів правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Викладач правознавства, юрист має працювати над підвищенням загального рівня правової культури та вдосконаленням системи правової освіти населення, набуттям громадянами необхідного рівня правових знань, формуванням у них поваги до права.

Можна виділити і низку інших завдань в системі правової освіти населення, над якими має працювати викладач правознавства, юрист, зокрема, над:

- підвищенням рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді;

- створенням належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки;

- широким інформуванням населення про правову політику держави та законодавство;

- забезпеченням вільного доступу громадян до джерел правової інформації;

- вдосконаленням системи правової освіти населення, збереженням та розвитком вітчизняних традицій у цій сфері.

Зазначені завдання викладач правознавства-юрист має досягти шляхом:

- утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті;

- пропаганди правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства;

- активної участі в організації і здійсненні заходів із правової освіти населення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад з правової освіти населення, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюються цими органами, організаціями, закладами і установами;

- органічного поєднання правової освіти із загальною середньою, професійно-технічною і вищою освітою;

- розроблення сучасної методологічної бази для реалізації усіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності;

- залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти;

- сприяння самоосвіті населення з питань права і держави;

- забезпечення відкритості правової інформації, доступу всіх верств населення до її джерел;

- систематичного і безперервного поширення серед населення знань про право і державу.

Всебічна правова робота викладача правознавства, юриста в системі правової освіти населення сприятиме: підвищенню рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства в цілому; формуванню у громадян поваги до права,

гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, а також подоланню правового нігілізму; підвищенню рівня правової поінформованості населення. Таким чином саме викладач правознавства-юрист є основним стрижнем в системі правової освіти населення України.

Окрім цього, викладач правознавства, юрист має систематично аналізувати стан правової освіти населення та вносити пропозиції щодо його поліпшення. Брати участь у розробці в установленому порядку регіональних програм правової освіти населення.

Також він мусить постійно вивчати і аналізувати діяльність місцевих міжвідомчих координаційно-методичних рад з правової освіти населення, рекомендувати організаційні, методичні та інші заходи до підвищення її ефективності.

Ще однією компетенцією такого фахівця має стати організація проведення конференцій, семінарів, симпозіумів тощо з питань підвищення рівня правової культури громадян.

Він може брати участь в організації проведення соціологічних досліджень з питань ефективності правоосвітньої діяльності та з урахуванням їх результатів розробляти наукові рекомендації щодо вдосконалення цієї діяльності, а також у виданні підручників та посібників з правознавства для загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, популярних юридичних посібників, збірників актів законодавства, а також у комплектуванні правовою літературою бібліотечних фондів.

На наш погляд, викладач правознавства, юрист повинен брати активну участь у проведенні навчально-методичних семінарів для викладачів правових дисциплін загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів.

Працюючи в системі освіти чи органах державного управління здійснювати дисертаційні дослідження і готувати наукові роботи з проблем правової освіти населення.

Працюючи у загальноосвітніх чи вищих навчальних закладах ефективно залучати до висвітлення правових питань керівників міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, вчених, провідних фахівців-практиків у галузі права. Також дуже важливо у цьому контексті сприяти створенню молодіжних правових клубів, проводити тижні і декади показу кінофільмів за морально-правову тематику, організовувати заняття молоді у кінолекторіях; проводити серед населення олімпіади, конкурси, вікторини та інші змагання на краще володіння правовими знаннями; проводити напередодні Дня юриста заходи з поширення серед населення знань про право і державу, інформування громадян про правову політику держави, стан законності і правопорядку, забезпечення прав і свобод людини.

Викладач правознавства, юрист має орієнтувати тих, хто навчається уміло користуватися правовою допомогою. Адже у нашій державі встановлені загальні принципи формування і функціонування системи безоплатної правової допомоги [7].

Становлення Української держави потребує особливої уваги до освіти як основи розвитку особистості, суспільства, нації. Національна доктрина розвитку освіти визначила одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти національне виховання [8].

Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

У цьому контексті, викладач правознавства, юрист може постійно залучатися до проведення правовиховних заходів. Адже важливе значення у нашому суспільстві відіграє правове виховання. У дошкільних навчальних закладах правове навчання і виховання здійснюється на основі програм, рекомендацій і методичних вказівок, які затверджуються Міністерством освіти і науки України за погодженням з Міністерством юстиції України.

Обсяг і зміст обов'язкового курсу з правознавства визначається для загальноосвітніх навчальних закладів-потребою суспільства у вихованні правосвідомого громадянина, а для професійно-технічних, вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти – крім того, ще й високими вимогами до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівня особи.

У загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти здійснюється широка позакласна і позааудиторна робота з правового навчання і виховання, до якої залучаються вчені, представники правозахисних організацій, працівники правоохоронних органів, інші фахівців галузі права.

Навчальний курс “Методика викладання правознавства у ВНЗ” окрім дидактичних завдань, покликаний сформувати правове виховання, правову культуру, що означає насамперед поважне ставлення до законності, до правопорядку, до справедливості, що право повинне втілювати, захищати й забезпечувати.

Для досягнення виховних цілей необхідно переконати тих, хто навчається в значущості досліджуваних норм правопорядку для нього особисто, для його повсякденного існування, для задоволення його матеріальних і духовних потреб.

Постановка правового виховання в навчальних закладах залежить від багатьох умов: від рівня морально-правової свідомості тих, хто навчається, від згуртованості колективу і його громадської думки, від стану дисципліни і порядку.

Зміст правового виховання тих, хто навчається визначається особливостями права як регулятивного явища, його суспільними функціями і зростаючим значенням в організації і управлінні суспільством.

Юридичне регулювання охоплює господарські, цивільні, адміністративні, сімейно-шлюбні, природоохоронні та інші суспільні відносини. Тому зміст правового виховання має передбачати ознайомлення студентів з основними положеннями, що

стосуються державного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального права, природоохоронної роботи.

Особливим питанням у правовому вихованні є вивчення основних положень конституційного законодавства України. У процесі їх вивчення студенти мають усвідомити, що в Конституції України виражена воля українського народу, закріплені основи суспільного і державного ладу, основні права, свободи і обов'язки громадян України, матеріальні і юридичні гарантії цих прав, принципи виборчого права, функції законодавчої, виконавчої і судової влади тощо.

Крім цього, вчитель правознавства, юрист може брати участь в проведенні щоквартального моніторингу стану злочинності та правопорушень серед молоді, узагальнювати його результати і розробляти рекомендації щодо поліпшення превентивно-профілактичної роботи з попередження дитячої злочинності, бездоглядності та безпритульності.

Спільно з керівниками загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів вчитель правознавства, юрист може брати участь:

- у формуванні у кожному загальноосвітньому та професійно-технічному навчальному закладі банків даних про учнів, схильних до правопорушень, і організувати їх психолого-педагогічний супровід;

- вживати заходів щодо підвищення рівня психолого-педагогічного діагностування учнів, проведення з ними індивідуальної правовиховної роботи;

- вжити заходів щодо залучення дітей з “групи ризику” до позашкільної освіти, до організованих форм відпочинку, в т.ч. у канікулярний період;

- залучати органи громадського самоврядування закладу до проведення превентивно-профілактичних заходів;

- приділити належну увагу просвітницькій роботі серед батьків.

Дуже корисним в правовиховній роботі є запровадження у навчальних закладах Днів (Тижнів, Місячників) правових знань.

Також на правовиховну роботу впливатиме проведення щорічних тижневих курсів підвищення кваліфікації та навчально-методичних семінарів для викладачів права за участі судових та правоохоронних органів, органів прокуратури тощо.

Серед заходів, що сприяють зростанню правових знань студентів є олімпіади з базових дисциплін та конкурси-захисти студентських робіт. Вони дають можливість тим, хто навчається використовувати свої знання і розуміння правової системи в практичних ситуаціях, розв'язуючи юридичні задачі, сприяють розвитку в них навичок критичного мислення, дають можливість аналізувати життєві ситуації з різних точок зору.

Організацією усіх цих заходів, на усіх рівнях в системі правової освіти населення України може забезпечувати викладач правознавства, юрист.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992 “Про Національну програму правової освіти населення” / Адміністрація Президента України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
2. *Андрусишин Б. І.* Форми позакласної роботи з правознавства в сучасній школі / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті: мат. міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії 25-28 травня 2005 року / Відп. ред. Н. В. Артикуца. – К.: Стилос, 2005. – 472 с; Андрусишин Б. І. Методика викладання шкільного курсу “Основи правознавства”: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – К.: Знання, 2008. – 301 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р. № 1717. “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” / Кабінет Міністрів України // Урядовий кур’єр. – 2000. – 6 груд. – С. 2-8.
4. Постанова Кабінету Міністрів від 27 серпня 2004 року № 1127 “Про внесення змін до Положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення” / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – Ст. 2341.
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 1787 від 28 грудня 2001 р “Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366” / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 11.
6. *Шемшученко Ю. С.* Правова освіта молоді як фактор українського державотворення / Ю. С. Шемшученко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь: наук. праці та мат. конф. / Голова ред. В. П. Андрущенко. – К.: Знання, 2001. - Вип. 1. – 780 с.
7. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 “Про Національну доктрину розвитку освіти” / Адміністрація Президента України // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.
8. Указ Президента від 4 липня 2005 р. № 1013/2005 “Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні”. – Офіційний вісник України. – 2005. – № 27. – Ст. 1542.

*Малько Ю. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

МЕТОДИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТИПОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В ПОЛІТИЦІ

Політична боротьба є однією з форм політичних відносин суб’єктів політики, спрямованих на досягнення міцних позицій у системі владарювання, методичного впливу на владу шляхом реалізації своєї політичної волі.

Сучасним дослідникам в галузі соціально-політичного знання вдалося виокремити методи такого впровадження, що застосовуються різноманітними суб’єктами політики. При цьому методи політичної боротьби можуть бути підставою методологічної типологізації даного феномену, тобто типи боротьби в політиці можна

виділити в залежності від того, які методи використовуються її супротивниками. Цей варіант методико-методологічної типологізації уявляється як множинність варіантів, оскільки існує декілька критеріїв для розрізнення самих методів політичної боротьби.

В основі одного з найпоширеніших способів класифікації методів боротьби лежить характер методичного впливу конкурентів один на одного [1]. Існують методи: насильницькі та ненасильницькі. При цьому сам термін “ненасильницькі” виглядає в сполученні з терміном “політична боротьба” незвично. Але таке словосполучення може бути виправданим, враховуючи, що не в кожному протиборстві досягнення супротивниками своїх цілей супроводжується їх діями, спрямованими на послаблення політичного потенціалу один одного, і тим більше, діями, спрямованими на знищення один одного в політичному або фізичному розумінні. Наслідки голосування в парламенті, наприклад, які означають поразку певної партії або політичної сили, зовсім не обов'язково суттєво позначаються на її загальному рейтингу в суспільстві, а таке тим більше не відбувається, коли боротьба завершується або призупиняється через компроміс. Політичну боротьбу такого типу є доцільно і методично позначити як боротьбу, яка ведеться ненасильницькими методами. На відміну від неї боротьба, яка ведеться насильницькими методами, обов'язково передбачає завдати супротивникові суттєвих політичних втрат, крайнім випадком якого є методичне знищення конкурента як політичної сили або його фізичне знищення.

Конкретні насильницькі засоби та методи, як і ненасильницькі, надзвичайно різноманітні. Кожний з них має свої властиві особливості та специфіку застосування. Наприклад, терор – найбільш жорсткий метод насильницької політичної боротьби. Терор політичний (від латин. – жах, страх) – опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного та методичного використання насильства для залякування будь-кого [2].

Для терору властива, по-перше, превентивність насильницьких заходів, тобто є такі заходи, які торкаються не лише актуальних, але й потенційних супротивників, чий об'єктивні інтереси та об'єктивний стан у суспільстві розглядаються суб'єктом терору як потенційно небезпечні. Характерне також опосередковане насилля, що стосується не самого конкурента, а осіб пов'язаних з ним: родичів, друзів, союзників, однодумців. Такі репресивні дії мають на меті вплив на поведінку дійсного противника, паралізувати його ворожі дії, заставити його відмовитись від продовження боротьби на невигідних для нього умовах. Найбільш розповсюдженим методом тут є захоплення заручників, доля яких стає залежною від дій противника.

Сучасні науковці пропонують наступну класифікацію політичної боротьби:

1) політична боротьба, що ведеться з використанням суто політичних засобів: політичних і політично-правових нормативів, процедур, можливих в межах діючої політичної системи і які складають її компоненти;

2) політична боротьба, що ведеться з використанням засобів неполітичних, а саме:

– економічних засобів, якими володіють супротивники і які вони використовують не в економічних цілях, а в цілях політичної боротьби;

– ідеологічних, пов'язаних з використанням засобів пропаганди, інформації та масової комунікації для прямого та непрямого впливу на супротивника;

– військових засобів, пов'язаних із застосуванням збройних сил;

– релігійних засобів.

Зазначимо: характер засобів, які використовуються в політичній боротьбі, зовсім не обов'язково співпадає з характером проблем, які через неї вирішуються; політична боротьба настільки дозволяє використання економічних засобів, наскільки й політична боротьба, яка ведеться з приводу чисто економічних питань, дозволяє застосування власне політичних засобів; учасники реальних політичних зіткнень рідко обмежуються засобами якого-небудь одного порядку, хоча в конкретних ситуаціях один із них має перевагу майже завжди; учасники політичної боротьби зовсім не обов'язково користуються однопорядковими засобами, що пояснюється і різними для кожного з супротивників міркуваннями про ситуативну доцільність, і різною для них доступністю тих або інших засобів.

Динаміка політичної боротьби показує не лише на динаміку цілей боротьби, але й її методів, за допомогою яких ці цілі методично досягаються. На практиці завжди йдеться про сукупність методико-конкретних факторів, які зумовлюють вибір методів, але головною детермінантною у виборі засобів завжди є їх ефективність в розумінні реалізації цілей, тобто головним критерієм вибору методів боротьби є їх доцільність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов, І. В. Алексеєнко, С. С. Шемшученко та ін. (відп. ред.); НАН України. Інститут держави і права імені В.М.Корецького, Українська асоціація політологів. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 61.
2. Див. п. 1. – С. 655.

*Маньгора В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Сучасне суспільство вимагає від вищої школи підготовки професійних спеціалістів-юристів, які володіють різнобічними, комбінованими знаннями в різних галузях науки.

Єдність світу, складність і протиріччя його проявів усвідомлюються студентами в ході вивчення усіх предметів. Але без певного синтезу залишаються розрізненими. Для формування системи знань, розуміння і засвоєння світоглядних ідей необхідно встановлення міжпредметних зв'язків.

Міжпредметні зв'язки повинні встановлюватися за загальними для певних предметів фактами, поняттями і ідеями, за формуванням вмінь і навичок, професійних компетенцій. При цьому необхідно враховувати напрям зв'язку в кожному навчальному предметі, напрям зв'язку того чи іншого його змісту до інших предметів, етапи формування загального навчального уміння (вивчали або не вивчали), час який відмежовує пов'язані предмети (коли вивчали).

Міжпредметні зв'язки мають універсальний, загальний характер. Їх дія поширюється на всі навчальні дисципліни.

Систематичне використання міжпредметних зв'язків між тими предметами, які містять відповідний навчальний матеріал, піднімає весь процес на більш вищий рівень, сприяє становленню нового, особистісно-орієнтованого типу навчання.

Конкретним кроком до реалізації сучасної концепції навчального процесу може бути посилення міжпредметних зв'язків і методів їх здійснення. Це буде сприяти позитивному розвитку особистості студента, залученню його до різних культурних цінностей, цілісному сприйнятті оточуючого світу, активізації пізнавальної діяльності, підвищенню результативності навчальної діяльності, формуванню професійних компетенцій.

Оновлення змісту навчальних дисциплін, які вивчаються юристами, потребує встановлення зв'язків між предметами, які допоможуть ефективно розподіляти навчальний матеріал, сприяють формуванню гармонійно і всебічно розвинутої особистості, таких соціальних та професійних компетенцій, які необхідні зараз і особливо в майбутньому під час професійної діяльності.

Міжпредметний підхід, характерний для сучасного наукового пізнання, все більше відображується в змісті освіти. В навчанні він здійснюється або шляхом злиття в одному синтезованому курсі (темі, розділі програми) елементів різних навчальних дисциплін, або злиття наукових понять і методів різних дисциплін в загальнонаукові поняття і методи пізнання.

Під час вивчення нового матеріалу використовуються знання з інших предметів. Пригадування раніше вивченого матеріалу стає основою для сприйняття нових понять, фактів, явищ. Цьому сприяє емоційний ефект, процес пригадування або впізнання раніше отриманих відомостей. Тому використання раніше отриманих знань потрібно програмувати, закладати в навчальний процес.

З метою поглиблення міжпредметних зв'язків необхідне включення до навчальних програм з усіх предметів розділу "Міжпредметні зв'язки", який подавався після викладення основних питань з тої чи іншої теми. В розділі необхідно виділяти опорні поняття, вказати відповідні розділи, з якими необхідно встановити зв'язок при

вивченні навчальної теми, визначити найважливіші компетенції, які формуються під час вивчення теми.

Як показала подальша практика, це допомагає викладачу виділяти безпосередній зв'язок даного розділу з основними положеннями навчальної теми та своєчасно організувати планування з використанням міжпредметних зв'язків і повторенням необхідного матеріалу з інших предметів, дозволяє здійснювати перспективне планування з включенням шляхів реалізації міжпредметних зв'язків на рівні основних ідей і узагальнених вмінь, які мають загальнонавчальний, міждисциплінарний характер.

Мета встановлення міжпредметних зв'язків – посилення процесу свідомого засвоєння студентами правових знань, оволодіння відповідними вміннями, які необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Міжпредметні зв'язки сприяють формуванню правових уявлень; правові питання міжпредметного характеру сприяють мобілізації творчих здібностей студентів.

На початковому етапі навчання весь досвід набутий студентами оформлюється у вигляді окремих навчальних предметів. На завершальному етапі студентам необхідні синтетичні, узагальнюючі, інтегровані, спеціалізовані курси, які розширюють професійні знання, готують до майбутньої професійної діяльності відповідно до спеціалізації.

Відповідно до спільності навчально-пізнавальної мети різних навчальних предметів виділяють міжпредметні зв'язки різних рівнів: внутрішньопредметні, внутрішньокурсові, внутрішньоциклові, міжциклові.

Міжпредметні зв'язки правових дисциплін можуть бути здійсненні в залежності від змісту навчального матеріалу на основі двох підходів до відбору і систематизації знань: тематичного і проблемного. Тематичний підхід означає поступове використання міжпредметних зв'язків з метою розкриття основних понять, які визначенні навчальними програмами.

Міжпредметні зв'язки дають можливість більш детально й всебічно розглянути правові питання, сприяють розвитку абстрактного мислення, вмінню аналізувати, порівнювати, узагальнювати, співставляти державно-правові явища.

Існує кілька прийомів і способів, за допомогою яких викладач використовує знання з інших предметів, а також спрямовує розумову діяльність студентів при вивченні різних дисциплін. Охарактеризуємо деякі з них:

1. Здійснення міжпредметних зв'язків шляхом пригадування навчального матеріалу. Викладач за допомогою запитань на які відповідають студенти відновлює знання, які були отримані раніше.

Міжпредметні зв'язки відіграють важливу роль в підготовці студентів до активного сприйняття нового матеріалу. По-перше, за допомогою порівняння відбувається підготовка студентів до вивчення нового матеріалу, по-друге, повторення

визначення понять. Крім цього розвиваються навички і вміння аналізувати інформацію, синтезувати, узагальнювати засвоєну інформацію, співставляти та порівнювати однотипні явища, інформацію з різних джерел, оцінювати окремі факти, події, які вивчаються різними предметами.

Вибір прийомів використання міжпредметних зв'язків у підготовці студентів до активного сприйняття нового матеріалу залежить від того, в якому співвідношенні знаходяться раніше засвоєнні знання суміжних предметів і зміст нового матеріалу.

2. Здійснення міжпредметних зв'язків шляхом конкретизації навчального матеріалу. Для конкретизації і пояснення основних положень теми викладач добирає відомості, факти з інших предметів. Існують різні прийоми конкретизації: за допомогою додаткового матеріалу, як правило, це документи, статистичні дані.

3. Розширення значення раніше відомих понять. Встановлення взаємозв'язку між новими і раніше засвоєними знаннями сприяє кращому засвоєнню знань, розвитку мислення, вмінню застосовувати знання в різних життєвих ситуаціях, пов'язаних з взаємовідносинами, взаємозалежністю держави і особи.

4. Конкретизація відомих понять під час вивчення нових дисциплін. Паралельний спосіб вивчення програмного матеріалу розширює можливість здійснення міжпредметних зв'язків і посилює їх навчально-виховне значення. Одночасно створює умови для того, щоб не повторювати однаковий матеріал, не дублювати його і економити час на засвоєння знань про державу і право з різних предметів. При правильному тематичному плануванні правових дисциплін, можливо оптимальне розташування навчального матеріалу, яке забезпечує спільний розгляд певних питань на лекціях, на узагальнюючих заняттях під час передекзаменаційного повторення. Це попереджає дублювання, а головне – сприяє цілеспрямованому педагогічному впливові.

Вибір технології міжпредметних зв'язків залежить від мети навчання, специфіки змісту предмета, складу студентів (їх рівня розвитку і підготовки, мотивації навчальної діяльності, кількості, психолого-вікових особливостей). Інтегрована інформація про правові поняття, інститути сприяє розвитку продуктивного мислення і є важливим показником розвитку творчого потенціалу особистості.

Міжпредметні зв'язки дозволяють більш ефективно використовувати навчальний час за рахунок уникнення дублювання і повторів, сприяють формуванню цілісної системи знань. Міжпредметні зв'язки підвищують оптимізацію навчального процесу, його результативність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання правознавства у вищому навчальному закладі : навчальний посібник / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 241 с.
2. *Гуз А. М.* Методика викладання правознавства в школі : навчально-методичний посібник / А. М. Гуз. – К. : КНТ, 2006. – 180 с.

ВПЛИВ МІЖЕТНІЧНОГО ТА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПОЛІТИЧНУ УЧАСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Навчання і виховання особистості є невід'ємною частиною формування самосвідомості, яке відбувається в полікультурному світі. Сучасний світ – це не замкнений простір людського буття, обмежений етносом, національністю. Це життя в полікультурному світі, який об'єднує культури багатьох національностей, етнічні традиції різних народів, моральні принципи загалом – людської культури, яка притаманна особистостям усього світу.

В останній чверті ХХ століття полікультурна освіта виділилась в окрему галузь людського пізнання, а в третьому тисячолітті вона буде пріоритетна. Це пов'язано із загальним розвитком демократичних оновлень в світі, з рухом за права людини, які посилюються міграцією населення, усвідомленням людьми своєї важливості, ростом потреб внутрішньої свободи і самореалізації. В багатьох країнах полікультурна освіта піднесена в ранг національної політики, стає невід'ємною частиною професіоналізму [2, с. 15-16].

Отже, рушіями успіху країн світового співтовариства у третьому тисячолітті стають інтелектуалізація, прискорення науково – технічного прогресу, соціалізація, що забезпечує якомога повніше самовираження особистостей, екологізація виробництва та середовища життєдіяльності. Невипадково, в тій – таки Японії, країні економічного дива, 80% продуктивного багатства зосереджено у формі людського капіталу – знаннях та кваліфікації [4, с. 14]. Тому для сучасної України також потрібний професіонал, спроможний до самовдосконалення, орієнтований на творчість; особистість, якій притаманні нове мислення, гуманно – демократичний стиль діяльності, високий рівень громадянської самосвідомості, культури, вміє спрогнозувати перспективність і кінцевий результат своїх функціональних обов'язків. Але як будуть здійснюватися і закладатися відповідний фундамент з позицій перспектив залежить від суб'єкта, від рівня його світогляду, громадянської культури, інтересів, уявлень про відповідальність, а також мотивів її втілення, оцінки і самооцінки.

Стратегічним, з цього погляду, є завдання удосконалення людської суб'єктивності, яке вирішується, в основному, на засадах суперечностей. Суперечності залишаються і в умовах ринкових відносин, так як вони не знищують такого негативного явища як взаємного відчуження, а лише надають йому нових форм прояву. Вони несуть у собі специфічний принцип: все, у тому числі і людина, визначається більш матеріальними, аніж духовними цінностями. Вартість, прибуток, користь, рентабельність, ефективність стають метою, критерієм [1, с. 5].

Але якщо особистість володіє високим усвідомленням обов'язків, орієнтується не на те, які наслідки буде мати її позитивне чи негативне ставлення до обов'язкового, а базується на вільному прийнятті на себе відповідних обов'язків, то така особистість глибоко усвідомлює громадську цінність своєї праці, намагається служити громадським інтересам не тільки за відповідне матеріальне заохочення, але і отримуючи від цього високе моральне задоволення [2, с. 13].

Тому важливим завданням є створення духовних цінностей, культури міжособистих і міжнаціональних відносин. При цьому необхідно сприяти оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу, їх історії, традиціям, що є важливою умовою входження України в світову спільноту.

Особливе місце займає релігія, яка постає і як світоглядна форма, і водночас як регулятор людських відносин, особливо в тих суспільствах, де вони являють собою впливову силу. Релігія намагається створити власну картину світу, власні соціально – гносеологічні моделі вдосконалення людського життя, визначити роль і місце людини в системі природи і суспільства, компенсувати віруючому усі труднощі земного буття. У свідомості віруючої людини відбувається перетворення тяжкої дійсності у бачення ідеального світу, де панують рівність і свобода. Релігія ніколи не обмежувалась лише до віри у Бога чи до відбуття релігійних обрядів. Саме соціальні вчення дозволяли монотеїстичним релігіям заволодіти масами і тим самим впливати на розстановку сил в суспільстві. Релігія по – своєму пояснює світ, регулює відносини між людьми [3, с. 143].

В кризовий час визначився новий напрямок – толерантність. Академік В. А. Тішков визначив природну сутність цього феномену: “Толерантність – це особиста або суспільна характеристика, яка передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатовимірні, а значить, і погляди на цей світ різноманітні, вони не можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути в будь – чию користь” [6]. Толерантність пропонує відмову від насилля, використання мирних засобів для вирішення суперечностей та конфліктів, які супроводжують історію суспільства і життя кожної людини. Толерантність можна розглядати як рису загальної і політичної культури, елемент громадянського суспільства, правової держави. В соціальному смислі – це поважливе, терпиме відношення до людей, їх думок, культури, вірування, інакодумства.

Це необхідна якість суспільних відносин, які дозволяють попереджувати насилля і досягають плюралізму думок і дій. Але толерантність не можна ототожнювати з примиренністю, без принципів до протиправних дій, порушенню законів.

Толерантність – це вміння краще розуміти себе та інших людей, вступати з ними в контакт, проявляти повагу і довіру. В свій час В. А. Сухомлинський замітив, “Духовний розвиток людини починається з розвитком у нього різноманітних почуттів, вони закріплюють волю і розум, визначають відношення людини до себе, до природи,

до праці, до інших людей, роблять її більш цікавою і оригінальною. А тому потрібно вчити дітей любити, поважати, співчувати і вміти виражати ці почуття. Це не менш важливо, як вчити грамоті, письму і рахунку” [5].

Національні надбання одного народу набувають статусу все людськості, хоча загальнолюдські цінності в свій час були витворами інших національних культур. Органічне поєднання національного і загальнолюдського – це необхідна передумова розвитку і збагачення кожної культури. У процесі взаємодії різних культур створюються нові культурні цінності. Сучасне суспільство складається з представників різних культур, що становить полікультурне суспільство. Це суспільство з багатьма культурами, етнічними і релігійними групами, які проживають на одній території. В полікультурному суспільстві існують сталі дружні зв'язки і відкриті відносини, які передбачають рівноправність, толерантність, взаємоповагу і визнання рівноцінності кожної культури. Полікультурність – це гармонійне і справедливе об'єднання в суспільстві різних культур, етнічних і релігійних груп.

У кожному регіоні України є свої конфесійні особливості, які породжують міжконфесійні конфлікти. Подоланню міжконфесійних суперечностей в державі повинно служити дотримання прав людини на вільний вибір віровчення і світоглядних переконань, невтручання у життя релігійних громад та дотримання державного і громадського нейтралітету у відношенні до різних віросповідань і конфесій. Латинське тлумачення слова “релігія” – зв’язує – означає, що вона повинна з’єднувати людей в їх вірі для злагоди та миру в суспільстві, віруючі люди повинні прагнути до взаєморозуміння, терпимості та консенсусу.

Невід’ємною стороною людського існування людини з навколишнім світом є духовний світ людини. Людина мислить, мріє, виражає свій стан емоціями, настроєм, здійснює у своєму житті різні задуми, реалізує в життя свої ідеї. Кожна людина має свій внутрішній світ, який складається з її ідеалів, фантазій та пізнання навколишнього світу.

Духовне життя людини – це життя в світі цінностей. Духовність реалізується в особистих зусиллях, базується на розумі, волі особистості, досвіді духовного життя суспільства.

Тому особа повинна знайомитися з різними культурами, традиціями, релігіями, їх спільностями і шляхами єднання, аналізувати конкретні факти міжнаціональних розбіжностей, їх причини і правомірні рішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Васянович Г. П.* Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : монографія. – Львів, 1997. – 163 с.
2. Матеріали конференції “Соціальна компетентність педагога як системообразуючий фактор громадянського образования и воспитания”. – Симферополь : Доля, 2001. – 116 с.
3. Політологія у схемах, таблицях, визначеннях : навчальний посібник. – К. : Укр.-фін. ін-т менеджм. і бізнесу, 1999. – 161 с.

4. *Святоцький О.* Кити, які роблять державу високорозвиненою // Урядовий кур'єр. – 16 травня 2001 р. – № 84.
5. *Сухомлинський В. А.* Сто советов учителю. – К. : Радянська школа, 1984.
6. *Тишков В. А.* Толерантность, взаимопонимание и согласие. – Якутск, Сб. РАН, 1999.

*Москаленко О. П.
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна” (м. Київ)*

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОМПРОМІСІВ В ПОЛІТИЦІ

Політичний компроміс належить до таких методичних інструментів політики, які мають універсально-прикладний характер незалежно від пануючої ідеології, риторики, а також відносин до них суб'єктів політичних рішень. Компроміс – це те, до чого повинна хоча б зрідка, вдаватися людини, що вступила у відношення з іншими людьми з питань влади; це метод застосування його в політиці.

Сучасна політична наука, накопичивши величезний теоретичний матеріал і узагальнивши великий практичний досвід, не містить чіткої концепції методики використання політичного компромісу. У радянському суспільстві компроміс був дієвим інструментом в боротьбі за владу, перейшовши з області публічної політики в сферу інтриг, в практику політичного обману і таємниці дипломатії.

Методика досягнення компромісу – веде до співпраці сторін, а в умовах, коли доводилось говорити про вимушене, часто вороже співіснування капіталістичної і соціалістичної систем, рідкісні компроміси між ними були лише або реакцією на найгостріші міжнародні кризи, або значною мірою мали пропагандистський характер.

Взаємна відчуженість і нерозуміння цілісності нашого німецького миру, спільності глобальних проблем перегороджували дорогу політиці компромісів. Разом з тим велика увага в роботах західних політологів приділялась проблематиці суспільного консенсусу та компромісу, що багато в чому пояснюється ідеологічними мотивами: об'єктивно консенсус та компроміс, як загально, свідомо згода можливі на базі демократичних цінностей.

У внутрішній політиці західних країн компроміси стали природним засобом зняття суспільних суперечностей і в силу цього не сприймалися як щось загадкове, гідне пильної уваги, такої, яка приділялася проблемам демократичного процесу, легітимації влади, питанню про тоталітаризм і т.п. Країни Заходу рухалися по шляху реформістського розвитку, а угоди мали одну мету – досягти максимально можливої в умовах ринкової економіки гармонії між працею і капіталом. Ще напередодні другої світової війни громадська думка більшості західних країн дійшла згоди (консенсусу) відносно фундаментальних принципів організації суспільно-політичного життя. Такі

методологічні обґрунтування розвитку теорії компромісів та їх застосування в політиці.

Тому поняття компромісу в західному суспільстві втрачає абстрактно-теоретичний характер і набуває характеру практичного інструменту [1].

Ідея компромісу і компромісних норм здається, новою і не властивою вітчизняному праву. Проте переважна більшість цивілізованих країн вже офіційно визнали та широко методично застосовують цей нетрадиційний інститут у протистоянні сучасній злочинності, дедалі сміливіше розширюють сфери й можливості його практичного та методичного використання. До того ж у деяких випадках тільки кримінально-правовий компроміс виявляється єдиним методичним засобом розв'язання проблеми.

Критична ситуація, за якої вітчизняний законодавець обирає позицію очікування, не випадкова. Можна припустити, що вона склалася історично. Щоб переконатись остаточно у слушності цього твердження, достатньо ознайомитися з правовою літературою радянського часу, яка часто оперувала словосполученням типу “безкомпромісна боротьба зі злочинністю” та виступала методико-ідеологічною установкою, або звичайним популістським штампом, котрий фактично не містить правового змісту, а є лише “вагомим аргументом”, що має переконувати громадськість у посиленні боротьби зі злочинністю. Проте держава (в особі правоохоронних органів) інколи використовує у “безкомпромісній боротьбі” кримінально-правові компромісні норми і при цьому займає дивну пропозицію замовчування, щоб не називати речі їх дійсними іменами, що було методично обґрунтованим.

Компроміс належить до таких методичних інструментів кримінальної політики права, які мають універсально-прикладний характер, незалежно від пануючої ідеології і ставлення до них суб'єктів правозастосовчої діяльності.

Методологія застосування компромісу являє мудрий крок, до якого повинна прагнути держава в особі правоохоронних органів, каральної системи. До того ж такий державний курс реально затвердить особливу важливість принципу гуманізму в кримінальному праві і надасть особі, яка перетнула норми кримінально-правової заборони, останній шанс.

Сучасна кримінально-правова наука не вміщує чіткої концепції інституту та не має кримінально-правового визначення цього поняття. У вітчизняній правовій літературі всіляко намагались обійти “заборонену” тему, хоча інтерес до неї ніколи не згасав. Підтвердженням цього є методико-методологічна розробка і дослідження багатьох авторів проблематики, яка тісно пов'язана з інститутом компромісу. Це стосується, передусім, тематики позитивної відповідальності, посткримінальної поведінки, випадкової злочинності, заохочуваних і спеціальних норм, діяльного каяття й відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Не могло бути й мови про будь-який компроміс між двома сторонами – злочинністю та державою. Нерішучість юристів-теоретиків можна пояснити тим, що

процес досягнення компромісу це завжди співробітництво сторін, нехай навіть вимушене і тимчасове, що методично виправдана.

Компромід – крайня необхідність у кримінально-правовій політиці з боку держави [2].

Отже, можна зробити висновок, що компромід, у разі крайньої необхідності, можливий між державою та злочинністю. До того ж дане явище вже офіційно визнане й використовується у більшості цивілізованих країн. Використання такої нетрадиційної співпраці за кордоном доволі успішно дозволяє боротися із злочинністю.

Політичний компромід є ефективною умовою встановлення демократичного режиму та утворюється на базі національного.

Національний компромід має поєднувати в собі мир і спокій у міжетнічних відносинах, що передбачає панування політичного клімату, який базується на писаних і неписаних законах та правилах, яких дотримуються всі члени суспільства. Але це стає можливим тоді, коли у суспільстві мир та злагода базуються на відносинах методично обґрунтованих принципах, що створюють філософсько-правову та морально-етичну основу національної злагоди [3].

Таким чином, політичний компромід є необхідним атрибутом для демократизації суспільства та й виступає ознакою розвитку громадянськості, дає можливість подоланню внутрішньополітичних криз та уникненню розколу у суспільстві, сприяє залагодженню соціально-політичних та етнічних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Москаленко О. П.* Компромід як засіб узгодження політичних інтересів та умова життєдіяльності політичних сил // *Нова парадигма.* – Вип.75. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 88-98.
2. *Москаленко О. П.* Компроміси та їх наслідки // *П'яті юридичні читання.* – К.: Вид-во НПУ імені Драгоманова, 2009. – С. 423-425.
3. *Москаленко О. П.* Критерії ефективності політичних компромісів. Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. –№ 4. – К.: Вид-во “Україна”, 2009.

Чижова О. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МЕТОДИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПРАГМАТИЗМУ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Політичний прагматизм – властивість політичної діяльності, за якою головним критерієм і чинником стає досягнення поставленої мети, він характеризується

жорсткістю, а іноді й використанням аморальних та протизаконних засобів, що далеко не завжди дає бажані наслідки, його часто протиставляють політичному ідеалізму, але ідеалізм “на словах” у політиці нерідко поєднується з жорстким прагматизмом у практичній діяльності. Саме такою була внутрішня політика Радянської держави, коли проголошувалися найпривабливіші гасла, а на практиці робилося все для досягнення тієї чи іншої конкретної мети. Все це потребує детального вивчення та методико-методологічного використання в політичній науці.

Як теоретична концепція, прагматизм виник у 70 роках XIX століття, основоположником цього вчення був американський філософ Чарльз Пірс, який вважав, що прагматизм – це готовність діяти особливим чином, що спирається на віру, прагнення до емоційного спокою, психологічного задоволення від подолання сумніву, з метою забезпечення “зацікавленому суб’єкту” його цілей [1]. Ч. Пірс порвав з класичною традицією в гносеології, згідно з якою пізнання – це відтворення, відображення світу, а істина полягає у відповідності (збігу) знання і дійсності. Пірс розглядав мислення як спосіб пристосування людини до дійсності, а пізнання як відображення дійсності, досягнення істини заради істини він заперечує, трактуючи його як пристосування до середовища, знаходження оптимальних реакцій для його контролювання, задоволення потреб людини.

Доктрину прагматизму розробляли також У. Джемс, Дж. Дьюї, Ф. К. Шіллер. Родоначальником політичного прагматизму вважається американський мислитель Дж. Дьюї, який вважав, що еталон людського досвіду – морально-етичний досвід. Він наголосив на розриві людського досвіду на два типи, які відбулися в нашу епоху. Перший тип – наука та її застосування до технологій, що досягли значного успіху в практичній діяльності, а другий – майнові суперечності, війни, конфлікти і т.д.

Основні ідеї філософії прагматизму були сформульовані, як уже зазначалося вище, Чарльзом Пірсом у двох статтях – “Закріплення вірування” та “Як зробити наші ідеї ясними” [2].

До ідей Чарльза Пірса і сьогодні нерідко звертаються дослідники, які займаються методологічними проблемами науки і семіологічними дослідженнями, що говорить про серйозність його відкриття. Щоб відокремити свою концепцію від теорії Джемса, Пірс називає погляди “прагматизмом”, а не “прагматизмом”.

Пізнання не інтуїтивне за природою, як твердив Пірс, стверджуючи, що у ньому не повинно бути ні запозичень зі здорового глузду, ні апріорних синтетичних суджень [3]. У роботі “Закріплення вірування” Ч.Пірс називає чотири методи фіксації вірувань: 1) метод сліпої прихильності; 2) метод авторитету; 3) апріорний метод; 4) науковий метод.

Соціальна дія, як пише Пірс, не може базуватися на методі сліпої прихильності. До авторитарних методів вдаються ті, хто вербує паству страхом, інквізицією. Метод організованих релігійних громад хоча і ефективний, все ж не вічний, бо жодна з релігій не встояла під натиском критики, а апріорний метод претендує на згоду з розумом. Але ж розум одного філософа не той самий, що іншого... таким чином, якщо

ми хочемо зробити міцнішими наші вірування, єдино конкретним методом доведеться визнати науковий [4]. Ці положення важливі та методично обґрунтовані.

Прагматична доктрина виникла з полеміки Пірса проти раціоналізму Р. Декарта, зокрема трьох головних принципів: методологічного сумніву, інтуїції, ясності та чіткості ідей.

Концепцію Пірса розвинув до більш широкого рівня світогляду видатний американський філософ та психолог У. Джеймс, який наголошував, що реальність має багато форм і вимірів. Істиною він вважав те, що дає змогу асимілювати свій новий досвід із своїми переконаннями [5].

Одна з центральних категорій філософії Джемса досвід, котрий є “самодостатнім та ні на що не спирається”. Досвід цілком збігається з реальністю [6]. На перший погляд, ідеї Джемса мало відрізняються від ідей Пірса, однак це не зовсім так. “Ідеї, будучи частиною нашого досвіду, стають істинами, остільки оскільки допомагають встановити зв’язок з іншими частинами досвіду, засвоїти його за допомогою концептуальних схем ... ідея істинна, якщо оперує з упевненістю, спрощуючи і економлячи наші зусилля”, – така позиція Джемса. Іншими словами, мова йде про інструментальність істини, її корисність у справі поліпшення і полегшення умов існування [7].

Філософсько-політичні концепції засновників прагматизму справили величезний методологічний вплив на розвиток суспільних наук і практичну діяльність. Вони сприяли руйнуванню фундаментальних стереотипів науковців і практиків того часу. Прагматизм також вплинув і на розвиток американської політичної думки ХХ століття.

У період між двома світовими війнами ідеї прагматизму набули великого поширення у США та Західній Європі. У філософських та урядових колах прагматизм зайняв вагоме місце, що дуже важливо для його використання в методичній науці. Прагматисти запропонували програму реконструкції філософії прагматизму, згідно з якою вона мала стати загальним практичним та методичним методом розв’язання проблем, які постають перед людьми в різних життєвих ситуаціях, що виникають у світі, котрий постійно змінюється.

Головними методологічними тезами прагматизму, що їх узяли на озброєння політики-прагматики, є: заперечення апіорних пояснень і свідомісних констант; постійне звернення до практичного досвіду; інструментальне розуміння ідеології, культури, моралі; перенесення перевірених наукових методів у політичну практику [8].

З погляду сьогодення, політичний прагматизм – це не тільки утилітарний підхід до повсякденних проблем, що відзначаються вузьким практицизмом і одіозним ототожненням істини з корисністю. Це, насамперед, теорія про доцільну діяльність людини, важливими принципами якої є: справа, потреба практичних дій, матеріальний інтерес, вирішальна роль волі у здійсненні людського досвіду та ін. Головна позитивна ідея політичного прагматизму необхідність діяти, не покладаючись на авторитет, на апіорні ідеї, на випадок тощо; шукаючи кращі способи та варіанти, випробовувати та перевіряти їх, відбирати лише найефективніші, приймати обґрунтовані рішення, тобто

керуватися розумом. Суть демократії, демократичного суспільства, з позиції політичного прагматизму, полягає в умінні компетентно робити справу в процесі вільного необмеженого методологічного експериментування [9].

Будь-який політичний процес доцільно розглядати лише через політичний прагматизм, але політичний прагматизм, насамперед, означає розуміння політичної доцільності того чи іншого суспільно-політичного процесу, що є сьогодні дуже актуальним та методично виправданим. Через політичний прагматизм можна спостерігати народження яскравої індивідуальності.

Фактично, саме політичним прагматизмом послуговуються практично будь-які сучасні політичні режими, беручи на озброєння такі прогресивні гасла, як свобода, рівність, єдність і т. д.

В сучасному розумінні політичний прагматизм реалізується через інформаційну сферу. Якщо розглядати розвиток суспільства, то можна виділити головний чинник який характеризується володінням засобами. За часів Макіавеллі вважалося, що той, хто володіє власністю, володіє світом. Якщо порівняти часи Макіавеллі і теперішні, то можна дійти до однозначного висновку, – майже нічого не змінилося, але тепер під власністю розуміють не лише можливість мати засоби виробництва або певні ресурси, але і володіння інформаційними засобами. Саме володіння цим елементом дозволяє реалізувати свої політичні цілі та досягти певної мети без використання загально не прийнятих засобів. Масові комунікації відіграють важливе значення в політиці, а особливо це стосується лобювання певних інтересів, насамперед, “замовнику” під виглядом підтримання їх у суспільстві через позитивно сформований імідж певного інтересу. Така методика використання основних положень прагматичної теорії в політичній науці.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
2. *Чижова О. М.* Прагматизм як чинник перегляду політичної теорії і практики // Віче, 2007. – № 18. – С. 36-38.
3. *Дж. Реале, Д. Антисерт.* Западная философия от истоков до наших дней. – Том 4. – Санкт-Петербург : ТОО ГК “Петрополис”, 1997. – 880 с.
4. *Матвійчук А. О.* Біхевіористський етап у розвитку політичної науки. – К., 2004. – С. 316.
5. *Чижова О. М.* Сучасні тенденції політичного прагматизму // Нова парадигма: журнал наукових праць. – Вип. 47. – К. : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2005. – С. 45-56.
6. Політичний словник / 2-ге вид. за ред. В. К. Врублевського, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького. – К. : Головна ред. УРЕ, 1976. – 590 с.
7. Соціологія : підручник // за ред. В. П. Городяненка. – К., 2002. – С. 320.
8. Див. п. 2 с. 37.
9. *Чижова О. М.* Прагматизм як результат процесів соціалізації та інтеграції в умовах трансформаційних перетворень // Нова парадигма: журнал наукових праць. – Вип. 65. – Ч. 2. – К. : Вид-во НПУ імені Драгоманова, 2007. – С. 130-136.

СЕКЦІЯ VIII.
ВЛАДА, ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО В ПРОЦЕСІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Бабій А. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОЛІТИКО – ПРАВОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ
ЗА ПЕРІОД ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Актуальність вибраної теми

1. На даний час у пресі, телебаченні та у стінах Верховної Ради часто обговорюється питання, щодо зміни конституції України.

Загалом до обговорення ставляться питання , щодо повноважень президента України, Прем'єр - Міністра та Кабінету Міністрів, державної мови, скасування депутатської недоторканості, територіального самоврядування, повноваження у регіонах та ін..

2. Конституція України має вищу юридичну силу, тому визначає життя суспільства та керівних органів. Це дуже важливе питання , тому що від цього залежить майбутнє нашої України та суспільства в цілому.

3. Важливо розуміти політичні підстави та правові, чому був прийнятий Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року.

4. Важливо проаналізувати правові та політичні наслідки до яких привели прийняття закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року.

5. Чому сучасна об'єднана опозиція категорично критикує та незгодна з рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року.

6. Аналіз можливого розвитку політичної реформи в подальшому в Україні та участь у цьому процесі суспільства в цілому через проведення всеукраїнського референдуму.

Тези до виступу:

Голова Конституційної асамблеї – Леонід Кравчук у червні 2012 році заявив, що зміни до Конституції України дойдуть не пізніше 2014 року [6].

“Ми плануємо таким способом: до кінця 2012 року сформулювати концепцію конституційних змін, починаючи з 13-го року і весь 13-й рік ми будемо працювати над текстом змін, його вносити на обговорення, експертувати його на українському та міжнародному рівні, а в кінці 13-го року, або на початку 14-го року, не пізніше, ми цей текст або проект закону про внесення змін до Конституції України ... подаємо Президенту України. Він його подає у свій час, який він визначить, до Верховної Ради”, – сказав Кравчук.

Указ президента України 14 травня 2013 року Верховна Рада відмовилася розглянути доопрацьований законопроект № 0977 “Про скасування недоторканості народних депутатів та суддів”. Голова профільного комітету з питань правової політики Валерій Писаненко “Фракція Партія Регіонів” зазначив, що після повернення законопроекту до опрацювання до комітету він зможе виключити з тексту проекту ті положення, які не відповідають, згідно з рішенням Конституційного Суду України, нормам Конституції. Одночасно народний депутат від Батьківщини Микола Томенко зазначив, що опозиція виступає за те, щоб недоторканості були позбавлені не тільки народні депутати, а і президент та судді [8].

Верховна Рада прийняла 3 липня 2012 року Закон “Про Основи державної мовної політики” в якому зазначила значне розширення сфер прийняття російської мови. Згідно закону регіональним мовам приймаються міри, направленні на використання регіональних мов та мов меншинств, при умові, коли кількість осіб – носіїв даної мови мешкають на території, на якій поширена дана мова, складають 10 та більше відсотків від кількості населення, за рішенням органів місцевого самоврядування [9].

28 червня 1996 року на сесії Верховної Ради була прийнята нова Конституція незалежної України. Був завершений Конституційний проект в нашій державі, який був на обговоренні тривалий час.

Тодішнім президентом України Л. Д. Кучмою практично був висунутий “ультиматум” народним депутатам – якщо конституція не буде прийнята до ранку наступного дня, то президент піде на розпуск парламенту.

Смішно, але за одну ніч народні депутати прийняли конституцію, яка вважається багатьма експертами та політологами, одною із ліпших конституцій в Європі. В основі Конституції було задекларовано правову та соціальну демократію як основну цінність.

Конституція, прийнята Верховною радою 28 червня 1996 року, формально визнала Президента України як Главу держави (ч. 1 ст. 102), водночас наділила його обсягом повноважень, а саме: виникла модель формування й функціонування виконавчої влади, у якій чільна роль належала саме Президенту України [1].

Після “помаранчевої революції”, коли склалася правова колізія, щодо третього туру виборів Президента України, що не було передбачено Конституцією України, вперше конституційний процес “втрутився” суд, а саме Верховний суд України. Судом через визнання факту фальсифікації результатів виборів (волевиявлення народу) визнавався не дійсним другий тур голосування. Однак по цій час провідні юристи сперечаються на цю тему , а студенти пишуть реферати.

Але я вважаю, що при цьому питання розглядалося у комплексі на підставі політичного компромісу, а саме:

1. Верховний суд України приймає рішення про не дійсність результатів виборів Президента другого туру голосування.

2. Верховна Рада приймає закон про внесення змін до Конституції

3. Політична сила, де більшого це Партія Регіонів, умовно погоджується на третій тур виборів Президента.

Із внесенням змін до Конституції України, а саме із прийняттям Закону про таке внесення 8 грудня 2004 року Україна з президентсько-парламентської перетворюється у парламентсько-президентську республіку із відповідним домінуванням інституту парламентаризму в системі державної влади [2].

Згідно з Конституційною реформою, реалізованою 8 грудня 2004 р. значна частина повноважень Президента України у сфері виконавчої влади була передана Прем'єр-міністру [4].

30 вересня 2010 року за поданням 252 народних депутатів **Конституційний Суд України** вирішив:

Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-**IV у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття.**

Тобто після рішення Конституційного Суду України знову набула законної сили Конституція в редакції 28 червня 1996 року [3].

Таким чином судова гілка влади вже в друге вмішується в конституційний процес в Україні.

Головне питання – потрібно чи ні вносити зміни до Конституції України. Вважаю що потрібні, але не так часто, а тільки тоді , коли того потребує суспільство, **але при обов'язковому дотримання процедури внесення змін, яка чітко прописана у Конституції від 28 червня 1996 року.**

ЛІТЕРАТУРА :

1. Конституція України в редакції 1996 року. – К. : Видавець Поливода А. В., 2013.
2. Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття. – К. : Видавець Поливода А. В., 2013.

3. Рішення Конституційного Суду від 30 вересня 2009 року. Збірник рішень КС України. – К. : Видавець Поливода А. В., 2013.
4. Газета “Українська Правда”.
5. Газета “Парламентський вісник”.
6. Журнал “Віче”, Офіційне видання Верховної Ради України.
7. Інтернет видання “РБК України”.
8. Офіційний веб-портал ВР України.
9. Закон “Про Основи державної мовної політики”. – К. : Видавець Поливода А. В., 2013.

Білошицький В. І.
Центр перспективних соціальних досліджень
Міністерства соціальної політики України та НАН України (м. Київ)

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Цивільно-військові відносини (ЦВВ) у широкому розумінні є сукупністю стосунків, що виникають між державними військовими інституціями, з одного боку, та цивільним урядом, неурядовими структурами, громадськими організаціями та окремими громадянами – з іншого [1]. Ці відносини базуються на широкому спектрі формальних й неформальних взаємодій між органами влади та структурами громадянського суспільства. Формальні відносини регулюються законодавством, насамперед конституцією країни. Неформальні являють собою тимчасові зв'язки (від ситуативних до довготривалих) на кшталт військово-політичних, військово-економічних, військово-промислових, військово-освітніх, військово-культурних, військово-спортивних тощо. На неформальні відносини особливо впливають національні традиції комунікацій між різними соціальними групами, особливості сприйняття військовиками цивільних співгромадян, так само як цивільними – військовослужбовців.

Складники ЦВВ ніколи й ніде не є ідеально симетричними, а спосіб їхньої взаємодії – виключно гармонійним та взаємно-корисним. Протягом чи не всієї історії людської цивілізації насамперед існували “військово-цивільні” відносини (ВЦВ), які лише в ХХ ст. в західному політичному просторі набули вигляду “цивільно-військових”.

Різниця між ВЦВ та ЦВВ є принциповою. У першому випадку йдеться про домінування людей в погонах у системі суспільних взаємин. Невійськовий сектор суспільства в більшості випадків відчуває на собі певний “комплекс вторинності”, за якого економічні, фінансові, духовні, людські та ін. соціальні ресурси спрямовуються на задоволення потреб чергової війни, яка або точиться, або назриває.

Трансформація ВЦВ у ЦВВ суттєво змінює ситуацію. Військова професія набуває статусу “однієї із” форм суспільно-політичної активності людини, а проблеми воєнної безпеки вирішуються цілим арсеналом невійськових засобів, які на перевірку виявляються не менш ефективними, аніж прямі бойові дії.

Враховуючи ці тонкощі, західні автори пропонують наступне визначення: цивільно-військові відносини – це відносини, що існують у будь-якій країні між цивільними особами та воєнним персоналом, від приватної особи до політика, від індивідуального до інституційного рівня [2]. Слід додати, що західна культура уникає однозначних інтерпретацій складних соціально-політичних явищ, тим більше їх уніфікованого практичного втілення. Західні науковці підкреслюють: попри те, що ЦВВ можуть пристосовуватися до відповідних соціально-політичних концепцій, – використання даного словосполучення не означає їх повної відповідності у конкретній країні якомусь ідеальному типу, а також повного підпорядкування військових цивільним керівникам.

В історично зрілих демократіях ЦВВ характеризуються збалансованістю, стабільністю, прозорістю, домінуванням детально відпрацьованих правил спілкування між установами, що репрезентують громадянський та військовий (силовий) суспільні сегменти. Разом з тим слід підкреслити, що навіть на Заході шлях до взаємного балансу ЦВВ був доволі тернистим. Людство здійснило “багатократне тестування” різних форматів взаємодії цивільних громадян та військовослужбовців, що дозволяє виділити найбільш значущі з них.

У західних державах розвиток демократії та громадянського суспільства стали одночасно і рушійною силою, і продуктом збалансованих ЦВВ, їх перетворення на ефективну систему забезпечення стабільності й гармонійного розвитку суспільства і держави. З огляду на розподіл компетенцій і можливостей суб’єктів, такий контроль набув різних видів, а основні принципи громадянського суспільства виявились екстрапольованими на базові принципи функціонування армії у демократичній державі [3]. Іншими словами, збройні сили в демократичній країні перестають бути внутрішньою загрозою для політичної системи, а діяльність військовиків постає як чітко регламентована система, де можливості силової (збройної) імпровізації вищих військових керівників у формі зазіхання на конституційні основи держави виявляються зведеними до мінімуму.

Широкий підхід західних демократій до сутності ЦВВ може бути аргументований списком найбільш вживаних визначень, що їх стосуються. Серед прикметників це: *цивільний, військовий, паравійськовий, демократичний, громадський, прозорий чи транспарентний (civil, military, para-military, democratic, public, transparent)*. Серед процесів це: *нагляд, контроль* (в англійській мові це не одне й те ж), *питання підзвітності, формування бюджету, фінансування видатків, ревізії чи аудиту (oversight, control, accountability, budgets, appropriation (expenditure), audit)*.

Серед понять: *оборона, безпека, військовий конфлікт, цивільно-військові відносини (defence, security, armed conflict, civil military relations)* [4].

Прийняте в Україні законодавче визначення відносин даного типу, включаючи в себе напрямки та сфери їхньої практичної об'єктивації, є більш розгорнутим та практично спрямованим: ЦВВ – це “сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансово-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони” [5]. У такому визначенні вгадуються західні мотиви, зокрема, той факт, що представниками Заходу в 90-і роки було розпочато широку дискусію з українськими політиками й науковцями з питань оптимізації ЦВВ в Україні. Ситуація пояснювалась євроатлантичними прагненнями України, які на той момент домінували у загальній тематиці діалогу Києва з західними столицями.

Слід констатувати певну результативність західної допомоги. Так, в Україні розгорнуто широку мережу наукових досліджень з питань ЦВВ та ДЦК. Створено теоретичну основу та законодавчу базу, які дозволяють усвідомити сутність цивільно-військового діалогу та побудувати гіпотетичні сценарії втілення його конструктивного потенціалу в соціальну практику. Перший досвід України з питань розбудови ЦВВ не є ідеальним, проте він враховує напрацювання західних демократій з базових питань налагодження конструктивного діалогу між цивільними громадянами та військовослужбовцями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політологія / за заг. ред. В. Ф. Смолянюка. – Вінниця : Нова книга, 2002. – С. 117.
2. *Борн Г., Коул І.* Глосарій // Контроль и управление: актуальность парламентского контроля над сектором безопасности и его реформированием: сборник Женевского центра демократического контроля над вооруженными силами. – Брюссель – Женева – Киев, 2006. – С. 169.
3. *Бірюченко А. О.* Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою у контексті національної безпеки України : автореф. дис. ... к. політ. н. – К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2006. – С. 15.
4. *Юїнг Х.* Демократичний контроль над обороною та збройними силами: модель Великобританії // Реформування Збройних Сил України: пріоритети, умови та перспективи. – К., 2001. – С. 76.
5. Закон України від 19.06.2003 р. “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15.

ВЛАДНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ДИСКУРС У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Дослідницький концепт проблематики політичної трансформації України може розглядатися у різноспрямованих евристично-пошукових напрямках як суто теоретичного, так і прикладного та/або синкретичного характеру, спираючись на ґрунтовно розроблену методологічну базу. У представленій статті автор пропонує більш докладно висвітлити владно-антропологічні та маркетингово-управлінські аспекти здійснення (реального та можливого) політичної трансформації в Україні у межах владно-управлінського дискурсу сучасної політичної науки.

Влада, як відомо, є центральною проблемою політики, що виявляється й у вигляді особливого роду вольового впливу, і в якості суб'єкт-об'єктних відносин, і як невід'ємна й обов'язкова прерогатива функціонування будь-якої держави. Беззаперечним є те, що політична влада спирається, насамперед, на домінування, контроль й управління. Саме відносини політичної та/або державної влади, виходячи з зазначених її особливостей, обумовлюють багато в чому базові вектори розвитку того чи іншого суспільства, спонукаючи його до змін (трансформацій) або гальмуючи їх. Звісно, Україна не є виключенням. Адже питання влади на вітчизняному просторі одвічно є ключовими у суспільно-політичному діалозі. З огляду на необхідність ефективного політико-управлінського забезпечення здійснення політичної трансформації в Україні, кратологічний дискурс набуває якісно нового звучання. Так, варто погодитися з вітчизняним науковцем І. Побочием, який зауважує: "...політичну владу треба розглядати як специфічні відносини, що складають якісну визначеність системи політичної діяльності, її субстанцію, але в площині її реалізації, тобто в її внутрішньому зв'язку з соціальним управлінням" [1, с. 22].

Субстанційне визначення влади через політичне (державне) управління є вкрай важливим, бо дає можливість дослідникові більш предметно визначити специфіку політичної діяльності базових суб'єктів трансформаційних процесів – політичних інститутів, політичних організацій та політичних акторів. Усіх їх у політичній діяльності пов'язує політична та/або державна влада як джерело такої діяльності та політичне (державне) управління як система її методів і засобів, як основна форма регулювання відносин у світі політики.

За цих умов одним з ключових суб'єктів трансформаційних процесів стає бюрократія. Бюрократія у розумінні особливого апарату – носія специфічних управлінських функцій у царині державної влади і прийняття політико-управлінських рішень. За словами авторитетного американського соціолога П. Блау, бюрократія та професіоналізм у сучасному суспільстві уособлюють різні типи влади – владу на

основі положення в ієрархічній структурі, і владу на основі професійного знання [2, с. 260]. Втім, у більшості випадків слід розмежовувати владу та професіоналізм у системі державного управління. Адже найчастіше бюрократ постає як носій певних, чітко визначених повноважень, а професіонал – як особа, що має чітко визначений кваліфікаційний рівень, підтверджений нею на практиці.

Отже, однією з основних проблем у здійсненні процесів політичної трансформації в Україні стає вимога забезпечення поєднання бюрократичного і професійного начал у системі державної влади та державного управління. Причому, як це не прикро, але ані на рівні політичної еліти, ані на масовому рівні необхідність і важливість створення окремого політичного класу – класу високопрофесійних бюрократів як суб'єктів політичної трансформації – ще й досі не усвідомлена належним чином. І якщо поняття “професійні управлінці” та “політичні менеджери” вже укорінилися у суспільно-політичному лексиконі та сприймаються переважно нейтрально або позитивно, то, наприклад, словосполучення “професійні реформатори” в нашій державі найчастіше має чітко акцентований негативний наголос, що не може, у свою чергу, не позначитися і на ставленні на рівні масової суспільної свідомості до самих процесів реформування (трансформації) України. Безумовно, труднощі політичної трансформації України не обмежуються суто семантичними особливостями.

Скажімо, сьогодні у сфері державної влади і державного управління не менш гостро постає проблема конкурентності вітчизняної політичної системи, нерозривно пов'язана з цариною політичного маркетингу. Розуміння політики і влади як особливого роду ринку обумовлює й важливість висвітлення царини політичної конкуренції. Як відомо, одним з перших про політичну конкуренцію почав вести мову австрійський й американський економіст та соціолог Й. Шумпетер, в останні десятиріччя означеною тематикою зокрема займаються такі знані науковці, як Ю. Габермас, Дж. Катеб, М. Крозьє. Відтепер конкурентно-маркетинговий підхід у політичній науці передбачає, зокрема, розуміння здатності держави домовлятися зі своїми громадянами щодо найважливіших питань суспільного поступу в якості обов'язкової ознаки розвинутої і демократичної системи державної влади та державного управління. Так, Дж. Катеб називає таку здатність “конвенціоналізацією” політики, що виявляється у комплексі контрактів та угод між тими, хто управляє, і тими, ким управляють [3].

Зрозуміло, що у вітчизняних соціальних реаліях подібний підхід має специфіку. Однак, незаперечним є те, що саме від здатності і бажання держави домовлятися зі своїми громадянами залежатимуть результати політичної трансформації в цілому та демократичного транзиту зокрема. Можна стверджувати, що демократизація є незмінним центральним питанням політичної трансформації в Україні останні двадцять років, актуалізація якого посилюється внаслідок перетворення частини пострадянських держав на так звані “фасадні” демократії.

Становлення міцних засад реальної демократії в Україні, на переконання автора, повинно спиратися, у тому числі, й на ретельно розроблену та послідовно втілювану в життя політику державного планування як частину національної державно-управлінської стратегії. Вітчизняний науковець О. Валевський пропонує формувати політику державного планування, використовуючи поняття “соціокультурна детермінація політичної дії”, “стратегічне мислення”, “стратегічна еліта”, “стратегічна культура” [4, с. 30, 35]. І хоча такі пропозиції були висунуті більше ніж десять років тому, вони не втрачають актуальності і нині. Скажімо, на брак стратегічної культури та стратегічного мислення на рівні функціонування вітчизняної політичної та/або державної влади і державного управління вказує більшість дослідників, ведучи мову про причини провалів і невдач політичної трансформації в Україні. До того ж, і вітчизняні, і зарубіжні вчені наголошують: в Україні так і не сформувалася політична еліта, яку можна було б з впевненістю охарактеризувати як “стратегічну”, що не може не позначатися на неперервності і послідовності трансформаційних процесів в державі.

Антропологічний фактор у процесі політичної трансформації є, безумовно, одним з ключових щодо оцінки їх можливої ефективності і специфіки перебігу. Адже політика в умовах інтенсифікації демократичних транзитів стає цариною діяльності більшості. Спостерігається постійне зростання локальної участі особистості у політиці в тій чи іншій формі, чому сприяє розвиток різноманітних соціальних мереж у віртуальному просторі. Тому підхід до здійснення політичної трансформації в Україні через людину, її свідомість і поведінку, набуває особливого значення, бо будь-які зміни суспільно-політичного характеру без врахування особистісного чинника приречені на невдачу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Побочий І. А.* Політична боротьба: праксеологічний вимір : монографія / І. А. Побочий. – К. : Абрис, 2007. – 352 с.
2. Государственное управление: Основы теории и организации : междисциплинарный учебник для студ. вузов. – Т. 1. / ред. В. А. Козбаненко, М. Г. Анохин, Н. В. Высоцкая, А. В. Глухова, А. Л. Гуторова. – М. : Статут, 2002. – 366 с.
3. *Kateb G.* On the “Legitimation crisis” // *Legitimacy and the State.* / Ed. by W. Connolly. – Oxford, 1984.
4. *Валевський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ УКРАЇНИ

Політична еліта завжди була, є та буде в будь-якому суспільстві до тих пір, поки в ньому є нерівність та ієрархія. Проблема полягає в тому, якою їй дозволить бути саме суспільство, скільки воно делегує їй влади і наскільки дозволить управляти собою. Щоб мати змогу суспільству говорити на рівних з його правлячою елітою, необхідно її знати. Еліта має свою специфіку і свої закони формування та функціонування, в контексті яких вона дуже відрізняється від інших, не елітних груп суспільства [1, с. 3].

Важлива особливість політичної еліти (значно більшою мірою, порівняно з іншими суб'єктами політики) полягає в тому, що з її діяльністю завжди пов'язані найбільші очікування населення. Це означає, що навіть за умови розвиненості громадянського суспільства в кінцевому рахунку саме від ефективності дій політичної еліти залежить настання суспільно значущого й корисного результату.

І що дуже принципово: цей результат має бути максимально передбачуваним, науково прогнозованим. Зрештою, моделювання та об'єктивація за допомогою сукупного ресурсу суспільства інноваційної реальності й визначає головне соціальне призначення політичних еліт.

Таке розуміння сутності елітаризму вимагає особливо прискіпливого й критичною аналізу та оцінювання політичної поведінки еліт на всіх стадіях політичного процесу саме під кутом зору її суспільно корисної результативності (перспективності).

З попередньої тези впливає інша: в суспільно-політичних процесах, незалежно від їх конкретно-ситуативних форм, поведінка політичних еліт завжди має більш стратегічне, аніж тактичне значення. Однак суттєві недоліки поточної політики можуть виявлятися в тому, що конкретні політичні гравці, котрі вважають себе належними до елітної частоти суспільства, нерідко знецінюють зміст політичної стратегії, принижують її до рівня мало потрібних суспільству тактичних перемог один над одним або ж, навпаки, наввипередки поспішають звести досягнуті ними окремі ситуативні успіхи в ранг незаперечних ознак свого особливого політичного покликання [5, с. 149].

Засади утворення сучасної української еліти були закладені під час процесів, пов'язаних із руйнацією радянської системи і отриманням Україною власної державності. На ці процеси вплинула ціла низка факторів. Одним із них стала сама номенклатура. Причини такого становища полягали в самій сутності радянської правлячої верстви. Кастовість, надзвичайна закритість зумовлювали величезний відрив еліти від суспільства. А будь-яка занадто закрыта система є схильною до

стагнації, що рано чи пізно призводить до її руйнування. Крім того, ще класик елітології Вільфредо Парето звернув увагу на те, що порушення процесів циркуляції еліт призводить до накопичення в елітному середовищі “неелітних” елементів – пристосуванців, кар’єристів, зосереджених на вирішенні власних, а не державних проблем. Коли кількість таких елементів набуває критичного значення, зміна еліти відбувається різким, революційним шляхом [3, с. 67].

Аналізуючи елітотворення в Україні, політологи вказують на провідну роль фінансово-промислових груп у цьому процесі, що є закономірним наслідком подій початку 90-х років. Під час трансформації політичних систем відразу були закладені передумови зрощення економічної та політичної влади. При цьому відбувалося це з ініціативи економічних угруповань, які спочатку інституціоналізувалися як фінансово-промислові групи, а потім вивели свою діяльність із меж виключно економічної сфери, розповсюдивши її на політику, яка відтепер стала ареною їх конкурентних змагань. Таке найтісніше взаємопроникнення економічної та політичної сфер із пріоритетом першої є однією з найголовніших відмінностей вітчизняного еліто творчого процесу від західного. Адже в другому випадку економічна еліта здійснює вагомий, але опосередкований вплив на прийняття найважливіших політичних рішень шляхом лобіювання власних інтересів через “своїх” представників в органах влади (здебільшого в парламентах). А у вітчизняних умовах економічна еліта має необмежені можливості безпосередньої участі в політичному процесі, що стало можливим у результаті “політичної приватизації” [2, с. 299].

Закритість, конфліктність, роздробленість, авторитарні методи політичної діяльності, синкретизм владних функцій – це риси, які свідчать про низький рівень демократичної політичної культури української еліти. Еліта, яка не зорієнтована на конструктивний діалог, не здатна й до узгоджених дій, впровадження єдиної державної політики. Тип міжелітних стосунків походить від культурних настанов, ментальності, що визначають схильність до відтворення певних типів поведінки. Професор Ф. М. Рудич вважає, що “переважна більшість представників політичної еліти є носіями традиційної патріархальної культури, одним із визначальних компонентів якої є трайбалізм – схильність до культурної і суспільно-політичної племінної відокремленості, простіше кажучи – локальності, клановості та кумівства” [4, с. 5].

Таким чином, в Україні закриті елітні групи є впливовими суб’єктами політичного процесу. Приналежність до них визначає статус, суспільне положення, кар’єру, характер політичної діяльності їхніх членів. Партії та інші демократичні інститути за таких умов часто носять інструментальний характер і використовуються для впровадження корпоративних інтересів. Національно-державні інтереси при цьому є слабо агрегованими, а влада не зацікавлена в їхній реалізації. Домінування корпоративізму та закритих елітних угруповань, які вступають між собою у численні конфлікти, свідчить про низький консолідаційний потенціал політичної еліти. Це

впливає не тільки на діяльність самої еліти, а й на загальний суспільно-політичний процес. Усі зазначені негативні риси перешкоджають формуванню консенсусних форм елітної взаємодії, її консолідації на національно-державному рівні, демократичній модернізації суспільства. Тільки відкрита, демократична еліта, що спрямовує власну політичну діяльність на реалізацію суспільних інтересів, здатна зіграти вирішальну роль у процесах демократизації, підвищення якості життя громадян, розвитку інститутів громадянського суспільства. Пошуки шляхів формування такої еліти є одним із найважливіших завдань сучасної політичної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Зоткин А. А.* “Львы” и “лисы” украинской политики: монография. – К.: НВП “Видавництво “Наукова думка” НАН України”, 2010. – 341 с.
2. *Кононенко Н. В.* Механізм формування та шляхи інституалізації сучасної української еліти / Н. В. Кононенко // Наукові записки. – 2007. – Вип. 36: Курасівські читання. – К.: Знання України, 2007. – С. 295-299.
3. *Парето В.* Компендиум по общей социологии (фрагмент) / Вильфредо Парето // Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1997. – С. 59-79.
4. *Рудич Ф. М.* Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення. – Ч. 1. // Віче. – 2009. – № 9. – С. 3-6.
5. *Северенюк В. М.* Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. – К.: Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.

Вальковець Г. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Історія людства показує, що всі найяскравіші події були пов'язані з прагненнями отримати, досягти, завоювати владу, з однієї сторони, та її утримати – з іншої. Групи та особи, які перебувають у меншості або позбавленні можливості безпосередньо впливати на процес прийняття політичних рішень, не позбавлені зацікавлення у захисті своїх соціальних та політичних інтересів, тому і вдаються до різного роду заходів та акцій різного рівня радикальності задля необхідності перерозподілу владних повноважень. Політичний протест у всьому різноманітті його прояву посідає тут першу сходинку.

Політичний протест є багатовимірним поняттям у політичній науці. Під ним розуміється сам факт політичного протистояння та незгоди з позицією влади, який проявляється фактичною дією; також це внутрішнє несприйняття існуючих у суспільстві політичних цінностей та відносин, що викликає пасивний спротив та не проявляється публічно. Існування незгодних, інакомислячих, незадоволених,

протестуючих – це невід’ємний атрибут існування політичної дихотомії “за” і “проти”, тому йдеться про оптимізацію політичних відносин у суспільстві. Чи то пак про досягнення системи спільного знаменника, який виражатиметься у формі спільної мети діяльності різних суб’єктів політичного процесу.

Метою даного дослідження є виокремлення функцій політичного протесту, які пояснюють суспільно-політичну природу даного феномену та його беззаперечну затребуваність у політичному житті.

Однією з найважливіших умов, що дозволяє передбачити наростання протестних настроїв є ставлення громадян до політичного режиму, рівень задоволення політичними перетворення та соціальними стандартами. У суспільствах з високим рівнем політичної культури підтримка політичного курсу влади залежить від ефективності дій державних управлінців. А здатність громадян до політичного протесту та наявність легітимного механізму його здійснення є ознакою зрілості громадянського суспільства [4]. Налагодження конструктивного діалогу між владою та громадянським суспільством через посередництво політичного протесту здійснюється через реалізацію функцій, які останній виконує у контексті особливостей політичної життєдіяльності сучасного суспільства.

Тому однією з основних функцій політичного протесту варто назвати комунікаційну, оскільки протест є не що інше, як публічне проголошення відмінної позиції індивідів чи груп населення та вимоги до влади прийняти їх до уваги у процесі політичних перетворень. В такому разі політичний протест виступає інструментом комунікації між громадянським суспільством та владою. Важливим аспектом є ефективність такого “спілкування”: чи реагує влада на вимоги населення, чи існує можливість силового придушення мирних акцій протесту, чи схильне населення під час протестів до вчинення масових безпорядків тощо. Йдеться про конструктивність перебігу протесту, тобто політичний протест у сучасних умовах повинен відігравати позитивну роль загальнонаціонального характеру, попереджуючи чи виправляючи помилки влади.

В межах комунікативної функції варто виокремити функцію артикуляції інтересів, яка полягає в пред’явленні вимог до осіб, що приймають політичні рішення, тобто перетворення розмитих думок людей у конкретні пакети вимог і їх озвучення, та агрегація інтересів, тобто погодження вимог певних верств населення, їх оформлення у чіткі меседжі, які адресуються владним органам.

Функція соціалізації політичного протесту полягає в тому, що в процесі участі в різних акціях протесту індивід задовольняє свою потребу бути громадянином: не пасивним спостерігачем, а активним членом національної спільноти. Так, рольовий аспект політичної соціалізації дає змогу вжитися в нові політичні амплуа громадського активіста, організатора акцій протесту, стійкого борця за справедливість тощо.

Відомо, що політична соціалізація протікає поетапно і продовжується протягом усього свідомого життя людини. Так, люди старшого віку, маючи певний тип

соціалізації, передають свої життєві настанови молоді, але вона отримує й інші зразки соціальної поведінки в процесі навчання, а також із засобів масової комунікації та з практики новітніх суспільних відносин, серед яких можуть бути вуличні акції, флеш-моби, віртуальна політична участь та протести, в тому числі.

Загалом, більшість учених сходиться на думці, що коли людина не має властивостей, котрі набуваються в процесі політичної соціалізації, то це не дає їй можливості адаптуватися в політичній сфері суспільства. Індивід повинен набути навички орієнтування в політичному просторі й виконання в ньому певних функцій [2].

Мобілізаційна функція протесту полягає в активізації населення для спільних дій, що має на меті захист їх інтересів. Вона невіддільна від функції інтеграції населення навколо спільних цінностей, що відбувається, зазвичай, на основі соціальної стратифікації. Але не так важливо, наскільки люди незадоволені, як чи є протест виправданою раціональною альтернативою іншим формам поведінки за конкретної розстановки сил та розподілу ресурсів.

Насправді ледь не завжди і в будь-якому суспільстві можна знайти групи людей, які будуть чимось дуже незадоволені, однак, ми не спостерігаємо постійно високого рівня протестної активності. Більше того, відомо зовсім небагато випадків масової непокори та протесту саме там, де ступінь злиднів наближався до межі виживання, наприклад, у часи голоду або в нацистських таборах, де нібито єдиною альтернативою вірній смерті було масове повстання зі сподіванням, що хоча би хтось зможе вирватися на волю, адже втратити було нічого [1].

Як свідчить світова історія, саме бунти, революції, повстання, визвольні війни, саботажі, пікети, петиції, акції непокори найчастіше були інструментами зміни правлячої верхівки як на національному рівні, так і на регіонально-локальному. В цьому і полягає функція зміни політичних еліт.

Отже, враховуючи вищеперераховані функції політичного протесту важливо підкреслити його значущість для нормального функціонування суспільства. Критичне ставлення до дій влади обмежує можливість її неефективних маніпуляцій. Зрозуміло, що суб'єктом такої критики виступає громадянське суспільство і від його зрілості залежить ефективність застосування політичних протестів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ищенко В.* Від протестних настроїв до протестних організацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/digest/protest-organizations>
2. *Хан О. О.* Політична соціалізація та політична участь: концептуальні засади понять. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/712/94/>
3. *Мар'єнко Б. С.* Психологічні аспекти політичної активності та радикалізму // Наукові студії з політичної психології. – К. : ДОК-К, 1996. – Вип. 2. – С. 80-87.
4. *Поздняков С. В.* Политический протест : автореф. дис. ... канд. полит. наук 23.00.02. – Ростов-на-Дону, 2002. – [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/politicheskii-protest>

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА РУМУНІЇ В КОНТЕКСТІ ДОГОВОРУ ПРО ВІДНОСИНИ ДОБРОСУСІДСТВА ТА СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І РУМУНІЄЮ

Роль міждержавних договорів високо оцінюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. У Віденських конвенціях підкреслюється важливість договорів, як корисного засобу розвитку міжнародних відносин і забезпечення умов для мирної співпраці між державами. Так, підписання міжнародних договорів Україною, свідчить про тісну співпрацю нашої держави з іншими країнами, взаємну допомогу, зокрема допомогу у сфері захисту національних меншин.

Довгий час були відсутні українсько–румунські основоположні документи, які становлять інституційну базу для розвитку відносин між двома сусідніми державами, через територіальні претензії Румунії до України. Тільки наміри Румунії стати членом НАТО, змусило її закрити всі питання про спірні території. Так, в 1997 р. був підписаний і ратифікований Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною і Румунією, який став фундаментальним правовим документом, в якому Україна узаконила свої вимоги щодо забезпечення правового статусу етнічних українців. Як сказано у преамбулі Договору, договірні сторони, усвідомлюючи спільний стратегічний інтерес у зміцненні незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та стабільності кожної з них; засуджуючи несправедливі акти тоталітарних і військово-диктаторських режимів, які в минулому негативно впливали на відносини між українським та румунським народами, і будучи переконаними, що ліквідація болючої спадщини минулого можлива лише шляхом розвитку відносин дружби і співробітництва між двома народами, які прагнуть до створення єдиної Європи [1], створили даним Договором широкі правові умови для розвитку української національної меншини в Румунії, підвели правову базу вирішення гострих міждержавних проблем щодо національних меншин. Усі подальші дії держав-учасниць даного Договору ведуться в контексті його положень.

Питання, що стосуються національних меншин, регламентуються положеннями ст. 13 Договору з урахуванням міжнародних правових норм. “З метою захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні договірні сторони будуть застосовувати міжнародні норми і стандарти, що визначають права осіб, які належать до національних меншин, а саме ті норми і стандарти, які містяться у Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин, а також у документі Зустрічі Копенгагенської конференції щодо людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі від 29 червня 1990 року, Декларації Генеральної Асамблеї ООН щодо прав осіб, які

належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (Резолюція 47/135) від 18 грудня 1992 року і Рекомендації 1201 (1993 року) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо додаткового Протоколу до Європейської Конвенції з прав людини стосовно прав національних меншин, при тому розумінні, що ця Рекомендація не стосується колективних прав і не зобов'язує Договірні Сторони надати відповідним особам право на спеціальний статус територіальної автономії, заснованої на етнічних критеріях” – йдеться у пункті 1 [1].

Президент Румунії Еміль КонстантINESКУ дав власну оцінку відносинам України та своєї держави, а також Договору про відносини добросусідства та співробітництва між Україною і Румунією у 2002 році, коли з рук Президента України Л. Кучми одержував орден Ярослава Мудрого I ступеня: “Великий політичний договір між Україною та Румунією, на мою думку, має особливе історичне значення. Я б сказав не тільки для Румунії та України, але й для всієї Європи” [4, с. 2].

Цілий ряд статей стосується співпраці в галузях культури, науки та освіти. У Договорі підкреслено, що Україна та Румунія “заохочуватимуть співробітництво та прямі обміни між архівами, бібліотеками та музеями і забезпечуватимуть доступ до існуючих у них документальних джерел для наукових співробітників та інших громадян”. Особливо вони “заохочуватимуть вивчення української мови в Румунії та румунської мови в Україні і з цією метою створюватимуть належні умови та можливості, зокрема шляхом сприяння у підготовці викладачів та організації навчання” [2, с. 56].

Актуальністю даної статті Договору є те, що в ній викладені взаємні зобов'язання щодо забезпечення культурно-національних інтересів і прав українців у Румунії та румунів в Україні.

Суттєвою відмінністю Договору від інших міждержавних документів подібного характеру стала наявність Обмінних листів міністрів закордонних справ України та Румунії, які були невід'ємною частиною Договору та містили низку важливих положень щодо майбутнього розв'язання проблеми делімітації континентального шлейфу (КШ) та виключних економічних зон (ВЕЗ) двох держав у Чорному морі – питань, які договірні сторони так і не змогли продемонструвати міжнародному співтовариству та громадськості налаштованість на розвиток мирних, цивілізованих норм співіснування навіть за наявності певних суперечок, закріпити відповідний статус-кво у двосторонніх взаєминах, створити політичну та юридичну основу для їх розширення у майбутньому [3, с. 200].

На нашу думку, для України Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною і Румунією значимий тим, що він є правовим фундаментом для ведення політичного діалогу з Румунією щодо забезпечення прав і свобод української національної меншини Румунії, дає підстави апелювати до світових організацій вразі не виконання Румунією, як членом ЄС, взятих на себе зобов'язань щодо української національної меншини. Його положення вселяють надію, що

прогресивні сили Румунії разом з громадською організацією Союзом українців Румунії зможуть в майбутньому вирішити проблемні питання в політико-правовому становищі української національної меншини Румунії разом з Україною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією // Урядовий кур'єр. – 1997. – 5 червня.
2. *Макар Ю.* Україно-румунські відносини: історія та перспективи розвитку / Ю. Макар // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці : Букрек, 2002. – С. 56-57.
3. *Петров В.* Острів Зміїний – досвід для української дипломатії / В. Петров // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. статей. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Т. 21-22. – С. 198-203.
4. *Солодкий С.* Інтерес Румунії – у сильній Україні / С. Солодкий // День. – 2002. – № 81 – С. 2.

*Горбатенко І. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Однією з характерних складових системної кризи в умовах пострадянського розвитку є криза легітимності. У часи, коли суспільство перебуває в перехідному стані, а влада динамічно змінюється, постійно виникають ситуації протистояння двох антагоністичних процесів ціннісно-культурного характеру, пов'язаних зі ступенем довіри населення до влади. Такими процесами якраз і виступають легітимація і делегітимація нових режимів, нових лідерів, нової інституційної структури і нової системи влади. В умовах суспільних змін представникам влади на деякий час вдається повести за собою більшість суспільства, що завжди прагне до соціальної стабільності. Однак внутрішня нестабільність перехідного стану тягне за собою загострення різноманітних проблем, які виникають внаслідок суспільних змін, а також зростання потенціалу невдоволення мас.

У сучасному політологічному контексті легітимність тлумачиться як виправдання влади, визнання її права управляти та згода підкорятися їй. У кожному конкретно взятому суспільстві легітимність визначається здатністю влади формувати і підтримувати переконання та впевненість людей щодо оптимальності і справедливості її діяльності. Легітимність має добровільний характер і виникає з однорідності політичних орієнтацій, цілісності морально-духовних критеріїв спільного життя,

наявності стійкої традиції взаємозалежності суспільства і влади та адекватності діяльності останньої суспільним потребам.

Характерною ознакою кризового характеру легітимності перехідного періоду є неможливість її всебічного осмислення в рамках веберівської тричленної схеми. За сучасних умов розвитку українського суспільства, на думку В. Горбатенка, доцільніше скористатися типологією англійського політичного філософа Девіда Хелда, який запропонував сім варіантів легітимації: 1) згода під загрозою насилля; 2) легітимність в силу традиції; 3) згода в силу апатії; 4) прагматичне підкорення заради особистої вигоди; 5) інструментальна легітимність задля реалізації ідеї спільного блага; 6) нормативна згода; 7) ідеальна нормативна згода. Наведена типологія має більше можливостей, ніж веберівська схема, для виведення в рамках тієї чи іншої ситуації у функціонуванні перехідного суспільства змішаного типу легітимації існуючої системи влади [1, с. 123].

Кризовий характер легітимності в Україні виявляється в низькому рівні лояльності населення до основних напрямів діяльності політичної влади. Основними проявами цієї кризи можуть вважатися: відсутність терпимості у сфері соціально-політичних інтересів різноспрямованих політичних сил та деструктивний вплив такої ситуації на прийняття політичних рішень; недостатній рівень усвідомлення народом необхідності досягнення національної згоди на основі Конституції України як системи загально визнаних політико-правових принципів; низький рівень ефективності політичної влади як одного з основних показників її здатності формувати й підтримувати переконання в оптимальності існуючих політичних інститутів для даного суспільства, утверджувати фактичну результативність політичної системи, тобто ступінь реалізації основних функцій державного управління; корумпованість вищих ешелонів влади та широкомасштабне поширення її на різні “поверхи” бюрократичної системи.

Зважаючи на вищезначені прояви, що негативно впливають на процес легітимації, можна говорити про існування в Україні псевдолегітимності, що несе в собі постійну загрозу сповзання політичної влади у бік тотальної нелегітимності правлячого режиму. Характерною ознакою псевдолегітимного типу в Україні є підміна істинної легітимності уявною. Уявна легітимність особливо виразно виявляється у віднесенні владою до свого легітимаційного арсеналу симулятивних факторів, таких, скажімо, як відсутність масштабного соціального вибуху, воєнних та етнонаціональних конфліктів, безпосереднього державного насилля та ін. Псевдолегітимність можна пояснити надмірним розривом між “народною” легітимністю, що включає визнання суспільством правоздатності та дієздатності правлячої еліти, та легітимністю “для себе”, що включає уявлення, якими правителі виправдовують свою владу та спрямовані на її утримання дії. Існування псевдолегітимності, як і нелегітимності влади загалом, у перехідних умовах, звичайно,

не означає обов'язкового повороту назад, але провокує загострення переходу до якісно нового стану.

Виходячи з вищезазначеного, до пріоритетних проблем забезпечення в Україні легітимності на основі демократичного порядку слід віднести наступні проблеми.

1. Для підвищення авторитету й легітимності влади важливим є застосування права як вираження волі народу та гармонізації наявних у суспільстві інтересів. У зв'язку з цим С.Рябов зазначає: "Певну загрозу авторитетові й легітимності влади і в цілому суспільній стабільності становить поширена схильність політиків підмінити право, яке є вираженням потреб буття, юридичними законами, що часто виявляються тільки відображенням волі якоїсь окремої верстви чи парламентської більшості. Авторитету влади й сили законів додають, зокрема, визнання політиками й державними діячами того, що юридичний закон не всесильний, що право не є тільки продуктом урядової волі, а дієвість і авторитетність закону залежить від того, як у ньому виражені норми й цінності, закладені у реально існуючому праві" [2, с. 111].

2. Важливою проблемою є забезпечення зворотного зв'язку влади й суспільства, створення натомість гучних політичних обіцянок та їх систематичного невиконання стійкої рівноваги відправлених і прийнятих сигналів між політичною системою і соціальним середовищем. З огляду на це, необхідна своєчасна реалізація конструктивних політичних рішень, забезпечення якої "здебільшого визначається ефективністю технологій легітимації" [3, с. 267].

3. Необхідне створення ефективних стосунків з найбільш активними у політичному відношенні соціальними групами, визначення й культивування соціального суб'єкта модернізації, яким в Україні може виступати інтелігенція. Відповідно, є потреба в підвищенні з боку влади ступеня довіри до цієї категорії населення, всебічне сприяння формуванню інтелектуальної еліти суспільства. Такий підхід може послугувати основою громадянської концепції легітимності, за якої особистість "не розчиняється в колективі і не протистоїть йому, а вступає в нового типу відносини, орієнтовані на творення, громадянське партнерство і нову духовність" [4, с. 74].

4. Важливим завданням влади є залучення в умовах поступового вдосконалення реформ до числа їхніх суб'єктів і прихильників якомога більшої кількості консервативних елементів, здатних протистояти тиску екстремістських сил та форсуванню модернізації суспільства за будь-яку ціну. Влада має турбуватися про збереження і розвиток високого статусу найбільш впливових традиційних інститутів і груп, навіть у випадку втрати ними влади.

5. Не слід забувати того, що реалізація представниками влади своєї політичної волі можлива лише за умови подолання непрофесіоналізму і корумпованості бюрократії. Подолання негативних явищ у діяльності бюрократії означає перехід від адміністрування до демократичного управління суспільством [5, с. 86-90]. Треба нарешті перестати піддаватися ейфорії тріумфального сприйняття владою власного

панування після перемоги на виборах. Натомість слід утвердити розуміння недовговічності мандату довіри та здатності більшості населення поступово набувати в перехідних умовах навички бути джерелом політичної влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 1999. – 240 с.
2. *Рябов С. Г.* Державна влада: проблеми авторитету й легітимності : монографія. – К. : НІСД, 1996. – 160 с.
3. *Висоцький О. Ю.* Технології легітимації політичної влади: теорія та практика : монографія / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Пороги, 2010. – 318 с.
4. *Дибиров А.-Н.З.* Теория политической легитимности : курс лекций. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 272 с.
5. *Рознавалон П'єр.* Демократична легітимність, Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Євгена Марічева. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 287 с.

Зайченко Л. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ТЕХНОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Розвиток техніки та технології мають значний вплив на формування образу сучасного світу взагалі та політичної парадигми, зокрема. Саме тому актуальності набувають проблеми соціального використання загальнонаукових і вузькопрофесійних знань в політичному і профільному управлінні комплексними справами суспільства, які найбільш повно висвітлюються технократичними концепціями.

За мету даного виступу ставиться виявлення характерних особливостей технократичної концепції в залежності від перебігу всесвітньої історико-політичної ситуації 1 половини ХХ століття та через аналіз конкретних постулатів окремих дослідників.

В сучасній науковій літературі поняття “технократія” розглядається, як правило, в потрібному значенні, – теоретичної концепції влади, що має своїм підґрунтям суто науково-технічне знання; моделі державно-політичного устрою суспільства; соціального прошарку носіїв науково-технічного знання, які виконують управлінські, адміністративні та розпорядчі функції в політико-правових формаціях [3, с. 106].

Як бачимо, центральною у зазначених підходах є ідея про можливість ефективного функціонування соціально-політичної організації, що заснована на науковому знанні і управляється носіями такого знання. Ця ідея не нова, вона має досить давню традицію в філософсько-політичній літературі. Так, певні сутнісні

характеристики технократизму як “техніки політичного панування” сформулював ще давньогрецький мислитель Платон у трактатах “Держава” та “Політик”. Він обґрунтовував ідею суспільства, що керується носіями знання – філософами, – оскільки лише їм доступне пізнання та розуміння загального блага та шляхів його досягнення [1, с. 36]. Також першопочатки технократичної концепції управління можна знайти у роботах Ф. Бекона, де технічний і науковий прогрес висвітлюються в якості фактора, який сприяє розповсюдженню влади людини над природою та власною долею в суспільстві. А. де Сен-Сімон пов’язував подальший соціальний прогрес з діяльністю промисловців і вчених, прихід яких до важелів політичної влади вважав закономірним наслідком суспільного розвитку.

Проте для формування технократизму як типу суспільної свідомості необхідним було виникнення багаточисельного прошарку науково-технічних спеціалістів. В більш-менш масовидному порядку це стало можливим лише у внаслідок здійснення в ряді країн Європи промислових революцій, коли почалось масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах та галузях життя. Отже, виникнення і становлення технократизму як вчення, що претендує на універсальність доктрини загальносоціологічного значення, відбувається на початку ХХ ст., коли ідея технократії здобуває необхідну соціальну базу [2, 9].

Визначальна роль техніки в індустріальному порядку передбачала панування в соціальних відносинах раціонального початку і еволюційний розвиток суспільства на основі прогресуючої раціоналізації. Для технократизму остання набуває характеру технічної, формальної, технологічного знання, що здійснює вибір засобів і розробляє послідовність дій для досягнення поставлених цілей. Така постановка проблеми слугує обґрунтуванням головної ідеї технократичної теорії про особливу, провідну роль в індустріальному суспільстві технічних спеціалістів, зайятих у виробництві.

Таким чином, в ході індустріалізації на зміну промисловців А. де Сен-Сімона з чіткою гуманітарною орієнтацією прийшли технічні спеціалісти Т. Веблена, які – в силу своєї природничо-технічної освіти є об’єктивними носіями переважно технологічно-технічної раціональності. На думку Веблена, спеціалісти всіх родів “займають все більш відповідальні позиції в індустріальній системі, зростають і примножуються всередині неї, оскільки система не може далі працювати без них” [5, с. 44]. Зважаючи на те, що суспільство не може існувати без індустрії, а остання не працює без технічних спеціалістів, то варто їм поставити державу під загрозу загального саботажу, як відбудеться “оксамитова революція”, – відмова бізнесу від патронату державної влади і передача її раді технічних спеціалістів. Так, завдяки Т. Веблену технократизм повертається до політики, оскільки містить в собі заявку на політичну владу у вигляді технологізації політики, причому не стільки претензію конкретних інженерів і техніків, скільки претензію технічної раціональності, носіями якої вони виступають. Саме вона покликана замінити політику приватних інтересів на наукове адміністрування, на технологічний процес прийняття рішень з чіткою організацією всіх структур та з дотриманням суворих наукових процедур (експертиз).

Зародки ідеї технократії як форми соціального і політичного управління зустрічаються в роботах А. Богданова. Він зауважує, що будь-яке суспільство неминуче поділяється на організаторів та виконавців. Основа такого соціального поділу лежить у технічному процесі, у виробництві, а особи, пов'язані з фізичною працею, не здатні до управління суспільним життям країни. В ході революційних перетворень влада має перейти до рук технічної інтелігенції. Її роль як організатора полягає в тому, щоб складати найбільш доцільні плани трудових процесів, планувати керівництво життям, надавати йому раціональної і гармонійної форми [4, с. 131].

В 30-х роках спостерігались спроби запровадження централізованої ієрархічної організації “рад технічних спеціалістів” у суспільно-політичну практику. У 1930 році група інженерів, фізиків, біохіміків на чолі з Говардом Скоттом створила так званий “Континентальний Технократичний комітет”, основна мета якого була викладена в книзі “Вступ до Технократії” (1933), написаній Г. Скоттом.

Ставлення до технічного прогресу та влади його носіїв суттєво змінюється після кризи 1929-33 років, коли розповсюдження набувають гасла приборкання технічного прогресу. А. Гардье у роботі “Час, коли потрібно вирішувати” (1934) обвинуватив науку і техніку в тому, що вони паралізували капіталізм, в результаті чого останній втратив будь-яку здатність до самоуправління [4, с. 133-134]. Тому від організації “технократичних рад” на практиці відмовляються вже в 40-ві роки, але в теоретичному аспекті дослідження взаємовпливів техніки, технології та процесів управління лишаються актуальними.

Певного фаталістичного відтінку технічному розвитку надає О. Шпенглер у роботі “Людина і техніка” (1933), ставлячи у залежність від нього всі суспільні відносини. Техніка розділяє людей на дві групи. З одного боку – “людська маса величезних розмірів, яка пасеться машинною технікою, для неї працює і для неї живе” [4, с. 135]. А з іншого боку розвивається провідний прошарок – невелика кількість творчих голів, підприємців, організаторів, інженерів. Позиція О. Шпенглера стала перехідною ланкою до нового технократичного напрямку, основні принципи якого були викладені працях Дж. Бернхема, де спостерігалась відмова від радикалізму Т. Веблена і стверджувалась необхідність передачі влади від власників до прошарку професійних управлінців. В 1942 році в роботі “Революція менеджерів” він зауважив, що технократія в особі менеджерів стала політичною реальністю в окремих країнах, а світ знаходиться на стадії “технологічної революції”, в результаті якої і капіталізм, і соціалізм зміняться “суспільством управлінців”.

В подальшому ідея технократії як політичного управління на основі конкретного знання, зазнавала перетворень залежно від особливостей суспільно-політичного розвитку. Тому більш детальний аналіз потребують основні цінності технокультури, проблеми раціонального політичного управління справами суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Графский В. Г.* Государство и технократия. – Москва, 1981. – 289 с.
2. *Деменчук Э. В.* Современная технократическая идеология в США. – Москва, 1984. – 240 с.
3. *Динес В., Николаев А.* Власть и знание: эволюция технократических концепций // Власть. – 1998. – № №10-11.
4. *Осинов Г. В.* Техника и общественный прогресс. Крат. очерк современных реформистских и ревизионистских социологических теорий. – М., 1959. – 262 с.
5. *Veblen Th.* The engineers and the price system. – N.Y., 1954. – 169 p.

*Кірілова Г. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Думки та дії людей є похідними наявної інформації. Інформація створює цивілізацію, а, отже, і нова історична парадигма виникає як наслідок нової інформаційної технології. Розвиток інформаційних технологій відбувався за лінією “слово – писемність – книгодрукування – глобальні цифрові мережі” [2, с. 28]. Писемність інформаційно забезпечила феодалізм. Всі великі імперії зародилися та існували завдяки писемності. Книгодрукування створило інформаційну базу капіталізму, але інкубаційний період тривав майже 300 років, і лише тоді стала очевидною революційність друкарського верстата. Цифрові мережі створюють інформаційно-технологічну основу мережевого інформаційного суспільства, період зародження якого почався з кінця 1960-х – початку 1970-х років. Революційний вплив мережевих технологій найвиразніше виявляється завдяки комерціалізації Інтернету. Інтернет-технології постають речовою основою нового, “мережевого” суспільного устрою [3, с. 30]. Мережеве суспільство являє собою своєрідний синтез інформаційного суспільства та суспільства знань.

Становлення інформаційного суспільства призвело до всезагальної комп’ютеризації і введення інформаційно-телекомунікаційних технологій в усі сфери життя. В даному суспільстві знання та інформація відіграють неабияку роль, а отже і специфіка інформаційного способу розвитку в тому, що головним джерелом виробництва в даному випадку є “вплив знання на саме знання” [6, с. 2-4]. Але в той же час незважаючи на широке використання в політиці, філософії, соціології такого терміну, фахівці досі не мають єдиного розуміння його змісту. Переважно вважається, що це суспільство, де забезпечуватиметься “легкий і вільний доступ до інформації з усього світу” [6, с. 2-4].

Поступово наукове співтовариство почало звертати увагу на нові виклики і проблеми, які несе бурхливий економічний і технологічний розвиток інформаційного суспільства. “Усвідомлюючи глибокі протиріччя і загрози в розвитку інформаційного суспільства, мислителі стали активно здійснювати дослідження інших вимірів нового соціального порядку. Наслідком такого пошуку стало формування на рубежі століть концепції суспільства знань” [5, с. 32]. Даному суспільству, як і інформаційному, притаманна “залежність від наукового знання і технологічних інновацій, від розвитку нових комп’ютерних та інформаційних технологій, які мають велике значення для розуміння природи цього суспільства” [5, с. 54].

Так виникає мережеве суспільство, в якому поєднуються особливості попередніх двох суспільств і яке є соціальною структурою, що характеризує інформаційну епоху розвитку суспільства. Мережеве суспільство (від англійського NetworkSociety) – суспільство, яке ґрунтується на горизонтальних соціальних зв’язках і головну роль в якому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. Значну роль в формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, особливо мережевого типу на зразок Інтернету. Автором терміну є іспанський соціолог МануельКастельс, який спеціалізується в галузі теорії інформаційного суспільства.

М. Кастельс визначає мережу як “сукупність пов’язаних між собою вузлів” [2, с. 13]. Мережа – напівпрозора система, а, отже, вона є демократичною і надає людям рівні можливості. Як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, принцип прозорості виявляється в тому, що усі учасники Мережі мають доступ до всієї необхідної інформації і в будь-який момент можуть зробити власний внесок [1, с. 196]. Мережа дозволяє без зайвих витрат часу, сил та енергії встановити велику кількість прямих контактів і цим полегшує виявлення партнерів, тому знайти людей з необхідними якостями в умовах Мережі набагато простіше, ніж при використанні будь-якої іншої форми взаємодії.

Мережі бувають найрізноманітнішими. Це може бути і торгівельна мережа, і розвідувальна, релігійна, мережа агентів впливу або інформаційна, а також Інтернет, який є втіленням всезагальної мережі. Не дарма його називають WorldWideWeb, тобто розповсюджене на весь світ павутиння. Але Інтернет далеко не єдина велика мережа. Існують також політичні мережі, сектантські, терористичні – усі вони функціонують по іншому принципу.

Поняття мережевого суспільства все частіше фігурує в працях філософів та соціологів, присвячених сучасній постіндустріальній епосі (П. Бурдьє, Ж. Дельоз, М. Кастельс). Провідні науковці Інституту розвитку інформаційного суспільства визначили власне мережеве суспільство як “суспільство, в якому значна частина інформаційних взаємодій відбувається за допомогою електронних мереж” [4, с. 69]. За М. Кастельсом, “мережеве суспільство – тип інформаціонального суспільства, відмінною рисою якого є мережева логіка його базової структури” [3, с. 42].

Дослідники визначають такі основні характеристики та особливості мережевого суспільства:

– мережі є найбільш успішними та конкурентоспроможними проектами в економіці, фінансах, культурі. Вони все частіше заявляють по себе в політиці, витісняючи вимираючі ієрархічні структури – партії;

– знання та інформація є головними джерелами конкурентоспроможності;

– в мережі головною діючою особою є активна особистість, довкола якої формуються союзи та коаліції;

– ієрархія в мережі децентралізована (аж до феномену “розщепленого лідерства”), тому існують декілька лідерів;

– праця стає більш індивідуальною, відбувається децентралізація робочих місць [4, с. 70-75].

Необхідно зазначити, що Мережа виступає більш ефективним, ніж держава, організатором взаємодії, а отже – і кращим гарантом вже існуючих свобод особистості, і, в той же час, надаючи їй нові. А. Давидов зазначив, що “Мережа – це суспільство суверенних особистостей, а не суспільство громадян” [2, с. 273], а отже, і найголовнішим у Мережі – є захист суверенітету особистості, захист від посягань на неї, адже тут головною діючою особою є активна особистість.

Нетократія – нова правляча еліта інформаційного мережевого суспільства, яка “прекрасно усвідомила різницю між інформацією та знанням і особливу цінність ексклюзивного знання” [1, с. 48]. Власне мережева монополія на ексклюзивне знання перетворює нетократію на правлячий, домінуючий клас інформаційного мережевого суспільства, адже ексклюзивна інформація, необхідна для формування знання, присутня, в основному, в нетократичних мережах найвищого рівня.

Отже, сьогодні мережа охопила найголовніші сфери суспільства і продовжує займати панівне становище у світі. Незважаючи на нерівномірний рівень розвитку держав, їх мешканці – люди різних культур, віросповідань, національностей намагаються об’єднатися в мережі, влаштуватися в так зване on-line-життя. Не є виключенням в цьому питанні і Україна. Добре це чи погано, чи потрібно з цим боротись чи пишатись – незрозуміло, але сьогоднішня Україна – це мережеве суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бард А., Зодерквист Я. НЕТОКРАТИЯ. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Александр Бард, Ян Зодерквист. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в СПб., 2004. – 252 с.
2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе : [пер. с англ.] / Мануэль Кастельс. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 328 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : [пер. с англ.] / Мануэль Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

4. *Назарчук А. В.* Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61-75.
5. *Наумкина Е. А.* Информационное общество и модернизация образования / Е. А. Наумкина / Наука и образование: современные трансформации : монография / Ин-т философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины. – К. : ПАРАПАН, 2008. – С. 267-280.
6. *Соснін О.* Гуманістичний вимір інформатизації / Олександр Соснін // Науковий світ. – 2008. – № 1. – С. 2-4.

Козенюк А. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОНЯТТЯ “ПОЛІТИЧНА ДУХОВНОСТЬ” В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНУ

Постмодернізм поставив проблему розмаїття індивідуальних політичних і соціальних інтересів і емоційно-психологічного існування суб'єкта в політиці. Не торкаючись сутності постмодернізму відмітимо, що концепція духовного початку політики набула в теорії постмодернізму нових рис. Процес паралельності постмодерністського політичного розвитку розглядався класиками постмодерну, як системні зміни в акцентах усвідомлення політичної дійсності [1, с. 37-38]. Беручи за основу модерністську основу політичного процесу, визнавши об'єктивність необхідності звернення до моральних регуляторів політичної теоретики постмодернізму розвили цю теорію значно далі. Головними орієнтирами теоретичного аналізу політики і інших соціальних явищ було поняття “присутності” та “феномен часу”. М. Хайдегер вперше поставив ці проблеми [2, с. 141].

Нам здається, що саме це йому і не пробачили прийдешні покоління. Для унормування політичного середовища, для формування суспільного спокою головною потребою соціуму було відчуття присутності. Хайдегер стверджував, що формально для заспокоєння людини, для віри людини в політичні перспективи треба оновити систему свідомісних авторитетів і внутрішніх символів позитивності. Такий стан заспокоєння суспільства і є базисом для ефективності політики і діяльності політичних суб'єктів. Заспокоєння і ефективна співпраця людини і влади досягається через наявність в політиці “присутніх суб'єктів”. Присутність і є основним базовим аксиологічним елементом політичної духовності постмодернізму. Присутніми Хайдегер називав таких політичних суб'єктів про діяльність яких у решти суспільства складається думка, що вони захищають інтереси всього соціуму. Тобто “присутнім” є суб'єкт дії якого не детерміновані психологічними, антропологічними чи егоїстичними мотивами [4, с. 26].

З точки зору соціальної психології здавалося б недосяжна ситуація, але ж згадаємо духовну дезорганізацію Європи напередодні постмодернізму, наявність двох

основних ліберально-демократичної і марксистської парадигм світосприйняття, загальне розмаїття антидемократичних ідеологій, загрозливу геополітичну стратегію обох блоків держав. Тоді стане зрозумілим пошук нової альтернативи політичного розвитку і головне політичних орієнтирів і політичних ідеалів. Ці орієнтири звичайно відобразилися в духовній базі суспільства і вплинули не тільки на риси, а й на внутрішню структуру політичної духовності [5, с. 87].

Присутність, як суспільний компонент є складною та логічною і емоційною структурою. Присутність може проявлятися в історії, сьогоdnішній політиці, але вона є фактом наявності серед політичних суб'єктів такого якому беззаперечно довіряють. Тобто від ідеалів спричинених формами релігійного культу духовність і політичні теоретики перейшли до орієнтирів і цінностей, які були б закладені в реальних політичних суб'єктах. Хайдегер приводить масу прикладів на основі певних цінностей виводячи логічну лінію – для розумної політики серед політичних суб'єктів повинен знаходитись присутній суб'єкт і чим більше цих суб'єктів тим якісніше і ефективніша політика. На думку видатного вченого – саме “присутні суб'єкти” повинні стати в утилітарній політичній системі взірцем правильних рішень, а саме головне мотивами їх вчинків повинні бути не інтереси, а потреби для розвитку і співпраці всіх суб'єктів [3, с. 201]. Присутній суб'єкт має в основі своїх вчинків віру оточуючих у шляхетність власних мотивів. Чим більше присутніх суб'єктів в політиці тим вище рівень довіри до самої політики, тим більше в ній позитивних подій. Розвиток політики можливий тільки через зростання кількості присутніх суб'єктів. Присутній суб'єкт може слугувати провідником основних духовних конструкцій і стандартів, які визнанні суспільством. Політична духовність містить в постмодернізмі вже цінність наявних політичних авторитетів. Фактично для розгляду політичної духовності ми повинні усвідомити, які виклики поставив постмодернізм для подальшого розвитку політики. Після встановлення модерністських універсалій, визнання об'єктивності норм моралі і моральності, виникла проблема більш ефективного залучення людини в соціальну і політичну систему. В умовах відносно завершеної політичної ієрархізації повинні були б знайдені інші регулятори і спонукальні мотиви чим егоїзм. Головним духовним постулатом з якого почалася хвиля постмодернізму в колі розглядаємих нами питань політичної свідомості є принцип самоцінності конкретної людини. Після універсалістського, механістичного характеру модернізму, колі всі людини, лише виконували в умовах політичної системи притаманну і чітко визначену для них функцію, після глобалізації перспектив розвитку не тільки окремих соціально-політичних суб'єктів, але й держав і навіть континентів постала необхідність закрити, замкнути цю “корпоративну систему реалізації політичної влади” повернувши до політичної діяльності людину як таку. Глобалізм та антиглобалізм досить вульгаризоване бачення проблеми індивідуалізації свободи в постмодернізмі. Після глобального стратифікаційного процесу, коли суб'єкти вже могли бути розділені на функціональні групи, коли склалася не тільки корпоративна і партійна система, а

визначилися геополітичні орієнтації не тільки окремих держав, але й груп держав, постала необхідність заповнити цю піраміду ліберальних принципів глобальним універсальним змістом, таким змістом і повинна була стати суверенна свобода [5, с. 91].

Свобода, як абстрактна категорія заміняється на духовний елемент соціальної сутності людини. Людина сприймається не як категорія політичної системи, а як сутність політики. Розвиток відносин в середині політичної системи детермінував переоцінку людини взагалі. Духовний початок людини був представлений через систему саме політичної духовності, але головна увага приділена саме сутності індивідуального світосприйняття. Центром “політичної духовності” стає індивідуальне бачення добра і позитивності. Відправною точкою постмодернізму було визнання індивідуальності розвитку і самоцінності окремої особистості з її цінностями і уподобаннями, психологічними і теоретичними установами. Духовні фактори політики переміщуються з постулатів загальнолюдської моральності до індивідуального політичного сприйняття. Індивідуалізація саме вторинних компонентів політики є головною рисою складання та розвитку внутрішньої структури і логіки постмодернізму [5, с. 204].

Кожна людина проходить свій шлях входження в політику. Кожний індивід творець і мислитель, митець і вчитель прийдешніх поколінь. Хайдегер підводив під свою лінію і логіку політики саме індивідуалізацію сприйняття політичних і соціальних реалій. Єдино, що цементує політичне середовище це певні авторитети які визнані в суспільстві, які є основними для створення цілісної картини політичного розвитку. Тобто знов виходимо на проблему присутніх суб’єктів. Люди індивідуально можуть прийти до визнання певних політичних і соціальних авторитетів, але ці авторитети самі по собі є беззаперечними, бо є частиною духовної підсистеми політичного організму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Козловски П.* Культура постмодерна. Общественно-культурные последствия технического развития. – Москва, 1997. – 307 с.
2. *Маркелова О. А.* Сущность духовности в политической теории. – Москва, 2012. – 207 с.
3. *Салмин Ю. В.* Политика и моральность. – Москва, 2013. – 311 с.
4. *Хайдегер М.* Буття і час. – Київ, 2011. – 351 с.
5. *Vern N.* Moral policy framework. – N.Y., 2010. – 204 p.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Ціннісні орієнтації – це “соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та інші ідеологічні засади оціночних суджень суб’єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об’єкти, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості” [1].

Це явище динамічне, оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього крізь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності, а процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов’язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства країни, перш за все України.

Необхідність аналізу цінностей сучасної молоді зумовлене, насамперед, тим, що молодь є тим двигуном, який рухає будь-яке суспільство вперед, або ж навпаки, гальмує його, змушуючи стояти на місці.

Сьогодні в українському суспільстві вивчення стану та зміни ціннісних орієнтацій молодих людей дуже необхідно, що обумовлено практичними діями молоді, а від того, з якою якістю цінностей молодь житиме у XXI столітті, залежатиме напрям соціально-культурного та політико-економічного розвитку майбутнього українського суспільства, поява нових типів поведінки.

Сучасний розвиток будь-якої держави, її соціальних інститутів та суспільних відносин можна визначити як систему трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Тому зміни, котрі відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді як групи осіб, світогляд яких здатен швидко змінюватись під впливом низки факторів.

Проблеми формування ціннісних орієнтацій полягають в тому, що багато з цих цінностей української молоді поступово почали змінюватися: так, одні, нові соціально-економічні умови вимагають від молоді таких якостей, як готовність до ризику, особиста відповідальність за свої вчинки, уміння швидко пристосовуватися до будь-яких змін, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху; другі цінності, що в минулому мали високий ранг, сьогодні молоддю заперечуються.

Криза традиційних ціннісних орієнтацій яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи, а саме тому вивчення змін у системі ціннісних орієнтацій молоді сприяє виробленню ефективніших засобів і методів вирішення молодіжних проблем.

Молоде покоління XXI століття опинилося у двоякій ситуації: з одного боку, це покоління ще виховується на “старих” засадах та традиціях, які їх прищеплюють батьки; а з іншого – в доросле життя воно вступає за нових умов, що вимагають

відмови від багато чого засвоєного раніше. Так, в сучасних умовах не “спрацьовують” колективістські ідеали (все більше – індивідуалістичні); став непрестижним, не “модним” ряд професій, які поважалися раніше та вважалися суспільно корисними; змінилося ставлення до своєї батьківщини – якщо раніше жили за принципом “Я другої такої країни не знаю...”, то зараз молодь бажає навчатися, працювати, а то й переїхати на постійне проживання до іншої країни [2].

Отже, така ситуація склалася не випадково; тобто із змінами кардинального характеру в Україні відбувається “переоцінка цінностей”. Так, якщо раніше існувала спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то нині цей феномен не спостерігається. Порушився зв’язок “батьки – діти” в силу того, що цінності батьків втратили своє практичне значення. Слід зазначити, що батьки сучасності все менше приймають участь у вихованні своїх дітей, покладаючи цю функцію на дитячі садки та школи. Як відзначає В. Лісовський, “молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії, покликане продовжувати розвиток на базі успадкованих матеріальних та духовних цінностей, змушене, перебуваючи в стадії становлення, брати участь у виробленні цих цінностей, частіше за все самостійно” [3].

Ще одна думка В. Лісовського: “Сьогоднішні молоді люди перебувають у двічі екстремальних умовах: зміни в соціально-економічному складі супроводжуються кризою свідомості. Молоді доводиться самій вирішувати, що цінніше – збагачення будь-якими засобами чи набуття високої кваліфікації, що забезпечує можливість адаптуватися до нових умов; заперечення колишніх моральних норм чи гнучкість, пристосування до нової дійсності; повна свобода міжособистісних, між статевих взаємовідносин чи сім’я як запорука успішного існування” - цікава та важлива [4].

У розподілі ціннісних орієнтацій молоді України слід відмінити прискорюваний науково-технічний та соціальних прогрес, який потребує врахування багатьох нових факторів при формуванні відношення молодої людини до оточуючого світу, до суспільства, до самого себе. І сучасне молоде покоління відчуває це особливо гостро.

Науково-технічна революція вимагає високого інтелектуального розвитку людини, тобто мова йде не про зростання об’єму інформації, котру необхідно засвоїти, а інше: сучасним молодим людям доводиться здійснювати прорив в нові області знань та виробництва (високі комп’ютерні технології, біотехнології, гена інженерія, роботехніка і т.п.) [5]. Сучасна молодь живе в період нових наукових досягнень, про які наші батьки і подумати не могли (мобільні телефони, інтернет).

Таким чином, вибудовується система нових ціннісних орієнтацій в аспекті отримання корисних результатів для конкретної молодої людини, а на основі цього система ціннісних орієнтацій молоді носить прогностичний характер та враховує тенденції і вимоги сучасного українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Социологический справочник / под общ. ред. В. И. Воловича. – К., 1990. – 368 с.

2. Лисовский В. Т. Динамика социальных изменений // Социс – 1998. – № 6. – С. 40-41.
3. Див. п. 2. – С. 99.
4. Див. п. 2. – С. 98.
5. Мир детства: Юность / под. ред. А. Г. Хрипковой. – 2-е изд. – М. : “Педагогика”, 1991. – С. 30-31.

Кузьмін М. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В БРИТАНІЇ

Формування парламентаризму в Британії питання досить цікаве, але складне для сприйняття людей не знайомих з традиціями цієї країни. Переплетення функцій і повноважень Палати Лордів та Палати Громад, лорд-канцлера та спікера, таємної ради та тіньового уряду, ролі церкви у всьому цьому, зокрема єпископа Кентерберійського, і тому подібні речі, вимагають не просто розгляду. Вони вимагають розгляду педантичного і глибокого, про це написано чимало книг, підручників і посібників.

Але не менш значущим, тонким і важливим є процес формування подібної державної системи. Протягом восьми століть парламентська система Англії росла і розвивалася. Робила неймовірні стрибки вперед і падала, спотикаючись о властолюбних і деспотичних королів та королев, бажаючих правити поодиноці. Народ Туманного Альбіону довгі роки прагнув до свободи і волевиявлення. Нарешті, досягнувши мети, створив унікальний симбіоз монархії, яка уособлювала величавість, статність і мудрість Британської Імперії, і законодавчого органу влади, члени якого обираються народом і для народу, відповідаючи всім вимогам сучасного демократичного суспільства, показуючи всьому світу розвиненість, гуманність і справедливість, що панують в Великобританії.

Актуальність статті обумовлена тим, що Британська Імперія не тільки сформувала систему певних правових цінностей, притаманних сучасному суспільству, зберігши при цьому традиції і культуру, яка йшла з незапам'ятних часів. Туманний Альбїон є батьківщиною парламентаризму в тому вигляді, в якому ми звикли бачити його в сучасних державах. І саме про формування його варто згадати.

Перше, на що треба наголосити, це на англосаксонський вітенагемот, який по праву вважається батьком англійського парламенту і його попередником. Витоки цього зібрання знайшли свій дїм в далекому VII столїтті, а назва на англосаксонському означає “зібрання мудрих людей”. Маючи дорадчі функції, даний орган влади проїснував до самого XI столїття.

У 1066 р. на землі Англії висадився Вїльгельм Нормандський, принїсши в землі нинїшньої Британії феодалїзм в цілому і Велику королївську раду зокрема, яка була

трансформованим вітенагемотом. Влада належала тільки монарху, який мав право вводити нові податки та самостійно віддавати закони [1]. Протягом майже двох століть таке положення не змінювалось, але після 1215 р. роль Великої королівської ради відразу ж зросла.

“Велика хартія вольностей”, згаданого року, дарувала раді можливість безпосереднього впливу на рішення короля. Наприклад, будь-які рішення стосовно оподаткування не могли прийматися без згоди Ради. Хартія регламентувала склад Великої ради. З цього моменту в неї входили не тільки представники вищого духовенства, графи і великі барони, але і лицарі. Саме з хартії почався шлях переходу влади до широких верств населення.

Наступний крок у формуванні Англійського парламенту був зроблений у 1265 р. Ознаменувався він тим, що саме тоді була скликана рада, що, за традицією, стала іменуватися парламентом і перекаваліфікована в станово-представницький орган влади. У цей рік вперше була введена виборча система, а громадяни Англії стали повноправними учасниками ради зокрема і життя країни в цілому. У 1295 році був скликаний, так званий, “зразковий парламент”, після чого порядок скликання не порушувався. До часу правління Едуарда III парламент був розділений на дві палати. Без згоди обох палат і монарха, не міг бути прийнятий жоден закон [2]. Саме в цей час нинішня Палата Лордів оформилася як найвищий судовий орган держави, яким проіснувала до 2005 р.

За часів Столітньої війни, роль парламенту дещо знизилася. Важкі часи змусили відмовитися від довгого обговорення нагальних питань і вимагали швидкого прийняття рішення від короля. Це означало знищення ролі Парламенту і підвищення ролі монарха, яке гальмувало розвиток парламентаризму в Англії.

Найбільш істотним етапом у формуванні парламенту стала англійська громадянська війна, середини XVII ст. У 1649 р. Карл I був страчений, і лорд-канцлером був обраний Олівер Кромвель. Під час його перебування на посаді, Палата Лордів була скасована, а Палата Громад повністю підпорядковувалася йому. При цьому функції Палати Громад були зведені тільки до законодорадчих. Лише після смерті Кромвеля Палата Лордів відновила свої зібрання і функції повною мірою, та парламент почав як слід існувати.

Велике значення мала Славна революція 1689 р. Монархи, Марії II і Вільгельма III, що стали правити разом, прийняли Білль про права. Стосовно парламенту, в цей час утвердилася свобода вибору в парламент, від втручання короля, а так само за висловлювання в парламенті до суду не залучалися. Це давало більше свободи парламентаріям і дозволяло відкрито критикувати уряд. Шотландія і Англія, об'єдналися у 1707 р., згідно “Унії про з'єднання Англії та Шотландії”, парламент об'єднаного королівства мав створити сполучений парламент Англії та Шотландії, та підкорити парламенти обох регіонів собі [3]. Протягом всього XVIII століття влада поступово переходила до парламенту. До кінця правління влада здебільшого

спиралася на міністрів, яких у свою чергу підтримував парламент. Виборча система залишалася далекою від досконалості та вимагала реформування, але з початком Наполеонівських війн, уряд став більш жорстким, і реформи відклали.

Оформлення та регламентація виборчої системи здійснилися лише в XIX столітті. Палата Громад отримала більшу свободу і незалежність від Палати Лордів. На початку XX століття повноваження Палати Лордів були істотно скорочені. Затримати законодавчі акти можна було тільки на три сесії, а пізніше на дві. Надалі ще проводили деякі реформи, щодо положення перів в Палаті Лордів, то в 1999 р., “Актом про Палату Лордів”, було скасовано автоматичне право спадкування місця у вищій палаті парламенту, за винятком 92 перів.

З усього вищеописаного можна помітити і вивести наступне: еволюція Британського парламенту проходила в кілька етапів. Перший етап ознаменований був зародженням парламенту. Для даного періоду характерні розмиті межі дорадчих функцій, підпорядкування королю і невелика роль участі в житті країни. Другий етап, початок якого – кінець XIII століття, характеризується розширенням функцій парламенту, зростанням його впливу і формування його як представницького і обраного органу влади. Ну і останній, третій, почався в кінці XVII століття. У цей час система парламентаризму у Британії відточувалася і відшліфовувалася, приймаючи той вигляд, який він має зараз. Підбивши підсумок, можна сміливо сказати про те, що за роки свого формування Англійський парламент зібрав унікальну базу досвіду, спираючись на яку він зберіг колоритність і традиції, йдучи в ногу з часом. Зрештою, як сказав Френсіс Бекон: “Найкраще з усіх доказів є досвід”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Джуэтт С. О.* Завоевание Англии норманнами. – Минск : Харвест, 2003. – С. 259-260.
2. *Штокмар В. В.* История Англии в Средние века. Изд. 2-е, доп. – СПб. : Алетейя, 2005. – 203 с.
3. Акт об Унии 1707. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/Act_of_Union_1707

Морозова В. О.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Впровадження сучасних інформаційних технологій у всі сфери життєдіяльності, інтеграція у глобальні інформаційні процеси є обов'язковими умовами розвитку

сучасної держави. Відомий теоретик державознавства О. Тоффлер стверджує, що з трьох компонентів влади: сили, багатства та знання, у сучасному суспільстві на домінуючі позиції виходить третій – інформаційний компонент [1]. Водночас, стрімкий розвиток та об'єднання локальних інформаційних мереж у глобальні, не тільки забезпечує доступ до різноманітних баз даних та прискорює інформаційний обмін між його учасниками, але й сприяє витоку інформації, появі можливості її блокування, викривлення, несанкціонованого втручання в роботу інформаційних систем. Це може привести до непередбачених (іноді катастрофічних) наслідків у сфері політики, оборони, економіки, науки тощо.

Отже, інформаційна безпека, під якою розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері, виходить на перше місце в системі національної безпеки і вимагає проведення єдиної державної політики.

Узагальнені стратегії інформаційної політики та її невід'ємної складової – інформаційної безпеки, досить ґрунтовно розглянуті в індустріально розвинутих країнах [2]. Проблема інформаційної безпеки особливу увагу приділяють в Росії, про що свідчать дослідження фундаментального характеру Ю. С. Уфимцева і Е. А. Єрофеева [3], О. В. Волокітіна і В. А. Копилова, інших російських фахівців та численні публікації в її науково-технічних періодичних виданнях.

В Україні проблемні аспекти державної політики щодо інформаційної безпеки досліджені у роботах О. Г. Додонова, О. В. Литвиненка, С. О. Янішевського, О. В. Сосніна. На підставі всебічного аналізу розвитку національного інформаційного простору вони доходять до єдиного висновку, що загальна ситуація в інформаційній сфері не відповідає сучасним вимогам, інтересам суспільства і держави. Головними серед негативних чинників автори визначають такі:

– неадаптованість інформаційної сфери країни до процесів глобалізації та невиваженість державної інформаційної політики створює загрозу обмеження суверенітету країни;

– тенденція до прогресуючого відставання України від провідних країн світу в рівні та темпах розвитку національних інформаційних ресурсів та відповідної інфраструктури;

– недостатня увага до проблем захисту інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів ускладнює діяльність держави щодо забезпечення національної безпеки і обороноздатності держави [4].

За сучасних умов посилення інформаційного протистояння, О. В. Соснін особливо відмічає необхідність подальшого удосконалення системи захисту інформації у телекомунікаційних системах як загального користування, так і спеціальних [5].

Сучасна державна політика у сфері інформаційної безпеки спрямована на накопичення та захист національних інформаційних ресурсів, розробку та впровадження сучасних безпечних інформаційних технологій, розбудову захищеної

національної інформаційної інфраструктури, формування і розвиток інформаційних стосунків тощо. Така політика повинна реалізовуватись шляхом створення і забезпечення ефективного функціонування в Україні цілісної системи інформаційної безпеки.

Основними елементами системи забезпечення інформаційної безпеки України є громадяни України, Президент України, Адміністрація Президента, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, міністерства України, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації тощо. Функції та повноваження відповідних державних органів закріплені в нормативно-правових актах різного рівня – Конституції України, законах України, указах Президента, постановах Кабінету Міністрів, в інших, у тому числі відомчих, нормативних документах.

Одним з вирішальних чинників успішної реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки є розробка та вдосконалення правового підґрунтя.

Основою інформаційного законодавства України, яке було створено за роки незалежності є Конституція України. Стаття 34 Конституції України надає право кожному її громадянину вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Але, здійснення цих прав, за цією ж статтею, може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки. Ця підстава для обмеження вказаних прав громадянам передбачена у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Тому, у цій частині Конституція України цілком відповідає міжнародно-правовим актам з прав людини.

Отже, в Україні певною мірою сформовано правову основу та впроваджено базові нормативні документи, спрямовані на врегулювання діяльності у сфері захисту інформації.

Другим важливим аспектом реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки є вдосконалення організаційної структури державного управління системного захисту інформації.

Отже, розуміння українською політичною елітою інформаційних проблем, як політичних чинників для прийняття рішень, що невід’ємні від глобальних проблем українського суспільства, усвідомлення того, що інформація є одним з основних ресурсів держави, а системи, покладені в основу її обробки та захисту, сприяють розвитку і становлять основні соціальні інфраструктури суспільства постає сьогодні визначальним критерієм формування державної інформаційної політики, у тому числі, у її найважливішій складовій – сфері забезпечення інформаційної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти. – М. : Издательство АСТ, 2001.
2. *Макаренко Е. А.* Інформаційне суспільство, політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО. – К. : Науково-вид. Центр “Наша культура і наука”, 2002. – С. 29-51.

3. Информационная безопасность России / Ю. С. Уфимцев, Е. А. Ерофеев и др. – М. : Изд-во “Экзамен”, 2003.
4. Додонов О. Г., Литвиненко О. В., Янішевський С. О. Інформаційна політика органів державної влади // Стратегія розвитку України: теорія і практика / за заг. ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – С. 646-648.
5. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 417.

Москаленко О. П.
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна” (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ПОЛІТИЧНОГО КОМПРОМІСУ

У своїй статті “Компроміс у суспільстві: ідеї становлення та розвитку” С. В. Бобровник зазначає, що фундамент для дослідження компромісу закладено у межах античної філософії.

Античні дослідники запропонували низку ідей, які і сьогодні мають свою цінність, зокрема, це стосується походження категорії “компроміс” у соціумі. Наприклад, Платон є засновником двох основних концепцій суспільної згоди: примусової (теорія насильницького консенсусу) та природної (теорія суспільного компромісу).

Щодо середньовіччя та епох Відродження, то інтерес дослідників до категорії “компроміс”, як засади існування демократичного суспільства, тільки посилювався. Так, у працях Ф. Аквінського визначено, що цінності як духовні, так і моралістичні є трансцендентальними, а їх досягнення забезпечуються за допомогою визнання людиною божого (природного) закону та цінностей християнства. За допомогою віри у Христа породжується компроміс, а люди можуть, таким чином, дійти до суспільної згоди. Разом з тим, уявлення компромісу у Аквінського не розглядається самостійно як засіб досягнення ідеального суспільства або демократичної форми політичного режиму. За його словами, компроміс є частиною волі Бога, яка дається людям для досягнення суспільної згоди, що реалізується у межах такої форми правління як монархія. При цьому вся людська влада має божественний характер та підпорядковується християнським догмам, тому консенсус у суспільстві є так звана “єдність у Христі”.

У свою чергу, яскравий представник епохи Відродження Н. Макіавеллі намагався пояснити розвиток суспільства, держави, засобів їх формування, включаючи і компроміс, за допомогою природних причин.

Не застосовуючи як аргумент волю Бога, він був проти тиранічної форми правління, виступав за республіку, в якій влада повинна бути незалежна від Церкви та навіть моралі [1].

Також С. В. Бобровник відзначає погляди представників Нового часу, тому що завдяки працям представників даного періоду компроміс почав набувати значення самостійної наукової категорії та характеризуватися як одна із засад встановлення і функціонування демократичної форми політичного режиму.

У судженнях Т. Гоббса простежуються ідеї встановлення компромісу у межах демократичних процедур, коли меншість підпорядковується волі більшості. Т. Гоббс першим дослідив компроміс у межах демократичної моделі суспільства, але згодом надав перевагу ідеї насильницького консенсусу як засобу встановлення згоди у суспільстві.

На відміну від Т. Гоббса, інший видатний представник Нового часу Д. Локк був прихильником теорії суспільного компромісу, яку покладав в основу проекту правової держави, що заснована на суспільному договорі.

Основною причиною розмежування позицій Т. Гоббса та Д. Локка є різноманітне розуміння природи людини. Так, Д. Локк вважає, що людям притаманна взаємна ввічливість, взвасмопоступки та взаєморозвиток. Наведену Т. Гоббсом “боротьбу всіх проти всіх” Д. Локк характеризує як стан виродження індивіда, відмови її від людської природи та перетворення на “шкідливе створіння”. При цьому Д. Локк зазначає, що необхідність укладення компромісної угоди у формі суспільного договору є об’єктивним наміром більшості індивідів в суспільстві уникнути “війни всіх проти всіх” і встановити режим згоди між суб’єктами. Згода, побудована на компромісі, є джерелом виникнення правової демократичної держави і стає визначальним критерієм її діяльності [2].

Компроміс це угода, досягнута шляхом взаємних поступок. Використання компромісу як методу вибору політичної дії, можливо в тому випадку, якщо учасники його прийняття не знаходяться один з одним в негативних взаємних, тобто коли їх інтереси частково співпадають і одночасно частково стикаються.

В таких ситуаціях виявляється можливим ухвалити рішення, яке не гарантує ні для однієї із сторін повноти виконання їх вимог, але забезпечує реалізацію загальної мети.

У суспільстві такою метою, що об’єднує його членів, є збереження цілісності і незалежності держави, цивільного миру і виконання загальнонаціональних завдань, а для жителів планети основним чинником, який гальмує протилежні устремління держав, виступає гарантом миру між народами, оскільки розв’язування ядерної війни ставить під загрозу подальше існування людства, виступає компроміс. В ім’я цих високих цінностей сторони у певних умовах вважають за краще частково відмовитися від своїх егоїстичних претензій і дійти єдиного рішення.

Таким чином, сьогодні роль компромісу закономірно зростає. Якщо раніше силою зброї можна було надійно вирішити найскладніші проблеми, в тому числі, територіальні, то тепер військові конфлікти все більше втрачають локальний характер, стаючи “головним болем” світової спільноти.

Політична стабільність, а особливо конфлікти і компроміси – це коло питань, на яких значною мірою зосереджена увага науковців-політологів [3].

Деякі науковці розкривають суть поняття “конфлікту”, вважаючи вивчення конфліктів одним із головних завдань політології. До того ж, на нашу думку, дослідження компромісу, як засобу узгодження, подолання політичних конфліктів серед політичних сил та в інших політичних ситуаціях, неможливе без розкриття даної проблеми.

Поняття “конфлікт” у вітчизняній літературі розглядалося під різними кутами зору. Спеціалісти-словесники тлумачили конфлікт як зіткнення протилежних сторін, думок, сил; серйозні розбіжності, гостру суперечку. Соціологи характеризували конфлікт як вищу стадію розвитку суперечностей в системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства загалом. Психологи розцінювали конфлікт як зіткнення протилежних цілей, інтересів, думок чи поглядів суб’єктів взаємодії. Політологи додають, що мова йде про зіткнення не просте, а пов’язане з ускладненням та боротьбою у владних відносинах.

Деякі вчені дотримуються поділу конфліктів на неантагоністичні (примиренні) та антагоністичні (непримиренні). Вони вважають, що втрачені можливості вирішення неантагоністичного конфлікту сприяють його переходу в хронічну форму і навіть переростання в антагоністичну; натомість пошук взаємних компромісів, способів урегулювання конфліктів може привести до зняття гостроти й перетворення їх на неантагоністичні.

Багато вітчизняних політиків вважають компроміс найкращим способом для розв’язання конфліктів [4].

Політолог І. А. Побочий зазначає, що конфлікт і компроміс, конфлікт і гармонія – неодмінні супутники людської цивілізації. Взаємодіючи і змінюючи одне одного, вони забезпечують існування і визначають розвиток будь-якого суспільства і людства в цілому.

Фундамент політичного компромісу сягає античних часів. Такі мислителі як Платон, Аристотель, представник епохи середньовіччя Ф. Аквінський, а також Нового часу – Т. Гоббс, Д. Локк та ін., вважали компроміс одним із найбільш правильних шляхів до досягнення консенсусу у політиці та суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бобровник С. В.* Компроміс у суспільстві: ідеї становлення та розвитку // П’яті юридичні читання: М-ми Ніжн. наук. конференція 23-24 квітня 2009 р. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – С. 80.
2. Див. п.1. – С. 82.

3. *Москаленко О. П.* Компроміс як засіб узгодження політичних інтересів та умова життєдіяльності політичних сил // *Нова парадигма: Вип.75.* – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 88-98.
4. Див. п. 3. – С. 90.

Остапенко М. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасне суспільство характеризується трансформацією соціального порядку, який розпадається на множину локальних порядків і предстає у вигляді множини взаємопов'язаних цілісностей різного роду, організованої системи відмінностей (групи, корпорації, мультикультурні суспільства).

Ці процеси викликають низку змін в ідеологічному просторі, дискусії у науковому колі. Дослідження ідеології другої половини ХХ – початку ХХІ ст. характеризуються розумінням її не як тотальної системи ідей, а як вираженням їх плюралістичної множини. Дискусії науковців про значення ідеології сформувалися у два підходи – “деідеологізації” (зниження ролі ідеології як ціннісного регулятора діяльності в умовах розмивання меж різних ідеологій і самих цінностей, широкої диференціації носіїв ідейних цінностей) та “реідеологізації” (потреба у створенні “глобальної, всесвітньої” ідеології для всіх, яка б примирила суперечки між існуючими ідеологіями під егідою нових, гуманістичних ідей і загальнолюдських цінностей).

Варто відзначити, що у сучасній політиці ідеології відіграють важливу роль та є тією необхідною умовою, при якій демократичне суспільство може бути стабільним. Водночас традиційний ідеологічний простір потребує перегляду і оновлення. Це не означає, що в умовах розвитку ідеологічного і політичного плюралізму від політичної ідеології слід відмовитися і культивувати політику особистості чи політику проблем. Ні перша, ні друга не здатні стимулювати активну діяльність на основі відсутності широкого світогляду, який формують політичні ідеології.

Сучасна політика ширша, ніж традиційна ідеологічна політика, адже на політичній арені з'явилися нові суб'єкти політичного життя, які віддають перевагу критиці існуючого порядку і приділяють увагу тим темам, які ігнорувалися класичними політичними ідеологіями – національній, культурній, релігійній ідентичності, питанням екології, всесвітній справедливості тощо. Нові ідеології звернені переважно до молоді; їх носії заперечують інститут політичної партії, надаючи перевагу більш вільним об'єднанням, які забезпечують пряму участь

громадян; діють більш епізодично, проте можуть мобілізувати людей за допомогою сучасних ІТ для організованих ними акцій протесту чи зустрічей із представниками влади з метою привернути увагу громадськості на конкретні проблеми. Ці групи і рухи не виражають чітко сформульовану ідеологію, ключові положення якої сприймають як офіційна програма, також характеризуються різноманітністю і внутрішньою гетерогенністю.

Значна частина науковців вважають, що ідеологічною основою сучасних суспільств є неолібералізм, який пов'язується з ідеологією глобалізації, яка у свою чергу визначає особливості ідеологічного простору. Проте домінантне становище неолібералізму має умовний характер, адже: його обмежують географія чи територія (мусульманські держави, Китай держави не підтримують ліберальний тип мислення); наявним є протистояння інших ідеологій і політичних рухів проти ліберальних ідей у країнах, де вона має статус домінуючої; неолібералізм не здатен самостійно відповісти на питання про солідарність громадян ні на національному, ні на глобальному рівні.

Ідеологічний простір сучасного суспільства характеризується наступними рисами: дихотомія “ліві – праві”, “старі – нові”. Ліві-правий розподіл ідеологій не втратив свого значення, проте відбувається зсув до центру крайніх лівих і правих течій. Щодо існування старих і нових ідеологій – вони обумовлюють один одного. Старі, щоб не втратити своєї значимості, зважаючи на те, що вони орієнтуються на трансформацію всього суспільства. Нові – щоб уникнути участі епізодичності протесту, підтримки певної ідентичності і роздрібнення суспільства.

Подібний поділ пов'язаний з такою рисою сучасної політики як криза традиційних ідеологій, посилення концепту фрагментації суспільства. Фрагментоване суспільство – це суспільство, у якому концепт колективного (великі сили як клас, нація) втратили своє значення для політичної і соціальної діяльності, що знизило привабливість традиційних політичних ідеологій. У сучасних умовах спостерігається перехід від тотальних, які прагнуть трансформувати суспільство до “молекулярних” (Д. Шварцмантель), які концентруються на певній діяльності, яка сприяє проведенню певної кампанії, що вирішує конкретну проблему або сприяє визнанню певних ідентичностей. Молекулярні ідеології – це ідеології фемінізму, екологізму, ідеологічний статус яких ще остаточно не вирішений.

Тотальні ідеології характеризуються чіткою політичною спрямованістю, націлені на реструктуризацію суспільства шляхом захоплення державної влади – держава є ключовим фактором реалізації ідеалів, апелюють до великої спільноти людей як агента змін. Молекулярні ідеології – спрямовані на пошук альтернативних способів вирішення менш глобальних завдань, розраховані на більш розрізнені і своєрідні соціальні групи і націлені на вирішення більш конкретних проблем. Нові ідеології формують неоднорідну групу, яка не вкладається у рамки поділу “праві – ліві”, до якого належать старі, традиційні ідеології. Ознаками нових ідеологій є те, що вони здатні ефективно організувати підтримку, мають різноманітну соціальну базу.

Серед нових ідеологій виділяють ті, які визначають політику ідентичності, яка спрямована на вирішення проблем конкретних груп, вимоги визнання чи схвальної оцінки (етнічних, культурних, сексуальних, релігійних), притаманних їм звичаям та цінностям і відмову від тотальної соціальної трансформації. Друга складова цих ідеологій – ті, які спрямовані на вирішення конкретної проблеми і мають протестний характер.

Ідеологічний, політичний плюралізм сприяють роздрібненню політичної спільноти на окремі культурні і соціальні сегменти, посилюючи ризик їх повної ізоляції один від одного і навіть протистояння між ними. У цьому контексті у науковій та політичній сферах усе частіше лунають дискусії щодо важливості об'єднуючих ціннісно-ідеологічних детермінант політичного життя, питань інтеграції, консолідації суспільства. Фундаментом цих процесів може бути інтегративна ідеологія як певний дискурс, взаємодоповнення і взаємообмеження існуючих у суспільстві політичних ідеологій; етика солідарності; об'єднуючі цінності як наслідок постійного і реального діалогу, полілогу в суспільстві.

Якщо в умовах стабільно діючої соціальної, політичної систем ідеологія виступає основою суспільної, політичної інтеграції і консенсусу, то для суспільства, що трансформується, – її цінність доповнюється тим, що вона є однією із значущих детермінант, які визначають напрям і характер процесу демократизації.

*Павлів О. В.
Філія НПУ імені М. П. Драгоманова (м. Прага)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Становлення національних інтересів, принципів та засад національної політики України має тривалий розвиток, що бере початок ще задовго до моменту проголошення суверенітету у 1991 році. Очевидно, що трансформація таких національних доктрин ще довгий час триватиме. Зовнішня та внутрішня політика країни дестабілізована міжособницькими незгодами, роздвоєним архетипом мислення жителів, кризовими культурно-ідеологічними процесами, які відбуваються в Україні. Вагомі передумови такої трансформації заклали політичні процеси, що відбувалися у минулому, обумовлені попередніми іноземними інтервенціями, характером пануючого політичного режиму, трагічними й травмуючими історичними подіями. Контент-аналіз сутності й специфіки національної політики у сучасній Україні видається більш виразним з урахуванням історичних факторів її формування.

Перш ніж перейти до узагальненого вивчення обраної на розгляд теми, слід проаналізувати чітко визначення такого поняття як інтереси, та існуючі його дефініції.

Ще згідно статуту римського цивільного права, національний інтерес є тим фактором, що має найважливіше значення як для окремих соціальних і політичних груп, так і для цілого соціуму; визначальним чинником, що провокує політичну спільноту до активних дій, які проявляються у політичному житті країни. Національні інтереси – це система цілей і завдань зовнішньої політики держави. Згідно вчень школи політичного реалізму національні інтереси є причиною міжнародних відносин як таких [3, с. 340].

У сучасній політичній науці національні інтереси прийнято вважати визначальними у формуванні національної політики держави, як науково обґрунтованої системи заходів, спрямованої на розв'язання суперечностей етносоціальних відносин [4]. Згідно теоретичних вчень П. Шляхтуна, національна трансформація, перетворення політичних режимів може відбуватися, як у напрямі переходу від тоталітарного чи авторитарного режимів до демократії, так і у зворотному напрямі [5]. Важливою умовою успішної національної трансформації є консолідація, єдність, інтегрованість громадян.

Згідно Конституції України український народ проголошується соборним [1]. Однак в умовах роздвоєного архетипу мислення подібні визначення видаються сумнівними. Разом з тим, у суспільстві, якому бракує консолідації, прокламація національних інтересів неможлива. Субстанція національних доктрин, яка регулюється чинним законодавством, релятивно вимушена вступати в конфлікт з прагненнями народу. Чинне законодавство, з одного боку, керується вимогами державного сервітуту щодо збереження прав та обов'язків громадян, а з іншого, уже онтологічно, порушує їх права, до яких вони звикли в минулому та архетип, що нездатен піддатись конверсії і акліматизуватись актуальному ладу в державі. Прояви сепаратизму, націоналізму, комунізму чи інші форми девіантної поведінки у суспільстві служать яскравим свідченням конфліктного процесу, що супроводжує трансформацію національних інтересів України. Логічно виникає запитання про те, чи достатньо чинного законодавства, а також чи достатньо самої лише нормативно-правової бази для того, щоб врегулювати внутрішні негаразди в державі так, аби відносини в українському суспільстві були навзаєм паритетними?

Україні, як уже незалежній державі, досі не вдалося пройти фундаментальний для суверенності етап самоідентифікації, а відтак й встановити поточні координати внутрішньої та зовнішньої політики, налагодити траєкторію руху економіки, освіти, науки тощо. Комплекс ментальних, культурних, ідеологічних факторів спричинюють до порушення засад чинного законодавства України.

До прикладу варто розглянути особливості політичного розвитку та трансформації національної політики Чеської Республіки, однієї із сателітів слов'янського блоку, що кореляційно пов'язана з менталітетом України, та все розбіжна в своїй асигнації держава. Зі становленням її незалежності у 1989 році, тодішній президент Республіки В. Гавел повівся вельми радикально в питанні збереження національних інтересів. У якості порівняння наведемо протилежні за змістом декламації національних інтересів з уст двох президентів: “Російська

Федерация здатна обійтися без підтримки України; Україна без підтримки Російської Федерації – ні” (Президент України Л. Кравчук); тоді, як на момент становлення суверенітету Чехії слова В. Гавела звучали так: “Bez ohledu na to, co se odehrálo v minulosti, musíme dbat o budoucnost” (в інтерпретації звучить, дослівно: “не дивлячись на те, що відбувалося в минулому, ми повинні дбати про майбутнє”) [6].

Для того, щоб послідовно розглянути становлення суверенітету Чеської Республіки, а також її національних інтересів та позицій щодо міжнародних відносин, слід проаргументувати свою точку зору фактами та основними чинниками стабільної тенденції розвитку цієї країни. Першим і фундаментальним чинником для Чехії варто вважати Оксамитову революцію 1989 року, концептуальна стратегія якої, пов’язана із дискурсивними демократичними відносинами всередині самого суспільства. Остання, за словами чеського дисидента О. Дубчека жевріє в серцях пересічного жителя цієї країни по-сьогодні [7]. Другою вагомою тенденцією слід вважати поступовий перехід від централізованої до ринкової економіки, з правом законної приватизації державної власності різноманітними кооперативами утвореннями, уникаючи негативного впливу рейдерських способів експропріації чужого майна. У Чехії, з моменту її незалежності, створено відповідну систему детермінантної зміни одного власника підприємства іншим, аналізуючи результати договорів купівлі-продажу, яка підпорядковувалась на пряму МВС [8]. Зрештою третій ключовий фактор стабільності – консолідація жителів країни, яка згідно трактату теперішнього президента М. Земана під час його інаугурації, полягає в громадянській відповідальності, що підтримує дотримання чинного законодавства країни та неможлива без акцептування демократичного ладу у суспільстві.

Досвід Чехії є позитивним зразком політичного розвитку нації. Згуртованість, уникнення радикалізації, увиразнення національних інтересів, толерантне співіснування в рамках світової спільноти мають вагому перспективу як важливі засади трансформації національної політики сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Офіційне видання. Станом на 01.11.2010 р. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.
2. *Аверьянов В. Б.* Коментар до конституції України; Інститут законодавства ВР України. – 2-е вид. – К.: (Б.в.), 1998. – 410 с.
3. Філософський словник соціальних термінів / під ред. В. Крисаченко. – Х.: Корвін, 2002. – 672 с.
4. *Шалак А. В.* Політологія: учеб.-мет. комплекс / А. В. Шалак. – Иркутск: изд-во БГУЕП, 2005. – 209 с.
5. *Шляхтун П. П.* Політологія / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
6. *Havel V.* Moc bémocnych / V. Havel. – Nakl. Columbus, 2004. – 560 с.
7. *Ondřich Z.* Historie českých disidentů / Z. Ondřich. – SUVZ. Brno, 2011. – 311 с.
8. *Vitkova M.* Příručka pro úředníky / M. Vitkova. – Nakl. NV. Praha, 1996. – 241 с.

ПОЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ В ІНТРОФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Громадськість та громадська думка є невід'ємною складовою інтелектуального простору проекту політологічно-комунікативного спрямування. Політичний підхід впливу на громадськість та громадську думку дозволяє використання унікального проектного середовища політологічного спрямування та побачити інтроформаційно-комунікативну взаємодію.

Вплив різноманітних політтехнологій на громадську думку чи громаду цілому носить на сьогодні безсистемний характер та не враховує, досить часто, стан реалії суспільства, і, як результат, низька ефективність взаємодії та досягнень поставленої мети.

Враховуючи те, що політико-комунікативні системи та технології є частиною інтелектуального простору, в якому її учасники мають різні інтереси та погляди, тому для спонукання їх до спільності дій у створенні цінностей можна за умов використання інтроформаційного підходу. Поняття інтроформація має значення як філософія внутрішньої організації матеріальних утворень політологічного спрямування, яка формує його відношення до істини (дійсності) та враховує вплив інтроформаційного процесора Природи.

Проте, на сьогодні, відсутній інструментарій реалізації та управління політико-комунікативним проектним середовищем щодо впливу політики на громадську думку.

Вплив інформаційного процесора Природа та кібернетизація сучасного світового суспільства вказала на необхідність деякого перегляду теорії інформації сформованої такими вченими як: У. Ешбі, А. Колмогоровим, А. Енштейном, Н. Вінером та інші, з метою розробки нових механізмів і технологій обміну інформацією при русі системи на рівні мікро- та макросвіті.

Сучасний період в Україні почав характеризуватися підвищеним інтересом до впровадження політтехнологій та методологій управління проектами та програмами як інструментарію інноваційного розвитку. Саме такий проектно-політологічний підхід зумовив доцільність застосування основних положень керівництва з управління проектами та програмами для впровадження інновацій у сфері впливу політиків на громадськість та громадську думку.

Основою інтроформаційних методів є поєднання несилової інформаційної взаємодії з несилосим інформаційним впливом для отримання кінцевої мети, що полягає у досягненні стану максимального взаєморозуміння між політиком та громадянином у формуванні відповідної громадської думки.

Досягнути стан максимальної інтроформаційно-комунікативної взаємодії з громадою та впливу на громадську думку можна за умови реалізації такої схеми:

політик (політична еліта) – політтехнології в інтелектуальному просторі політологічного проектного середовища – комунікант (реципієнт).

Реалізувати вищевказані умови можна при використанні філософії теорії несилової взаємодії зацікавлених сторін інтелектуального простору політологічно-комунікативного проектного середовища, тобто інтроформаційний підхід. Цей підхід дозволяє розкрити поведінкову складову при взаємодії політика та громадянина для досягнення цілі при формуванні громадської думки, залучаючи для цього ЗМІ, ЗМК, пресу, Інтернет-технології, телематичні системи тощо. Показано вплив хвильового поля та засоби оперативного отримання і передачі інформації в режимі реального часу, що покращує інтроформаційну взаємодію політика – громадянина.

Пошук нових інструментальних інформаційно-комунікативно засобів є важливою актуальною складовою, які доцільно застосовувати задля цілей управління політологічно-комунікативним середовищем проекту.

Розвиток суспільства характеризується станом розвитку інформаційно-комунікативної взаємодії та рівнем інформатизації засобів масової інформації (ЗМІ). Основною категорією ЗМІ є зміст масової комунікації, тому що саме він несе повідомлення (інформацію) від комунікатора до аудиторії (суспільства), і це їх поєднує в один технологічний, інформаційно-комунікативний ланцюг.

Політична влада через засоби мас-медіа мають великий вплив на суспільство та громадську думку, тому нині вельми актуальною є нагальна потреба об'єктивно вивчити різні шляхи оптимізації роботи ЗМК. Навіть з точки зору психології мас-медіа є у тісній взаємодії з законами соціальної психології, і тому вони здатні маніпулювати свідомістю людини поза її власного бажання.

Журналістика при взаємодії з психологією досліджує саме проблеми життєдіяльності людини, зокрема в аспектах: уява, свідомість, переконання, дія внаслідок усвідомлення. На сьогодні ті чи інші політичні партії використовують технології та засоби, які орієнтовані на підсвідомий вплив, і використовують спеціальну рекламу. Такий підхід може змінити навіть асоціації аудиторії у напрямку потрібній тій чи іншій політичній силі.

Саме через інформаційно-комунікативну взаємодію політикам можна маніпулювати нашою свідомістю, впливати на наш мозок і свідомість не завжди це візуально показуючи, а прихованим спостережливим методом. Цьому не піддаватись важко для громадськості, але це, свого роду, наука набути досвід навчитися фільтрувати інформацію.

На сьогодні, дуже важливим для громадськості – це не піддаватись миттєвому сильному маніпуляційному впливу управлінні свідомістю, оскільки інформація може бути правдива чи неправдива, достовірна чи недостовірна і т. ін. Громадська думка та громадськість вцілілому повинні відстоювати свою позицію, аналізувати і перевіряти інформацію, не розуміти її буквально чи однозначно, оскільки при такому потоці інформації з усіх каналів ЗМІ повідомлення поступають різної подачі та змістового заклику. Звичайно, що для суспільства це завдання складне, але при сучасному ритмі життя воно є необхідним для власного ж самозбереження.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Аналізуючи громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [1, с. 489].

Становлення громадянського суспільства є неперервним процесом удосконалення громадянина, суспільства, влади, політики, права, який охоплює всі без винятку сфери життєдіяльності. Корені поняття і самої ідеї громадянського суспільства сягають Давніх Греції і Риму, а саме політико-юридичної думки тих часів. Її знаходимо в ідеї поліса **Арістотеля**, *societas civilis* **Цицерона** та в ідеях природного права. На той час громадянське суспільство і держава були, по суті, взаємозамінними термінами [2, с. 119].

У Гегеля громадянське суспільство є сферою матеріальних умов життя, в якій індивіди пов'язані інтересами. Це суспільство філософ розглядав як сукупність індивідів, котрі за допомогою праці задовольняють власні потреби й потреби інших. Перехід від громадянського суспільства до держави відбувається тоді, коли окремі члени суспільства об'єднуються в органічну цілісність, тобто в державу. У взаємовідносинах суспільства й держави Гегель віддавав перевагу останній, вважаючи, що в ній представлена загальна воля громадян, тоді як громадянське суспільство є сферою реалізації часткових, приватних інтересів окремих осіб [3, с. 256].

Виходячи з аналізу проблематики громадянського суспільства слід зазначити, що це суспільство громадян, де кожен його член відповідає за свої дії, та перш за все дотримується норм та правил, що не закріплені законодавчо, але несуть в собі моральну цінність. Це норми, які сформувались історично з віками, що закріпились у підсвідомості громадян, як загальноприйняті. В ідеалі таке суспільство співіснує з державою, з державними інститутами заради задоволення власних потреб та потреб держави. Це суспільство, де держава піклується про добробут своїх громадян.

Вже з початком процесу демократичної перебудови світового співтовариства зріс загальний інтерес до проблематики громадянського суспільства. Західні й вітчизняні політологи знайшли принципово нові підходи щодо аналізу названих понять, внаслідок чого політико-правова теорія збагатилася новими положеннями, а саме: громадянське суспільство є основою держави, його становлення відбувається в тісному взаємозв'язку із становленням правової держави; для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створювати надійний механізм взаємодії та

взаємозбагачення; не лише держава, а й інститути самого громадянського суспільства можуть негативно впливати на інші його складові; формування громадянського суспільства є передумовою становлення політичної демократії, обмеження всеохоплюючої ролі держави. Певні інститути і феномени водночас належать і до громадянського суспільства, і до правової держави. Вони виконують роль необхідної “зв’язки” між ними і мають вирішальне значення щодо функціонування громадянського суспільства. До таких структур та інститутів можна віднести політичні партії, об’єднання, клуби, засоби масової інформації, механізми виборчого процесу, політичну культуру, політичне представництво тощо. Подальший розвиток відносин суспільства і держави є гарантією того, що суспільство стане громадянським, а держава – демократичною і правовою[4, с. 120].

Громадянське суспільство, існує за умови плюралізму будь-якої, зокрема соціально-політичної, діяльності її матеріальних, та ідейних основ. Сфера приватного життя має бути закритою для будь-якого політичного, владного втручання. Разом з тим великого значення набуває забезпечення особистої, соціальної, економічної безпеки громадян, їх доступу до охорони здоров’я, освіти, культури, мінімальних основ вибору діяльності за покликанням; соціально гарантована компенсація трудових витрат, заборона всіляких форм примусу та ін.

Громадянське суспільство становить першооснову людської цивілізації, а його головні суб’єкти – особа, громадяни. Їм відповідають різноманітні інтереси й потреби, що протистоять або співпадають, задоволення яких – невід’ємна передумова їх власного розвитку і розвитку суспільства. Для задоволення власних первинних потреб люди організують матеріальне виробництво. В процесі виробництва між людьми складаються економічні виробничі відносини. Виробничі відносини зумовлюють сферу соціальних відносин, певну організацію станів, етносів, сім’ї та ін. В громадянському суспільстві формуються самодіяльні асоціації, об’єднання, зокрема, релігійні, наукові, політичні та інші, покликані висловлювати і відстоювати інтереси та права громадян, створювати умови для самореалізації окремих індивідів і колективів [5, с. 489].

Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору нею тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, обмінюватися поглядами [3, с. 14].

В такому суспільстві кожен громадянин відчуває підтримку з боку влади. Вона має бути легітимною, народ має її визнавати. Головним чинником, який стає на заваді легітимізації влади – це страх за себе, за свою сім’ю, за своє майбутнє, що виходить з неправомірних дій держави, які не вселяють довіри. Це природньо, це інстинкт самозбереження. Кожен хвилюється за свою долю. Тому, я думаю, що основне завдання держави – це звільнити людину від цього страху та вселити довіру та в буквальному сенсі стати її другом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політична система і громадянське суспільство: Європейські і українські реалії : монографія / за ред. А. І. Кудриченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
2. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посібник / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. – К. : Либідь, 2008. – 119 с.
3. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт / уклад. Я. Бачинський, О. Стегній, В. Полуйко та ін. – К. : Видавничий дім “Козаки”, 2003. – 256 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
5. Громадянське суспільство в сучасній Україні: Специфіка становлення / Тенденції розвитку. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 365 с.

*Рябека О. Г.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ГОРИЗОНТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СВІТОВОГО УРЯДУ

У статті розглядається актуальність соціальної потреби переходу державної влади від монополістичної форми і жорсткого авторитаризму до державно-громадської форми буття і подається джерельна база для вивчення даної проблеми.

Актуальність теми дослідження місця і ролі державної влади у глобалізаційному процесі полягає у гострій суспільній потребі відтворити провідні тенденції еволюції сучасного політичного процесу, що потребує становлення якісно нової і більш демократичної форми – державно-громадського управління. Теоретично змодельовати його як проблему нового співвідношення органів державного управління і органів громадянського суспільства, що морфологічно оформляється як новий тип організаційної взаємодії для віддзеркалення колективних, етнічних, регіональних, приватних інтересів у політичній сфері.

Ступінь наукової розробки проблеми участі громадських організацій як суб'єкта формування державно-громадського управління суспільством залишається низьким. Сьогодні майже відсутні публікації з цієї проблеми, оскільки поняття “державно-громадське управління” ще не має категоріального статусу. Воно, поняття, ще тільки починає вживатися дослідниками і тому має більш конвенціональний характер, ніж чітко визначений зміст.

Прискіпливе вивчення праць філософів, політологів, культурологів і істориків доводять, що у сучасному світі, пронизаному глобалізаційними процесами, глобалізм і регіоналізація або глобалізм і диференціація або інтеграція і дезінтеграція виступають як два альтернативні шляхи розвитку, що детермінуються об'єктивними чинниками.

Проте по якому шляху піде розвиток світу і всієї системи міжнародних відносин, яка модель світоустрою стане найбільш адекватною викликам конкретної історичної епохи? Пошуки відповідей на ці питання не випадково займають розум вітчизняних і зарубіжних учених і політиків.

До цього дискурсу ми відносимо фундаментальні філософські, політологічні, культурологічні, історичні узагальнення від “Логічних дослідів” Є. Гуссерля (1900 р.) до “Історії Західного мислення” Р. Тарнаса (1991 р.). Сюди ж ми відносимо такі фундаментальні праці, як “Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебера, “Процес” Ф. Кафки, “Незадоволення культурою” З. Фрейда, “Повстання мас” Х. Ортеги-і-Гассета, “Осягнення історії” А. Тойнбі, “Втеча від свободи” Е. Фрома, “Буття і ніщо” Ж. Сартра, “Розмова на путівці” М. Хайдеггера, “1984 р.” Дж. Оруелла, “Феномен людини” Тейяр-де-Шардена, “Політика досвіду” Ленка, “Межі зростання” Д. Медоуза, “Способи створення світу” Гудмена, “Філософія і дзеркало природи” Рорті, “Третя хвиля” О. Тоффлера, “Організоване суспільство” В. Андрущенко, “Криваве століття” М. Поповича тощо.

Поза сумнівом, “внутрішній погляд” на історію ХХ століття складався і з участю таких відомих філософів, культурологів і політиків, як О. Шпенглер, К. Барт, Б. Рассел, Т. Манн, К. Ясперс, К. Поппер, П. Сорокін, А. Швейцер, Г. Маркузе, Зб. Бжезинський, Ж. Дерріда, І. Пригожин, М. Попович і багатьох інших, чії праці назавжди ввійшли в історію науки і культури, привідкрили в них невідомий ще пласт природної чи людської реальності.

Значний кратологічний потенціал мають праці присвячені феномену влади взагалі, що дійшло до розуміння спеціальної науки – кратології. До аналізу феномену влади зверталися багато філософів, соціологів і політичних мислителів зі світовим ім'ям, в тому числі Х. Арендт, Б. Беррі, М. Вебер, Е. Гідденс, Р. Даль, Х. Лассуелл, С. Л'юкс, К. Маркс, Ч. Мерріам, Т. Парсонс, Б. Рассел, Д. Ронг, М. Фуко та ін., вносячи тим самим вагомий внесок у розробку загальної теорії влади.

У вітчизняній соціально-філософській, юридичній і політологічній літературі також накопичений певний досвід дослідження державної влади. Вперше воно було введене в коло дослідницьких проблем лише в 1963 році в статті А. І. Корольова і А. Е. Мушкіна “Держава і влада”. Першими значними дослідженнями феномену влади стали монографії М. І. Байтіна і М. М. Кейзерова. Пізніше з'явилися роботи Т. А. Алексеєвої, Р. П. Алексюка, В. Н. Амеліна, А. Г. Анікевича, Ю. М. Батуріна, В. М. Бебіка, Ф. М. Бурлацького, В. В. Додежана, А. І. Кіма, І. І. Кравченко, Л. Т. Кривушина, О. А. Лузана, Б. М. Макарова, В. Я. Малиновського, В. В. Мшвенієрадзе, Є. В. Осипової, В. А. Подороги, В. А. Ребкало, Ю. А. Тихомирова, В. Л. Усачьова, Е. І. Фарбера, Г. Г. Філіппова, Б. О. Яроша, в яких автори намагалися розглянути різні аспекти феномену влади, в тому числі розкрити його суть, визначити поняття влади, її різні види.

Крім цього, вітчизняними вченими, дослідниками ближнього зарубіжжя були підготовлені і репрезентовані монографії, що містять елементи соціально-філософського аналізу влади, словники з кратологічної тематики (В. П. Андрущенко, О. В. Бабкіна, М. А. Бойчук, В. Г. Воронкова, Л. М. Герасіна, В. П. Горбатенко, Л. В. Губерський, М. А. Дмитренко, В. С. Журавський, В. Я. Зимогляд, М. М. Калініченко, Б. М. Калініченко, М. І. Михальченко, Н. П. Осипова, М. І. Панов, В. М. Піча, Ю. М. Розенфельд, Ф. М. Рудич, С. Г. Рябов, О. М. Сахань, О. В. Соснін, О. В. Ставицька, В. Ф. Халіпов, В. В. Холод, Н. М. Хома), численні наукові статті в періодичних виданнях, що стосуються проблеми влади.

Значною джерельною базою для вивчення місця і ролі громадських організацій у становленні державно-громадської системи управління має стати наукова література, що присвячена саморозгортанню світового громадянського суспільства або недержавній формі влади, а також феномену демократизації сучасного життя. В останній період з'явилися роботи, що присвячені висвітленню цього явища в умовах того чи іншого регіону.

У сучасній західній соціально-філософській традиції проблеми громадянського суспільства посідають вагоме місце. Питання гармонізації стосунків між суспільством і державою у той чи інший спосіб вирішуються в працях К. Аллена, Г. Алмонда, А. Арена, А. Арато, Р. Арона, Р. Броуна, С. Верби, Р. Дарендорфа, Д. Кола, О. Ланге, М. Маркуса, К. Поппера, А. Тойнбі, Ю. Габермаса, Ф. Броделя, Жака Ле Гофа та інших.

Але вже на початку 90-х років ХХ століття постає усвідомлення загальнолюдської вартості понять громадянського суспільства і його органічної сполучності з демократією. На ці позиції поступово переходять Л. Колоковський та Я. Кіш. У російській літературі до подібної позиції схиляються Р. Андерсон, А. Ахієзер, Л. Баткін, В. Віттюк, М. Вихляєва, Н. Волков, К. Гаджиєв, Н. Беляєва, А. Галкін, З. Голенкова, І. Григор'єва, Є. Гуренко, А. Дука, М. Ільїн, Л. Карпов, І. Кравченко, Ю. Красін, В. Львович, А. Медушевський, Б. Коваль, В. Пастухов, І. Пантін, С. Перегудов, Н. Петрова, Б. Славний, В. Ступишин, В. Смирнова, Д. Фельдман, І. Кальной, І. Шанський.

У політологічній літературі існують різні визначення поняття “політична система”. Важливий внесок у створення теорії політичних систем зробили американські політологи. Серед них можна насамперед назвати таких вчених, як: Д. Істон, Г. Алмонд (системний аналіз); К. Дойч (кібернетичний підхід); Д. Трумен (криза, плюралізм, група тиску); М. Пауелл і М. Каплан (зовнішньополітичний аспект функціонування політичної системи); Т. Парсонс (політична система як специфічний елемент соціальної системи) та ін. Засновниками “класичної” теорії політичної системи є політологи Д. Істон та Г. Алмонд.

Серед інших авторів розробкою проблеми політичних систем займаються: О. Арін, Ж. П. Бодріяр, З. Бжежинський, Г. Кіссінджер, Ж. Атталі, О. Дугін,

О. Панарін, О. Зіновєв, О. Уткін, С. Хантингтон, Ю. Шишков, О. Ясько та ін (взаємодії політичних систем); Р. Абдулатипов, Г. Арбатов, Б. Венн, О. Дугін, А. Романюк, О. Зінов'єв, Г. Зюганов, С. Кара-Мурза, А. Колодій, Ю. Шведа, А. Подберьозкін, С. Наумкіна, Ф. Рудич, А. Білоус, С. Фадєєв, І. Чубайс та ін. (сучасний стан політичних систем, що розвиваються); В. П. Андрущенко, П. Сорокін, О. Бабкіна, В. Горбатенко, Є. Кубко, Л. Ларуш, Р. Матвєєв, М. Михальченко, О. Чемшит та ін. (питання теорії соціальних та політичних систем у нестабільних і перехідних станах).

Сьогодні дещо краще досліджується становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Вагомий внесок в обґрунтування філософсько-історичних і методологічних проблем дослідження громадянського суспільства являють собі праці В. Шинкарука, І. Паська, Я. Паська, Г. Зеленько та ін. Питання взаємодії соціальної і політичної сфери, особистості і держави ґрунтовано висвітлюються в публікаціях М. Мокляка, А. Карася, В. Шамрая. Різноманітні актуальні аспекти громадянського суспільства піддаються висвітленню у розвідках В. Баркова, Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, Ю. Васильчука, А. Волкова, В. Гаєця, О. Горпинич, А. Дергачова, В. Ігратьєффа, В. Ільїна, Б. Замбровського, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Михальченка, М. Недашківської, О. Оніщенко, Р. Павленка, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, С. Семенця, В. Селіванова, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, М. Томенка, М. Ткаченка, В. Шамрай, Л. Шкляра, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька та інших авторів.

Тому природно, коли одні дослідники вважають, що громадянське суспільство є основою для розбудови держави, а інші – відстоюють діаметрально протилежну точку зору і вимагають від сучасної держави штучно розбудовувати громадянське суспільство. Тож діалектика взаємодії громадянського суспільства та держави за посередництвом феномену влади дійсно ще чекає на своїх дослідників.

Суттєвий внесок у дослідження теоретико-методологічних і загальнонаукових проблем галузі державного управління зробили такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, Р. Войтович, В. Голуб, І. Грицяк, Б. Гурне, Д. Зеркін, В. Ігнатов, Ю. Кальниш, С. Кіндзерський, В. Князєв, В. Козбаненко, В. Малиновський, В. Мамонова, В. Мартиненко, О. Машков, І. Надольний, Н. Нижник, О. Оболенський, Г. Райт, І. Розпутенко, Г. Саймон, С. Серьогін, Ю. Сурмін, О. Сушинський, В. Тертичка, В. Тронь, С. Фаренік, С. Хаджирадева, В. Цветков, С. Чукут, Ю. Шаров, І. Шкурат та ін.

Дослідженню окремих аспектів проблеми визначення принципів державного управління, аналізу специфіки законів і закономірностей державного управління присвячені праці Т. Бутирської, Н. Грицяк, В. Капітона, В. Князєва, С. Кравченка, В. Куйбіди, О. Оболенського, С. Околітої, Т. Пахомової, А. Решетніченка, М. Свіріна, Ю. Сурміна та ін.

Таким чином, ми маємо достатньо джерел, що присвячені різним аспектам буття державної влади для того, щоб дослідити вектор трансформації в умовах глобалізації і інформатизації сучасного суспільства.

На цій основі є потреба сформулювати закономірності становлення якісно нової системи політичних відносин в світі, окремих регіонах і державах, створити відповідні умови з боку традиційної держави до прояву більш широкої демократії; напрацювати ефективний інструментарій самоуправління соціальним життям у відповідності до природи і організаційного устрою світового громадянського суспільства, що часується з Майбуття; концептуально вибудувати механізм взаємодії державних і громадських структур у дискурсі становлення інформаційного суспільства.

Актуальність даного дослідження обумовлює низка чинників, що діють на макро- і мікрорівнях. До макрочинників слід віднести глобалізацію і диференціацію морфології соціального світу, у тому числі й його політичної сфери, що є рушійною силою сучасного трансформаційного процесу і провідною закономірністю перехідної епохи від техногенної до інформаційної єдності світової спільноти. Сучасні дослідники соціального і політичного процесів занадто захопились, чи нажахані кризою, ведуть розмову, головним чином, про глобалізаційний характер трансформації світового організаційно-політичного устрою у той час як рух антиглобалізму, що є його протилежністю, набирає сили й підтримує регіоналізацію політичних структур у континентальних вимірах і вимагає демократизації їх нарівні окремих країн.

Актуальність теми полягає ще й у тому, що у методологічному вимірі висвітлення функцій громадських організацій у становленні державно-громадського управління здатне пролити більше світла на роль інтеграційних і дезінтеграційних процесів на становлення нової політичної системи. Це суттєво, оскільки сучасна політологічна наука не може відповісти на питання про причини того, чому інтеграційні процеси у всіх сферах суспільного відтворення все частіше – майже невідворотно, – призводять до регресивних та кризових процесів в суспільному житті, а дезінтеграційні, не зрідка – навпаки.

Тобто можна констатувати, що в сучасній науковій традиції практично відсутня рефлексія інтеграції-дезінтеграції як цілісного, всебічного багатоманітного об'єктивного політичного феномену сьогодення, який має досліджуватися в гранично широкому теоретичному і практичному контексті.

Іншим макрочинником, що актуалізує проблему дослідження місця і ролі громадських організацій у становленні нового характеру функціонування системи саморегуляції соціального організму країни є стихійна трансформація інституту влади. Цей феномен набуває, за нашою робочою гіпотезою, оригінальну морфологію, видозмінює механізми функціонування і розвитку у відповідності до потреб планетарного соціального організму. Крім того, у функціонуванні соціального організму країни, влада є так званим у синергетиці “параметром порядку” або

“параметром управління”. Саме вони, параметри порядку, керують поведінкою окремих частин будь-яких систем за допомогою принципу підкорення. Це означає, що проблема даного політологічного дослідження є майже невичерпною, оскільки “поняття влади, до речі, як і суміжні з ним поняття авторитету, господства, впливу, сили і т.п., відноситься, – як слушно писав В. В. Мшвенієрадзе, – до числа тих багатомірних категорій соціального знання – філософії, політології, соціології, психології, політичної економії, етики, права, – котрі по мірі заглиблення у їх вивчення, породжують значно більше питань, ніж дозволяють дати на них однозначні відповіді.

Ще одним макрочинником актуальності даного дослідження є видозміна місця і ролі традиційної/національної держави у сучасному світі. Поява наддержавних і міжнаціональних утворень для досягнення спільної мети призвело до виникнення проблеми “розмивання національних держав”, які, з одного боку, активно взаємодіють в межах наддержавних утворень, а з іншого, не забувають про національні інтереси. Крім того, українська громада у ході інтенсивного державотворення власної держави потребує з’ясування перспектив, місця і ролі інституту держави у сучасному соціальному світі. До того ж, сьогодні не можна задовольнятися тим описом держави і суспільства майбутнього, яке дали нам засновники комуністичної ідеології. Ми повинні врахувати весь накопичений досвід розвитку попередніх цивілізацій, врахувати перспективи розвитку інформаційної цивілізації на осяжне майбутнє і створити нову ідеологію організаційного устрою світової спільноти, не замість марксизму, а в його розвиток, яка увібрала б в себе всі сьогоднішні і майбутні досягнення інформаційної фази розвитку світової спільноти.

З огляду на призначення та якість впливу держави на відтворення громадянського суспільства виникла потреба мати не просто державу, а саме державу зі специфічними ознаками. Тому сьогодні ідея побудови держави з гуманістичним обличчям визнається як пріоритетна у сучасній суспільно-політичній думці. Розвиненому громадянському суспільству відповідає саме така держава як взірець толерантності й потужності регенерації цілісності соціального організму країни. Це пов’язане з тим, що “правовий лад – як пише Ф. Шеллінг, – треба розглядати як машину, устрій якої наперед розрахований на певні випадки і яка сама, тобто цілком сліпо, починає діяти, як тільки ці випадки дані; і хоча ця машина створена і пущена в хід руками людини, вона і після того, як людина, що її створила, покидає її, продовжує подібно зримій природі діяти незалежно і відповідно до своїх законів, так начебто вона зобов’язана своїм існуванням тільки собі”. Тому державну машину не можна залишати надовго без уваги громадянського суспільства.

До макрочинників, що роблять дане дослідження актуальним ми відносимо розширення меж демократизації державного управління, оскільки у недавньому минулому багато “транзитологів” – прихильників домінуючої, “елітистської” теорії демократизації – явно недооцінювали значення для успіху управління соціальними

трансформаціями ефективної держави. Вони вважали, “...что головне завдання при сприянні розвитку демократії в країнах, що долають авторитаризм, – це ослабити або, принаймні, зрівноважити надмірно сильну державу. Насправді, хоча в багатьох авторитарних суспільствах держава і справді діє грубими, репресивними методами, з погляду виконання основних державних функцій вона якраз слабка... Таким чином, в більшості поставторитарних суспільств функціональне зміцнення держави також повинне бути пріоритетним завданням разом з демократизацією”..

Дійсно, досвід “третьої хвилі” демократизації свідчить, що основна загроза новим демократіям пов’язана якраз з низьким рівнем їх інституційної ефективності. “Проблема ефективності демократії (democratic performance) може істотно послабити молоді демократичні режими”, – констатує Т. Карозерс і називає наступні причини неефективності демократії в країнах “третьої хвилі”: слабкість державних інститутів, корумпованість правлячої політичної еліти, недосконалість системи політичного представництва і підзвітності влади... цей список можна і продовжити.

На мікрорівні, до якого ми відносимо політичні процеси і відносини що відбуваються у політичній сфері України також діє низка чинників, що робить дане дослідження актуальним. Серед них потужним чинником, що актуалізує обрану проблематику у вітчизняному горизонті є швидке саморозгортання в українському політичному просторі явища “влади громадянського суспільства”, що на практиці проступає як нагальна суспільна потреба відродження в Україні інституту місцевого самоуправління, зважаючи на те, що його первинним суб’єктом є саме самоврядні територіальні громади.

Специфіка освоєння феномену влади громадянського суспільства полягає в тому, що наукові дослідження тематики громадянського суспільства сьогодні висвітлюють складну проблему щодо витоків і механізмів суспільної життєдіяльності, роблять акцент на громадських засадах формування та функціонування публічної влади в суспільстві, яке не може за нинішніх умов не існувати у формі державності з усіма її атрибутами, що водночас має відповідати високим стандартам демократії, права та соціальної справедливості. А це означає, що державі, як носію державної влади, треба протипоставити і дослідити “правове громадянське суспільство”, як носія недержавної влади. Становлення вітчизняного громадянського суспільства супроводжується визріванням його структурних елементів – громадських організацій, що є безпосередніми носіями недержавної форми влади і активними учасниками політичного процесу, оскільки вони є посередниками між державою і пересічними громадянами країни.

В Україні є ще одна підстава вважати дану тему як актуальну, оскільки нова влада – Президент України В. Ф. Янукович і Уряд України під керівництвом М. Я. Азарова після виборів 2010 року повернулись до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р і реанімували “Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства”. Мета цієї

Концепції полягає у створенні сприятливих умов для подальшого розвитку громадянського суспільства та зміцнення демократії в Україні.

Отже, актуальність даного дослідження значно зростає у зв'язку з необхідністю дослідити атрибутивні властивості якісно нової форми саморегуляції – державно-громадське управління соціальним розвитком світової спільноти, а не фанатично триматись за марксистську національну державу. Сприяння розвитку громадянського суспільства є однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави. Це насамперед передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з громадянським суспільством, що повинна базуватися на партнерстві, спільній зацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

Таким чином, актуальність вивчення даної проблеми, визначається поглибленням процесів демократизації з посиленням ліберальних тенденцій в розвитку України, і у першу чергу, на рівні складових структури громадянського суспільства – громадських організацій. Вона також зумовлюється самим змістом політичної та адміністративної реформ в світі і в Україні, здійснення яких не можливе поза співпраці органів державної влади з об'єднаннями громадян, що утворюють тіло громадянського суспільства і формування саме на цій основі ефективного державно-громадського управління соціальним розвитком суспільства і особистості.

Семченко О. А.

Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова (м. Одеса)

ІНФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯН ПРО ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ ЯК ФАКТОР ПОЛІПШЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Динаміка якості життя залишається найважливішою складовою позитивного іміджу країни. Невипадково в останні десятиліття одним із самих значимих показників діяльності влади, основним порівняльним показником розвитку країн стає рівень життя населення. Чим краще живе населення країни, чим більше створено в країні умов, що підвищують рівень життя, тим більшою повагою й впливом користується глава цієї держави, тим більш приваблива така країна для співробітництва й тим вона надійніше для створення різних економічних і політичних союзів [1, с. 1].

Таким чином, імідж, авторитет влади і її легітимність в оцінках населення визначається, насамперед, соціальним станом громадян, дотриманням його прав і свобод [2, с. 3]. Як справедливо вважають Э. Соловйов й А. Смирнов. “Жодна сама

успішна акція, що формує зовнішній імідж, не може компенсувати нерозв'язаність внутрішніх проблем” [3, с. 19].

Формування позитивного іміджу Української держави усередині країни ускладнюється скромними результатами внутрішньої політики, тим, що поки ще зберігаються такі негативні явища, як відчуження влади від народу, корупція, низький рівень економіки, високий рівень безробіття, неефективний соціальний захист, ненадійність правоохоронних органів як інституту, покликаного захищати права й свободи громадян.

Погіршення соціально-економічної ситуації України пов'язане з високими цінами на енергоносії, а також з необхідністю уряду виконати боргові зобов'язання 2013 року. Крім цього, поки ще не вдається відновити співробітництво із МВФ, що не дозволяє одержати черговий транш.

Економічні проблеми й низька соціальна підтримка уряду створюють несприятливі умови для здійснення реформ в Україні.

За результатами дослідження, проведеного вченими Інституту соціології НАНУ, в 2012 році 51% українських громадян були незадоволені своїм положенням у суспільстві, і лише 19% – задоволені.

Що стосується 2013 року, то тільки 15% населення вірять, що життя більш-менш налагодить, а 51% вважають, що ніякого поліпшення не відбудеться [4].

Таким чином, імідж України (у першу чергу, що стосується системи влади) для багатьох її громадян поки ще не є позитивним. Чи можна змінити внутрішній імідж держави в позитивну сторону?

Здається, що важливу роль у формуванні іміджу держави грає ступінь інформування людей про зміст і цілях реформ. Ситуація така, що з одного боку, громадяни не інформовані про ряд реформ, ініційованих урядом, про їхні наслідки для різних категорій населення, а виходить, страждає внутрішній імідж держави. З іншого боку – чиновники не інформовані про зміст і характер уявлень громадськості про проведені реформи, а виходить, не можуть ефективно коректувати першочерговість впровадження реформ й їхню спрямованість на різні категорії населення.

За результатами дослідження відомо, що про пенсійну реформу інформована переважна більшість населення – 73,9%. Про реформу податкової системи/прийняття податкового кодексу чули й знають 32,5%. Про реформу виборчої системи знає менш чверті населення – 22,85. Про реформу охорони здоров'я чув і знає кожен п'ятий українець (20,9%). Про реформу вищої освіти – знає 16,1% населення. Про реформу середньої освіти чули й знають 12,8% опитаних. Про реформу житлово-комунального комплексу знають 11,4% опитаних. Про реформу зайнятості й оплати праці (боротьба з безробіттям) інформовані всього лише 8,85 опитаних. Про реформи, спрямовані на підтримку вітчизняного виробника відомо ще меншому числу громадян – 4,1% опитаних. Про ініціативу уряду щодо впровадження інноваційних технологій і відкриття нових виробництв відомо всього лише 2,15 опитаних [5, с. 153].

Розглянемо конкретні інформаційні механізми з формування іміджу держави. У першу чергу, варто розширити знання громадян, що проживають на території держави, про інститут влади. Бажано, щоб громадяни розбиралися в структурі державної влади; розуміли розходження в статусах керівників органів державного управління; представляли функції депутатів й їхню роль в організації життя суспільства. Таким чином, мова йде про діяльність комунікаційно-просветительського характеру, метою якої є узгодження інтересів всіх груп суспільства й підвищення рівня довіри громадян до влади.

У другу чергу, варто вжити заходів для підвищення рівня свідомості державних службовців, яких останнім часом небезпідставно підозрюють у недотриманні законності, наданні неякісних публічних послуг населенню, у власної матеріальної зацікавленості й відсутності зацікавленості в досягненні суспільних цілей.

До суспільства повинні доходити інформаційні сигнали про боротьбу з корупцією, безвідповідальністю й непрофесіоналізмом державних службовців.

Для того, щоб використання інформаційних механізмів мало очікуваний ефект, необхідно, щоб комунікаційний вплив ґрунтувався на потребах суспільства, пов'язаних з діями органів влади й на потребах державних службовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ярова Л. В. Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України : автореф. дис.... д. політ. н : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Л. В. Ярова ; Державний заклад “Південноукраїнський нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського”. – Одеса, 2011. – 29 с.
2. Ефимова С. С. Механизм формирования общественного мнения о власти в современной России : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (социологические науки) / С. С. Ефимова. – Саратов, 2007. – 20 с.
3. Соловьев Э. Г. Международный имидж современной России: дефицит привлекательности или дефицит идей? / Э. Г. Соловьев, А. Н. Смирнов // Полис. – 2008. – № 5. – С. 19-34.
4. Больше половины украинцев не верят в “покрашення” в 2013 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2013/02/11/6983257/>
5. Резник А. Правительственные реформы в массовом сознании граждан Украины / А. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 151-163.

Смірнова В. О.
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут” (м. Київ)

ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

Словосполучення “політична воля” є часто вживаним у публічній політичній сфері, в журналістиці й публіцистиці, – переважно у контексті обговорення поведінки

суб'єктів владних відносин та суспільства. До основних теоретичних та практично-політичних проблем, пов'язаних із феноменом політичної волі, належить визначення її ролі (конструктивної та деструктивної) у політичному житті, причин її сплеску та пригнічення. Розглянемо основні аспекти впливу політичної волі на політичний процес, а також деякі її негативні аспекти.

Політична воля – це важливий і необхідний компонент діяльності суб'єкта політики, мотиваційно зумовлений головною метою, стратегією і тактикою її здійснення; вибір шляхів розв'язання тих чи інших суспільних суперечностей, засіб ідейно-ціннісного самовизначення, свідчення про рівень певної політичної культури. Отже, вона є проявом свідомості, який акумулює в собі знання, досвід і бажання досягати поставлених цілей. Політична воля пов'язана із здатністю до політичного резонансу, з можливостями досягнення організованого алгоритму політичної діяльності, забезпечення її життєздатності. Вона є компонентом суспільної свідомості й визначається поєднанням буття даного суб'єкта і його свідомості, а також якістю його ідеології як системи теоретичного відображення його інтересів.

Вольовий фактор у політиці традиційно замкнений на політичному лідері та політичній еліті, зокрема на їх ініціативності, суспільній авторитетності та впливовості, оскільки політична воля насамперед характеризується рівнем культури, особистісними і психологічними якостями суб'єкта. Останнє вимагає від політичних лідерів далекоглядності й витримки, вимогливості до себе й відповідальності, такту й дипломатичності, здатності справлятися із різними ситуаціями, долати труднощі та робити з них правильні висновки, зважувати на різні точки зору, вступати у діалог, йти на ризик, демонструючи неодмінно оптимізм, вірність своїм політичним пріоритетам.

Політична воля передбачає готовність брати на себе відповідальність за політичні рішення. Ця важлива риса притаманна сміливим, рішучим політикам, які швидко знаходять вихід з критичної ситуації і беруть на себе відповідальність за свої дії, підлеглих, народ. Вольовим якостям властива саморегуляція, що виявляється в конкретних специфічних політичних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів. Політична воля, з одного боку, пов'язана із свідомою цілеспрямованістю політичного лідера, з навмисністю його вчинків і дій. З іншого боку, найбільш яскравий прояв політичної волі можна спостерігати при подоланні труднощів, при реалізації плану з досягнення поставлених політичних цілей. Отже, етичній оцінці у вольовій політичній поведінці підлягає її мотив, а зовсім не прояв вольового зусилля. Емоції і політична воля є неодмінним компонентом управління і регуляції політичним лідером своєї поведінки, спілкування з політичними опонентами, колегами і прихильниками, а також політичної діяльності. При цьому емоції і політична воля можуть проявляти себе як антагоністи, зокрема, коли політична воля пригнічує сплеск емоцій, а іноді стає очевидним, що сильна емоція подавила політичну волю.

Разом із конструктивними проявами волі в політиці можливі також негативні, пов'язані з надмірною роллю політичної волі, або ж з її браком чи відсутністю. Ставка

на домінування політичної волі загрожує вольовому підкоренню всього політичного процесу кінцевій меті (не рахуючись із втратами), що виражається у таких явищах як фанатизм та макіавеллізм. Надмірне покладання на власну політичну волю може призвести також до волюнтаризму – ігнорування експертного знання, а часом і заперечення аргументів здорового глузду та віри у власну непогрішимість і талант самостійно розв'язувати найскладніші проблеми.

Для волюнтаризму характерний спонтанний політичний процес, переривчастий, ірраціональний, де основна увага акцентується не на програмах, а на прямих діях, часто безцільному політичному тиску, довільних рішеннях. Об'єктивні закономірності при цьому ігноруються. Найчастіше волюнтаризм у політиці має своїм наслідком авторитаризм або тоталітаризм, надреволюційність або анархізм. Основою стає сваволя: правителя над представницькими установами і навіть державною машиною (бонапартизм), групи – над соціумом (диктатура пролетаріату, партії, олігархії), маси – над законом. На відміну від макіавеллізму та фанатизму, волюнтаризм не відзначається цілеспрямованістю, він є реактивним і непослідовним, імпульсивним і безвідповідальним. Тим не менше, не існує принципових перешкод для одночасного поєднання макіавеллізму, фанатизму і волюнтаризму. Такі приклади траплялися в політичній історії, наприклад, усі ці якості демонстрував Адольф Гітлер.

Політична воля не є статичною данністю, притаманною політикам. Вона може набуватися, загартовуватися, але також ослаблюватися та зникати. Феномен волі проявляється в складних і кризових обставинах, у моменти необхідності зробити вирішальний вибір на користь одного з можливих рішень, в ситуації, коли жодний варіант не здається безумовно кращим. Вольове рішення в політиці означає вибір між альтернативними моделями поведінки, наслідком якого є схвалення однієї з суперечливих тенденцій та заперечення іншої. У призмі практичної значимості політична воля виступає як діяльнісна активність, спрямована або на конструктивні, соціально-ціннісні перетворення (“добра воля”), або на деструктивні дії (“зла воля”, “свавілля”). Зміст політичної волі визначається передусім світоглядною позицією політичного суб'єкта, його ціннісними уявленнями та орієнтаціями, прийнятними соціальними настановами. Наявність глибоких переконань робить людину помітним суспільно-громадським діячем, лідером.

Таким чином, політична воля повинна бути збалансованою іншими важливими якостями – досвідом, знаннями, мораллю. У випадку, коли політична воля виходить на перший план і відсуває зазначені якості на маргінес політичних цінностей, з'являється небезпека її виродження до таких екстремальних проявів як макіавеллізм, фанатизм, волюнтаризм. Натомість, брак політичної волі веде до політичної акрасії – пасивної, безвідповідальної, капітулянтської поведінки владних суб'єктів. Відповідно до різних класифікацій, політична воля може бути “доброю” і “злою”, раціональною та “ірраціональною”.

Українська політична еліта, на жаль, не є взірцем соціально-відповідальної політичної волі. Замість активної конструктивної “доброї” волі, спрямованої на реалізацію суспільно-корисних політичних програм, часто доводиться мати справу з брутальним волонтаризмом, протиставленням корпоративних інтересів національним, цинічним макіавеллізмом, або із розчаруванням, внаслідок кричущого безволля наших політиків. В українській політиці спостерігається дефіцит “доброї” раціональної волі з боку владної еліти, що є величезною проблемою, без вирішення якої неможливий прогресивний розвиток країни.

*Смолянук О. В.
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ)*

ІНФОРМАЦІЙНА ВЛАДА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Том Стоуньєр (Великобританія) ще в 80-х роках ХХ ст. запропонував розглядати владні відносини в постіндустріальних суспільствах на концептуальній основі **інформаційної влади** або **інфократії** (праця “Інформаційне багатство: профіль постіндустріальної економіки”). Ключові ідеї роботи звучать так: природні багатства та рівень розвитку традиційної економіки залишаються важливими для сучасної країни, проте її добробут все більше визначається наукою, знаннями та інформацією; триада “наука – знання – інформація” спочатку доповнюватиме традиційний трикутник, на якому ґрунтується економічна сфера (“земля – праця – капітал”), а потім взагалі витіснить його на периферію соціальних взаємин; ні земля, ні праця, ні капітал у постіндустріальній економіці не є головними факторами її розвитку. Таким фактором у сучасному виробництві стає інформація.

Як наслідок, відбуваються кардинальні зрушення в конструкції влади. Традиційні економіка й політика під тиском інформаційних чинників радикально змінюються. Усталені еліти – економічна й політична – доповнюються елітою інформаційною. Продуценти інформації набувають підвищеного соціального значення. Виникає новий різновид влади – інфократія.

Інфократію доцільно визначити як владу власників інформації, базовану на зростанні їхньої ролі й значення в усіх сферах суспільного життя за умов формування інформаційного суспільства. Як вважають і західні, й українські дослідники, розвиток суспільства інформаційної якості спричинив швидке й широке зростання прошарку власників інформаційних агентств і мереж, банків (баз) даних, що негайно перетворило інфократичних лідерів у нову верству панівної еліти [1].

У зв'язку з цим доцільно провести паралелі з іншою концепцією – **нетократії**, яку наприкінці ХХ ст. запропонували О. Бард та Я. Зодеквіст (Швеція). Їхня праця “Нетократия: новая правящая элита и жизнь после капитализма” (російський переклад 2004 р.) стала резонансною, оскільки в ній було запропоновано принципово нове бачення соціальної динаміки сучасних суспільств, продиктованої інформаційними чинниками.

Англійською “net” означає “мережа”. Виходячи з цього, “нетократія” – це “влада мережі”. Шведські дослідники на цій основі побудували цілий гносеологічний ряд. На їх погляд, нетократія – це: новий суспільний лад, що формується в процесі становлення інформаційного суспільства; новий вищий клас; нова правляча еліта; новий гегемон інформаційної ери; вузьке коло обраних та посвячених; інформаційні мережі вищих рівнів тощо. Іншими словами, це фундаментальна основа організації соціального середовища в інформаційну епоху, яка поширюється на більшість сучасних країн.

Таким чином, терміном “нетократія” позначається нова інформаційна еліта, яка формується у розвинених країнах. Статусні характеристики цієї еліти визначаються мірою її залучення в інформаційні мережі, вмінням працювати з інформацією та пропонувати споживачеві продукт вищої якості – інформаційний. Споконвічні фізичні цінності (гроші, нерухомість, акції) хоча й зберігають своє значення, проте все більше поступаються місцем новим рисам нетократично побудованої особистості – знанням, контактам, здатності бути вузлом соціальних комунікацій [2].

Нетократичний погляд на суспільство дозволяє поповнити перелік соціальних антагонізмів, побудованих у даному випадку на інформаційній основі. Як не дивно, але конфліктна пара “власник – найманий працівник” зберігає значення в інформаційних реаліях ХХІ ст. Історичні протистояння рабовласника й раба, феодала та селянина, капіталіста й робітника доповнюються протистоянням володаря інформації та її споживача, задоволення інтересів якого здійснюється у спосіб, вигідний насамперед нетократу. Отже, інформаційне суспільство на новому етапі цивілізаційної еволюції є електронним класовим суспільством, де забезпечення інформаційно-соціальної рівності залишається утопічним побажанням. Отже, на новій основі загострюється одвічна проблема людства – нерівність соціальних акторів в отриманні й споживанні суспільних благ.

Інформаційна влада, що є здобутком насамперед країн англосаксонської економічної культури, вже продемонструвала світові нові можливості. Йдеться про так звану інформаційну асиметрію як цілеспрямований відрив дій операторів фінансових ринків від потреб розвитку реального сектору економіки з метою одержання надприбутків завдяки випереджальному використанню стратегічної інформації, недоступної широкому колу учасників ринку [3]. Віртуальні ринки й віртуальні об'єкти легко призводять до реальних прибутків осіб, посвячених в інформаційні тонкощі світової економіки. Як видно, марксистські варіації ХІХ ст. на тему “товар –

гроші” (й навпаки) доповнюються дуалізмом ХХІ ст. “інформація – гроші”, масштаб практичної реалізації якого все більш зростає.

Як видно, постіндустріальне (інформаційне) суспільство – це насамперед суспільство знань та інформації, які суттєво відмінні від матеріальних товарів. У такому суспільстві влада у формі володіння матеріальними засобами виробництва та фінансовими активами поступово втрачає вирішальне значення. У протистоянні “інтелектуал – капіталіст” останній все частіше програє.

Розуміти інфократію означає наблизитись до неї. Утвердження знань та інформації як визначальних чинників людського прогресу підвищує роль індивідуалізованої власності, що зводиться до необхідності розвитку людиною своїх пізнавальних можливостей, безперервного накопичення знань, уміння обробляти й використовувати інформацію. Ця форма власності сприяє саморозвитку людини, її самореалізації, переважанню творчих мотивів діяльності. Відбувається значне зростання ролі людського, інтелектуального капіталу в сучасному суспільстві.

Влада знань здатна ефективно реалізовуватись через соціальні мережі, де різнобічні людські інтереси реалізуються через розвиток різних форм соціального партнерства. Економіка знань знаменує різке зростання інтелектуально насичених технологій, товарів і послуг. Знання перетворюється в найбільш важливий ресурс розвитку. Воно стає необхідним кожному учасникові процесу суспільного відтворення.

Елітні кола сучасної України мають усвідомлювати, що влада в умовах інфократичних перетворень суспільства не може зводитись до олігархічного нагромадження матеріальних та грошових статків. Якщо національні ресурси не спрямовувати на розвиток науки, освіти, культури, медицини, то українське суспільство від етапу “тупцювання на місці”, який триває з 90-х років, перейде до етапу “всебічного регресу”, що відведе йому роль стороннього спостерігача європейських (і світових) цивілізаційних процесів без шансів стати їх повноцінним учасником.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Маруховський О. О.* Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади / О. О. Маруховський. – К. : Університет “КРОК”, 2007. – С. 72-73.
2. Там же. – С. 77.
3. *Кузнецов О. В.* Англосаксонська модель глобального капіталізму / О. В. Кузнецов. – К. : Освіта України, 2010. – 494 с. – С. 281-283.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯТОРІВ У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У міру ускладнення суспільства, розвитку інформаційних систем з'являються технології ненасильницького формування громадської думки шляхом маніпуляції. В останні роки зростає значення технологій маніпулювання суспільною свідомістю в управлінні політичними процесами.

Під **політичною маніпуляцією** розуміють систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямку [3, с. 356].

Мета будь-якого маніпулятора чи групи маніпуляторів – підпорядкувати власній волі волю іншої людини чи групи людей. На думку, Е. Шострома, **маніпулятор** – людина, яка ставиться до себе і інших як до об'єктів, “речей”, які підлягають використанню і контролю. Сучасний маніпулятор являє собою продукт наукового та ринкового підходу, в рамках якого людина розглядається як річ, про яку треба багато знати, щоб уміти на неї впливати [3].

Характер, інтенсивність та динаміка маніпулятивного впливу суттєво залежать від специфіки (характерних рис та особливостей) джерела маніпулятивної дії, тобто від своєрідності, психосоціального типу особи маніпулятора. В основі будь-якої типології лежить класифікація осіб, предметів або ж явищ за спільними ознаками [2]. Е. Шостром виділяє вісім основних типів маніпуляторів за політичною поведінкою:

1. **Диктатор** демонструє владу та силу. Щоб керувати своїми жертвами, він подавляє їх, посилається на авторитет.

2. **Ганчірка** зазвичай виступає у ролі жертви Диктатора і являє собою його повну протилежність. Ганчірка навчається майстерно справлятися з Диктатором та демонструє свою чутливість та вразливість.

3. **Калькулятор** прагне будь-що прорахувати і проконтролювати все і вся. Він обманює, заплутує, намагається перехитрити і перевірити ще раз інших.

4. **Причеп** – повна протилежність Калькулятора. Він підкреслено залежний від когось/чогось, шукає турботи і готовий бути обдуреним. Він дозволяє іншим робити за нього роботу

5. **Хуліган** демонструє агресивність, жорсткість і недобррозичливість. Він керує оточуючими його за допомогою погроз.

6. **Славний Хлопець** демонструє сердечність, дбайливість, уважність. Він просто “вбиває” своєю добротою У конфлікті з Хуліганом Славний Хлопець майже завжди перемагає.

7. **Суддя** – підкреслено критичний і скептичний. Він нікому не довіряє, постійно засуджує та обурюється, образливий та злопам'ятний.

8. **Захисник** – протилежність Судді. Він демонструє свою підтримку, поблажливість до помилок. Він псує оточуючих, потураючи їм понад усяку міру, а також не даючи підзахисним постояти за себе і здобути самостійність. Замість того щоб зайнятись своїми справами, він вважає за краще піклуватись про інших, приймаючи над ними довічну опіку[4, с. 127].

Дослідник О. Бойко пропонує класифікувати політичних маніпуляторів за допомогою соціоніки. Соціоніка – це наука, основним об'єктом дослідження якої є інформаційна взаємодія психіки людини з навколишнім світом. Він виділяє чотири групи, які мають суттєві відмінності, свої характерні риси та особливості:

- маніпулятори-гравці;
- маніпулятори-прагматики;
- маніпулятори-законники;
- ситуативні маніпулятори.

До першої групи належать особи, у яких основною програмною функцією, базовим, провідним елементом є інтуїція.

Ступінь схильності та здатності до маніпулятивної дії в цій групі дуже високий (маніпуляція є бажаною, інспірованою самим маніпулятором, дією, своєрідною грою, яка приносить задоволення та підвищує рівень адреналіну в крові). Осіб, які належать до групи маніпуляторів-гравців, умовно можна поділити на дві підгрупи: інтуїти можливостей (“Шукач” та “Ініціатор”), які мають здатність до досить точної оцінки суті, внутрішнього змісту, потенційних перспектив та резервів того чи іншого об'єкта, та інтуїти часу (“Критик” і “Лірик”), які володіють даром передчуття, прогнозу, здатністю вловлювати динаміку розвитку, поетичною фантазією, містичним відчуттям.

Група маніпуляторів-прагматиків включає осіб, у яких основною програмною функцією, ключовою, визначальною рисою є сенсорика.

Ступінь схильності та здатності до маніпулятивної дії в цій групі висока (маніпуляція є прорахованою, прагматичною дією, що дозволяє вирішувати проблеми, які періодично спонтанно виникають). Характерні риси та особливості соціотипів, які входять до групи: а) певна відстороненість від випадкових/інтуїтивних рішень, сумнівної гри; б) максимальна прорахованість дії; в) допускання незначного порушення законів та правил заради досягнення результату.

У межах третьої групи об'єднані особи, в яких основною програмною функцією, найбільш сильною стороною є логіка.

Ступінь схильності та здатності до маніпулятивної дії у представників цієї групи поміркована (маніпуляція є вимушеною дією, до якої вдаються, коли не діють затвержені правила та канони або ж виникає бажання використати їх у своїх інтересах). Характерні риси та особливості соціотипів, які входять до групи: а) підкреслене уникання будь-яких випадковостей, зумовлених непрогнозованою

маніпулятивною грою; б) ігнорування прагматичного результату заради ствердження власної правоти; в) імітація дотримання правил, законів та ритуалів.

До останньої групи входять особи, у яких основною програмною функцією, основним, визначальним елементом є етика.

Ступінь схильності та здатності до маніпулятивної дії у представників цієї групи низька (маніпуляція є хворобливою реакцією на зовнішній виклик; акцією, яка не приносить задоволення та суперечить переконанням і поглядам, тому до неї вдаються або несвідомо, або ж у разі граничної загрози). Характерні риси та особливості соціотипів, які входять до групи: а) відмова від використання активної маніпулятивної гри у спілкуванні; б) домінування моральності над прагматизмом при оцінці конкретних результатів дії [1, с. 52].

Отже, розглянувши різні схеми маніпуляції можна зробити висновок про те, що всі їх поєднує одна філософія: маніпулятор відноситься до інших перш за все як до об'єктів впливу. При цьому активний маніпулятор бачить свою головну задачу в тому, щоб будь-що зберегти контроль, пасивний маніпулятор – не викликати роздратування, маніпулятор, що змагається – виграти за будь-яких умов, а байдужий маніпулятор – заперечувати значимість події. При оцінці маніпулятивних здібностей та дій того чи іншого політика запропоновані типології політичних маніпуляторів є лише орієнтиром, скелетом, а не закріпленою матрицею, оскільки життя багатше та барвистіше за будь-яку схему.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бойко О. Д.* Політичне маніпулювання : навч. посіб. – К. : “Академвидав”, 2010. –52 с.
2. *Бойко О. Д.* Політичні маніпулятори: спроба типології – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>. – Назва з екрану.
3. *Головатий М. Ф.* Політична психологія : навч. посіб. – К. : МАУП, 2001. – 356 с.
4. *Шостром Э.* Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. – М. : ТПЦ “Полифакт”, 1992. – 127 с.

Ткач Н. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВИ

Сьогодні ефективна держава життєво необхідна для політичної стабільності, економічного процвітання, розвитку освіти й охорони здоров’я, зменшення соціальної нерівності, захисту навколишнього середовища. Саме на державі, як і раніше, лежить головна відповідальність за забезпечення основних прав особистості або за

компенсацію порушення таких прав, навіть якщо вони виникли в результаті транснаціональних відносин, не контрольованих державою [2, с. 178].

Проблема побудови ефективної моделі держави та державного управління виникла ще в античному світі. У працях Платона і Аристотеля пропонувалася модель “ідеальної держави”. Одна з ідей справедливого державного устрою, за Аристотелем, полягала в тому, що певна світська або релігійна політична еліта повинна допомогти громадянам зробити правильний вибір в ухваленні державних рішень. Платон неодноразово наводив думку про те, що “правителями держави повинні бути філософи” чиє призначення полягає в запровадженні справедливого суспільного устрою. Упродовж тривалого часу вислів Платона про те, що деяким людям за самою їх природою личить бути філософами і правителями держави, а всім іншим треба займатися не цим, а слідувати за тими, хто керує, залишалося домінуючим в уявленні про “ідеальне” державне управління [3, с. 34].

Дивлячись на сьогоднішню молоду Українську державу, слід зазначити, що одним з показників її ефективного функціонування є рівень розвитку освіти. Відповідно, хочеться бачити кращі показники в цій сфері. У нинішній реальності потенціал країни не співвідноситься з програмами розвитку, а тому значна частина талановитих людей виїжджають за кордон, де є кращі умови для їхнього розвитку. Розробка комплексу заходів у системі освіти скоріше схожа на навздогінну модернізацію, але все ж таки українська освіта теж має свої позитивні начала.

В Україні починають стартувати пілотні проекти інклюзивної освіти, які є необхідними для більшості дітей, здатних опанувати новітні освітні програми. Саме інклюзивна освіта має стати частиною державної освітньої політики. Ця проблема порушується все частіше, населення починає розуміти необхідність даної освіти, тому є підстави говорити про її подальший розвиток в Україні.

Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Якщо в містах питання дошкільної освіти на себе частково бере сектор приватних дошкільних установ, то питання дошкільної освіти у сільській місцевості є критичним і піднімалося неодноразово. Стан приміщень садочків, які були побудовані до розпаду Радянського Союзу, жахливий або вони й узагалі не функціонують. Але існують поодинокі випадки, коли на базі школи було віддано частину приміщення як притулок для дітей дошкільного віку.

Середня школа у сільській місцевості болісно реорганізувалася, але було впроваджено програму “Шкільний автобус”, яка дала змогу дітям з українських глибинок отримати освіту в кращих школах, які є більш типовими навчальними закладами за чисельністю та організацією навчального процесу.

Середня школа включила до навчальних програм вивчення іноземної мови значно раніше, ніж це було в попередніх роках. Започаткована програма комп'ютеризації шкіл, що дає змогу дітям ближче навчатися основам інформатики. Більшість батьків вважають за потрібне відправляти дитину до школи в 6-ти річному

віці, натомість законодавство України продовжило навчання в молодшій школі ще на один рік, включивши 4-й клас, що дало дітям час на адаптацію до навчання. Впроваджено 12-ти бальну систему оцінювання, яка допомагає більш точно визначити рівень знань, хоча викликає багато сумнівів та породжує певні протиріччя.

Вступ до вишу здійснюється за результатами сертифікату ЗНО, що надає рівний доступ до вищої освіти всім абітурієнтам. Вища школа ухвалила рішення щодо приєднання України до Болонського процесу 19 травня 2005 року, але лише нещодавно виші стали усвідомлено дотримуватися цієї системи.

Зважаючи на вищесказане, для розуміння ситуації в освітній сфері слід звернути увагу на утвердження нормативно-правової бази, яка закріплює функціонування державної освітньої політики, і, як наслідок, – підвищує ефективність держави. Це, перш за все, Конституція України, яка гарантує кожному громадянину право на освіту, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, низка законів України: “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки тощо.

Реальна пріоритетність освіти в цілому та її важливої підсистеми, якою є вища освіта, повинна визначатися двома чинниками: з одного боку – суспільством і державою, з другого – освітянською громадськістю. До того ж ці два фактори мають взаємодоповнювати один одного. Суспільству належить розглядати освіту як національне багатство, уводити її до переліку основних пріоритетів, об’єктів першочергової підтримки тощо. Зі свого боку, освітянська громадськість повинна зосередити увагу на розробці конструктивних і реальних пропозицій та програм з оновлення й розвитку системи вітчизняної освіти. Постановка питання саме в такій площині дозволить відбудувати національну систему освіти, підняти її престиж, забезпечити сталий розвиток держави [4, с. 22].

Нерідко реалізація реформ у нас зводиться лише до розробки законопроектів, без належної уваги до їхньої якості та своєчасного ухвалення, годі вже казати про ретельну імплементацію. По суті, йдеться про очевидне пробуксовування державних структур: через неефективність бюрократичного апарату покладати на нього відповідальність за європейську інтеграцію надзвичайно небезпечно й недоцільно. Украй громіздкий і наскрізь корумпований штат державних чиновників, який перейняв усі найгірші риси радянської системи управління, надто негативно впливає на і без того низький рейтинг України [1, с. 7].

Можливо, для українського суспільства сьогодні властивим є занадто уповільнений розвиток, але, безумовним є те, що Україна має всі шанси стати ефективною державою з високорозвинутою державною політикою в галузі освіти, як одного з основних показників динамічного поступу на шляху до демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ткаченко І.* Європейська перспектива: тернистий шлях України до Європи // Журнал Верховної Ради України “Віче”. – 2011. – № 2. – С. 7-8.
2. Глобалістика : підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища школа, 2010. – 544 с.
3. *Олійник Д. В.* Ефективна держава: сутність, зміст, особливості // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2 (40). – С. 62-70.
4. *Красняков Є.* Державна освітня політика: сутність поняття, системність історико політичні аспекти // Журнал Верховної Ради України “Віче”. – 2011. – № 20 (305). – С. 21-23.

Чижова О. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСМИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Серед філософських шкіл ХХ століття з найвідоміших є школа прагматизму, так звана філософія ділової людини. Прагматизм по-новому висвітлює всі сторони традиційного філософського знання, пов'язані з онтологією, гносеологією, методологією, соціальною філософією і антропологією та особисто пов'язаний з трансформаційними процесами в Україні.

Сам термін “прагматизм” вживається більше двох тисяч років. Існують різні трактування і визначення, що відображають фундаментальні основи і особливості прагматизму, хоча єдине визначення цього поняття на сьогоднішній день відсутнє, а це свідчить про те, що уявлення про прагматизм еволюціонує разом з розвитком філософської та політичної думки, широко використовується в різних галузях знання, що робить його різноманітним і не простим для вивчення його функцій. Найчастіше зустрічається визначення прагматизму як пошук істинного, “чистого” знання про явище чи предмет. При цьому слід чітко уявити, що пошук таких знань необхідний для здійснення яких-небудь дій, вибору шляху, вибору цілей і засобів їх реалізації, придбання нового досвіду. Всі ці питання сьогодні актуальні, які слід детально вивчати.

А от яке визначення цього поняття дає нам філософський словник: “Прагматизм – це філософська течія, що базується на практиці як критерії істини і смислової значимості” [1].

Прагматизм виникає завдяки Ч. Пірсу (1839–1914), який ввів термін “прагматизм” в статті “Як зробити наші ідеї ясними” (1878). У цій же статті була запропонована методологія дослідження, позначена згодом як принцип Пірса, який говорить, що при розгляді будь-якого предмета спостерігачеві або досліднику слід з'ясувати, які відчуття цей предмет у нього викликає і які практичні ефекти можуть з

цього впливати. Прагматичний метод встановлює, що значення будь-якого ствердження визначається тим способом дії (поведінки), який з нього випливає. Далі прагматизм розвивався в працях В. Джемса, Дж. Дьюї та ін.

Увага до прагматизму істотно зросло в другій половині ХХ століття з появою нової філософської школи, яка зосередилася на критиці логічного позитивізму, спираючись на власну версію прагматизму. Це були філософи-аналітики: В. Куайн, У. Селларс та ін. Їх концепція була потім розвинена Р. Рорті, який пізніше перейшов на позиції континентальної філософії та був критикований за релятивізм. Сучасний філософський прагматизм після цього розділювався на аналітичний та релятивістський напрямки. Крім них існує також неокласичний напрямок, зокрема, представлений роботами С. Хаак.

Історію суспільства прагматизм розглядає як потік випадкових подій, в якому немає ніякої єдності та закономірності, крім тимчасової послідовності. Дьюї говорив, що кожна подія визначається безліччю “чинників”, які неможливо врахувати. Прагматизм доводив, що люди терплять лиха тому, що вони самі в них винні. Ці лиха породжені виключно індивідуальною для кожного окремого випадку причиною, невміння ту чи іншу людську енергію застосувати для свого благополуччя.

Прагматисти вважали, що “маса” сліпа, натовп безпорадний, якщо немає впливу “героя”, “супермена”. Натовп керується у своїй поведінці модою, чутками і т.п. Тільки “герой” дає напрямок руху натовпу, поки він “в моді”, потім його змінює інший “герой”, що висуває гасло, яке стало чомусь популярним. За Дьюї, у світі завжди були і будуть групи багатих і бідних, успішні і невдахи, керівники – “обрані індивідууми”, “еліта” і робітники, які виконують її вказівки [2].

Західна література стверджує, що прагматизм найкращим чином висловив “ідеал американства”. Так, історик філософії Г. Шнейдер підкреслює вплив прагматизму на американських “практичних політиків” – лідерів республіканської і демократичної партій. Шнейдер вважає, що “політичний прагматизм” – це перш за все теорія сили. Видатний англійський філософ Б. Рассел також називав прагматизм “філософією сили”, пов’язаної зі “століттям індустріалізму”. Прагматисти стверджують, що світ пластичний, він охоче переносить “насильство” і приймає ту форму, яку ми надаємо йому у відповідності з нашими намірами в процесі трансформаційних процесів українського суспільства [3].

В останнє десятиліття в різних областях науки спостерігається істотне зростання інтересу до прагматизму. Термін “прагматизм” найбільш вживаний у сучасному політичному дискурсі.

Прагматизм завжди соціально обумовлений, має диференційовану суб’єктивну основу, що поєднана з економічними і політичними інтересами своїх носіїв і послідовників, володіє загальними і специфічними особливостями, пов’язаними зі сферою його функціонування [4].

Прагматизм в регулятивній практиці суспільства включений до інституту традиційної регуляції, генезис якої ґрунтується на часто повторюваних діях, що стають зразком. З часом, зразки стають правилами, а з правил народжується істинне знання, керуючись яким, люди здатні робити прагматичні вчинки.

Прогрес суспільства не можна уявити без внутрішніх змін і трансформації його як феномена в цілому. Рушійною силою трансформації є потенціал інновацій, що спирається на накопичений досвід, що постійно збагачується, на традиції, що зберігають ядро соціально-історичних процесів.

Перетворення і трансформації в області політики характеризуються особливим динамізмом, вони впливають на зміни у всіх сферах, регулюють соціально-політичні відносини і тісно пов'язані з таким показником, як стабільність соціально-політичного середовища [5].

При виборі вектора перетворень важливо раціонально визначити цілі і завдання, зберегти стабільність у суспільстві і переконати людей, що дії політиків служать благу народу. Чи можна досягти бажаного прагматичними діями?

Активна трансформація і вдосконалення суспільства, використання високотехнологічних наукових методів, філософських знань і підходів, вдосконалення розумової діяльності, все це передумови вдосконалення самого досвіду.

Звернення до прагматизму дозволяє намічати вектори розвитку, визначити цілі та знаходити до них найкоротші шляхи.

До початку двадцятого століття прагматизм став повноцінною політичною школою, заснованою на принципах класичної епістемології. Прагматизм ґрунтується на принципі істини та пошуку істини [6].

Прагматизм найчастіше служить джерелом сумнівів, що стимулює його дослідження. Він відрізняється особливою концепцією пізнання, яка вважає сфери соціального і політичного життя основними об'єктами філософської праці.

При різноманітності підходів до визначення сутнісних характеристик прагматизму, загальним для багатьох дослідників є підкреслення практичного характеру прагматизму.

Прагматизм може мати окремі прояви, а може бути і масово-громадським. Важливою особливістю прагматизму є його корпоративність.

У зв'язку з цим різні суспільні групи та політичні суб'єкти успадковують різні традиції в підходах і усвідомленні принципів, функцій і основних елементів прагматизму.

Індивідуальний прагматизм будується на особистих переконаннях індивіда в тому, що ситуація, фраза, об'єкт можуть мати одне справжнє трактування. Індивідуальне переконання дуже складно оскаржити через те, що індивід здатний переконати себе, що образ предмета чи явища є сам предмет. У цьому випадку критеріями істини служать виключно особисті переконання індивіда.

Коллективный прагматизм будується на думці більшості про істину. Це так звана “привілейована істина” – істина, яка не потребує індивідуального переконання або підтвердження. Так думають усі, так вважає більшість.

Коллективный прагматизм може народжуватися з посилань на авторитетну думку представників влади, відомих особливостей, або ж при посиланні на думку більшості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Лебедев С. А.* Философия науки: словарь основных терминов. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с.
2. *Блинников Л. В.* Великие философы: учебный словарь-справочник. – Из-во 2. – М., 1997. – 432 с.
3. Великие философы : учебный словарь-справочник. – Из-во 2. – М., 1997. – 432 с.
4. Див. п. 2. – 432 с.
5. *Алексеева Т. А.* Политическая философия. От концепции к теориям. – М. : РОССПЭН, 2007. – 346 с.
6. Философия и методология науки. – М. : “Аспект прогресс”, 1996. – 224 с.

СЕКЦІЯ ІХ.

ЕКОНОМІКА, ПОЛІТИКА ТА ПРАВО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Ілікчієва О. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Прогрес сучасного суспільства вимагає постійного розвитку та впровадження інновацій в усі сфери економіки. Не виключенням є ринок праці, розвинута модель функціонування якого сприяє підвищенню конкурентоспроможності виробничого та трудового потенціалу країни. Зрозуміло, що модель функціонування українського ринку праці не є досконалою і в умовах сучасних трансформаційних процесів національної економіки потребує якісних змін, а саме впровадження інноваційних технологій. І мова йде не тільки про інформаційні технології, а й про технології державного регулювання зайнятості населення.

Починаючи з 2001 р. Україна вдало впроваджує ряд заходів інноваційного плану, які позитивно впливають на його кон'юнктуру. Зокрема, це інноваційні технології державної служби зайнятості, які забезпечують якісне надання послуг незайнятому населенню та роботодавцям. Головною серед них є Єдина технологія обслуговування незайнятого населення (ЄТОНН), яка реалізується через Єдину інформаційно-аналітичну систему (ЄІАС, діє з 2002 р.). Створення єдиного інформаційного простору дає можливість формувати і підтримувати всеукраїнську базу оперативних вакансій і резюме шукачів роботи. З цією метою функціонують два Інтернет-ресурси – офіційне представництво www.dcz.gov.ua та медіа-ресурс “Труд” з пошуку роботи і персоналу www.trud.gov.ua.

На першому ресурсі ведеться широка інформаційно-роз'яснювальна робота про послуги державної служби зайнятості та норми діючого законодавства про зайнятість, онлайн-консультаційні послуги та сервіс “Калькулятор розрахунку допомоги по безробіттю”. Другий виступає конкурентом комерційних порталів щодо пошуку роботи та підбору працівників. Тут шукачі роботи мають можливість вибрати вакансії роботодавців, створити власне резюме, підписатися на отримання нових надходжень

вакансій на власну електронну скриньку, пройти тестування для визначення нахилів, здібностей та напрямків побудови кар'єри.

Ще одним нововведенням державної служби зайнятості є профорієнтаційні термінали – це молодіжний Інтернет-портал, доступ до якого здійснюється через татч-скрини, розташовані у навчальних закладах. Хоча, даний пристрій дозволяє зменшити розрив між ринком освітніх послуг та ринком праці і на регіональному рівні, і на національному, в Україні існує ряд економічних та соціальних проблем з наданням таких послуг. В першу чергу це недостатня кількість таких приладів та необізнаність людей, а особливо молоді, щодо них. Також, до інформаційно-технічних інновацій на ринку праці можна віднести рекламу послуг служби зайнятості, яка розміщується на моніторах в транспорті, гіпермаркетів та інших громадських місцях, та мобільний сервіс “Пошук роботи”.

Як було вже сказано, другим напрямом розвитку національного ринку праці є інновації в регулюванні зайнятості населення. Головною з таких інновацій, безумовно, є прийняття в липні 2012 р. Закону України “Про зайнятість населення”, який набрав чинності 1 січня 2013 р. Документ містить низку важливих нововведень, що стосуються всіх основних фігурантів ринку праці – роботодавців і найманих працівників, молоді, яка розпочинає трудову діяльність, і громадян старшого віку. Торкнуться новації й державних установ, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення, а також контроль за додержанням законодавства про зайнятість. Не обійшов Закон і приватні компанії, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні тощо.

Відповідно до нового закону, людина, яка не працює і звернулася до центру зайнятості в пошуку роботи, відтепер отримуватиме статус безробітного з першого дня реєстрації в центрі зайнятості, якщо підходяща робота для неї відсутня. Допомога по безробіттю виплачується з восьмого дня після реєстрації особи в центрі зайнятості.

Розмір максимальної допомоги по безробіттю тепер не обмежується середньою зарплатою по регіону, де зареєстрована особа, що має статус безробітного, а буде єдиним по всій Україні і становитиме чотири прожиткові мінімуми для працездатних осіб. (З 1 січня 2013 року прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 1147 грн. Так, безробітний в Україні щомісяця зможе отримуватиме до 4588 грн.).

Заборонено роботодавцям обмежувати вік кандидатів в оголошеннях про вакансію, а також пропонувати роботу тільки чоловікам, або тільки жінкам (за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися винятково особами певної статі).

Новим законом передбачено стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць та працевлаштування на них громадян, недостатньо конкурентоспроможних на ринку праці, зокрема, молоді, жінок, осіб віком понад 50 років та інших вразливих категорій громадян, шляхом виплати компенсації роботодавцю в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу. Компенсація надається на один рік за умови, що

працівника не буде звільнено також упродовж наступного року. Однак у випадку звільнення роботодавець повертає отримані кошти в повному обсязі або працевлаштовує на це робоче місце іншого безробітного.

Важливим законодавчим нововведенням є також стимулювання суб'єктів малого підприємництва до створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки. Так, суб'єкт малого підприємництва, який створює нові робочі місця та працевлаштовує на них безробітних на два роки, протягом року може отримувати щомісячну компенсацію в розмірі єдиного внеску. При цьому працівники, які були прийняті на роботу з виплатою компенсації, не можуть бути звільнені з ініціативи роботодавця.

Студенти останніх курсів професійно-технічних та вищих навчальних закладів мають право на стажування у роботодавців строком до шести місяців. Відтак до їхньої трудової книжки в обов'язковому порядку буде внесено запис про проходження стажування. Власне, це свідчитиме про набуття певного досвіду роботи. На період стажування на стажерів поширюються всі права і соціальні пільги, встановлені для працівників, які займають відповідні посади.

Закон стимулюватиме молодих спеціалістів, які вирішили поїхати працювати у сільську місцевість. Із метою залучення до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами та організаціями, розташованими в таких населених пунктах, надаються житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога в десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України. Якщо ж молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менш ніж десять років, житло передається йому у власність.

Також, у законі приділена увага професійній орієнтації та професійному навчанню. Так, професійне навчання зареєстрованих безробітних організується на замовлення роботодавця або для самозайнятості, провадження підприємницької діяльності з урахуванням побажань безробітних. Це профнавчання здійснюється в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання.

Для підвищення конкурентоспроможності зареєстрованих безробітних на ринку праці та сприяння їх самозайнятості організуватиметься професійне навчання за робітничими професіями та іншими професіями, що мають попит на ринку праці. Фінансування професійного навчання зареєстрованих безробітних здійснюється за рахунок коштів страхового Фонду на випадок безробіття.

Таким чином, на сьогодні, можемо спостерігати позитивні зрушення в розвитку національного ринку праці та регулювання безробіття. Зрозуміло, що таких заходів може бути не достатньо для глобального зменшення безробіття і залишається ще низка проблем в цій галузі, яку треба вирішувати. Однак перші кроки на шляху вдосконалення вже зроблені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про зайнятість населення” від 05.07.2012р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>;
2. Інформаційні технології державної служби зайнятості України [Електронний ресурс] // Режим доступу:
http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=186946&cat_id=3722603
3. Закон “Про зайнятість населення” допоможе створити сучасний ринок праці в Україні та прискорити розвиток економіки (інтерв’ю з С. Тігіпко) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://feo-pf.at.ua/news/zakon_pro_zajnjatist_naselelnja_dopomozhe_stvoriti_suchasnij_rinok_praci_v_ukrajini_ta_priskoriti_rozvitok_ekonomiki/2012-08-18-110

*Люхіна В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

МОДЕРНІЗАЦІЯ – ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Після світової економічної кризи, яка вказала на вади української економіки, актуальним стало дослідження сутності та механізму модернізації. Реформування, створення більш ефективної та адекватної вимогам ХХІ століття структури економіки неможливе без модернізації усіх сфер господарювання, суспільного життя та державного устрою.

Останнім часом зростає кількість праць вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких розглядаються проблеми теорії та практики модернізації країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку: О. С. Білокрилової, А. А. Бочкова, В. М. Гейця, А. А. Гриценка, О. Ю. Мамедова, Г. Мюрдаля, Р. М. Нуреєва, А. Г. Поршнева, Дж. Скотта, В. П. Семиноженка, Є. Г. Ясина та ін.

Модернізація (термін у перекладі з англійської означає “осучаснення”) – це процес оновлення, який призведе до покращення засобів виробництва, продукції та умов економічного розвитку. Модернізація – це синонім усіх прогресивних змін, які рухають суспільство уперед, коли йдеться про комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, коли зусилля слаборозвинених суспільств, спрямовані на те, щоб наздогнати провідні, найрозвиненіші країни. Модернізація є системним процесом, що еволюційними методами у позитивному напрямку змінює фактори, умови, механізми, співвідношення, засоби розвитку суспільного виробництва або окремі пріоритетні складові всієї економіки та суспільства. Суть модернізації характеризується структурними, технологічними та інституціональними змінами в національній економіці, спрямованими на підвищення її конкурентоспроможності.

Основна проблема, з якою стикається процес модернізації економіки України, – це неефективна галузева структура промислового виробництва. Понад 2/3 загального

обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали й енергоресурси, тобто на продукцію проміжного споживання; частка продукції соціальної орієнтації перебуває на рівні 1/5 загального обсягу промислового виробництва; майже зникає легка промисловість (2009 р. – 0,9%, 2010 р. – 0,8%, 2011 р. – 0,7%); галузь машинобудування залишається нижче докризового рівня на 11,6% у 2011 р., тобто перебуває на рівні майже у три-чотири рази нижчому, ніж в економічно розвинутих країнах; обсяг і структура капітальних вкладень не в змозі вирішити проблему зношеності основних засобів, яка сягнула понад 50% [1].

Здійснення модернізації та реформування можливо шляхом ефективного впровадження структурно-інноваційних зрушень, подолання існуючих і діючих структурних деформацій, диспропорцій у структурі економіки України. Тому в сучасних умовах важливо здійснити перехід до інноваційного типу економічного розвитку, що потребує також аналізу механізму структурно-інноваційних зрушень, можливих їхніх наслідків для всієї економіки та суспільства. Доцільність структурно-інноваційних зрушень в економіці сучасної України пов'язана із проведенням системної структурно-інвестиційної та інноваційної політики, яку повинна активно та послідовно впроваджувати держава та її власні інститути в господарське життя на всіх його рівнях. Структурно-інноваційна політика держави складається із обґрунтування цілей та інноваційного характеру структурних зрушень або перетворень, визначення механізму ефективного розвитку і соціально-економічного зростання на основі акумуляції інвестиційних засобів для організації виробництва й використання інноваційних технологій, товарів і послуг.

У складних умовах ефективно здійснювати структурно-інноваційні зрушення макроекономічного рівня можливо тільки шляхом підвищення ролі державної виконавчої влади, її антимонопольного та антикорупційного законодавств, реалізації стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку, пріоритетного розвитку галузей науки, освіти, культури, охорони здоров'я та ін.

У Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, розробленій Комітетом з економічних реформ при Президентові України, відзначається, що в умовах, коли джерела швидкого зростання докризових років вичерпано, єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – це рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки [2]. Програма охоплює широкий набір стратегічних перетворень за п'ятьма напрямками:

1. Створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції, стабілізації державних фінансів і створення стійкої фінансової системи.

2. Формування режиму максимального сприяння для бізнесу шляхом зменшення ролі держави в економіці, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу, модернізації податкової системи й поглиблення міжнародної економічної інтеграції України.

3. Модернізація інфраструктури й базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвитку транспортної інфраструктури й ринку землі. Перехід від дотацій до самоокупності виробництва й соціальних послуг.

4. Збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти і медичного обслуговування.

5. Підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади [2].

Процес модернізації в Україні в сучасних умовах має керуватися пріоритетними цілями: реформування інститутів суспільства, структури реальної економіки; побудова високотехнологічної та конкурентоспроможної економіки; перехід до інноваційно-інвестиційної постіндустріальної економіки і суспільства. Важливо перейти від імітаційного до інноваційного типу розвитку, який передбачає виконання державної політики модернізації. Економічні реформи мають супроводжуватися інноваційними кінцевими результатами, що дозволяє розглядати їх в якості механізму впровадження модернізації. Модернізацію доцільно здійснювати шляхом прийняття виважених рішень і спеціальних законів на основі розроблених Стратегій інноваційного розвитку та національної модернізації України на 2010–2020 рр.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
2. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки: “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс] / Ком. з екон. реформ при Президентові України. Версія для обговорення 2 червня 2010 р. – 85 с. – Режим доступу: http://www.search.ligazakon.ua/...doc2.nsf/link1/ed_2010_06_0234
3. Мамалуй О. О. Модернізація як системний засіб виходу країн з перехідною економікою із сучасної світової кризи / О. О. Мамалуй // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Вип. 253 : в 7 т. – Т. I. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – С. 75-81.

*Катренко Я. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄС

Оподаткування доходів фізичних осіб є одним із найважливіших та найпроблемніших в Україні, виконує одночасно фіскальну і розподільчу функції, регулює взаємовідносини між державою та громадянами країни. Це зумовлює

подальшого дослідження даної проблеми з метою гармонізації та побудови оптимальної моделі оподаткування доходів фізичних осіб в умовах трансформаційної економіки.

Дослідженням питань реформування оподаткування доходів фізичних осіб присвячена низка робіт сучасних вітчизняних науковців. Особливу увагу привертають роботи З. С. Варналія, Т. І. Єфименко, Ю. Б. Іванова, І. О. Луніної, А. М. Соколовської, А. І. Крисоватого, К. І. Швабій та інших [1-2]. Проблема її вдосконалення вимагає подальшого осмислення новітніх тенденцій у реформуванні податку на доходи фізичних осіб, його відповідності критеріям фіскальної ефективності та соціальної справедливості у сучасних умовах.

Метою статті є дослідження особливостей оподаткування доходів фізичних осіб у країнах ЄС, оцінка ефективності її реформування в Україні, визначення основних напрямів подальшого вдосконалення.

У європейських економічно розвинених країнах податок на доходи фізичних осіб є головним фіскальним податком. Це обумовлено специфікою західної філософії податкової політики. Відповідно неї: 1) прямі податки є справедливішими і дієвішими щодо дотримання принципу залежності рівня оподаткування від платоспроможності платника податку. Для систем оподаткування західних країн характерні високі ставки прямих податків, головним серед яких є податок на доходи фізичних осіб (персональний податок). Така система вважається соціально справедливою та економічно ефективною; 2) однією із головних функцій системи державних фінансів країн ЄС є забезпечення високих соціальних стандартів життя населення. Тому з метою формування справедливої і зрозумілої системи державних фінансів у багатьох європейських країнах видатки на соціальні трансферти та в окремих випадках на соціальне страхування фінансуються лише з бюджетних надходжень від податку на доходи фізичних осіб. Відповідно забезпечення високих соціальних стандартів потребує високого фіскального навантаження на доходи фізичних осіб, що є чинником тенденції зростання ставок податку та розширення бази оподаткування.

У країнах ЄС-27 надходження цього податку у середньому складають 8,1% ВВП, хоча в межах регіону даний показник відчутно різниться від 2,8% у Словаччині до 25,3% в Данії. Ставки податків також значно варіюються: від 15% у Латвії до максимальної граничної ставки 53,7% у Бельгії [1, с. 199]. Відзначимо таку тенденцію: в країнах з ефективними податковими системами (Західна Європа, США) персональний податок має тенденцію прогресивності, у країнах – нових членах ЄС застосовується здебільшого плоска шкала. В Україні податок на доходи фізичних осіб забезпечує меншу частку бюджетних надходжень на рівні 4,6-4,7% ВВП [3-4]. Він є достатньо фіскально-ефективним, проте має серйозні внутрішні фундаментальні вади, які негативно впливають на сприйняття його суспільством. Головною проблемою є те, що податок на доходи фізичних осіб в Україні не є нейтральним та соціально справедливим. Бідні верстви населення у структурі власних витрат сплачують значно

більший обсяг податку, аніж заможні. Це обумовлено тим, що для більшості громадян з невисокими статками єдиним джерелом доходу є заробітна плата. Разом з тим громадяни з високим рівнем доходу мають низку можливостей щодо зменшення фіскального тиску: 1) у них більші можливості щодо ухиляння від сплати податків через певний соціальний та майновий статус; 2) в Україні існує законодавче верхнє обмеження розміру заробітної плати, на яку нараховують страхові внески. Податок на доходи фізичних осіб в Україні фактично є регресивним, результатом цього є те, що більшу частину бюджетних надходжень цього податку формують громадяни із заробітною платою, нижчою ніж середня.

У країнах ЄС, попри високі ставки персонального податку, основний фіскальний тягар, навпаки, несуть заможні громадяни. Для незаможних жителів досить активно застосовується або звільнення від сплати податку, або *tax allowance* (податкове вирахування), тобто певний обсяг доходу, що вилучається з бази оподаткування податку на доходи фізичних осіб. При цьому розмір *tax allowance* додатково може бути збільшений на певні суми видатків громадянина, зокрема на оплату освіти та медичних послуг, утримання дітей тощо. Загалом в ЄС вважається, що в особи має залишитися такий розмір доходу, який є достатнім для забезпечення прожиткового мінімуму, тому оподатковувати дохід, що нижчий прожиткового мінімуму, не має сенсу. Завдяки комплексу зазначених заходів реальна ставка податку на дохід незаможних громадян в країнах ЄС є або від'ємною (окрім того, що податок не стягується, з бюджету ще і надаються субсидії), або вкрай низькою. Таким чином, найбільшні верстви населення країн ЄС або взагалі не сплачують персональний податок (а часто, навпаки, ще й отримують доплати), або сплачують невелику частку свого доходу. Така політика є прикладом ефективного застосування принципу соціальної справедливості податкових систем. В Україні ж реальна ставка податку на доходи фізичних осіб для незаможного найманого працівника складає 14,5% (із врахуванням пільг, знижок та винятків). Вищою, ніж в Україні, є фактична ставка оподаткування громадян з низькими та середніми доходами тільки у скандинавських країнах (24-26%) та Бельгії (15,2%) [1, с. 206-207].

Прийнятий Податковий кодекс у питанні податку на доходи фізичних осіб містить низку позитивних новацій, хоча і не вирішує певні фундаментальні проблеми (боротьба з ухилянням від сплати податку, зменшення фіскального тиску на доходи незаможних громадян тощо). Серед головних нововведень у функціонуванні податку на доходи фізичних осіб варто зазначити такі: 1) запровадження де-факто прогресивної ставки податку. Податковим кодексом збережена ставка податку на рівні 15% як основна, але запроваджено низку додаткових ставок, що роблять даний податок прогресивним; 2) запровадження окремих механізмів зниження податкового тиску на доходи громадян: а) доходи, що не включаються до бази оподаткування і мають цільовий соціальний характер; б) податкові знижки, що звужують базу оподаткування; в) податкові соціальні пільги, які зменшують суму загального

місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати. Податкова соціальна пільга є єдиним механізмом у Податковому кодексі, який чітко спрямований на зниження податкового тиску на доходи незаможних громадян. Водночас перелік соціальних податкових пільг є вкрай обмеженим і недостатнім. Загалом розробники Податкового кодексу не приділили достатньої уваги проблемі відновлення принципу соціальної справедливості податку. Це пояснюється тим, що оскільки, як було зазначено вище, більшу частину доходів бюджету від справляння податку на доходи фізичних осіб формують незаможні громадяни, відчутне зниження фіскального навантаження на них призведе до значних втрат бюджетних коштів; 3) оподаткування пасивного інвестиційного доходу. Досить прогресивним нововведенням стало запровадження оподаткування всього спектра пасивних інвестиційних доходів [5].

Висновки. Отже, Податковий кодекс України щодо податку на доходи фізичних осіб практично не зменшив фіскальний тиск на доходи незаможних громадян, підвищив його для громадян з доходами вищими за середні і не зробив жодного прогресивного кроку у боротьбі з поширеною практикою ухиляння від сплати податків. Проблема соціальної несправедливості зазначеного податку залишилася невирішеною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика : монографія / [Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник та ін.] ; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К. : Міністерство фінансів України, 2011. – 656 с.
2. Податкова політика України : навч. посіб. / П. В. Мельник, З. С. Варналій, Л. Л. Тарангул [та ін.] ; за ред. П. В. Мельника. – К. : Знання України, 2010. – 505 с.
3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.
4. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 2012 рік. – www.minfin.gov.ua
5. Податковий кодекс України [Текст]: із змінами і допов. станом на 1 січня 2013 р. : (відповідає офіц. текстові). – www.zakon2.rada.gov.ua

*Манжула Є. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ

Економічна ситуація, яка склалася в нашій країні під впливом трансформаційних перетворень, поставила перед економічними науками ряд питань

щодо пошуків найкращих шляхів формування нашої економічної системи. Виходячи з цього, питання власності, а також оптимального співвідношення її видів та форм було і залишається одним з найактуальніших в економічних дослідженнях. Аналіз показує, що практично всі більш або менш значні політико-економічні роботи в тій чи іншій мірі торкаються питань власності. Важливе значення для аналізу відносин власності мають праці таких відомих учених, як М. Баліна, Дж. Ерроу, Л. Клейна, М. Кондратьєва, Р. Оуена, Ф. Райфайзена, Дж. Рассела, Ш. Фур'є, Д. Чайнова, Г. Черкасова та інші. Також, значний внесок в розробку теоретичних засад відносин власності внесли вітчизняні вчені Л. Гальчинський, В. Геєць, П. Єщенко, Г. Задорожний, М. Корецький, І. Лазня, В. Логвиненко, Л. Мельник, С. Мочерний, О. Онищенко, Ю. Палкін, М. Туган-Барановський та інші. Однак, ряд проблем теорії власності потребує подальшого дослідження. На нашу думку, недостатньо аналізуються трансформаційні процеси, що відбуваються в колективних формах власності, до того ж не існує єдиного підходу до визначення колективної власності як економічної категорії¹.

Різноманітність підходів щодо визначення суті колективної власності, як і до структурної класифікації власності обумовлена перш за все тим, що “один і той же індивідуальний чи колективний суб'єкт виробництва стає носієм кількох типів, видів, форм відносин власності. Раніше чіткі межі як по суб'єктах, так і по об'єктах останніх розмиваються” [10, с. 193]. Однак це не означає, що колективна форма власності взагалі зникає.

Колективна власність – це об'єктивно існуючий, історично сформований вид власності, якому характерне привласнення об'єктів власності певним колективом на умовах спільного (а не дольового) володіння, користування та розпорядження цими об'єктами. Тобто колективна власність є неподільною і належить всьому колективу на рівних правах. До того ж слід зазначити, що “колективом є не будь-яке об'єднання людей, а лише таке, в якому домінуючу роль відіграють спільні потреби та інтереси учасників даного об'єднання” [12, с. 69]. За такого підходу до підприємств колективної форми власності слід відносити кооперативи та інші об'єднання, в яких домінують колективне майно, потреби та інтереси.

Не зважаючи на об'єктивне існування колективної власності, в нашому правовому полі це питання залишається не визначеним. Так, в Конституції України поняття колективної власності взагалі не згадується [8], не передбачено воно і Цивільним кодексом України [11], статистичний щорічник, починаючи з 2004 року, посилаючись на Цивільний кодекс, не виділяє підприємства колективної форми власності, а така організаційно-правова форма ведення господарства як колективне підприємство взагалі не реєструється. Закон України “Про власність” [3], який містив

¹. Західна економічна література виокремлює лише дві форми власності: приватну і державну. Деякі вітчизняні дослідники підтримують цю точку зору і вважають колективну власність різновидом приватної. Але більшість вітчизняних авторів виділяють колективну власність як окрему форму власності. Проте і в цьому контексті існує ряд розбіжностей у поглядах.

цілий розділ “Право колективної власності” в 2007 році втратив чинність на підставі Закону України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Цивільного кодексу України” [4], на сьогоднішній момент існують лише проекти нового Закону України “Про власність”, але і в них колективна власність не визначається. Проте, залишаються чинними Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” [5], Закон України “Про кооперацію” [6], Закон України “Про споживчу кооперацію” [7], в яких зазначається поняття колективної власності. Крім того існує Господарський кодекс України [1], згідно якого, в частині другій статті 93 визначено, що “підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства передбачені законом” [1]. Ще однією проблемою для практичної діяльності підприємств колективної форми власності є внесення змін до вище згаданих законів стосовно заміни в деяких положеннях поняття колективна власність на сумісна, посилаючись на приведення цих законів до відповідності з Цивільним кодексом і Конституцією. Так, норма статті 3 Цивільного кодексу, визначає, що правоздатність суб’єктів сумісної власності здійснюється за спільною угодою всіх учасників, тоді як діючим правом колективної власності вона визначається більшістю голосів. Очевидно, що практичне застосування цієї норми значно ускладнить прийняття рішень господарюючими суб’єктами колективної форми власності і в багатьох випадках призведе до їх ліквідації.

Таким чином, невизначеність щодо правового регулювання підприємств колективної форми власності значно ускладнює їх роботу, а подекуди і вимушує до зміни організаційно-правової форми. Все це свідчить про недооцінку колективної форми власності та нехтування її можливостями в розв’язанні ряду економічних та соціальних конфліктів. Однак, вона здатна не лише забезпечити певні позитивні зрушення в структурі соціального розвитку, але й визначити характер економічних відносин в країні на демократичних принципах. Використання переваг колективної власності робить її ефективним засобом саморегуляції, дозволяє узгоджувати інтереси різних суб’єктів господарювання і в той же час є адекватним способом вирішення внутрішніх суперечностей розвитку економічної системи. Саме колективна власність дозволяє залучати широкі верстви населення до трансформаційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України: поточна редакція від 03.02.2013р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – С. 144. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> – Назва з екрану.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. [Т.1] / С. В. Мочерний [та ін.]; відпов. ред. С. В. Мочерний. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000.– 864 с.
3. Закон України “Про власність”: поточна редакція (втрата чинності) від 20.06.2007р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20 – С. 249 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/697-12> – Назва з екрану.

4. Закон України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Цивільного кодексу України”: поточна редакція від 11.06.2011р. [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України. – 2007– № 33 – С. 440 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-16> – Назва з екрану.
5. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”: поточна редакція від 09.12.2012р. [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України. – 1992 – № 20 – С. 272 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2114-12> – Назва з екрану.
6. Закон України “Про кооперацію” ”: поточна редакція від 19.01.2013р. [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України. – 2004 – № 5 – С. 35 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>– Назва з екрану.
7. Закон України “Про споживчу кооперацію”: поточна редакція від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України. – 1992 – № 30 – С. 414 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2265-12> – Назва з екрану.
8. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Феміна, 1996. – 64 с.
9. *Мельник Л. Ю.* Економіка, власність і підприємництво / Л. Ю. Мельник, М. Х. Корецький, В. М. Огаренко. – Дніпропетровськ : Січ, 2001. – 612 с.
10. *Рибалкін В. О.* Теорія Власності / В. О. Рибалкін, І. В. Лазня. – К. : Логос, 2000. – 279 с.
11. Цивільний кодекс України: поточна редакція від 19.01.2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>– Назва з екрану.
12. *Черкасов Г. И.* Общая теория собственности : [учеб. пособие для вузов.] / Г. И. Черкасов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 263 с.

Петришина Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Процес ринкової трансформації національної економіки свідчить про необхідність модернізації усіх сторін господарського життя суспільства та державного устрою шляхом їх раціонального реформування, становлення більш ефективної структури економіки, знаходження оптимальної і ефективної взаємодії державного та підприємницького секторів.

Правовою базою державно-приватного партнерства в Україні є Закон України “Про державно-приватне партнерство” (01.07.2010 р.). Згідно цього нормативно-правового акту під державно-приватним партнерством розуміють систему відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об’єднуються, з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у

створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об'єктами [1].

Характерними ознаками державно-приватного партнерства є наступні:

– сторонами державно-приватного партнерства є держава, в особі органів державної або муніципальної влади і приватний бізнес, в особі виконавця і постачальника ресурсів;

– взаємодія сторін закріплюється на офіційній, юридичній основі;

– взаємодія сторін має рівноправний характер та довгострокову перспективу;

– державно-приватне партнерство має чітко виражену публічну, суспільну спрямованість;

– у процесі співпраці сторін об'єднуються їх ресурси і вклади;

– фінансові ризики і затрати, а також досягнуті результати розподіляються між сторонами у наперед визначених пропорціях;

– метою такого партнерства є реалізація суспільно-важливих проектів та програм у масштабах всієї країни або ж окремих регіонів [2; 3];

– забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;

– внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством [1];

– поєднання ресурсів державного і підприємницького секторів для досягнення спільної мети.

Основні проблеми державно-приватного партнерства:

– корупційність надання преференцій суб'єктам господарювання, рейдерство та криміналізація владних структур як ознака взаємодії приватних та державних секторів;

– непрозорість механізму проведення державних закупівель, що характеризується обмеженням бюджетних асигнувань, нецільовим використанням державних коштів, неналагодженою системою контролю за виконанням зобов'язань, наявною репутацією держави як ненадійного і неплатоспроможного замовника;

– наявність значних ризиків та існування слабких надієвих механізмів їх диверсифікації для приватного інвестора в разі співробітництва із державою;

– відсутність достатньої культури, управлінських методик, навичок та практики взаємодії держави і бізнесу на паритетних основах, що послаблює отримання позитивного ефекту від такої форми співпраці;

– незацікавленість державного сектору в участі у спільних з приватних сектором проектах через обмеженість та нестачу державних фінансових і матеріальних ресурсів;

– мінливість та нестабільність законодавчої бази та політичної ситуації в країні, що посилюють суперечності взаємодії державного і приватного секторів;

– функціонування корпоративного сектору економіки, представленого бізнес-групами на галузевому або регіональному рівнях із міцними внутрішніми зв'язками, які характеризуються особистими взаємовідносинами з представниками органів державної влади тощо.

Характер взаємодії держави та бізнесу у вітчизняній економіці відрізняється хаотичністю, розрізненістю зусиль, різноспрямованістю їх діяльності та неналагодженістю механізмів їх взаємодії.

Особливості державно-приватного партнерства:

1. Наявність різних позаринкових форм впливу на державно-приватне партнерство – корупція, криміналізація суспільства, поширення тіньової економіки тощо.

2. Функціонуванню державно-приватного партнерства притаманна внутрішня суперечливість – необхідність його розвитку, з одного боку, та скорочення участі держави в економіці, з іншого.

Передумовою створення ефективної системи відносин між державним та приватним партнерами є реформування державного сектору економіки України. Пріоритетними напрямками реформування державного сектору мають стати:

– визначення конкретної частки державного майна та посилення контролю за його використанням;

– проведення аналізу результатів роботи збиткових державних підприємств і акціонерних товариств, у статутних фондах яких державна частка перевищує 50%, та встановлення причин їх збитковості; розробка та прийняття Державної програми приватизації;

– визначення чітких та обґрунтованих критеріїв віднесення підприємств до таких, що не підлягають приватизації;

– державне управління асортиментом та обсягами виробництва і реалізації державних підприємств, а також ціноутворенням на товари державних підприємств та управління напрямками їх реалізації та ресурсного забезпечення на внутрішньому і зовнішніх ринках;

– розробка показників ефективності державних підприємств, що працюють у ринкових умовах, до яких, крім суто фінансових показників, мають входити показники, що дають змогу оцінити міру досягнення поставлених суспільних цілей.

Існуюча в Україні нормативно-правова база, що стосується державних підприємств, є недосконалою і застарілою. Необхідно розробити і прийняти законодавчі акти, які б сприяли підвищенню ефективності процесу зміни форми власності та розвитку управління державними підприємствами в Україні.

Слабкість взаємодії держави та бізнесу не дозволяє виявити весь позитивний потенціал такої співпраці та стати універсальним механізмом для вирішення низки завдань соціально-економічного розвитку країни в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про державно-приватне партнерство” від 01.07.2010 року № 2404-17 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2404-17>
2. *Канова О. А.* Основні аспекти державно-приватного партнерства / О. А. Канова // Управління розвитком. – 2011. – № 21 (118). – С. 147-150.
3. *Павлюк К. В.* Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави [Електронний ресурс] / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наукові праці КНТУ. – 2010. – № 17. Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/npkntu_e/2010_17/stat_17/02.pdf

*Підпригора Л. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ДЕРЖАВНА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

В економіці України в умовах економічних трансформацій склалася традиція, коли вибір робиться не на користь розвитку державної власності. Йдеться про використання механізму приватизації державної власності для фінансування витрат державного бюджету та прагнення впливових олігархічних груп реалізувати свої економічні інтереси. Вже вкотре на продаж виставляються великі прибуткові стратегічні підприємства та природні монополії. Таке ставлення до державної власності шкодить суспільним інтересам, знижує соціально-економічну ефективність виробництва.

Наукові публікації з цієї проблеми здебільшого є реакцією вчених, політиків та журналістів на наміри влади завершити процес широкомасштабної приватизації продажем стратегічних підприємств та природних монополій, які досьгодні були закріплені в державній власності внесенням до переліку об'єктів, заборонених до приватизації.

Цілі статті. Автор ставить за мету показати визначальну роль державної власності в умовах економічних трансформацій в Україні як такої, що за своєю суттю покликана забезпечувати суспільству високий рівень економічної ефективності та соціальної справедливості.

Оскільки в правовій демократичній державі “священною і недоторканою” повинна сприйматися кожна форма власності з усіма наслідками, що випливають з даної тези, головним обов'язком держави як власника є захист державної власності. Сучасна вітчизняна економічна практика неодноразово демонструє приклади дії різноманітних механізмів прихованого привласнення державного майна та доходів від його господарського використання, що спотворює реалізацію державної власності.

Недосконалість законодавства, груба неповага до законів, незлагодженість судової системи, відсутність або недієвість механізмів контролю і відповідальності дозволяють відчужувати державну власність. Відсутність економічних та правових інструментів захисту державної власності робить її не тільки вразливою до конкуренції, а й саме тому вона найчастіше переживає рейдерські захоплення та інші механізми відчуження майна. Все це можливе і завдяки опортуністичній поведінці менеджменту державної власності на всіх рівнях, починаючи з найвищого, коли владні посадові особи-розпорядники державного майна є одночасно приватними бізнесменами, і закінчуючи абсолютною безкарністю неефективного управління державними підприємствами безпосередньо на місцях. Тільки незаангажованість менеджменту державної власності на всіх рівнях, відповідальність по закону та громадський контроль їх діяльності може вирішити проблему.

В сучасній економіці України державна власність не може розвиватися і ефективно виконувати свої функції ще й через зменшення її суспільного характеру та органічного взаємозв'язку з народом. Прозорість управління державною власністю та поінформованість суспільства про її ефективність сприятимуть подоланню її відчуженості та унеможливлять прояви опортуністичної поведінки чиновників.

Зрозуміло, розвиток державної власності в умовах економічних трансформацій в Україні відбувається в руслі розвитку відносин власності в цілому. Думається, сьогодні вкрай важливо показати, що державна власність у взаємодії з іншими формами власності є необхідним елементом економіки України, а перспективи її розвитку визначаються існуючими об'єктивними соціально-економічними факторами. Розвиток державної власності носить об'єктивний характер та, ймовірно, передбачає її кількісне і якісне оновлення відповідно до прогресивних змін у продуктивних силах та основоположних засад обраної моделі економіки.

Необхідність переходу до інноваційно-структурного типу економічного зростання – першочергове завдання сучасної економіки України. Саме держава повинна стати ініціатором проведення інноваційно-структурної перебудови економіки через державне інвестування промислових проектів, поширення державної власності на інформаційну продукцію: галузеві наукові дослідження, інформаційні системи, інформаційні ресурси, створення умов зростання інформаційної індустрії, поліпшення умов доступу до інформації тощо.

У своєму розвитку сучасна економіка переходить не просто до інформаційної стадії, а до інтелектуально-інформаційної. Таке трактування свідчить про особливу роль інтелекту людини як основної продуктивної сили суспільства. На тлі зростання значення індустрії інформаційно-комп'ютерних технологій і комунікацій, все більшої ваги набуває розвиток галузей, які забезпечують удосконалення і зростання людського капіталу – фундаментальної науки, освіти (особливо вищої та професійної), охорони здоров'я. Оскільки ринок не створює внутрішніх стимулів для розвитку сфер науки, освіти та охорони здоров'я, традиційно ними опікується держава. Саме тому основу

цих сфер представляють об'єкти державної власності, діяльність яких фінансується з державного бюджету.

Захист економічної безпеки та економічної незалежності завжди був виключною прерогативою держави внаслідок її особливої ролі виразника суспільних інтересів.

Висновок. Державна власність у взаємодії з іншими формами власності є необхідним елементом економіки України. В умовах економічних перетворень державна власність повинна стати ініціатором проведення інноваційно-структурної перебудови економіки, інструментом цільового впровадження і поширення інновацій, акумулятором і рушієм економічного потенціалу великих підприємств, фундаментальної науки і освіти, бар'єром для зовнішніх негативних економічних впливів (криз, економічної залежності). Визначальною є також соціальна роль державної власності як засобу та матеріальної основи впливу на динаміку рівня та якості життя населення.

*Седляр М. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВИБІР ОРІЄНТИРУ СТРАТЕГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

В останній час багато уваги приділяється різним типам модернізації, як стратегічним напрямкам, які здатні якісно трансформувати економіку держави. І чомусь основну увагу зосереджують на навздогінній стратегії, "...оскільки вона має орієнтир – країну-конкурента, точніше – країну-зразок" [4, с. 5]. Дійсно, і ми не можемо з цим не погодитися, що модель модернізаційної стратегії являється значним мобілізуючим фактором, який здатен змінити всі аспекти суспільного життя. Однак орієнтація на навздогінну стратегію містить у собі серйозні ризики та небезпеки національного масштабу, що здатні нанести Україні більше негативних наслідків, ніж позитиву.

Не потрібно бути математичним генієм, аби вирахувати, що для України, щоб подвоїти власний ВВП при щорічному його зростанні навіть на 10% (а індустріальна економіка вищі темпи зростання упродовж тривалого часу показувати не може), буде затрачено чверть століття. Для того, щоб досягти половини рівня ВВП на одну особу провідних країн-членів ЄС, нашій державі необхідно півстоліття [2, с. 143]. Це говорить про те, що використання та орієнтація на навздогінну модель прирікає Україну залишатися на периферії цивілізаційного поступу, аутсайдером цивілізаційного та соціального розвитку.

Отже, на нашу думку, стратегія випереджаючої модернізації – це єдиноможливий варіант, сценарій стрибкоподібного розвитку України, який здатен сформувати в державі інноваційну модель поступу. Опоненти такої позиції вказують, що “перш, ніж когось випередити, його необхідно наздогнати. Потім ставиться нова мета, і т.д., тобто система в динаміці весь час намагається досягти певної нормативної моделі, обраної нею за взірць” [4, с. 5]. Однак це більше схоже не на модернізацію, а макроекономічну емуляцію – активне та позитивне зусилля, що орієнтоване на повторення економічного тріумфу (успіху) іншої держави. В той час, як деякі зарубіжні дослідники трактують термін “еммуляція” як спробу зрівнятися з іншими чи перевершити їх в якомусь досягненні або якійсь якості [5, с. 46].

Реалізація стратегії навздогінної модернізації основана на “психології ксерокса”, яка заважає самоідентифікації держави та самовільному вибору шляхів подальшого розвитку. В таких умовах сліпе копіювання інститутів та досвіду інших країн може призвести до неприживання чужорідних елементів, та відповідно їх неефективної функціональності, оскільки не відповідатимуть особливим ідентифікаційним характеристикам економічного, соціального, політичного, культурного та ін. стану українського суспільства. Таке “донорство” та “переливання крові” спостерігається протягом всього періоду незалежності України, коли в державі намагалися привити західні моделі розвитку (МВФ, США, ЄС), однак жодних позитивних зрушень вони не принесли.

Країни, які хочуть досягнути нових якостей економічного розвитку можуть здійснювати трансформаційні процеси у відповідності із логікою лінійного підходу, який відображає принципи навздогінної модернізації, тобто дублювання досвіду країн-зразків. Разом з тим, і можлива практика використання нелінійного підходу, який базується на теорії складних систем, згідно з якою трансформаційним процесам властиво нерівноважний стан, наявність безлічі альтернатив розвитку, можливості переходу економічної системи з одного динамічного режиму розвитку до другого, з одного рівня на інший (більш високий) [1, с. 64]. Ці механізми відображає стратегія випереджаючої модернізації.

Чому необхідно відмовитися від ідеї навздогінної модернізації? Наслідування та дублювання досягнень інших держав спрацьовує вкрай рідко, і особливо в тому випадку, якщо говорити про країну із застарілою (як морально, так і фізично) промисловою базою. Немає жодної в світі країни, у яких комплекс культурних, природних, і що надважливо, політико-економічних умов однієї країни були б ідентичними умовам іншої. Тому, кожна держава, що претендує на самоідентичність, перспективу саморозвитку та висхідного цивілізаційного поступу, зобов’язана мати в умовах глобалізації власну унікальну (повторюся – не дублюючу та емулюючу) стратегію розвитку.

Використання стратегії навздогінної модернізації не тільки не сприятиме переходу до інноваційної моделі розвитку, але й надалі залишатиме вітчизняну

економіку у законсервованому вигляді, ані на крок не наблизивши її до країн лідерів. Можна слідувати прикладам та стратегічним діям, заходам країн-лідерів, розробляти стратегічні плани розвитку. Однак вкінці виявиться, що досягнувши (причому успішно) намічених орієнтирів, країни, що були взяті за зразок, пішли у зовсім іншому напрямку, про який ніхто навіть не здогадувався. І країна залишиться на тій же відстані від країн лідерів. Тому, як бачимо, використання стратегії навздогінної модернізації не здатна задовольнити потребу у випереджальному розвитку держави, і приречена на провал.

“Випереджати” майже ніколи не визначається “рухатися тим же шляхом”, що і країни-зразки (лідери), однак обов’язково під ним розуміється “рухатися кращим шляхом”, що співзвучне із вимогою руху у власному напрямку. Вибір стратегії навздогінної модернізації означає втрату Україною не тільки власних міжнародних позицій у глобалізованому світі, відмову від вибору власних орієнтирів розвитку. Недоліком даної стратегії являється не тільки те, що обраний орієнтир, “донорський” модель-зразок може бути чужорідним для реципієнта, але й обираючи такий шлях держава втрачає можливість об’єктивної оцінки і коригування темпів та якості критичних точок розвитку, оскільки такий шлях є несамодостанім та насадженим ззовні. Він більше зорієнтований на спробу забезпечити собі високий рівень конкурентоспроможності у тих сферах та галузях (тобто наздогнати), які уже розвинені та цілком повноцінно функціонують у країнах-зразках. При цьому чомусь не враховується, що ми не володіємо конкурентними перевагами у порівнянні з ними. І тому, щоб їх наздогнати, нам необхідно розвинути у собі ці потенції і потім нарошувати власні конкурентні переваги у геометричній прогресії, чого не може бути в принципі.

Стратегія випереджаючої модернізації робить акцент на розвитку тих галузей та секторів економіки, кластерів, у яких ми маємо однакові стартові можливості, або навіть фору. Наприклад, перевагу ми маємо у сформованому макроекономічному кластері, що пов’язаний із освоєнням та виробництвом космічних технологій. Успадкувавши від СРСР до 40% всього потенціалу у давній сфері, Україна і надалі продовжує дослідження у сфері ракетобудування, виробництва супутників, системи космічного управління тощо, володіючи фактично повним циклом виробництва ракетно-космічної продукції. У світі налічується менше десяти країн, що володіють, як і ми, такими ж інноваційними технологіями та можливостями [2, с. 148].

А як же щодо сфер, у яких Україна має рівні стартові можливості з іншими країнами? Вони закладені у тих напрямках, де ще ніхто не має вагомих напрацювань. І розраховувати на випередження інших можливо тоді, коли усвідомлення необхідності здійснювати технологічний прорив на визначених напрямках ще не стало всезагальним. Тому стратегія випереджаючої модернізації – це той вектор, який необхідно дотримуватися, якщо Україна бажає вийти зі стану перманентної кризи та перейти до інноваційної моделі розвитку, і, відповідно, економіки знань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Карпунина Е. С.* Модернизация государственной экономической политики как условие опережающей постиндустриальной модернизации хозяйственной системы России : дисс. ... доктора эконом. наук : 08.00.01. / ГОУВПО "Тамбовский государственный университет. – Тамбов, 2012. – 323 с.
2. *Ковальчук Т. Т.* Макроекономічні ризики: класифікаційні ознаки, способи виміру, шляхи мінімізації / Т. Т. Ковальчук, Н. П. Ковальчук. – К. : Знання, 2012. – 301 с. – (Сучасна економічна наука).
3. Лібералізм та модернізація (за матеріалами "круглого столу") // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 4-25.
4. *Онищенко В.* Модернізація як імператив розвитку України // Економіка України. – 2011. – № 7. – С. 4-14.
5. *Райтнерт С. Э.* Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными : пер. с англ. / Эрик С. Райтнерт. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2011. – С. 46.

Штундер І. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЗМІСТ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

За сучасних умов суспільного розвитку більшості країн світу важливим орієнтиром у відносинах зайнятості населення є досягнення високого ступеня її ефективності. Зайнятість населення, яка здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення та критеріїв економічної доцільності і соціальної результативності, зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці є ефективною зайнятістю в економіці країни.

Ефективна зайнятість як економічна категорія, на нашу думку, являє собою легальну, суспільно-корисну діяльність з виробництва суспільного продукту, підкріплену економічним робочим місцем, яка приносить працівникам доход, що забезпечує гідні умови життя. Така зайнятість виключає існування формальних робочих місць, не передбачає утримання зайвих працівників з метою уникнення безробіття. Ефективна зайнятість пов'язана не лише з достатнім рівнем доходів населення, вона також передбачає високі показники здоров'я населення, зростання його освітньо-кваліфікаційного рівня, досвіду, знань, умінь та навичок, зростання продуктивності праці, ускладнення її змісту і характеру. Це свідчить про те, що така форма зайнятості населення висвітлює у великій мірі її якісні характеристики. Економічний зміст ефективної зайнятості відображується як у основних макроекономічних показниках, так і у конкретних показниках на рівні окремого підприємства. Соціальний зміст ефективної зайнятості полягає у істотному підвищенні стандартів життя та рівня загального добробуту працюючого населення.

Сучасні відносини зайнятості передбачають дію принципу соціального партнерства на ринку праці, коли найманий працівник, роботодавець і держава лише спільними зусиллями здатні забезпечити необхідні умови для формування ефективної зайнятості. Тому важливо виявити ті фактори, які справляють вплив на формування ефективного попиту та пропозиції якісної робочої сили в умовах інноваційного розвитку. В обох випадках мова йде про інвестування в людину, постійний саморозвиток, навчання, перекваліфікацію, стажування, здобуття додаткових знань. Тому особливої уваги вимагає реформування системи сучасної освіти на всіх рівнях. Конкуренція на ринку праці та інституціональні важелі впливу є важливими при забезпеченні високої якості робочої сили. Крім того, сприяння професійній та територіальній мобільності робочої сили, її гнучкості та багатофункціональності мають стати вирішальними в процесі формування її конкурентоспроможності. Також ефективна зайнятість передбачає її реструктуризацію в умовах інноваційних перетворень в бік розвитку наукомістких галузей, які вимагають складної праці, у бік розвитку сфери послуг, а також постійного освоєння нових видів діяльності та вибір пріоритетних її видів. Всі означені механізми забезпечення формування ефективної зайнятості мають розглядатися лише в сукупності із загальною стратегією людського розвитку, враховувати глобалізаційний контекст та спиратися на досвід інших країн. Тільки поєднання стратегічного підходу та оперативних дій на всіх рівнях управління сприятиме формуванню ефективної зайнятості.

Формування ефективної зайнятості є на сьогодні вкрай важливим, особливо у зв'язку з інноваційним вектором руху економіки України. Науковці та практики чітко усвідомлюють той факт, що роль людини в економіці докорінно змінилася. Мова йде не просто про робочу силу як фактор виробництва, а про один із найважливіших суб'єктів економіки, який має свою специфіку. Вона полягає у необхідності забезпечення працюючим гідних умов праці, належного доходу, достатнього рівня життя, розвитку на робочому місці у відповідності з ринковими змінами. Проблема формування ефективної зайнятості істотно поглиблюється у зв'язку з затяжним трансформаційним періодом, стихійністю багатьох процесів у сфері зайнятості та поза нею, відсутністю дієвої моделі і стратегії зайнятості, нерозумінням того, що людські ресурси є найціннішим надбанням, яке має трансформуватися у інтелектуальний капітал як дієвий фактор економічного зростання. Знання, вміння, досвід, інформація та їх вміле поєднання і використання здатні оздоровити економіку країни. Ефективність підприємства, галузі, національної економіки в цілому полягає саме у високопрофесійних, освічених, здатних до розвитку, гнучко мислячих працівниках. Ефективна зайнятість передбачає профілактику безробіття та уникнення утримання надлишково зайнятих в економіці. Вона слугує орієнтиром розвитку робочої сили на робочому місці та поза ним.

Доцільним у питаннях формування ефективної зайнятості вважаємо розширення сфери застосування праці шляхом створення нових, а найголовніше,

модернізації старих робочих місць. Нерозв'язаними залишаються проблеми зайнятості у депресивних регіонах та монофункціональних містах. Проблемою, що загострює ситуацію на вітчизняному ринку праці і не завжди сприяє формуванню ефективної зайнятості є поширення неофіційної (тіньової) зайнятості. Фактором підвищення ефективності зайнятості є також і міграційні рухи населення. Інноваційні зміни нерозривно пов'язані зі значним покращенням якісних характеристик робочої сили на ринку праці для забезпечення ефективної зайнятості, а також застосуванням попереджувальних заходів стратегічного характеру.

Актуальним у питаннях формування ефективної зайнятості населення є система безперервного професійного навчання не тільки безробітних, а і працюючих. Перед загрозою безробіття не застрахований ніхто, тому незрозумілим є недостатнє впровадження у практику сучасних підприємств такої форми підвищення кваліфікації як стажування, курси спеціалізації, семінари, тренінги та інше. Проте, сьогодні не слід обмежуватись лише тактичними діями, оскільки ринок диктує свої вимоги до кількісних і якісних показників робочої сили. Слід говорити і про попереджувальні заходи, які сприятимуть формуванню ефективної зайнятості населення. Необґрунтований, а часто і помилковий вибір громадянами професій, які не мають попиту на ринку призводить до випуску потенційних безробітних, яким складно конкурувати на ринку праці. Ця проблема стосується всього населення країни, де профорієнтаційні послуги майже не надаються. Потенційні випускники мають орієнтуватися сьогодні у світі професій, моделювати свою майбутню кар'єру, знати попит на обрану спеціальність у майбутньому.

Заходи з формування ефективної зайнятості були б недостатніми без стимулювання внутрішньої активності безробітного. Досвід свідчить про необхідність посилення контролю за активністю безробітних під час пошуків роботи, введення регулярної звітності, жорсткої залежності між активністю пошуку роботи і отриманням допомоги з безробіття. Позитивним чинником стимулювання ефективної зайнятості населення є також і зростання рівня оплати праці.

Тривалий перехідний період накопичив ряд складних питань у соціально-трудовій сфері: високі показники безробіття, невідповідність структури попиту і пропозиції, тіньова зайнятість, затримки з виплатою заробітної плати, низький рівень оплати праці, нелегальна міграція робочої сили та інші. Вирішення цих питань лежить у площині таких складових: держави та її інституцій, підприємства та працівника. Поряд з тими заходами, які активно проводяться слід звернути увагу на: розробку державної стратегії зайнятості населення; реалізацію середньострокових і поточних програм зайнятості населення; поновлення інформаційної бази Державної служби зайнятості; створення інформаційної системи ринку праці; спрямованість заходів з регулювання зайнятості на поточні і перспективні потреби, безробітне і зайняте населення; тісні міждержавні контакти з питань зайнятості населення та трудової

міграції; вивчення зарубіжного досвіду з питань зайнятості населення, функціонування ринку праці та обмеження безробіття.

Таким чином, способи формування ефективної зайнятості населення мають бути досить гнучкими, спрямовуватись на поєднання економічного і соціального інтересу. Саме такий підхід слід покласти в основу подальшої парадигми розвитку і регулювання соціально-трудова відносин. Усі заходи з регулювання зайнятості повинні сприяти підвищенню ефективності формування і використання людського капіталу в умовах інноваційних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Пасєка С. Р.* Ефективна зайнятість як форма реалізації соціально-трудова потенціалу // Науковий вісник ЧДІЕУ. – № 2 (14), 2012. – С. 109-113.
2. *Семикіна М. В.* Мотивація ефективної зайнятості: пошук оптимальної стратегії: [монографія] / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко. – Кіровоград : КОД, 2012. – 214 с.

Череда І. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Сьогодні в багатьох країнах світу податкова політика розглядається як інструмент розв'язання найважливіших проблем: забезпечення фінансової стабільності; зменшення майнового розшарування, а отже послаблення соціальної напруженості; створення умов для економічного зростання.

Для України важливо стежити за тим, як трансформується оподаткування в інших, перед усім європейських, країнах. Європейський досвід податкових реформ може бути корисним з точки зору пошуку ефективних податкових інструментів поліпшення економічної ситуації та забезпечення соціальної стабільності. Тому реформування податкової системи нашої держави в контексті розвитку європейського оподаткування є актуальним.

Розглянемо основні тенденції податкового реформування у країнах ЄС.

Тенденція до посилення фіскальної функції оподаткування з метою зменшення бюджетних дефектів.

Характерною особливістю податкових реформ країн ЄС є заходи спрямовані на збільшення податкових надходжень до їхніх бюджетів з метою зменшення бюджетних дефіцитів. Основними інструментами реалізації цих заходів є підвищення ставок податків на споживання (ПДВ і акцизного податку), а також інших податків – у країнах із найбільшими фіскальними дисбалансами, запровадження нових податків.

Протягом 2009–2012 рр. лише сім із дванадцяти семи країн ЄС (Данія, Люксембург, Мальта, Німеччина, Нідерланди, Словенія, Швеція) не переглядали ні стандарту (20%), ні зниження ставки ПДВ. При цьому дві країни (Данія і Швеція) застосовують стандартну ставку податку, що дорівнює 25%. У всіх країнах, де ставки переглядалися, відбулося її підвищення. Зокрема, Угорщина підвищила стандартну ставку ПДВ із 25% до 27% (сьогодні це максимальна ставка у ЄС) [1].

Загострення ситуації з обслуговування державного боргу змусило Італію збільшити у 2012 році стандартну ставку ПДВ до 23%. Ісландія замість раніше запланованого підвищення стандартної ставки податку з 21 до 22% у 2013 р., вже у 2012 р. підвищила до 23%. Франція збільшила стандартну ставку ПДВ у 2012 р. із 19,6 до 21,2%.

Про наміри знизити ставку ПДВ у ЄС оголосила тільки Чехія і Болгарія. Податкова реформа Чехії передбачає в 2013 р. конверсію стандартної і зниженої ставки на рівні 17,5%. У Болгарії було заплановано знижену стандартної ставки ПДВ із 20 до 18%, від якого довелося відмовитися. Сьогодні в країні розглядається можливість зменшення цієї ставки в 2013 р.

Тенденція до активного використання перерозподільної функції оподаткування з метою підвищення соціальної справедливості. Країни ЄС вдаються також до заходів, спрямованих на збільшення податкового навантаження на доходи великих корпорацій і багатих громадян та його зменшення на низько доходні групи населення. З цією метою вносяться зміни в оподаткування не лише доходів фізичних осіб, а й прибутку компаній.

Зокрема, Португалія в черговий раз підвищила податкове навантаження на прибуток більшості суб'єктів ринку. У країні скасовано знижену ставку корпоративного податку 12,5% для компаній, прибуток яких не перевищує – 12,5 тис. євро (для малого і середнього бізнесу). Тому з 2012 р. цей податок справляється за стандартною ставкою 25%. А ставка корпоративного оподаткування прибутку, що перевищує 10 мил. євро, сьогодні сягає 31,5%.

У Франції також підвищене податкове навантаження на великі прибутки. На 2012–2013 рр. запроваджено додаткову надбавку до корпоративного податку в розмірі 5% для суб'єктів ринку оборот, яких перевищує 250 мил. Євро. Як і раніше, більшість компаній сплачують податок за ставкою 33,34%, і може зростати до 36,1%.

Важливим інструментом посилення податкового навантаження на громадян із високим рівнем доходів є – підвищення прибуткового оподаткування фізичних осіб, а отже підвищення соціальної спрямованості в оподаткуванні. В результаті Великобританія перейшла до прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб за трьома ставками, що становлять 20, 40 і 50%. Німеччина – за ставками 14, 42 і 45%. У Франції податковий прибуток становить 5,5, 14, 30 і 41% [2].

Податки “на багатство” справляються у Франції, Великобританії, Норвегії, Ліхтенштейн Швейцарії та інших країнах. Зокрема у Франції податок сплачують

власники майна вартістю від 1,3 до 3 млн. євро та 0,5% для майна, вартість якого перевищує 3 млн. євро.

У Великобританії платниками податку “на багатство” з власником нерухомості вартість якої перевищує – 1 тис. фунтів стерлінгів, ставка податку становить 5%. У Греції запроваджено податок на розкіш (яхти, дорогі автомобілі, басейни) [3].

У контексті встановлених тенденцій, розглянемо наскільки зміни в податковому законодавстві України пов’язані з ухваленням Податкового кодексу сприятимуть розв’язанню двох основних проблем:

- актуалізації надходжень до державного бюджету з метою зменшення його дефіциту і державного боргу.

- підвищення соціальної справедливості в оподаткуванні.

Згідно з Податковим кодексом України основним джерелом надходжень до бюджету мають стати: розширення податкової бази за рахунок зменшення можливостей уникнення податків та ухилення їх сплати; запровадження постійного підвищення ставки екологічного податку, а також акцизного податку на нафтопродукти; запровадження індексації специфічних ставок податків на розмір податкових надходжень; запровадження загального податку на нерухоме майно (нерухомість) фізичних і юридичних осіб, передбаченого Програмою Президента України.

Слід зазначити, що зменшити розрив між багатими й бідними можна через посилення перерозподільної функції податків. Що стосується податку на доходи фізичних осіб, то посиленню його перерозподільної функції сприятимуть такі поліпшення передбаченні Податковим кодексом України, як:

- перехід від пропорційного до мало прогресивного податку з двома ставками – 15 та 17% (остання застосовується щодо доходів, які перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати);

- підвищенню з 1 січня 2015 р. розміру податкової соціальної пільги з 50 до 100% податкового мінімуму для працездатних осіб.

Разом із тим є і нововведення, котрі суперечать посиленню перерозподільної функції податку на доходи фізичних осіб, а саме – зменшення ставки, за якою оподатковуються дивіденди з 15 до 5%.

Іншим інструментом посилення перерозподільної функції оподаткування є запровадження диференційованого податку на нерухоме майно, власне податку на житлову нерухомість, то він задуманий як податок виключно на багатих, оскільки оподатковується будуть лише квартири, площа яких перевищує 120 м² та будинки, площа яких понад 250 м². Виконання перерозподільної функції сприятиме таким застосуванням двох ставок: за ставкою 1% розміру мінімальної заробітної плати за 1 м² житлової площі будуть оподатковуватись квартири, житлова площа яких не перевищує 240 м², та будинки не більше 500 м²: за ставкою 2,7% – квартири житлова площа яких перевищує 240 м², та будинки, житлова площа котрих понад 500 м².

Таким чином, аналіз сучасного досвіду податкового регулювання у країнах ЄС є важливим для нашої держави як з точки зору пошуку ефективних податкових механізмів досягнення позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку, так і з позицій прискорення її вступу в Євросоюз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. International VAT services: [Електр. ресурс] –<http://www.tmf-vat.com/vat/ev-vat-rates.html>.
2. France income tax rates 2012 [Електр. ресурс] –<http://www.frenchentree.com/fe-legal/displayarticle/asp?id=45428>
3. Страны предусматривают новые налоги, чтобы найти средства на борьбу с кризисом: [Електр. ресурс] –<http://www.imf.org/external/spring/2011/>.

Підсумковий документ
Міжнародної наукової конференції
“ДЕВ’ЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕФОРМА В
УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ”
24-25 травня 2013 р.

Упорядкування і стабілізація культурно-цивілізаційного поступу України на мікрорівні (розбудова соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості) і входження до нової макроструктури в якості рівно- і повноправного члена світового співтовариства можливі за умов вдало обраного, відпрацьованого і впровадженого в практику державного будівництва і суспільного облаштування механізму реалізації демократичного процесу. Під таким кутом зору й актуалізуються питання і проблеми політико-правової реформи в історичній ретроспективі та перспективі.

Учасники конференції відзначають, що за роки незалежності Україна зробила певні кроки на шляху підвищення впливу права на суспільні відносини, розвитку правової держави і громадянського суспільства. Разом з позитивними змінами у правовому просторі сучасної Української держави мають місце й негативні тенденції: непрозорість, закритість, забюрократизованість у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; девальвація таких правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, відповідальність; політизація правового простору та домінування принципу політичної доцільності над верховенством права; погіршення якості нормативно-правових актів, зниження ефективності законодавства. Це знижує рівень ефективності соціальної дії права, а, відтак, детермінує в суспільстві соціальну напругу, правовий нігілізм, спільнотні депривації, деформації правосвідомості, що призводять до виникнення й ескалації різних видів соціальних конфліктів. Зважаючи на викладене, учасники конференції вважають за доцільне рекомендувати органам державної влади та їх посадовим особам, науковій спільноті, освітянам:

– теоретично (історично, філософськи, політологічно, економічно, педагогічно) визначити і обґрунтувати соціокультурні передумови та наслідки реформ (можливих і започаткованих) у сферах політики і права;

– активізувати науковий, культурний і моральний потенціал українських науковців та систематизувати знання здобуті дослідниками у різних галузях юридичної науки (кримінальне, цивільне, сімейне, конституційне, адміністративне, освітнє, фінансове, господарське, аграрне, екологічне, міжнародне право тощо) в контексті його експлікації у правотворчість і правозастосування;

спрямовувати діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських організацій та трудових колективів на подолання проявів таких негативних явищ як

правовий нігілізм, маргіналізація права, деформація правосвідомості тощо на тлі політичної, соціальної, економічної, гуманітарної нестабільності в сучасному українському суспільстві;

- прискорити розробку і прийняття програм правової освіти і виховання населення з метою формування відповідного ставлення до права та практики його реалізації, вміння використовувати свої права, дотримуватися заборон і виконувати обов'язки;

- сприяти утвердженню і впровадженню ідейних засад Конституції України та інтеграції України в європейський та світовий правовий простір.

- з метою загального оздоровлення національного правового середовища, усувати прогалини у законодавстві, долати недосконалість, суперечливість деяких законів шляхом їх вдосконалення і гармонізації, привести окремі правові норми у відповідність з реаліями життя, відновити довіру населення до владних інститутів, припинити прояви маніпулювання свідомістю громадян;

- забезпечити державно-правове регулювання сфери економіки, визначити основні напрями боротьби з бідністю, зниження порогу соціальної нерівності, подолання злочинності тощо;

- визначити і науково обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку законодавства України щодо політико-правового реформування;

- розробити концептуальні засади проектів законодавчих актів з найважливіших питань розвитку суспільства і держави;

- вивчити і проаналізувати законодавство зарубіжних держав, практику його застосування та вдосконалювати вітчизняне законодавство з урахуванням світового досвіду;

- сприяти широкому громадському обговоренню проектів кодексів тощо, у тому числі шляхом організації наукових конференцій, “круглих столів”;

- забезпечувати належну наукову експертизу законопроектів шляхом залучення до її проведення як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців;

- враховувати наукові висновки щодо законопроектів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Андрущенко В. П.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА..... 3

Оніщенко Н. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ..... 4

Андрушишин Б. І.

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В “УМОВАХ РИЗИКІВ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА” 12

Горбатенко В. П.

ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 16

Бабкіна О. В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ..... 24

Пилипчук В. Г.

ПРОБЛЕМИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 33

Пархоменко Н. М.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ
ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ..... 37

Бех В. П., Бех Ю. В.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП І НОРМА
СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ 41

Радченко В. В.

ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА ВЛАДА
В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЯ ЗМІН 59

**СЕКЦІЯ І.
ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА;
ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ**

Атаманчук І. В.

ПІДСТАВИ ОБ'ЄДНАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ
В ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ..... 62

Беланюк М. В.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ
В УРСР (1939–1941 РР.)..... 65

Білозьоров Є. В.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН..... 69

Бучма О. В.

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕФОРМУВАННЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ..... 72

Гловацький А. В.

СТАНІСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ (1870–1935):
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО..... 79

Горичко В. І.

МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ..... 84

Деркачова Н. О.

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ
У ВЧЕННІ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА..... 86

Добровольський Я. В.

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ..... 88

Добрянська І. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗРОБІТТЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 Р. 91

Дубчак Л. С.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ПРАВОВА ДОПОМОГА” В МІЖНАРОДНИХ
ДОГОВОРАХ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ..... 95

Дубчак Н. С.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СПІВПРАЦІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ 98

Дупай Я. М.	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	101
Івченко І. О.	
КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ	104
Кабанець О. С.	
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ.....	107
Карманюк О. П.	
СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	110
Кархут О. Я.	
ОСВІТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	113
Колесов Г. В.	
ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.....	115
Кушинська Л. А.	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ	118
Медведчук Н. В.	
ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	121
Лебедєв Д. В.	
ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ І ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ОПІКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ РЕФОРМУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ УПРАВЛІНЬ У 1918 Р.	124
Лукаш Т. Л.	
ФІЛОСОФСЬКА ПЛАТФОРМА ВИБОРЧОГО ПРАВА ДЛЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	126
Маліновська О. В.	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТРАХОВАНИХ У РАЗІ ТИМЧАСОВОЇ НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ В ПЕРІОД НЕПУ	128
Невмержицька Н. О.	
ПРАВОВА ПРИРОДА УНІФІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	130
Огірко Р. С., Рішко М. І.	
ПРИНЦИП ТАЛІОНУ І МОРАЛЬ ЯК СПОСОБИ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	133

Осецький С. В.	
ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОРОЗУМІННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕРМЕНЕВТИКО-ЛІНГВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	136
Пивовар І. В.	
СУДДЯ, ЯК НОСІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	139
Погоріла Л. П.	
СТВОРЕННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ЗМІ – ШЛЯХ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОСТУПУ ДЕРЖАВИ.....	141
Поліщук Ю. В.	
ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ.....	144
Потапенко Н. А.	
НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРАВООСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	148
Постол К. А.	
РОЗВИТОК ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ НАПРЯМОК ОСВІТНІХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ	150
Рябченко Т. О.	
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ФОРМИ ПРАВОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ.....	152
Сабодош Т. І.	
ОСВІТА ЯК ЧИННИК ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ (В ПРАЦЯХ А. ВОЛОШИНА).....	156
Сворак С. Д.	
НАРОДОВЛАДДЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. П. ДРАГОМАНОВА.....	158
Середа О. В.	
МАЙНОВИЙ ЦЕНЗ В СИСТЕМІ КРИТЕРІЇВ ДОБОРУ КОРПУСУ ПРИСЯЖНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 РОКУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ	160
Совенко Б. В.	
ПРАВО НА ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ: DE JURE, DE FACTO.....	163
Соломаха А. Г.	
ДО ІСТОРІЇ ШКОЛИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ М. ЦИТОВИЧА.....	166

<i>Соломінчук В. В.</i>	
ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК	170
<i>Хвостенко В. М.</i>	
КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ	174
<i>Цимбал В. О.</i>	
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ФІНАНСІВ УСРР У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	175
<i>Шитий С. І.</i>	
ПІДХОДИ ДО РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ У ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ЩО ФОРМУВАЛИ УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ	178
<i>Ярошенко М. О.</i>	
СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	181
<i>Яценко І. С.</i>	
ВАЖЛИВІСТЬ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ МЕХАНІЗМУ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В ПОДІЛІ ВЛАДИ.....	184

СЕКЦІЯ ІІ.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Жидкова Н. М.</i>	
СУД ПРИСЖНИХ В УКРАЇНІ: ДЕ-ФАКТО І ДЕ-ЮРЕ.....	187
<i>Забродська Т. А.</i>	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ РЕЦИДИВНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ	190
<i>Кубіцька А. С.</i>	
ФАХІВЕЦЬ У ГАЛУЗІ ПРАВА, ЯК СУБ'ЄКТ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	193
<i>Кулакова Н. В.</i>	
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	196
<i>Миронов А. Г.</i>	
СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	199
<i>Огін Л. С.</i>	
СПІВУЧАСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ	202

Огін М. С.

ОСУДНІСТЬ І НЕОСУДНІСТЬ: ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ 206

Поперечнюк В. М.

ВПЛИВ КОНКРЕТНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ
НА ЖІНОЧУ ЗЛОЧИННІСТЬ 210

СЕКЦІЯ ІІІ.

ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА; ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ; СІМЕЙНОГО ПРАВА; ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ; ТРУДОВОГО ПРАВА; ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вороніна В. В.

НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВочИНІВ,
ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК АБО ВЧИНЕНІ З МЕТОЮ,
ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА 212

Загорна А. М.

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕУТАНАЗІЇ 216

Ковальчук Я. В.

МОЖЛИВІ РІЗНОВИДИ ЗМІНИ
ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ В СПАДЩИНІ 218

Кравченко О. Ю.

ВИДИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ 221

Купіна Л., Деменюк Т.

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ АДВОКАТАМИ УКРАЇНИ 224

Мороз М. О.

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ:
НАСЛІДКИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ 226

Опольська Н. М.

ПРАВО НА ЗАХИСТ У СТРУКТУРІ
СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА НА ТВОРЧИСТЬ 229

Рубанчук Г. С.

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ З НЕДОЛІКОМ 231

Суходольська А. А.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ 234

Чернега В. М.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИМІРИ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ
В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 237

Шимон С. І.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ МАЙНОВОГО ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	239
---	-----

**СЕКЦІЯ IV.
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА; АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА;
ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА**

Булда О. А.

ПРОБЛЕМАТИЧНІ АСПЕКТИ БАНКІВСЬКИХ ГАРАНТІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	243
---	-----

Диновський Д. М.

ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ХОДІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ.....	246
--	-----

Плахтій Ю. В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ “ОСВІТА ПРОТЯГОМ УСЬОГО ЖИТТЯ”	251
--	-----

Субіна О. О.

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ АКАДЕМІЧНИХ СВОБОД І АВТОНОМІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	254
---	-----

Устинова І. П.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВИХІ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ	256
---	-----

Чан Тху Ван

КОЛЛЕКТИВНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ ВО ВЬЕТНАМЕ	259
--	-----

Чеботок Д.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	262
---	-----

Шевченко О. С.

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	264
---	-----

**СЕКЦІЯ V.
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА; АГРАРНОГО ПРАВА;
ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА; ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА;
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

Рєєнт О. О.

ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ: РИНОК ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	267
--	-----

Салтовський І. О., Ярошенко М. О.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ..... 270

Мотишина І. М.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
У КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 273

Кронівець Т. М.

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
УКРАЇНИ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ 276

Пугач С.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ
НА БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УКРАЇНІ 278

**СЕКЦІЯ VII.
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
ПУБЛІЧНЕ; ПРИВАТНЕ; ГУМАНІТАРНЕ**

Арар О. М.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЕАЛИЗАЦИИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ПАЛЕСТИНЫ
В КОНТЕКСТЕ СТРОИТЕЛЬСТВА РАЗДЕЛИТЕЛЬНОЙ СТЕНЫ
НА ОККУПИРОВАННЫХ ПАЛЕСТИНСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ 281

Головіна І. П.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ТУРЕЧЧИНИ 283

Губань Р. В.

ВПЛИВ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН У СПРАВІ
“РУМУНІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ” НА АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ 286

Квасов О. А.

ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ
В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ 289

Лабунська А. В.

СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
З РІШЕННЯМИ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ 292

Павко А. І., Павко Я. А.

ОСОБЛИВІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ
НЕОПОЗИТИВІЗМУ В “ЧИСТОМУ ПРАВОНАВСТВІ” Г. КЕЛЬЗЕНА 296

Павко А. І., Курило Л. Ф.

ІДЕЇ КРЕАЦІОНІЗМУ ТА ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	298
---	-----

**СЕКЦІЯ VII.
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА,
ПОЛІТОЛОГІЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

Булда А. А.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ УМІНЬ З ПРАВОЗНАВСТВА.....	302
--	-----

Гуз А. М.

РОЛЬ І МІСЦЕ ВИКЛАДАЧА ПРАВОЗНАВСТВА, ЮРИСТА В СИСТЕМІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	306
--	-----

Малько Ю. С.

МЕТОДИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТИПОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ ПОЛІТИЧНОЇ БОРотьБИ В ПОЛІТИЦІ.....	313
--	-----

Маньгора В. В.

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН	315
---	-----

Морозова О. О.

ВПЛИВ МІЖЕТНІЧНОГО ТА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ПОЛІТИЧНУ УЧАСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	319
---	-----

Москаленко О. П.

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОМПРОМІСІВ В ПОЛІТИЦІ	322
--	-----

Чижова О. М.

МЕТОДИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПРАГМАТИЗМУ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ.....	324
--	-----

**СЕКЦІЯ VIII.
ВЛАДА, ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Бабій А. В.

ПОЛІТИКО – ПРАВОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ЗА ПЕРІОД ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	328
---	-----

Білошицький В. І.

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ...	331
---	-----

Бульбенюк С. С.	
ВЛАДНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ДИСКУРС У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ.....	334
Бучинська А. А.	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ УКРАЇНИ.....	337
Вальковець Г. І.	
ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ	339
Волощук Ю. І.	
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА РУМУНІЇ В КОНТЕКСТІ ДОГОВОРУ ПРО ВІДНОСИНИ ДОБРОСУСІДСТВА ТА СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І РУМУНІЄЮ	342
Горбатенко І. А.	
ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ	344
Зайченко Л. М.	
РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ТЕХНОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	347
Кірілова Г. О.	
МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ	350
Козенюк А. І.	
ПОНЯТТЯ “ПОЛІТИЧНА ДУХОВНОСТЬ” В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНУ	353
Кривоносов О. С.	
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.....	356
Кузьмін М. В.	
ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В БРИТАНІЇ.....	358
Морозова В. О.	
РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ	360
Москаленко О. П.	
ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ПОЛІТИЧНОГО КОМПРОМІСУ	363
Остапенко М. А.	
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	366

Павлів О. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ:
ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ..... 368

Рак О. Ю.

ПОЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ
В ІНТРОФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ..... 371

Романченко А. К.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ..... 373

Рябека О. Г.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
У ГОРИЗОНТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СВІТОВОГО УРЯДУ..... 375

Семченко О. А.

ІНФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯН ПРО ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ
ЯК ФАКТОР ПОЛІПШЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ..... 382

Смірнова В. О.

ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ..... 384

Смоляннюк О. В.

ІНФОРМАЦІЙНА ВЛАДА ЯК ЧИННИК
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ..... 387

Старостенко Д. О.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯТОРІВ
У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛІТЕРАТУРІ..... 390

Ткач Н. О.

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВИ..... 392

Чижова О. М.

ОСМИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ..... 395

СЕКЦІЯ ІХ.

ЕКОНОМІКА, ПОЛІТИКА ТА ПРАВО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Глікчієва О. І.

ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ..... 399

Ллюхіна В. В.

МОДЕРНІЗАЦІЯ – ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ..... 402

<i>Катренко Я. А.</i>	
РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄС	404
<i>Манжула Є. В.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ	407
<i>Петришина Н. В.</i>	
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	410
<i>Підпригора Л. А.</i>	
ДЕРЖАВНА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ	413
<i>Седляр М. О.</i>	
ВИБІР ОРІЄНТИРУ СТРАТЕГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ	415
<i>Штундер І. О.</i>	
ЗМІСТ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	418
<i>Черета І. С.</i>	
ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ У КРАЇНАХ ЄС ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ	421

Наукове видання

Матеріали Міжнародної наукової конференції

ДЕВ'ЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів **несуть повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Виготовлення оригінал-макету

Т. Ветраченко

Підписано до друку *31 травня 2013 р.*
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 27,44. Облік видав арк. 28,98
Наклад 300 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26